

ИСХОДИШТА
ORIGINATIONS
2

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Главни и одговорни уредник:

Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду

Проф. **Јања Димитријевић**, Западни универзитет у Темишвару

Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу

Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу

Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу

Проф. др **Софија Милорадовић**, Универзитет у Нишу

Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу

Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту

Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару

Проф. др **Срето Танасић**, Универзитет у Нишу

Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару

Рецензенти:

Проф. **Јања Димитријевић**

Проф. др **Надежда Јовић**

Проф. др **Јордана Марковић**

Проф. др **Софија Милорадовић**

Проф. др **Октавија Неделку**

Проф. др **Жива Милин**

Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Доц. др **Миљана Радмила Ускату**

У овом другом броју часописа објављени су радови прочитани на II међународном научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, одржаног на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (16–18. 10. 2015).

Савез Срба у Румунији
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

И С Х О Д И Ш Т А

2

Темишвар / Ниш
2016

UNION OF SERBS IN ROMANIA

Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania

Editor in Chief:

Prof. dr. **Mihaj (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad

Prof. **Janja Dimitrijević**, West University of Timisoara

Prof. dr. **Nadežda Jović**, University of Niš

Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš

Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš

Prof. dr. **Sofija Miloradović**, University of Niš

Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac

Prof. dr. **Oktavija Nedelku**, University of Bucharest

Prof. dr. **Mihaj (Milja) N. Radan**, West University of Timisoara

Prof. dr. **Sreto Tanasić**, University of Niš

Doc. dr. **Miljana Radmila Uskatu**, West University of Timisoara

Reviewers:

Prof. Janja Dimitrijević

Prof. dr. Nadežda Jović

Prof. dr. Jordana Marković

Prof. dr. Sofija Miloradović

Prof. dr. Oktavija Nedelku

Prof. dr. Živa Milin

Prof. dr. Mihaj (Milja) N. Radan

Doc. dr. Miljana Radmila Uskatu

САДРЖАЈ

Бугарски Ј. Стеван СВЕТСКИ РАТ 1914–1918. У МЕЂУРАТНОЈ ЗАВИЧАЈНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ СРБА У РУМУНИЈИ	9
Вељовић М. Бојана УПОТРЕБА ИМПЕРАТИВА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ПРОШЛИХ ПОНАВЉАНИХ РАДЊИ У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ	21
Јашин Б. Саша СРПСКО ПЛЕМСТВО ИЗ БАНАТА У ДРУГИМ ПРАВОСЛАВНИМ ЗЕМЉАМА	37
Јовић Д. Надежда МОРФОЛОШКЕ ОДЛИКЕ РУКОПИСА <i>ПОКЛОЊЕНИЈЕ ГРОБУ ГОСПОДЊУ</i> (1734) АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА	47
Марковић С. Јордана МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ У ЖАРГОНИЗМИМА	69
Милин Ђ. Жива БАНАТСКА ЦРНА ГОРА. ИСТОРИЈА. ГОВОР. ОНОМАСТИКА	83
Митић З. Ивана, Марија М. Стефановић УПОТРЕБА ПРЕДЛОГА У СРПСКОМ КАО НЕМАТЕРЊЕМ ЈЕЗИКУ КОЛИМ ГОВОРЕ УЧЕНИЦИ АЛБАНСКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ	95
Митић Р. Кристина ОБИЧАЈИ СРБА ИЗ ЈУЖНОГ БАНАТА (ТРАДИЦИОНАЛНО, СТАРО, ОБНОВЉЕНО, НОВО)	111
Митровић М. Љубиша УЛОГА СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ДИЈАСПОРЕ У ОЧУВАЊУ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА И АФИРМАЦИЈИ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ	121
Митровић Б. Саша ОСВРТ НА СРПСКУ АНТРОПНИМИЈУ У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ ..	131
Младеновић М. Радивоје ДАТИВ У ГОВОРИМА МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКО- СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКОГ АРЕАЛА	145
Неделку И. Октавија, Лидија В. Чолевић СРБИ У БУКУРЕШТУ. ОПШТИ ПРИКАЗ	159

Новаков С. Драгана	
НЕКЕ ЈЕЗИЧКЕ У ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЦРТЕ ЗБОРНИКА (Рс 684) ИЗ ПРВЕ ЧЕТВРТИНЕ XIX ВЕКА	171
Радан Н. Михај	
О КАРАШЕВСКИМ И АЛМАШКИМ ОБИЧАЈИМА И ОБРЕДИМА. КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА	179
Радан Ускату М. Миљана-Радмила	
СЛИЧНОСТИ У СВАДБЕНОМ ОБИЧАЈУ КАРАШЕВАКА И РУМУНСКИХ АЛМАЖАНА — ДОКАЗ О КАРАШЕВСКО- АЛМАШКОМ СУЖИВОТУ У ПРОШЛОСТИ	199
Степанов Љубомир	
О ПРВОМ СРПСКО-РУМУНСКОМ РЕЧНИКУ КЕТФЕЉСКОГ ПРОТЕ МИЛАНА НИКОЛИЋА	215
Стошић М. Јелена	
СЛАВЕНИЗМИ У <i>БАНАТСКОМ АЛМАНАХУ</i> (1827)	225
Ћирић Љ. Тамара, Марија А. Синђић	
ИСТРАЖИВАЊЕ УЧЕЊА „СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО ЗАВИЧАЈНОГ“ ИЗМЕЂУ МЛАДИХ ИЗ ДИЈАСПОРЕ И МАТИЦЕ	239
Цветковић Р. Теофиловић Ирена	
О ТУРЦИЗМИМА У ПУТОПИСУ АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734.ГОДИНЕ	251

СВЕТСКИ РАТ 1914–1918. У МЕЂУРАТНОЈ ЗАВИЧАЈНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ СРБА У РУМУНИЈИ

Крупни догађаји Великога рата 1914–1918. одразили су се и на српску књижевност у Румунији. У напису се разматра међуратна књижевност, настала под свежим сећањима учесника. У питању су углавном прозни мемоарски списи, а и епски спев у десетерцу садржи много мемоарског. По својим особеностима списи су на граници белетристике и документарне прозе, а могу добро послужити и као историјски извори. Грађа је изложена азбучним редоследом презимена аутора, а о сваком аутору наведени су и основни биографски подаци.

Кључне речи: Велики рат, Срби у Румунији, Ваљевски округ, Арадска тврђава, Прва српска добровољачка дивизија, ратни заробљеници на Сицилији.

Приступ. Када је букнуо рат 1914. Срби из данашњег румунског Баната, као војници Аустроугарске, војевали су од морања, били рањавани и заробљавани. При повратку из рата затекли су своје куће у новој држави. Нису се сви вратили. Са споменика и из читуља преписано је 1.580 имена неповратника, и то није потпуно. А који су се вратили причали су и писали о рату.

Ко преживи пише историју.

У оскудној међуратној књижевности тема Великога рата заузима челно место. Писали су о њему сами учесници, под још свежим сећањима и успоменама, тако да су штива и потресна, и језива, а имају вредност документа и сведочења.

Ратне белешке Радивоја Фенлачког. Радивој Фенлачки је рођен у Фенлаку 1896. у земљорадничкој породици. Свршио је Војну школу за резервне официре у Орадеји 1915. У Великом рату, стигавши на Руски фронт, пребеглао је Русима. Ступио је у Прву српску добровољачку дивизију, борио се у Добруци 1916. и задобио ране. По излечењу вратио се у свој батаљон. На Учитељској школи у Сомбору дипломирао је 1919. Радио је као учитељ, а 1924. је рукоположен и постављен на парохијску дужност. Од 1938. био је и епархијски школски референт. После Другога светског рата приступио је новом покрету и прешао у државну службу. Умро је у Темишвару 1964. године.

¹ adrianasida@yahoo.com

У рату се трудио да води неку врсту дневника. Рукопис није сачуван. Познато је само колико је 1938. објавио у „Тимишоарском веснику“ [Фенлачки 1938].

Ратне белешке почињу 15. маја 1916. После победе над Италијанима, његова дивизија се пребацује на Руски фронт. Путује се возом четири дана и три ноћи до Мармарош-Сигета, а одатле пешице дубље у Карпате. Ратник зна да је на таквим путовањима најбезбеднији, али и то замара и досади, кад се отегне. „Већ смо посустајали, а нигде Руса!“. А када се најзад Руси појавише, постаде им „јасно у каквој су опасности“:

Силан Рус, а редова један за другим као мрави. Након једног сата се појави друга линија, из истог правца, канда бројно још јача од прве. Па и трећа се појави... Пред залазак сунца почеше митраљежи да бију по нашим рововима са три стране.

Не дочекавши главни напад, пребегаво је Русима. А после битке дотераше Руси заробљен цели батаљон; он постаде један од 20.000 „војенопљених“.

У логору се скупе њих преко 300 момака, те, по допуштењу, отпутују у Одесу и ступе у Прву српску добровољачку дивизију. Обука је трајала кратко. Средином августа упућени су на Добруцански фронт: Рени, Мецидија, Текедереси, Добрич, Кара Синан, Девеџикјој... У Добруци су доживели ватрено крштење, па и јуриш и борбу прса у прса. И као сваки војник видео је само парче простора које му је задато да обасипа ватром, а није могао да појми зашто се напуштају „тако добре позиције“, зашто ћути артиљерија, зашто се повлаче „после толиког напора и тако сјајног напредовања“, зашто из како-тако безбедних „стarih дубоких ровова“ трче појединачно, да би ускочили у друге ровове, немајући много избора.

Оклевања нема: или прећи преко мртвих телеса, па скочити у ров, или дочекати гранату, па остати са њима. Од суза не видех ништа; прекрстих се, згазих једном на руку, другом на груди, трећем можда и на главу, и скочих у ров.

И најстрашније, „долази опет до ножа“.

Велики један Бугар дочекује ме и залети се на мене, али Мане Рашета са три корака опали пушку, и Бугарин се сруши преда ме. У паду бајонетом ми расече колена леве ноге.

Тада је зажалио што је рана била незнатна и није се могло „нимало умаћи са фронта“. Али кроз само шест дана „Цео се дан бије бој. Падају мртви, рањени силни... Чује се и команда: 'Напред'... Већ смо близу, још 20-30 корачаји, па ћемо опет да се кољемо. Хура, Хура!“. На несрећу (или на срећу, како се узме) „нешто пуче“, и њему „одоше ноге у страну“. Рањеном му се по глави мути: „Хура! Кољу се, а ја лежим“. Неки војник Лаза поможе му да се донекле устрани од паљбе и привеза му рану. Док је лежао чекајући санитарце, опет га нешто удари у леви кук и отвори се нова рана. А „несрећна кугла“ погоди Лазу у главу, и он паде мртав.

Ту стају његове ратне белешке.

Када прочита ово потресно штиво, човек се и не чуди што је онај козак на коњу ходом јахао под најопаснијом ватром говорећи: „Всјо-равно про-падјош!“, што су између два јуриша „Неки козаци изнели грамофон и на сред улице свирају“, што су недужном чобанину, војници, онако гладни, поклали овце и испекли их на ватри итд. Када је пребегао Русима, дочекаше га са: „Приђи, приђи!“, „пољубише у образе“, понудише на „хлеб, чај и сахар“, посебно се обрадовавши што је православца. А када је, при јуришу у Добруци, „клеко Бугарин, опружио руке напред и моли: 'Братко, ја православни, ја не виноват', онај исти Мане се залети, сјури му нож у груди“.

Све је то доживљено и приказано без много стилизације, непосредно, дирљиво, тако да се читатељу је људска душа.

Слободан Костић под бременом ратних успомена. Слободан Костић је рођен у Бачком Фелдварцу (сада Бачко Градиште) 1884. у учитељској породици. Свршио је Богословију у Сремским Карловцима 1907. Служио је на парохијама у Темишвару, био окружни протопрезвитер, епархијски бележник и архијерејски заменик. Пензионисан је 1947. а умро 1956. године. О својим ратним доживљајима писао је у неколико махова.

1. *Ваљевски мученици* [Костић, 1919]. Када је као резервни војни свештеник, 1916. мобилисан и додељен на службу Окружном заповедништву ваљевском, војска Србије се већ била повукла према југу. Остали су старци, жене, деца. И поред тога, окупатор је настојао да заплаши становништво: „тражио је кривице, сам их је стварао“, „неста песме, нестa свирке“, „Поче робовање“.

Војни свештеници су имали приступ у тамнице. Слободан Костић се тим правом користио да би тешио сужње. „Описати све муке и патње појединаца не можемо“ - каже он. Толико их је било.

Сем тога, њему је пало у дужност да буде у последњем часу уз осуђене на смрт; био је сведок смрти невиних људи.

Судило се по кратком поступку: преки суд. Смртна казна је извршавана вешањем, и то не одмах по изрицању пресуде, него следећег јутра у 7 сати.

Кривице због којих су изрицане смртне казне биле су различите: вређање владара (Стана Лазих, 45 година), неодржавање позиву за мобилизацију (Павле Маринковић, 32), покушај убијства (Благоје Брдаревић, 23; Душан Маринковић, 23), а најчешће – скривање оружја (Теофил Ивановић, 60; Станко Петровић, 66; Ружа Радојчић, 35; Живка Гођевац, 78; Петар Ивановић, 55).

Изложене овако, кривичним речником, кривице су добијале у размерама, али Слободан Костић разоткрива неоснованост судских докумената прописно регистрованих по неумољивом поретку окупаторске администрације, на основу којих су недужни људи слати у смрт. Јер злочин увреде „Његовог

царског и краљевског величанства Фрање Јосифа“ није био друго, до сочни израз говорљиве сељанке, онако узгред, док је с комшиницама воду захватала. А позиву за мобилизацију није се могао човек одазвати, јер је већ годинама живео ван Аустроугарске, и у међувремену променио држављанство. Покушај убијства почињен је у самоодбрани, и то над издајником који је сељаке предавао окупаторским властима. Оружје су људи тајили и свесно и несвесно: неко због народног обичаја, тек да кућа не остане без оружја (Теофил, Живка), неко – привремено, пошто је хтео да најпре заврши орање, јер су власти претиле казном и за необављање пољопривредних радова (Петар), док је мати (Ружа) задржала неисправни револвер онако, за успомену на сина, који је насумце одведен и затим умро у арадској тврђави; само је један од осуђеника (Станко), ћутљив и мргодан, затајио или можда сажео своје разлоге речима: „Да сам боље сакрио, не би нашли...“

Слободан Костић је о свима дао биографске податке, околности под којима су се замерили окупаторским властима, те опис последњих часова живота.

Потресне су трагичне слике сусрета осуђеника са смрћу, сусрета дугог дан и ноћ. Сви су се присећали породице, родбине, пријатеља. Жене су врискале до изнемоглости, док се врисак не би претварао у јецај. Мушкарци су били присебнији, сталоженији. Павле је био чак зачуђујуће присебан. По саслушању пресуде пришао је корак ближе судијском столу и рекао: „Ich danke gehorsam“²; затим је сатима ћаскао о свему и о свачему. Између осталог, о вешању:

Молим те - рече - како се то веша? Ја то нисам никад видео. Да ли дуго траје? Шта ја треба да радим?

Можда су очекивали да ће бити помиловани; да ће, пре но што им целат намакне омчу, дотрчати гласник и рећи... То је доживела само Ружа. Њен нови плач огласио је радост. За кратко. Смртна казна јој је замењена са десет година тешке тамнице.

Куку, децо, шта ће с вама бити!

Одведена је затим у Вац и Илаву. „Не знам да ли се икад кући вратила“ – напомиње писац, дајући тиме и оцену хабсбуршког милосрђа.

Слободан Костић се вратио из рата опседнут сећањем на те људе, на њихове последње жеље, поруке и опоруке; прво што је написао било је о њима, 1919. године. То је његова исповест, језива тим више, што је изложена крајње мирно и уздржано. Могла би се назвати летописом смрти, јер то и по садржини, и по склопу јесте: наслов сваког поглавља носи име и презиме особе и датум када је обешена.

На корици је крупно означио: „Сав чист приход намењује се вароши Ваљево, за подизање споменика овим мученицима“. Није познато да ли је од књиге уопште било чистог прихода.

² На немачком: „Захваљујем покорно“.

2. *Разбојници* [Костић, 1925]. Истом предмету вратио се 1925. године написом у епархијском „Гласнику“.

У време окупације, када се страховало и за себе, и за укућане, и за оне који су се с војском повукли, а живело о неких осам килограма кукуруза по глави месечно, колико су војне власти остављале, „похлепа за новцем је зинула.... Шпекуланти су... на финији начин мучили и кињили грађанство. Један део пак је грубом силом постизавао сврху“. То су били разбојници.

Разбојништво је и према окупаторским законима било кажњиво, и власти су гониле разбојнике. За разбојништво од преко 1.000 динара била је предвиђена смртна казна. Током боравка Слободана Костића у Ваљеву, Окружни војни суд је изрекао неколико смртних пресуда, нажалост над мање-више набеђеним разбојницима: Станоје Радосављевић (22 године), Јанићије Јанковић (29), Алекса Милутиновић (30), Драгомир Југовић (45).

Аутор није стао на становиште да их правда. Он је само покушао да их сагледа као људе и да објасни њихове поступке и поводе.

Станоје је био „ограничен, туп... У школу није ишао. У цркви је био једанпут у свом веку“. Желео је да његовом погубљењу присуствује бар неки каплар, да когод исприча његовима, да му се потврди како ће „славно умрети“... Као прави Циганин, зажалио је што му није ту егеда, па да засвира...

Јанићије, као поштен и одан грађанин, учествовао је и у Балканским ратовима, а у Светском рату борио се све док није оболео од пегавца, па је отпуштен на боловање. Тада је општински чиновник почео да га уцењује, тражећи новац да би његову болест потврдио команди. Јанићије је двапут-трипут платио, па ипак је дошла патрола да га под стражом спроведе. Сматрајући то за повреду части, он „зграби пушку и одметне се у гору“. Тамо се нађе с Милком, младом, лепо развијеном планинком. Од целог његовог разбојништва најзначајније ће бити то што је ухватио онога који га је уцењивао, отео му 600 динара и добро га истукао.

Алекса је такође учествовао у свим ратовима и одликовао се. Добио је допуст да походи и сахрани своје, јер му се породица беше разболела од пегавца. У том се и сам разболи. Тада се поновила Јанићијева прича: општински чиновник га је уцењивао, патрола је дошла да га под стражом спроведе, он зграбио пушку и одметнуо се у гору.

Иако по карактеру сличан с Јанићијем, био је сасвим другог темперамента. Свагда расположен, пун шале и досетке, брзо се помирио с мишљу да ће бити обешен. Када је Јанићије, пре него што ће их повести на губилиште, пожелео да види Милку, Алекса је пожелео – шољу кафе.

Драгомиру је суђено због разбојства, али доказа није било. Међутим, код њега се нашла пушка, па је осуђен због злочина против војне силе.

„По њиховом причању, рат и поквареност друштва су били узроци њиховог пада“ – вели аутор, па додаје: „Нисам имао прилике да проверим све наводе и тврдње“. Значајно је, међутим, да их није оповргао. Напротив, истакао је потресну чињеницу: нико од шпекуланата, иако су они многим одузели више од 1.000 динара, није обешен.

3. *Српска црква у Округу ваљевском* [Костић, 1925а]. За време док је био војни свештеник у Ваљеву, Слободан Костић је, по потреби, радио и на култус-реферату, то јест био је нека врста стручног саветника за верска питања при Окружном заповедништву. У том својству добијао је и отправљао разне акте и долазио до података о животу Цркве и становништва на окупираној територији.

У приликама насталим по завршетку рата добар део докумената донео је кући, а касније, 1921, предао Југословенском посланству у Букурешту.

На основу те документације, саставио је синтезу свога рада на култус-реферату, додавши и лична запажања.

Све је то укључено у књигу која садржи: директиве војних власти за решавање црквених питања у окупираној Србији 1916–1918 (ограничење црквеног живота на минимална богослужења, с тим што ће војна власт „строго али с тактом надзиравати“ рад свештенства); кратки опис сваке цркве и парохije у округу; податке о свештеницима који за време окупације нису били на служби; податке о свештеницима који су за време окупације били на служби; о интернирању свештеника; о наплати свештенства (таква, да се у условима тадашње скупине није могло живети); верски живот (укључујући грађанско стање); о предавању веронауке у школама (наставна основа, уџбеници, катихете); о административно-управним предметима: језик, писмо (до 1917. била је забрањена употреба ћирилице у администрацији, али је задржана у богослужењу и настави веронауке), печати, званичење у црквеној администрацији (сви дописи су слати посредством среских заповедништава); инвентар црквене имовине и руковање иметком; процену штете нанете црквеном иметку за време окупације: оштећење зграда, скидање звона (реквирено је око 13.000 кг звона), одузимање и оштећење књига и других предмета, сечење шума, одузимање готовине.

Посебно је било тешко што је све било остављено „на милост и немилост, вољу и ђеф једнога окружног заповедника, среског заповедника или, штавише, и жандармеријског наредника“. О свакој одраслој особи водио се у тајној полицији “картон” с кратким персоналијама и оценом о политичком уверењу (по групама: потпуно поуздан, потребна предострожност, надзор безусловно потребан, велики издајник); своју неповољну оцену нико, по правилу, није могао поправити.

По садржини и намени ова књига није била намењена првенствено банатском читаоцу. Издајући је о свом трошку у Темишвару, аутор је разборито крунисао бреме својих успомена из немих ратних дана.

Дневник Андреја Станојева. Андреј Станојев је рођен у Батањи 1881. Свршио је основну школу у родном месту, служио војни рок, запослио се у Мађарској железници. Мобилисан 1915. ратовао је на Италијанском фронту, у чину наредника-водника, али је већ јула 1915. с целом јединицом пао у заробљеништво. По логорима на Сицилији задржан је до октобра 1919. године. Водио је дневник [Станојев 2008].

Фронт је доживео као нељудско догађање: изнурујући маршеви, ровови, шрапнели, гренате, залутале кугле, лешеве између ровова који нису могли бити покопани због непрестане артиљеријске ватре (једнога дана је бројао топовску ђулад: 5643). Командовао је одредом и добијао поверљиве задатке. Својевремено им је речено да иду у рајски предео, пун јужнога воћа. А на положају није било воде, ни кухиње, ни јужнога воћа нису видели, само је граната и шрапнела било у изобиљу. Зацело, прави рај – бележи он јетко. Толико је наших отишло на небо, да су рајска врата морала бити стално отворена. То више није био рат, био је покољ, злочин.

Колико сличности са описима Радивоја Фенлачког!

Природа је хтела да 18. јула 1915. буде леп дан, Италијани су га покварили. Гронови су ништа према њиховој топовској паљби: земља је изрована као да су пролазила крда свиња. Чудио се зашто не стижу појачања, зашто се њихова артиљерија тако ретко оглашује, зашто војници беже са положаја. Неосетно су опкољени и заробљени.

После фронта то му дође као предах, само што је предуго трајао.

У заробљеништву и није било тако лоше: имали су смештај и храну, добијали кафу и вино, могли су писати кући и примати пакете и новац. Куповали су допунски храну и вино. Од досаде неки су резбарили дрво, а неки се опијали, па и тукли међу собом. Он се, као промућуран и сналажљив, кад год је могао, повлачио, читао књиге које је куповао, усавршавао се у италијанском језику и учио немачки, размишљао о породици, храбрио се да не би пао у очајање. Највише се пак бавио психолошким посматрањем људи у околини. Запазио је да завист, мржња, улизивање, оговарање, потказивање, освета и слично бивају и међу људима који су на рубу постојања; забележио је да су и Италијани различити, да много зависи од закона, али и од човека који га спроводи, да су понекад разумније поступали чувари логора него сами логораша. Али одужило се, нерви су стигли до руба издржљивости, до руба лудила. Многи су се правили паметни, а разумевали се као чизмар у ливење топова. Није свет тако зао – закључио је – да не може бити гори. Људи смо и не можемо бити савршени.

Запањује чињеница да је, иако Србин и ожењен Српкињом, себе сматрао Мађаром, радовао се вестима о напредовању Аустроугарске и Немачке на фронтovima, туђио се Словена по логорима, по повратку у Арад одбио је да положи заклетву Румунији, сина је уписао у мађарску гимназију, дневник је водио на мађарском језику... Касније је приступио српској заједници и неко време био челник у Црквеној општини. Умро је у Араду 1954.

Његов дневник је закључен 1921; остао је у рукопису и по томе припада међуратној књижевности, иако је објављен тек 2008. године.

Урош Ковинчић о Арадском логору. Рођен је у Модошу (сада Јаша Томић) 1889. Свршио је богословију у Сремским Карловцима 1913. Служио је на парохијама, био окружни протопрезвитер арадски. Умро је у Араду 1939. године. Иако је и сам служио као војни свештеник, није писао своје успомене, него је објавио казивања Арађана о логору који је за све време рата постојао у градској тврђави [Ковинчић 1922].

У логор су довођени углавном грађани Босне и Херцеговине и Србије. Било их је на хиљаде: од тек рођених до стогодишњака сви су били подједнако опасни по Тесарију. Смештани су у мемљивим бедемима тврђаве без основних хигијенских услова, због чега су и завладале епидемије, али је смрт настајала и због недовољне исхране, и због нечовечног поступања логорског особља. Аутор наводи три гробља на којима су страдалници сахрањивани. Најпре је то било Горње гробље, затим Доње гробље, на којем има 624 гроба интернираца, а велика већина је потом сахрањивана на посебно заснованом гробљу при Тврђави, које је већ у време настанка његовога написа било угрожено. У закључку је навео податке о покушају обнове и истакао наду да ће она и уследити.

Јоца Огњанов и његова „тужна песма од европског рата“. Јоца Огњанов је рођен у Српском Семартону 1886. године, у земљорадничкој породици, која је своје презиме писала и под обликом Огњановић. Свршио је само основну школу. Почетком XX века запутио се у Америку. Тамо га је затекао Велики рат, и он је као добровољац дошао да се бори за Србију. Након рата вратио се у родно село и ту остао до смрти 1965. године. Живео је тихо, ненаметљиво и скромно, најдуже под кућним бојем 193, у кући од набоја, покривеној трском.

Вративши се с фронта, написао је спев, „тужну песму од европског рата“, као своје – како је и сам просудио – животно дело [Огњанов, 1924].

Књига излаже бурне догађаје од 1914. до 1918. године, и то хронолошки, а из широке перспективе: узроке, постепени улазак појединих држава, ратне савезе, тајне договоре на врху, ратне операције обају табора, крах Аустроугарске и Немачке, све у свему 3524 стиха облика народног десетерца.

Спев се отвара обраћањем читаоцу, које се завршава стиховима:

Зато, Срби, да вам кажем сада

Тужну песму од европског рата.

Анализирајући узроке рата, он примећује да су велике силе желеле нову поделу света, а сарајевски атентат послужио је тек као повод за отпочињање рата који су одавно припремале.

Цели се еп заснива на једној великој антитези.

Најпре је до танчина изложен стратешки план („план и сан“) Немачке и Аустроугарске, који је, додуше као сви ратни планови, имао у виду једино победу:

*Сва Европа има да пострада...
Цео Балкан брзо освојити...
Целим светом ја ћу управљати...
и то у врло кратком року:
За шест месеци рат ће се свршити.*

Затим се потанко излаже ток рата, који се одвија на штету Виљема („Ал му није испало за руком“) и траје много дуже него што је он рачунао:

*Четир годин он ратује с муком,
Четир годин и још пет месеци.
А то се догађало овако: Аустроугарска објављује рат Србији:
То се деси тринаестога јула,
Објава се по Србији чула;*

аустроугарска војска прелази Дрину; Русија улази у Галицију и Пруску; Француска и Енглеска започињу операције против Немачке и Аустроугарске, Јапан заузима залив Кијао-чау и острва која је до тада држала Немачка. Тако се распламсао Светски рат. После победе на Руднику Срби се повлаче преко Албаније на Крф, да би се војска опоравила уз помоћ савезника:

*Пева Србин, па се само хори,
Песму пева, далеки му двори:
Двори моји, далеко сте сада...*

Очито, овде је алузија на песму *Тамо далеко*.

Следе описи догађаја током 1916; поменута је, између осталог, Прва српска добровољачка дивизија и њено ратовање у Добруци. Година 1917. под знаком је Октобарске револуције у Русији, коју спев помиње само уколико је имала утицај на ток ратних дејстава: Лењин и Троцки су потплаћени да би закључили сепаратни мир. Даље се описују борбе на копну и на мору, те пораз аустроугарске војске у Италији и немачке у Француској; друга битка на Марни; повратак војске Краљевине Србије са Солуна; распадање Аустроугарске и стварање нових националних држава у Европи.

Спев се завршава, као што је и почео, кратким обраћањем читаоцу:

*Не мож Јоца више да напише,
Јербо, браћо, перо ми се кречи,
Срце моје све за Српство дречи...
Сложно само, моја браћо мила,
Песма моја на здравље вам била.*

Ако се ово наглашено позивање на Српство, за које је аутор и оставио Америку, схвати као разочарење створеном Југославијом, онда се спев неугога Семартонца може разматрати као промућурна оцена и саме победе која је уз велике жртве извојевана.

Подробно излагање ратних збивања упућује на закључак да није састављено по непосредним доживљајима, него, вероватно, на основу накнадног проучавања какве ратне историје, чиме се и издваја из мноштва песама у народном духу, које су биле у моди после Светскога рата.

Ипак, крупна нарација није засенчила уметност: епски размахнут спев не оскудева лиризмом, поетиком; у питању је мајсторско одржавање равнотеже између нарације и поезије, између знања и надахнућа.

Стихови су парном римом, али не сасвим доследно. Поред лепих сликова, као:

*Бежи народ јадан, самохрани,
Белгијанац јуначки се брани*

или

*Бој се бије, српски јунак гине,
Не напушта своје отаџбине,*

има и баналних, као и успешних и мање успешних асонанци, што се у тако развијеном спеву може и очекивати.

Излагање је течно, стилски јасно, језик неусиљен, са нешто грешака типичних за шире језичко подручје.

Аутору је главно да „тужну песму од Европског рата“ испева тачно и течно, не труди се да му израз буде китњаст, али је и у самом певању патетичан, па и наиван у настојању да све подведе под велику антитезу: с једне стране стратешки план Немачке и Аустроугарске, с друге – историјски догађаји, које приказује као да никада не следе „план и сан“.

Међутим, сам подухват писања тако опширнога, развијенога и садржајног спева сведочи о надарености сељака Јоце Огњанова, а без премца је и без последника у нашем Банату.

Литература

Ковинчић, 1922: Урош Ковинчић, *О лагеру Срба интернираних за време светскога рата у Араду и о арадском српском гробљу*, Темишвар: Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, II 1922, бр. 18, стр. 148-149; 19, стр. 156; 20, стр. 163-164.

Костић, 1919: Слободан Костић, *Ваљевски мученици*, Темишвар.

Костић, 1925: Слободан Костић, *Разбојници. Сlike из окупације Ваљевског округа*, Темишвар: Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, V 1925, бр. 10, стр. 79-80; 11, стр. 86-88; 12, стр. 96; 13, стр. 103-104; 16, стр. 131-132; 17, стр. 142-143.

- Костић, 1925а: Слободан Костић, *Српска црква у Округу ваљевском за време окупације 1815-1918. године*, Темишвар.
- Огњанов, 1924: Јоца Огњановић, *План и сан цара Вљема и Фрање Јосифа, од Беча ћесара*, Нови Сад 1924.
- Станојев, 2008: Sztanoj András, *Napló 1915-1921* / Andrei Stanoiev, *Jurnal 1915-1921*, București 2008.
- Фенлачки, 1938: Радивој Фенлачки, *После 22 године. Из ратних бележника*, Темишвар: *Тимишоарски весник*, VI 1938, бр. 390, 392, 394, 396, 398, 400, 402.

Стеван Ј. Бугарски

МИРОВАЯ ВОЙНА 1914-1918 В МЕЖВОЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ СЕРБОВ В РУМЫНИИ

Резюме

Мировая война 1914-1918 отражена и в сербской литературе в Румынии. В докладе рассматривается межвоенная литература, возникшая под влиянием свежих воспоминаний участников: священников Уроша Ковинчича и Слободана Костица, учителя Радивоја Фенлачкогo, железнодорожного служащего Андрея Станоева и крестьянина Йоцы Огнянова. Их сочинения опубликованы в междувоенном периоде, за исключением дневника Андрея Станоева, который остался в рукописи по 2008 год. Всё это в основном мемуарские записи в прозе, даже эпическое произведение в стихах Йоцы Огнянова, содержит в себе много мемуарского. Описания военных событий представляют собой ужасные картины, так что на самом деле все упомянутые сочинения могли бы быть обхвачены под заглавием *Летописи гибели и смерти*. По своим тематическим особенностям сочинения находятся на границе между белетристикой и документальной прозой, а также могут быть использованы в качестве исторических источников. В докладе материалы изложены по хронологии их возникновения, всё-таки группированы по авторам, с указанием основных биографических сведений о каждом из них.

Ключевые слова: Великая война, Сербь в Румынии, Уезд Ваљево, Арадская крепость, Первая сербская дивизия добровольцев, военнопленные на Сицилии.

УПОТРЕБА ИМПЕРАТИВА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ПРОШЛИХ ПОНАВЉАНИХ РАДЊИ У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ

У раду се анализира употреба императива у функцији обележавања прошлих понављаних радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Испитује се значај синтаксичко-семантичких, прагматичких и стилских момената који регулишу избор овог глаголског облика у ситуацијама када се на наративном плану укаже потреба за исказивањем радњи хабитуалног карактера. Показало се да временски употребљени императив највише сличности има са наративним потенцијалом, потом са временски транспонованим презентом и перфектом у својој основној служби. Имајући у виду да је примећено да се у поменутој функцији као конкурентни углавном јављају сви поменути глаголски облици, настоји се указати на њихове сличности и разлике. Такође, истиче се и значај синтаксичко-семантичких и других услова који на употребном нивоу омогућавају њихово комбиновање.

Кључне речи: императив, временска употреба, прошло време, понављане радње.

1. Увод

1.1. Иако је примарно глаголски облик којим се казује шири спектар модалних значења попут заповести, захтева, молбе и сл. за извршење глаголом означених радњи, стања или збивања, императив при временском транспонувању постаје део система претериталних временских облика [Стевановић, 1986: 708; Станојчић и Поповић, 2005: 395; Танасић и др. 2005: 456]. Четворочлани систем претерита српског језика (перфекат, аорист, имперфекат и плусквамперфекат) усложњен је, дакле, постојањем других временских (презент, футур I), и облика са примарно модалном службом (императив и потенцијал), који у одређеним синтаксичким, односно комуникативним околностима могу казивати прошле радње.

¹ bojana1919@hotmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика језичких структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Још је Александар Белић утврдио да је историјски развој императива у темпоралној служби ишао од првобитног опатива у 3. л. јд. преко унификације облика у свим лицима јединине и множине, до развитка кондиционалног и концесивног значења [Белић, 1985: 164–165]. Полазећи од одређења Александра Белића, савремене граматике императив одређују као облик којим се при временском транспонувању обележавају прошле појединачне или понављане радње, и који се као такав најчешће користи у приповедању, те отуда и назив „приповедачки“ и „историјски“ императив [Стевановић, 1986: 708; Станојчић и Поповић, 2005: 395]. Када је посреди обележавање прошлих понављаних радњи које се одликују виšekратношћу, императив показује највише сличности са наративним потенцијалом и презентом. Када означава појединачну прошлу радњу, синтаксичко-семантички, односно стилски ефекти императива најсличнији су онима које у истим језичким околностима производи аорист. Најзад, у граматикама се поводом приповедачког императива најчешће констатује и то да је експанзијом наративног потенцијала домен његове употребе у стандардном српском језику знатно сужен, изузев књижевно-уметничког регистра, где има вредност стилског средства. У народним говорима позиција императива у систему знатно је стабилнија, с тим да већу фреквентност и шири сектор синтаксичко-семантичких функција има у јужним и југозападним деловима српске етнојезичке територије³.

1.2. У овом раду анализираће се особености овог глаголског облика у служби обележавања радњи које су се у прошлости понављале. Циљ нам је да утврдимо најпре језичке, тачније синтаксичко-семантичке, стилистичке и прагматичке околности које омогућавају развијање хабитуалне претериталне семантике, а потом издвојимо и подтипове таквог временског значења. Даље, будући да су императиву у овој служби конкурентни и други облици, настојаћемо да утврдимо факторе који у конкретним синтаксичко-семантичким, контекстуалним, односно прагматичким условима мотивишу његов одабир, чиме ћемо одредити место овог облика у систему глаголских форми за казивање претериталних радњи. Најзад, императив се у конкретном говорном чину обично јавља здружено како са изофункционалним тако и са глаголским облицима друкчијих синтаксичко-семантичких и стилиских карактеристика. Стога, у раду ће бити анализирани и примери који илуструју језичке околности које условљавају (не)могућност комбиновања облика које

³ Т. Маретић, нпр. пише: „Хисторички императив је веома обичан у говору јужних крајева, али је то дијалектизам. Изван тих крајева не говори се и не пише... у зависним реченицама (н пр. кад ја тамо дођи...), а није ни мало обичан са негацијом“ [Маретић, 1931: 537]. М. Пешикан наводи да је приповедачки императив најобичнији „у црногорским и суседним јерцеговачким говорима. Такође се радо употребљава у говорима јужне Србије“ [Пешикан, 1956: 164].

повезује најмање једна заједничка семантичка компонента – обележавање радњи које припадају прошлости.

Материјал за анализу добијен је из грађе прикупљене са деведесет осам пунктова на територији трију општина – Тутин, Нови Пазар и Сјеница. Анализирани говор припада североисточном поддијалекту зетско-сјеничког дијалекта. Посреди је, наиме, део српске етнојезичке територије где императив у временској служби има стабилно место у систему, широк домен функција и високу фреквентност у употреби. Све су то чиниоци који омогућавају детаљну анализу синтаксичко-семантичких особина овог облика. Дијалекатски текстови из којих су ексцерпирани примери структурно припадају типу дискурса који погодује употреби наративног императива. Теме за разговор са информаторима односиле су се на временску сферу која припада прошлости, при чему је било речи о радњама хабитуалног карактера (обичаји, ритуалне радње, сезонски радови), а потом и о појединачним радњама. Тако обликована саопштења погодовала су употреби овог глаголског облика, што омогућава да се његова семантика сагледа у широком дијапазону функција.

2. Анализа грађе

2.1. У тутинско-новопазарско-сјеничком говору императив у временској служби употребљава се за означавање како појединачних тако и радњи које се одликују вишекратношћу, а које по времену вршења припадају прошлости:

У то сѐло ће ми је била сѣстра некѣ мѣнѣпи *дóђи*, пѣ *извѣди* му волòве ис тòра, пѣ *прикѣчи* за онò, пѣ *прикѣчи* онѣ кúћер, пѣ *отѣрѣ* кѣ òдавл'ѣ дòл'е што зовѣмо до Бѣевицѣ, а јѣдан остò да чúвѣ онú стòку, оће вúк дòћ пѣ пòклат му стòку, òвце. И онѣ се чòвек *разбúди* изјúтра, *изиђи* пред онѣ кúћер. (Лу);
Л'ежѣло се на слѣмарице: *напúни* слѣмѣ и л'ѣжи, *окрѣни* хи стрѣнòм пѣ свѣ се дѣца *порѣди*, *покрѣи* хи по јѣднòм прѣнòм и дòбро је. (Боб).

Императив је у служби означавања прошлих понављаних радњи сасвим обичан од глагола оба вида, док се у ситуацијама када су посреди појединачне радње готово редовно јавља императив свршених глагола.

Познато је да ограничење употребе уз негацију карактерише модални императив, те су негиране форме овог облика твореног од свршених глагола сасвим ретке. Када је реч о императиву временског типа, ово ограничење важи за глаголе оба вида, па се примери са негираним императивом у предикату ређе јављају⁴:

⁴ М. Пешикан сматра да је разлог чешће употребе потврдних облика то „што се приповедачки императив не употребљава за радње које су се догодиле било кад у прошлости, већ за

Нёкат кўпи свāшта дёци, нёкад и *не кўти*, како се имāло кāt. (По); Нёкат се онā вёда и *не одл'ёди*, мй йди на рйјеку да пёрёмо. (Не); Пол'йјегā онакō обўчёни, нёкат се и *не сазў*, пол'йјегā онакō. (Коч); *Не бйди* ус прйчу, овā јој чёвек на врāта. (Бо).

Да се у испитиваном говору императив уз негацију најчешће избегава, показују примери сложених реченица који следе. У њима су негирани предикати најчешће у презенту или потенцијалу, иако у ближем синтаксичком окружењу обично превладавају императивне форме:

Код нās мусл'имāнā ёво кāко је бйло: *испрёси* му девёжку, и *довёди* је, не познају се. (Врс); Имāло је да се опёрё, раднйјё жёне *покйсели* вёш у онў кāцу, врућу вёду и онō *понāри*, нйје дāо да се развијā тā вāшка. А којё је бйло л'йјено, тō се развијāло, нйје прāло, нйје чйстило и имāло вāшкё. (Шт); *Умйјеси* од нāшё пшеницё, пā *ўзми* пā *испёчи* пот сāч, нё би онō се бијел'ёло, него онō мрко. (Це).

Наведено се може сматрати првом диференцијалном цртом између императива с једне и потенцијала и презента с друге стране. Иначе, у истим синтаксичким околностима, уколико би се негација изоставила, избор између конкурентних облика био би потпуно слободан.

У даљем раду анализирамо примере употребе императива за обележавање прошлих понављаних радњи.

2.2. У говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице императив у временској служби најчешће се употребљава да се њиме обележи мноштво радњи које су се у прошлости понављале по извесном, најчешће утврђеном редоследу. Иста обележја поседује и приповедачки потенцијал. Осим семантике протеклог понављања, за потенцијал се у литератури као трећа најважнија особина наводи и могућност стилског уобличења исказа. Ефекат носталгичности, односно евокативности, настао услед емотивног ангажовања говорника при обликовању саопштења, исказ уобличен у потенцијалу диференцира од фактографског казивања у перфекту [Ивић, 1983: 44]. Грађа којом располажемо показује да исти тип стилогености поседује и императив. Стога, три особине које ћемо сматрати најважнијима када је у питању временски употребљен императив овога типа, и које ће се у раду анализирати, јесу: а) семантика вишекратности; б) одвојеност од момента говора; те в) емотивна ангажованост.

2.2.1. Императив поседује могућност самосталног обележавања нериференцијално конципованих радњи. Ова особина заједничка му је са потенцијалом, те се оба облика квалификују као језичка средства са специјализованом функцијом обележавања семантике протеклог понављања. У нашој

радње које имају одређено „временско место“ у оквиру низа догађаја о коме се приповеда“ [Пешикан, 1956: 156], што ће се потврдити и у нашој каснијој анализи.

грађи фиксиран је велики број примера у којима овај облик без додатних језичких средстава глаголом означену радњу предочава као вишекратну, у прошлости понављану. Императивне форме, удружене са наративним режимом казивања који подразумева причање о прошлим радњама које се карактеришу цикличношћу (обичаји, ритуалне радње, сезонски послови и сл.) довољан су показатељ да су посреди радње хабитуалне семантике⁵.

Стога, у грађи су се нашли бројни примери контекстуално детерминисаних прошлих понављаних радњи означених императивом, а наводимо само неколико:

Бил'ѣжи траве, пробукѹј дѣцу, л'и хим страву. Ћзмѹ биљѣгу от детѣта, ймајѹ једне траве пѣсѣбно, и три тѣ траве свѣжи црвенијем концом и пѣсл'ѣн хи почупа и тѹри ѹ воду и кѹпа дѣјете. (Боб); Прелѣмѣ тѣмо бадњачицу, на огњѣште, па се окрѣћемо ѿколо, па пѣсл'ѣ спѹсти онѣ бадњаке па нијѹчи ѿколо.; Ђни му тѹри стол'ицу, ѿн оѣ да сѣднѣ, они му измѣкни, ѿн бѹп.; А кѣко је ѿна са снѣшѣм жѣвѣла, ѿне се свѣ зѣвни на брѣдо па посѣда, па разговѣра. (Коз).

С друге стране, забележени су и примери где се на неререференцијалност прошле радње указује посебним синтаксичким средствима, у која убрајамо прилошке или именичке детерминаторе.

При одређењу карактера и момента вршења радње прилошким детерминаторима бележени су најчешће прилози *некад, тад, раније, прије, најприје, исприје* и сл., који време вршења радње у оквиру ког се она понављала диференцирају од садашњег смештајући га у шири временски оквир. Додатно прецизирање, односно позиционирање тренутка вршења радње у ужи временски одсечак присутно је у контекстима са прилозима *изјутра, навече, зими, лети* и сл., с тим да су у њима маркери првог типа (*некад, раније, прије*) увек имплицитно присутни:

Раније како би му ѿтац и мајка рѣкл'и, отиди, вѣди девојку, кѣка је, штѣ е, от којѣја је, ѿни дѣђи ѿтуд да вѣдѹ хѣ се удѣјѣ девојка, па богами нѣко и покѹди па се развѣл'и тѣ, свѣшта је бѣло. (Лу); Тапѹта смо тѣрал'и, сѣне, зѣми дрѣва на сѣне. Снѣјег пѣни, направѣ сѣне, прѣстри волѣве и по снѣјегу фуја се и тѣра. (Туз); А ова се дѣгни па нѣђу па му тѣ обанда свѣ. (Из); Ако смо звѣти на свѣдбу онѣ ујѹтру пѣжњѣмо, дѣгни се рѣно па жњѣи, жњѣи, па помѹзи стѣку па истѣра, па трчи по планини, па трчи на свѣдбу ѿпѣт, па свѣ стѣгни. (Со); Тѹ зѣми снѣјег дѣтл'ѣ, и натовѣри на обремѣчу и да онѣсѣш кѹћи да кѹпаш дѣцу. (Коз);

⁵ Навешћемо само један пример као илустрацију тврдње у вези с тиме да императив радњу нужно квалификује као прошлу понављану: Јѣ дѣјете а ѿна зрѣла девојка, јѣ отиди: „Ћво, јѣ сам ви довѣла стѣку, а тѣ девојка је отѣшла у Балѣтиѣ.“ (Бр). Говорник овде мисли на понављање догађаја истога типа, те је стога употребљена императивна форма. Уколико би се наместо ње употребио перфекат или презент, семантика вишекратности не би била прозирна, док би се употребом аориста она потпуно изгубила. До промене значења не би дошло једино ако би се на овом месту употребио облик потенцијала.

У зависнослуженим реченицама у функцији детерминатора честе су и зависне реченице временског типа:

Ка[д] дѣнѹ крстѣне, имало је лѹдѣ *отѣди* по нѣни пѣ му и *помлѣти*. (Из); На рѣјеку још кад ѣмѣ, секѣру *понѣси* пѣ *разбѣ* л'ѣт. (Со); Кад бѣдѣ свѣ готѣво, по-дѣнемо у стѣгове, и[з] стѣгѣвѣ ѣдмѣ на гѣвно, *напрѣвѣмо* гѣвно и онѣ снѣплѣ порѣдимо по гѣвну, па *увѣди* кѣње (Бр).

У именичке детерминаторе спадају: именица у слободном падежном облику, затим падежни облик са обавезним детерминатором и предлошко-падежна конструкција. При употреби именичког детерминатора, означена радња може се временски квантификовати. Применом оријентационог критеријума, именички детерминатор посматра се као тачка у времену која омогућава одређивање радње исказане императивом као симултане, антериорне или постериорне у односу на време исказано одредбама.

Као примери са слободним падежним обликом забележени су само они са именицом која означава неки дан у недељи. Радња исказана глаголским обликом симултана је са временом исказаним одредбом: Бѣла сам вѣл'ика, пѣ посл'ѣ ка[д] *дѣѣ* л'ѣто, јѣсѣн, јѣо, игрѣнка *бѣди* недѣљѣм, кланѣт свѣрѣ, цѣо дѣн бѣјѣ кѣло. (Лу); Пѣтѣком свѣ *отѣди* на цѣму (Дол).

Радња исказана императивом може бити симултана, антериорна или постериорна у односу на време исказано предлошко-падежном конструкцијом као детерминатором.

Симултаност се исказује акузативом и предлозима *за*, *на*, и *у*, као и конструкцијом *о* + локатив:

За Спѣсѣвѣдѣн крстѣве стѣвлѣл'и на кѣѣ, од л'ескѣвѣ грѣнѣ *стѣви* кѣс и *донѣси* у ѣвиу у л'ивѣду у вѣт. (Шав); Тѣ на Бѣрѣвѣдѣн би, *ѣзми* јѣдну флѣшу, пѣ *донѣси* на водѣницу пѣ *стѣви* по јѣдну копѣвиу у тѣ флѣшу. (Шав); Онѣ вѣл'кѣ *прѣдѣ* *ѣ* јѣсѣн а онѣ мѣл'ѣ *остѣви*, па тѣлѣт *прѣдѣ*, сѣр *прѣдѣ*. (Гл); О Бѣжѣѣ се рѣдујѣмо и мѣ да поѣјѣмо кѣфу, и пшѣницу прѣжѣл'и, рѣш *испрѣжи* на ѣме кѣфѣ. (Лу).

Конструкцијама са падежним обликом и обавезним детерминатором исказује се такође значење симултаности:

Па ѣзгѣр *набѣцѣ* прѣвѣ пѣпѣла па посѣн жѣра, па је *утихѣ* јѣдно пѣла сѣхѣта. (Ков); Пѣ сам рѣдѣла и тѣмо и овѣмо, свѣ у фѣбрику дѣртѣ смѣна да би ѣде бѣла до пѣла двѣ, пѣ у пѣла двѣ *упѣл'и* ѣуто пѣ *трѣчи* тѣмо. (Д. Пољ); Свѣкѣ гѣдинѣ би ни се знѣло, *натѣвѣри* мѣ прѣде из Мѣтровѣ па *отѣди* на мѣбу, по цѣјѣлѣ нѣј *прѣди* конѣплѣ пѣстѣ, *дѣѣ* понѣкѣ мѣмци па *обѣрѣ* онѣ *прѣде* па сѣдни порѣд нѣс. *Прѣди* по свѣ нѣј. (Вру).

Генитивом и предлозима *пре* (*прије*(н)), (*у*)*очи* и *до*, односно *пред* + акузатив, исказује се антериорни тип временске ситуације:

Пѣ ѣвѣчѣ *кѣти* кѣѣ, *кѣти* штѣлу, *кѣти* пѣчѣл'ѣ, свѣ што ѣмѣш *кѣти*, ко се кѣчка испѣл'ѣла, онѣ прије Бѣрѣвѣдѣна. (Лу); Пѣ посѣн *дѣѣ* *дѣѣ* уочи

пѣтка те је ўзми (Ков); Ка[д] дођи очи Петрѡвдана, осѣчи рѣкљѣсто дрѣво, дугѣчко ко онѡ вѣла, и сѣд покупи тѣ корѹбе и свѣ наслаѣа у тѡ и гѡре свѣжи жѣцѡм, и запѣли, и пѣсма и врѣска, изѣђи тѣмо ђе чѹвамо стѡку. (Вру); Хѣјде, јѣ плѣсти, они јѣди, ѡни сѣти, јѣ глѣдна, до акшѣма. (Ле); Ышл'и смо д[а] ўзмѣмо вѡду да се онѡ окупѣмо пре[т] сѣбах и кѡпрѣвѣ, от дрѣјена бѣхѣр онѣ слѡми, от врѣбе мѣло, па тѹри дѣци мѣтлу и конѡпац под нѡге. (Де).

Императивом исказане радње или ситуације постериорне су у односу на време исказано конструкцијама са предлозима *по* и *после*: По свѣдби отѣди ѡна да посѣти њѡјне, отѣдѹ зѣједно (По); Лѡнце су тѣрѣл'и одавл'ѣ из Лѡшѣницѣ, онѣ лѡнце од земљѣ, тѣрѣл'и за Кѡсово за жѣто, гѣдно, пѡсл'ѣ рѣта, по јѣдан ил'и двѣ лѡнца жѣта, и тѣмо раздѣјел'и по сѣл'има. (Лу).

У примерима са двоструком временском детерминацијом једном одредбом дат је шири временски оквир у који се смешта целокупно мноштво радњи, док друга омеђује ужи интервал у који се смешта појединачна радња:

Е изјѹтра пријен сѹнца о[д] тѣ водѣ свѹ дѣцу повкѣсѣш, демек да напредѹјѹ, да рѣстѹ, и рѣно хи дѣжи и кѹпѣ хи напоље с тијем копрѣвѣма, под мѣладу крѹшку, јѣбуку, рѹжа ко ђѣ ѣмѣ, највише рѹжа да бѹдѣ румѣно. (Боб); У четвѣтак довѣди невѣсту ўвечѣр, обѹчи јѡј, кѣ овѡ сѣт што вѣзѹ онѡ онакѡ, зѣло се тапѹт фѣреца. (Дол).

Иако се императивом недвосмислено указује на поновљивост протекле радње, овај облик сам по себи не носи информацију о карактеру таквог понављања. Наиме, таква радња, иако се одликује репетитивношћу, не мора нужно да поседује и семантичку компоненту редовности вршења. Обавештење о томе да ли се радње одликују регуларношћу у понављању (стално су се понављале када су се у прошлости стицали услови за то) или пак епизодичношћу (вршене су тек понекад) носе временске одредбе употребљене у ближем или даљем синтаксичком окружењу:

Нешто сам вол'ѣла тѹ дѣцу са халѣлом да хи подњѣвѣм, да хим не вѣдѣм шѣр, вол'ѣла ўвијек штѣ ми ко прѣчѣ, јѣ за сѣбе задѣржи. (Бр); Чѹвѣл'и смо стѡку онѣмо и сѣђи озгѡр и навѣди се на тѹ рѣјеку и напи се водѣ сѣвѣкѣ дѣн. (Ју); Ми на посѣтке би ѣшли по цѣјелѹ зѣму, покупи се са сѣвѣја стрѣнѣ. (Вру);

Е богами кѣко упѡзнѣл'и, ѡн дођи нѣка[д] тѣмо, јѣ нѣкат овѣмо и такѡ ти тѡ. (Брђ); Нѣкат, кат дођѣ кѣ овѡ вѣ сѣд, нѣмѣмо кѣшѣкѣ нѡ свѣ из јѣднѣ кашѣкѣ, јѣ зафѣти, пѣ дѣдни тѣбе, крѹжѣло. (Шт).

Императивом се најчешће казује навиком или правилом утврђен процес или поступак по коме се нека радња обављала, те се радње обележене овим глаголским обликом најчешће одликују сукцесивношћу и временском прогресијом. У императивним низовима (са којима се неретко преплићу и други облици) најчешће су присутне радње које се одликују прогресивношћу, следе једна за другом или произилазе једна из друге. То показују примери типа:

Кат биде ђн онѡ духѡн те хоће да жѡти, ѡни ѡзмѡ онѡ, онѣ л'ѡстове свѣ *бѣри*, *бѣри*, *бѣри*, е ѡзми ѡглу и кѡнац, ѡтни, и пѡсл'ѣн ѡзми те овѡкѡ, свѣ *рѣђѡ*, нѡѡ ви, и овѡкѡ око кѡђѡ да се тѡ сѡшѡ. (Баг); Стѡвѡмо онѣ конѡпце и пѡсл'ѣн они јѣдно *слѡжи* онѡ и докл'ѣн свѣ *тѣрѡ*, *тѣрѡ*, докл'ѣн *дѣни*, па пѡсл'ѣн пѡново *размотѡвѡ*. Такѡ би изврѡл'и, па мѡкни онѡ слѡму, *подѣни*, мѡкни у онѣ цѡкѡве и *унѣси* у онѣ стѡрѣ кѡђе, *дѡжи* гѡре. (Ер).

На основу свих наведених типова примера закључујемо да временски транспоновани императив радњу означава као: а) прошлу и б) у протеклом времену понављању. Носилац семантике хабитуалности радње јесте сам императив, а испољавање ове особине потпомогнуто је или контекстом или посебним одредбама. Типом дискурса, притом, виšekратност је исказана имплицитно (подразумева се јер су теме у вези о устаљеним радњама које се врше по обичају или навици), док посебна језичка средства имају функцију да исту информацију додатно спецификују, експлицитно је изражавајући. Од значаја за утврђивање значењских особина императива јесте чињеница да се семантика прошлости и семантика поновљивости у домену употребе увек јављају здружено. Ми, међутим, сматрамо да у случају императива семантика поновљивости има примарну улогу, а да је значење прошлости само пратећи моменат који се појављује више захваљујући самом контексту, тачније ближем синтаксичком окружењу него ли самом императиву. Дакле, мишљења смо да је улога овог типа императива у обликовању саопштења у првом реду да именује радњу и значи је и понављању, тачније поновљиву, а тек онда као прошлу.

На ову претпоставку упућује пар закључака до којих смо дошли на основу расположиве грађе: 1. Императив не може самостално обележити радњу као прошлу; 2. Императив може бити у потпуности ослобођен темпоралности сводећи се на функцију простог именовања радње. Наведене претпоставке у даљој анализи покушаћемо да потврдимо примерима.

Поводом прве тврдње, подсећамо да је поменуто да употреба императива у типу дискурса који је дефинисан одабраном темом (о цикличним радњама) на плану рецепције недвосмислено упућује на семантику поновљивости. Да би се она исказала, како је показано, нису потребна друга средства, иако се могу јавити. Тип дискурса који погодује употреби императива, даље, обезбеђује такве контекстуалне услове који су у конкретном говорном чину имплицитно или експлицитно означени маркером *некада* у односу на време у коме тече приповедање информатора, а које доживљавамо као *сада*. Значај контекстуалних чинилаца читује се, дакле, у томе да императив долази најчешће у саопштењима о обичајима који су заборављени, радњама у вези са пословима који се више не обављају, те је дистанцираност од садашњег тренутка сасвим јасна. Стога, сматрамо да је је одвојеност од момента говора сигнализирана пре контекстом него ли самим императивним формама. Утврђено је и показано да контекст врши важну функцију и приликом

исказивања хабитуалности. Међутим, основна разлика јесте у томе што за исказивање прошлости императив увек захтева још неко језичко средство и то у ближеј синтаксичком окружењу. Грађа којом располажемо, наиме, показује да готово и не могу постојати примери вишеструкосложених реченица у којима би сви предикати били у императиву. Тачније, примећено је да се императив у саопштење нужно уводи неким другим претериталним обликом чија је примарна функција да радње које се даље нижу смести у прошлост, а тек након њега могу доћи предикати у императиву, који даље само прецизирају информацију означавајући је, додатно, и као хабитуалну.

Наводимо примере који показују да се тачка на временској оси у коју се смешта радња мармира или перфектом, или наративним презентом односно потенцијалом (а савакако и њиховом комбинацијом). Ове форме употребљавају наизменично са императивним, с тим да је иницијална позиција готово редовно резервисана за синтаксичку јединицу која је носилац претериталне семантике:

Ја сам децу поди́гла у шћму, ди́жете, нап̀рти га ова̀ко на л'е́ђа и све́жи ова̀мо прѣ́ачу, и поне́си йгл'е ова̀ко, и поне́си ђетѣту, удрѣ́би у једно ча́нче, кү́пйи ми ђтац, то се зва́ло саму́н, осу́ши та л'е́п дѣ́бро, осу́ши, прѣ́ври во́ду, тү́ри ше́ћер, на четйри онѣ излѣ́ми, покрй́ ма́рамицѣм и та́мо га нара́ни, то ди́жете, у шћму. (Ка); Седѣ́ло се, разговѣ́рало се, у касни́јѣ вре́ме посл'ѣ́н би се доно́сйло и пи́ће, не́што попй́, помезѣ́ти и тако́ то. (Рај); Йгра́л'и смо најви́шѣ онѣ гү́ђѣ, нап̀рви не́ко др́во на́ђи па се лѣ́птѣ, те́рѣ у не́кү рү́пу, па те́ гү́ђѣ би се йгра́л'и. (Рај); У шко́лу кад би би́ло најпри́је она́ жу́та Мѣмирови́ца, она́ је азгй́на би́ла кад је йгра́ла, нако́корѣ ко́су ова̀ко, па, ка[д] смо йгра́л'и у шко́лу, уѣ́ри ногѣм па хо́ће па́тос да слѣ́мй док тү смо йгра́л'и. (Трн).

Наведену тврдњу поткрепљују и примери у којима се исти глагол на блиском одстојању употребљава у двама глаголским формама. Једна од њих је глаголски облик у временској служби са функцијом мармирања радње као претериталне а друга је императив:

Штрү́гља се на гла́ву но́сйла, на гла́ву но́си, не́ма водѣ, но́ идѣ́ш дал'ѣ́ко до-но́сйш во́ду, ни́је ка́ сѣ́т йзвор. (Дуј); Та́т се ми́јесйло у пе́кару, й́ма нап̀рѣвү се онѣ пе́каре, та́мо нап̀рви пе́каре. (Шт); О́де се уводй́и и во́, и да́н данѣ́с, ко й́ма. Дѣ́вдѣ га уве́ди и вра́ти га. (Бу); Па́ би свра́тил'и о́де на ко́ња, ђни свра́ти о́де, и сто́ку ћѣ́рал'и и она́ко се намирѣ́вѣл'и.; Би же́на, с изви́нењѣм, скй́нула, уга́си ла́мбу па скй́ни се да л'ѣ́гнѣ. (Тр).

Репетиција делимично синонимних јединица у контекстима овога типа, односно понављање истог глагола у двама различитим облицима, указује на непоклапање њихових семантичких садржаја. На основу наведених примера уочава се заправо да перфекат и потенцијал имају функцију смештања радње у прошлост, док императив ову информацију само даље спецификује. На синтаксичком плану овде долази до преласка од шире ка ужој семанти-

ци, прецизније, од значења ‘прошла радња’ ка значењу ‘прошла понављана радња’. Из овога можемо закључити још и то да императив у временској служби поседује виши степен специјализованости за изражавање семантике вишекратности него потенцијал, имајући у виду да наративни потенцијал има способност и самосталног обележавања прошлости.

Претпоставку о одсуству темпоралности потврђује и немогућност употребе императива у питањима, што је још једна разлика према потенцијалу. Потенцијал у упитним реченицама сасвим је обичан, па су чести примери типа: *Како би се онџо ранијџе невџсте спрџмџле за свџдбу? Како би онџо спрџва тџрџли зџми кукџруз за Мџтровицу? Штџа би рџдџили о Божџићу кад дџџџ полџзник? и сл.* У оваквим контекстима императив не може послужити као средство темпоралне детерминације предикације, имајући у виду да није могуће остварити замену типа: **Како се оно раније невџсте спремај за свџдбу? По колико гостију долази о слави? Како оно спрџва тџрај зџми кукуруз за Мџтровицу?* итд. Ово се надовезује на раније наведену тврдњу о томе да примери реченица у којима би сви предикати били у императиву готово и не постоје у грађи.⁶

Исто показују и ситуације у којима се имепративни низови без промене смисла могу премештати из прошлог момента у садашње време. Тако у примеру: *Нџкат су свџкрве млџго лџше бџле за снџхе. Свџ јџј угџди, наџири по кџћи, помџзи стџку, усџри, и јџпџт јџј нџје дџбро.* (По); радње означене императивом перципирају се као прошле. Међутим, уколико би се одредба *некад* заменила са *сад* а перфекат презентом, радње означене императивом означаваале би оно што важи у овом времену: *Сџд су свџкрве млџго лџше за снџхе. Свџ јџј угџди, наџири по кџћи, помџзи стџку, усџри, и јџпџт јџј нџје дџбро.* (По); Исто то не би било могуће са потенцијалом, који би, премештањем у сферу садашњости, добио модални карактер, тачније њиме би се исказивала жеља, намера или неко од других модалних значења: **Сад су свекрве много лоше за снахе. Све би јџј угодила,*

⁶ Велики је број примера у којима се временски употребљени императив употребљава да значи хабитуалне радње које су од стране говорног лица уочене као понављане / поновљиве. Такве радње припадају прошлости, али их приповедач презентује као свевремене, актуелне из перспективе своје садашњости, предочавајући их не као актуелни догађај већ као доживљај. Овакве ситуације упућују на могућност да се императивом обележе радње које својим трајањем могу обухватити садашњост, тачније радње које се из перспективе говорникове садашњости приказују као актуелне. Такви су примери: *Їма у Пазџр боџаџиница, опрџди прџђу и онџси тџу коџу хџј, завџџи бџју и посџн џзмџмо* (Баг); *Гл’џдџм сџт, вџну бџџајџ, пострџџи на камиџн и бџџи.* (Со); *Нџрвџза, сџма тџу, шџти, шџти, шџти, испџни џ поље, мџло испџнџм тџу више кџћџ џ хлџт сџднџм, нџко прџђџ, прџговџрим, што ступи џкшам, затвџри се џде, шџти, не мџгу ни да спџвџм, кџ самотиџња.* (Жи); *Шкџлу овџ џџџа вџселџ завршџу, мџчи, рџди, пџсла нџмџ, дрогџрџ се, идџ, нџмџ, тџу свџ јџпџ родџтељи крџви.* (Кн). Имајући у виду комплексност питања које се односи на то да ли је обележавања хабитуалности као актуелне из перспективе момента говора уопште могуће, ова проблематика биће предмет посебног рада.

намирила по кући, помузла стоку, усирила, и јопет јој није (= не би било) добро.

2.2.2. Закључујемо да је семантика поновљивости фундаментална када је у питању временска употреба императива за означавање збира понављаних радњи. Императив, као што је и показано, именује радње означавајући их као виšekратне, док на време вршења упућује превасходно контекст, односно глаголски облици попут потенцијала, перфекта, наративног презента. Овде ћемо додати још и то да се, када су у питању прошле радње, на њихову дезактуализованост из садашње перспективе често упућује и посебним језичким средствима употребљеним у блиском синтаксичком окружењу. У тој функцији наступају парови прилошких одредби са односом *некад* / *прије* / *у моје вријеме* / *у то доба* : *сад*; или детерминатори *раније*, *исприје*, употребљени самостално: Ранијѣ није имало ни замрзивања, а ниси имала шта да саћуваш, повише породице, месо нема ће да га ставиш кад нема стрјје, на таван, а сат правимо онѣ пушнице па би рекѣ, сушаре овѣ (Де).

Такође, бележени су примери у којима се у ширем контексту најпре описују понављане радње које су важиле за одређено време, након чега следи исказ којим се експлицитно наглашава њихова одсеченост од садашњости: Па онѣ пл'ѣти чѣрапа, сат овѣ млади не умјју ни да пл'ету. (Со); Водѣ није имало, донѣси по једну кѣфу водѣ, нѣко попи, нѣко се ами. А сат јѣк, сат је рахатлук, купатило, воду у сѣбу, и врѣћа и хладна. (Ки).

Маркерима истога типа може се указати и на актуелност радње из перспективе приповедачеве садашњости: *Ул'егне поланник, па гржа, гржа, и тури онѣ цѣпке у шпорет, онда било онѣ тронѣшке стол'ице, препреми му, он да сѣдне, она му измакни онѣ стол'ицу он се преврни. Огрни га чѣргѣм, сакри му једну цѣпелу, дѣсну, па сакри горе на таван, да роди бѣље жито, берѣт.* И сат то радимо бѣга ми. (Коч).

Када се императивом обележавају радње које су се у прошлости вршиле по навици одређеног лица, тада овај облик има квалитативни карактер као у примеру: *Свѣ је он овѣ створио и радѣо, ис трѣће смѣне дођи, кѣсило се рѣчно, није имало ка сат, дођи ис трѣће смѣне, попи шећер и воду, кѣфу, ракију, поткѣј кѣсу и на л'иваду, кѣси до у тмушу. Дођи, два сага оспѣва, дѣгни се, вечѣра,* па на рѣдник, па такѣ ђпѣт. (Кн).

2.2.3. Осим што радњу одређује у прошлости понављану императив поседује и могућност стилског уобличења исказа. Уколико се дискурс информатора посматра као текст који захтева извесне стилизацијске поступке, онда се и на том нивоу могу пронаћи моменти који мотивишу избор одређене синтаксичке јединице у конкретном говорном акту. О стилогености дијалекатског текста може се говорити превасходно због тога што функција језичких средстава у њему употребљених није строго комуникативна. Лице

које говори описује прошле или садашње радње обликујући саопштење као приповедање, као причу – његова намера је да такве догађаје представи што сликовитије, а уживљавањем у њих омогућава се интензивнија рецепција од стране слушаоца. Стога, уколико не постоје синтаксичка или друга ограничења, говорник ће увек када је то могуће варирати свој израз, користећи слободу избора и максимум језичког потенцијала који му је на располагању. Обликујући приповедање, говорник бира императив у ситуацијама када жели евоцирати сећања, емотивно обојити исказ⁷, указати на то да су радње о којима је реч (најчешће) доживљене или су као такве схваћене. Причање које омогућава прелаз из времена које је сада у оно које је прошло по правилу и захтева израз са израженом компонентом носталгичности. То је језичко окружење које погодује употреби како приповедачког императива, тако и наративног потенцијала, који је носилац истих стилских ефеката.

Радње означене императивом нису нужно и доживљене (мада најчешће јесу), то могу бити и оне о којима говорник зна посредно, према сведочанствима неког другог лица, али их током причања (пр)оживљава. Некада се се тај податак у самом саопштењу и посебно наглашава:

Ја пѧнтѧм, нѧје имѧло стѧкла на прѧзѧре [...] прѧзѧри мѧл'ѧ да нѧ би ѳшѧ нѧко да укрѧдѧ [...] напрѧви овол'ѧкѧ јѧш кѧжѧм заштѧти, мѧкотрпно је бѧло, свѧ тѧ јѧ пѧнтѧм. (Уг); односно: Пѧ би ми причѧла, [...] натрпѧ дрвѧ, натрпѧ, натрпѧ, па у онѧ црепѧље вел'ѧкѧ овакѧ дѧђѧ [...] па ѧзгѧр набацаѧ првѧ пѧпела па посѧн жѧра, па је утѧхѧ јѧдно пѧла сѧхѧта па извѧди онѧ л'ѧп, на л'ѧп пѧпео, на л'ѧп жѧр. (Ков).

Приповедање у императиву динамичније је него оно у потенцијалу или перфекту, а овај облик је и са становишта језичке економије синтаксичка јединица погоднија од претходне две. Тако на стилском плану употреба императива уноси динамичност, радње се нижу једна за другом што доводи до бржег смењивања слика, чиме се остварује живост у приповедању⁸:

Јѧло се л'ѧп јѧчмен, ѧвсен, свѧшта се јѧло, онијѧ кѧпрѧвѧ надрѧби, мијешѧ с брѧшном, свѧри, јѧди.; Посѧн ѧженѧ тогѧ брѧта, одвойсмо се, рѧди, хрѧѧ, мѧчи се, кѧси, плѧсти, компѧр, врт, овѧмо, онѧмо. (Ке); Тѧ конѧплѧ опсѧјецаѧ, пѧ трл'и, пѧ гребѧнѧј, пѧ прѧди пѧ ткѧи, пѧ бијѧл'и плѧтно пѧ шиѧ кошѧље пѧ и гѧће и кошѧље, свѧ от плѧтна. (Цр).

⁷ Императив се употребљава онда када говорно лице жели оживети, сликовито представити неку прошлу ситуацију, а то „захтева од приповедача више уношења, више извесне врсте уметничког уживљавања у причање. Отуда у таквом причању има доста емотивних елемената“ [Пешикан, 1956: 153].

⁸ За банатске говоре се такође наводи да „употреба императива чини живљим описе појединих послова: Дѧнас врѧи па нѧѧс рѧди Бк, Цѧк мѧтеш на лѧђѧ, па из цѧѧка ѧѧѧј Бк“ [Ивић и др. 1997: 389]. М. Пешикан наводи да се „овим обликом казује динамично схваћена трајна радња, трајна радња као једна етапа у неком организованијем приповедању“ [Пешикан, 1956: 153].

С друге стране, будући да се увек јавља у комбинацији са осталим облицима, смењивање различитих форми омогућава прелаз од мирнијег темпа приповедања ка бржем, што подразумева дезаутоматизацију динамике наративног тока. Као илустрацију, наводимо неколико примера:

Разбајавал'и би му жене, која зна, то су имал'е те старије што знају, разбаје детету да не плаче, дијете йма грчеве, сџ око главе и баџи у воду (Боб); Ёто тако, правило се то, кат побегни, рџт помирџ ти се, свадба се намешџи, у пџтак двџри, жене долазџ. Купџ се девџке, пџвајџ, невеста се обукџје у хаљине, у димџје, свџ то промењџџ, сџтра дџџџ свџтови поведџ је, тамо посл'џ свадба, цумбџси се, пџва се, йгра се, свџ то тако. (С. Ћуп).

2.2.4. О томе да се императив у реченици редовно комбинује са осталим глаголским облицима већ више пута је било речи. Показало се да ту комбинацију условљавају синтаксичко-семантички фактори, а затим и моменти стилске природе, као да се императивне форме најчешће јављају здружено са облицима наративног презента, потенцијала и префекта. Овде додајемо још и то да су у истим контекстима бележене и друге глаголске форме (аорист и имперфекат у служби обележавања појединачне прошле радње, на пример). Тако је у примерима:

Пџчнџм и мџсо купџват у Позџр, купџџ ја мџсо, купџџ пџ посџн кџпџм џфџу неџе јефџтинџје пџ ми се џфџти мџсо јефџтинџје него дџл'џ у Пазџр. (Трн); Изџџџше овџ вџшџри, изџџџше, йзџџџе, код нџс то је бџло да се забрџди онџ, подбрџди се да се не вџди л'џце. (Туз); Ће гџд да сам отишџџ у бџл'џиџу, џе гџд предџди кџџџиџу, нџџе нџјесу мџгџџи онџ Шкрџџџџџ да ми погџдџ прџзиме, не мџгџџџџџ. (Бо).

Уколико комбиновање облика није ограничено разлозима синтаксичко-семантичке природе, избор јединица потпуно је слободан. По правилу, говорно лице увек бира да оствари дату могућност комбиновања, прецизније нијансира и варира израз.

2.2.5. На крају, поменућемо још и то да се код неких аутора као одлика наративног императива помиње и означавање дужег трајања глаголске радње њиме означене. Примери из наше грађе, међутим, потврђују став М. Стевановића, који сматра да то није особина коју овај облик иманентно поседује, трајање радње означене императивом није ништа дуже од оног означеног било којим другим обликом [Стевановић 1986: 709]. Такав утисак стиче се пре свега због саме семантике глагола и њихових морфолошких одлика. Потреба да се дуже трајање радње ипак на неки начин означити очитује се у честим примерима умножених форми истих глагола⁹:

⁹ Механизам удвајања облика зарад истицања дужег трајања познају и говор Пиве [Вуковић, 1940: 97], староцрногорски говори [Пешикан, 1965: 198], говори на југозападу Косова и Метохије [Младеновић, 2000: 367].

По једно и по двоје пā нѡси, нѡси, нѡси, лупā. (Ки); Пā сѣ, сѣ, сѣ онѡ у кѹћу пā сѣ, а тѡ зāђи ми зā нокте, па грѣ рѹке, грѣ, што дофāти онѡ бра̑шно студѣно, оно ѡпѣт. (Је); Пā се на једно др̑во натакнѣ пā онѡ избрѣши, избрѣши, избрѣши. (Туз).

Редуплицирањем облика не указује се само на дужину трајања већ и на интензитет радње која је посреди: Наушља се мѣ, војска се наушља, пā нѣмā штā. (Ки); Нāђеш кѡпрѣвā па набѣри, набѣри, набѣри, напѹни онā ђак. (Бо).

3. Закључак

Анализом грађе утврђено је да наративни императив којим се казују прошле понављане радње има широку употребу у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Показало се да од три особине које су наведене као најважније (означавање прошлости, хабитуалност и емотивна ангажованост) од највећег значаја јесте обележавање виšekратности у прошлости извршених дејстава. На основу тога сврставамо га у ред облика специјализоване семантике, што је, уједно, и кључни фактор који мотивише његов избор у конкретном говорном чину. Утврђено је, такође, да је смештање императивне радње у прошлост омогућено готово увек неким другим језичким средством (глаголским обликом претериталне семантике, прилозима, контекстуално), а потом и то да императив у служби темпоралне детерминације предикације готово никада не може бити употребљен самостално. Показано је да императив може у потпуности бити ослобођен од темпоралности, свдећи се на функцију простог именовања радње, односно ознаке хабитуалности дејства, што упућује на одсуство повезаности са одређеним временом, прошлим или садашњим. Све ово сврставамо у ред диференцијалних црта према потенцијалу, са којим иначе има највише сличности (оба облика при временском транспоновању имају основну функцију обележавања радњи које су се у прошлости понављале). Осим синтаксичко-семантичких момената који регулишу избор овог облика, указано је и на то да императив, као носилац потенцијала за стилско обликовање исказа, долази, као и потенцијал, најчешће у контекстима у којима је на снази емотивна ангажованост говорног лица, те се на приповедном плану остварује компонента носталгичности. Осим тога, императив је чест и онда када се јави потреба за живљим приповедањем, будући да наративни ток чини динамичнијим у односу на приповедање које тече, на пример, у потенцијалу.

Литература

- Белић, 1985: А. Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2, речи са коњугацијом*. Београд: Научна књига.
- Вуковић, 1940: Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака. у: Јужнословенски филолог XVII*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1–114.
- Ивић, 1983: М. Ivić, *Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju. u: Lingvistički ogledi*. Београд: Biblioteka XX vek, 37–56.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-вијвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови, у: Српски дијалектолошки зборник XLIII*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 1–571.
- Маретић, 1931: Т. Маретић, *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*. Загреб: Обнова.
- Младеновић, 2000: Р. Младеновић, *Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије, у: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII*. Нови Сад: Матица Српска, 363–372.
- Пешикан, 1956: М. Пешикан, *О неким специфичностима употребе приповедачког императива, у: Наш језик, св. 7–10*. Београд: Лингвистичко друштво, 270–275.
- Пешикан, 1965: М. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, у: Српски дијалектолошки зборник XV*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–217.
- Станојчић и Поповић, 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.
- Танасић и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Bojana M. Veljović

THE USE OF IMPERATIVE FOR DENOTING REPETITIVE PAST ACTIONS IN SPEECH OF TUTIN, NOVI PAZAR AND SJENICA

Summary

This paper analyzes the use of imperative that refers to past repetitive actions in a speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica. We examine the significance of syntactic-semantic, pragmatic and stylistic parameters that regulate the use of imperative in situations when there is need to express habitual actions in narrative. It has been shown that temporal imperative is the most similar with narrative potential, than with temporally transposed present and perfect tense in their primary use. We strive to show differences and similarities between verb forms that are competitive with imperative. The significance of syntactic-semantic and other conditions that allow combinations of named tenses is also emphasized in this work.

Key words: imperative, temporal use, past tense, repetitive actions.

СРПСКО ПЛЕМСТВО ИЗ БАНАТА У ДРУГИМ ПРАВОСЛАВНИМ ЗЕМЉАМА

Српска социјална елита из Баната од средњег века па све до модерног доба, суочавајући се са свим историјским, религиозним и друштвеним приликама свога доба, успела је да очува своју елитну одлику аристократског система. Иако су изазови времена у којем су живели српски племићи од једног периода до другог били веома различити, трагање за очувањем социјалног идентитета одвела је српско племство у друге православне земље, попут Русије, Влашке и Молдавије. Од велике је важности, према томе, показати на који су начин потомци српског племства из Баната очували свој идентитет у другим земљама и колико су допринели политичком, верском и друштвеном животу у новој домовини.

Кључне речи: српско племство, Банат, Русија, Влашка, Молдавија.

Непобитна је чињеница и историјски доказана да су припадници српског племства из Баната одиграли веома значајну улогу у историјским дешавањима свога времена. Од када се појавило, елитно друштво, које је говорило српским језиком и упражњавало православље у Банату, заинтересовало је тадашње властодршце да им повере значајне мисије политичког, војног и духовног карактера. Међутим, углед којег су припадници племићких породица уживали у својим обитавалиштима није било довољан да се они и задрже на политичкој и историјској сцени тадашњег времена. Српском средњовековном племству од велике је важности било не само афирмисање пред угарским краљевима, него су припадници благородних породица чували свој углед, а свој утицај утврдили и ван граница Деспотовине или Угарске.

Време до коначног пада Деспотовине 1459. године, пружало је наду о евентуалном васпостављању старе српске средњовековне државе, док се борба за очување вере и народности гајила у оквиру последњег бастиона српске државности. Међутим, падом Смедерева 1459, доказано је да идеја о обнови старе средњовековне државе постаје све тежа. Већина српске елите иселила се у угарске пределе и угарским краљевима пружила помоћ у разним династичким борбама и рату против Турака. Очигледно, припадници племићких породица нису се могли помирити се идејом о нестанку њихове породице са историјске сцене тадашњег високог друштва. То је довело

¹ isidora_jasin@yahoo.com

припаднике српског племства у ситуацију да, по угледу на тадашње елитно друштво, склапа родбинске везе са припадницима знаменитих владарских и племићких породица ван граница Угарске, или да ступа у службу руских, влашких и молдавских владара. Упечатљиви су примери благородне деспотске породице Бранковић, плаховитих, али витешких Јакшића и богатих Цреповића. Делокруг њиховог утицаја простирао се и ван границе тадашње Угарске.

Први који се одазвао позиву да своју делатност наставља ван границе Угарске био је деспот Ђорђе Бранковић, наречен у монаштву Максим, потоњи први влашки митрополит. Време у којем је живео Максим Бранковић било је неповољно по припаднике лозе Бранковића. Упокојењем деспота Јована Бранковића 1502. године, изумрла је мушка линија ове породице. Максим Бранковић одбио је да прими деспотско достојанство, па је, на позив влашког војводе Радула, са мајком Ангелином и синовима Деспином Милицом и Јеленом, 1504. године прешао у Влашку. Максиму је било поверено оснивање митрополије за Влашку јер је војвода Радул могао рачунати и на углед породице Бранковића како би од цариградског патријарха Нифонта издејствовао признање митрополије [Церовић, 1997: 31]. Још за време боравка у Венецији и Срему, Максим Бранковић упознао је јеромонаха Макарија, са којим је 1504. године прешао у Влашку и у Трговишту основао прву штампарију, где су штампане прве богослужбене књиге на словенском језику: *Служебник* 1508, *Октоих* 1510. и *Четворојеванђеље* 1512. године [Церовић, 1997: 33].

Некада световни, а сада духовни вођа, митрополит Максим је у својој личности и делокругу активности спретно успео да обједини извршавање духовних и световних функција. Оснивао је манастире, подизао цркве и поткрепљивао је поверени му народ, али, у исто време, постао је и главни политички фактор стабилности, обављајући низ дипломатских мисија на двору угарског краља Лајоша, мирећи влашког и молдавског војводу и спасавајући народ од крвопролића. Највероватније је помирење влашког војводе Радула и молдавског Богдана било спроведено по налогу угарског краља којем је претила опасност од турског надирања.² Митрополит Максим се старао око учвршћивања правослвља међу Румунима из Влашке и јавно иступио против новог влашког војводе Михње Злоћудног, који је, наводно, желео превођење православних Румуна на унију. Уз помоћ влашког племства, Максим је успео да избегне крваву освеу Михње и пребегав у Ердељ. Овде је упознао Неагоја Басараба, потомка знамените породице која је дала Влашкој више војвода. Пријатељство владике Максима и Неагоја Басараба

² Пилат, 2010: 229–238; румунска историографија бележи предање које говори да је митрополит Максим дошао у табор војводе Богдана који се био улогорио код Ретезања надомак Римника, и после многих молби и доказивања да су православне вере и војници из Молдавије и они из Влашке те би крвопролиће у истом народу имало негативне последице, успео је да приволи оба владара да руком на Јеванђељу обећају да неће ратовати [Гане, 1991: 47].

крунисано је удајом Деспине Милице са Неагојем Басарабом. Деспина Милица била је ћерка Јована Бранковића, брата митрополита Максима и Јелене Јакшић, ћерке Стефана Јакшића. Михња Злоћудни није могао заборавити непријатељство и мржњу према митрополиту Максиму и његовој породици, која је, преко Деспине Милице, постала владајућа династија у Влашкој. Уједињене породице Бранковић и Јакшић повеле су борбу против злоћудног владара, а врхунац свега тога је био крвави обрачун на степеницама катедралног храма у Сибињу 12. марта 1510. године, када је Димитрије Јакшић Млађи убио Михњу Злоћудног и, у том покушају, и сам погинуо.

Политичке прилике прве деценије шеснаестог века омогућиле су уплитање Порте у политички живот Влашке, те је митрополит Максим, уз помоћ Турака, успео да свога рођака постави на престо Влашке 1512. године. У тим родбинским везама, појављује се и знаменита породица Јакшић од Надлака. Удајом Јелене Јакшић за српског деспота, створене су могућности да се ова породица родбинским везама што чвршће веже за деспотску породицу, чију помоћ, заштиту и утицај је могла искористити. Неагоје Басараб и Деспина Милица уживали су велики углед у тадашњем друштву. Ускоро су се посветили ктиторству и крунисали овај подухват велелепном задужбином у Куртеа де Арђеш, које је право градитељско ремек-дело мајстора са српског Приморја [Церовић, 1997: 33]. Ова светиња освећена је 1517. године. Изродили су Јована, Петра и Ангелину, који су се упокојили убрзо по рођењу. Теодосије је, на кратко време након оца, дошао на престо Влашке и упокојио се у Сибињу, док су Стана и Руксандра остале са својом ожалошћеном мајком. Мирно доба у неизвесним политичким приликама убрзале су појаву нових изазова. Румунска историографија окарактерисала је живот Деспине Милице као живот са мало среће и пуно суза. Наиме, после упокојења Неагоја Басараба 1521. године, Деспина Милица и своје малолетне ћерке отпутовале су у Ердељ и ставиле се под заштиту угарског краља. Руксандра се удала за војводу Раду де ла Афумаци, док се Стана удала за Штефаницу унук Штефана Великог. Деспина је наставила да живи у Сибињу. Посланства је слала у престонице Трговишту и Сучави са поздравима и скупocenостима, а у Сибињу палила воштанице за њене покојнике. Нажалост, Деспина је убрзо видела и погибију својих зетова: Штефаницу су бољари отровали 1527. године, а Рада су такође бољари на превару ухватили и убили 1529. године. Руксандра и Стана вратиле су се својој мајци и наставиле да живе у Сибињу. Убрзо се Стана замонашила добивши име Софронија, док се Руксандра преудала за Раду Пајсија. Заједно са ћерком и зетом, наставила је да живи у околини Букурешта; када је доживела да види трагичну погибију и трећег зета Раду Пајсија, вратила се у Сибињу и упокојила 30. јануара 1554. године [Гане, 1991: 50–52].

Сестра Деспине Милице, Јелена, удала се за молдавског војводу Петру Рареша. Петру Рареш био је син Штефана Великог. Услед неспоразума са

братом Богданом, отишао је у Пољску и, уз помоћ Пољака, успео је да се домогне молдавског престола после упокојења Штефанице 1527. године. Јелена је била ктиторка храмова у Ботошању и Сучави. На једном ктиторском натпису помиње се: „Јелена деспотова, госпожа Петра Воеводе, дшчи Јоана деспота“ [Церовић 1997: 34]. Њихова ћерка Роксандра удала се касније за молдавског војводу Александра Лапушњана.

Светли пример Ане Јакшић, ћерка Стефана Јакшић и Милице Белмужевић упечатљив је доказ о оријентисању српског племства према православној Русији. Ана Јакшић се удала за Василија Лвовича Глинског. Породица Глински дала је руском *царствујуицем дому* више кнезова новгородских и московских. Најзначајнији од њих био је потоњи руски цар Иван прозвани Грозни, син Василија Глинског и Јелене, ћерке Ане Јакшић.

Удајом Ане Јакшић на руски двор породице Бранковић, Јакшић и Белмужевић осигурале су себи и утицај у целом православном свету, имајући у виду да је падом Цариграда, утицај Цариградске патријаршије умањен, а Пећка патријаршија укинута и васпостављена тек 1557. године. О животу Ане Јакшић у Москви историја је сачувала веома мало података. Један од разлог могао би бити преврат руских бољара приликом смењивања породице Глински. Поуздано се зна да је 1547. године учествовала у прослави рођендана потоњег цара Ивана, којем је тада било 17 година, а као уздарје, поклонила му је икону Свете Ане која се данас чува у Манастиру Ватопеду [Тихомиров 1969: 156]. Постоје поуздана сведочанства да је Ана Јакшић доносила на царски двор иконе Срба светитеља, што ће даље утицати повољно на расположење Ивана Грозног, који је, у више наврата, помагао манастир Хиландар на Светој Гори, а понајвише 1556. године, када је овом манастиру поклонио посед у Москви. Чак постоје мишљења, међу руским историчарима уметности, да је диаковску цркву, у близини Коломенског храма (пробраз храма Христа Спаса), цар Иван подигао у знак сећања на своје претке: Тому Палеолога и Ану Јакшић [Некрасов, 1923: 68]. Ана Јакшић Глинска помиње се и 20. јануара 1544. године, када је, заједно са својим сином Михајлом Васиљевичем Глинским, поклонила 137 рубља за издржавање Троицко-сергијевске лавре.

Опште је прихваћена теорија да је и она преживела дане буне 1547. године. Страдао јој је син Јури Глински у пожару приликом буне 1547. године. Ана Глинска је у то време била са својим сином Михајлом Васиљевичем у Ржеву, покушавајући да придобије власт за њега. Њих помиње и један запис о донацији 100 рубља од 12. априла 1553. године, али се кнегиња Ана већ помиње под монашким именом Анисија [Селишчев, 2006: 2]. Пример Ане Јакшић следили су читав низ српских племића из Баната у модерној историји овог подручја. Године 1552. Темишвар са околином био је освојен од стране Турака и претворен у пашалук. Све до пожаревачког мира 1718. године, под турском окупацијом, било какав вид племићког staleжа у Банату

није могао развити се. Тек ослобођењем Баната створене су прилике да се појединци такође путем сабље покажу као храбри ратници и за своје подвиге буду награђени као племићи нове Аустријске монархије.

Пошто су, кроз историју, створени повољнији услови да српске војсковође наставе своју официрску каријеру у руској војсци, Пантелејмон Пана Божић из Титела је 1704. године отпутовао у Русију и од цара Петра Великог покушао да издејствује примање Срба у руско поданство. Чланови породице Вујић су неко време обављали дужност војних официра аустријске војске у оквиру Потиске војне границе. Већ 1751. године било је очигледно да они желе да напусте Аустрију и постану официри руске војске. Ту су, на првом месту, били капетани Петар Вујић и Максим Вујић, као и корнети Василије Вујић и Стеван Вујић, родом из Мартоноша. Породица је добила племство преко Арсенија Вујића, који је 28. новембра 1741. године, заједно са супругом Аном и синовима Лазаром, Петром, Павлом и ћеркама Василијом и Јулијом, била унапређена у ред мађарских племића. Лазар Вујић је касније, 1746. године, добио поновно признање племићког достојанства у Бачкој жупанији. Дана 1. марта 1751. године, у ред мађарских племића био је признат и Максим Вујић из Мартоноша, као и његова супруга Марија Чорба и синови Јован и Ђорђе. Чланови породице Вујић добијали су касније потврде о племићком достојанству: Максим Вујић 1752. године и Владислав Вујић из Темишвара 1792. године. На Темишварском сабору, одржаном 1790. године, помиње се племић темишварски армалиста Тома Вујић [Церовић, 1997: 164; Душин, 1939: 139; Костић, 1923: 7, 8, 14; Лешчиловскаја, 2003: 278]. По ступању у војну службу руске војске, породица је била призната у ред руског племства у губернијама Бологда, Јекатеринославск, Петербург, Пјазан, Харков и Херсон [Душин, 1939: 139]. Вујићи су у руску војску доспели до завидних положаја: генерал Николај Васиљевич Вујич (1765–1836), борац против Наполеонове војске и носилац Ордена Светог Георгија, пуковник Василије Афанасијевич Вујич (1785–1821), такође витез у борбама са Наполеоном и носилац Ордена Светог Георгија, генерал-мајор Иван Васиљевич Вујич (1813–1844), потоњи професор Николајевске војне академије и државни саветник Емануил Иванович Вујич, директор полиције [Церовић, 1997: 125; Брокгауз, 1892: 442].

Веома запажено место у хусарским војним јединицама и на Кавказу имао је Георгије Арсенијевич Емануел. Георгије је рођен у Вршцу од племенитог Арсенија Емануела 2. априла 1775. године. Историографија је забележила да је старо презиме ове породице било Манојловић. Младом официру аустријске војске Георгију службовање у аустријској војсци чинило се без икакве перспективе, те је он већ 1798. године прешао у службу царске руске војске и, убрзо, већ 24. септембра 1800. године, постао пуковник. И он је 1812. године учествовао у руском рату против Наполеона. Будући рањен 26 децембра исте године, одликован је чином генерал-мајора. Војне операције

које су савезничке трупе одвијале у околини Париза и успешно ратовање током 1814. године донели су му чин генерал-лајтанта. После окончања рата са Француском, Георгије је примио ново задужење као главни командант војних јединица на Кавказу и командант кавкаске области 25. јуна 1826. године. У том својству учествовао је са својим трупама у руско-турском рату 1828–1829. године, што му је донело признање коњичког генерала 25. јула 1828. године. Био је члан Руске академије наука, а 1829. године учествовао је у експедицији на планини Елбрус. Георгије Арсениевич Емануел био је носилац бројних признања и ордена: Ордена Светог Александра Невског, Ордена Светог Владимира I степена, Ордена Светог Георгија III и IV степена, Ордена Свете Ане I класе, Златног оружја за храброст, пруског Ордена Црвеног Орла I степена и шведског Војног ордена Мача II класе. Георгиј Арсенијевич Емануел преминуо је 14. јануара 1837. године у Јелисаветграду [Лешчиловскаја, 2003: 278].

Једна од најзначајнијих племићких породица Срба у Банату и Поморишју била је породица Поповић-Текелија. Јован Поповић Текелија добио је признање племићког достојанства 16. марта 1706. године, када је купио добра Визеш и Кевермеш. Јован је имао четири сина: Ранка, Јована, Михајла и Саву. Најстарији син Ранко оженио се Алком, ћерком Мојсија Рашковића и имао је сина Петра, Јована, оца чувеног добротвора Саве Текелије, Димитрија, Павла и Лазара. Петар је рођен у Араду око 1720. године. Преовладао је очево мишљење да настави војну каријеру, што је Петар и урадио, истичући се најпре у борбама око аустријског наследства [Дуишин 1939: 152].

По укидању Потиске-поморишке војне границе, Петар је 1747. или 1748. године ступио у руску војну службу, најпре као поручник, а затим и као капетан. Учествовао је у Седмогодишњем рату (1756–1763) и био рањен приликом битке код Грос Јегерсдорфа 19. августа 1757. године [Костић 1923: 15]. По опоравку, наставио је ратовање и успешно окончао поверене мисије приликом опсаде тврђаве Костшин на Одри, што му је донело признање и чин пуковника. Године 1761. пуковника Петра Текелију срећемо на челу Српског хусарског пука [Лешчиловскаја, 2003: 590]. Петар Текелија учествовао је и у борбама са Пољацима, а по окончању руско-турског рата 1774. године, био је унапређен у чин генерал-мајора и награђен Орденом Свете Ане I степена. Убрзо је био унапређен у чин генерала лајтанта 17. марта 1774. године и одликован Орденом Светог Георгија III степена [Лешчиловскаја, 2003: 290]. Петар Текелија није био само искусан ратник, већ је и био искусан дипломата, због чега је био награђен Орденом Светог Александра Невског [Костић, 1923: 132] и поседом са 500 кметова у губернији Витебск, а поверена му је и команда над главном армијом, која је тада бројала око 18.000 војника са задатком очувања источне обале Црног мора. Године 1786. Петар је стекао чин фелдмаршала, а 1787. године постављен је за команданта Драгонског пука у Нижегороду, где је под својом командом имао

84.000 војника. Након задобијене повреде 1788, скончао је своју сјајну војну каријеру. Упокојио се 1793. године у Миргороду и сахрањен је у тамошњој цркви.³ Иако је далеко од својих сународника успео да изгради сјајну војничку каријеру, Петар Текелија није заборављао своје сународнике. Помагао је цркве и манастире и непрестано слао финансијку помоћ за одржавање главних српских институција карловачке митрополије. Поклонио је српској цркви у Араду 2000 рубаља и оковано Јеванђеље, другој арадској цркви 500 рубаља, манастиру Ходош Бодрог 1000 рубаља и манастиру Бездин 500 рубаља [Поповић 1939: 348].

Једна од најзначајнијих породица које су активно учествовале у преласку великог броја Срба из Поморишја и Потисја у Русију била је породица Хорват. Породица је стекла племство још 1689. године од цара Леополда, као поданик Хабзбуршке монархије. У даровници су поменути Анастасије, Јован, Марко и Никола, том приликом забележено је и да су „*греческог порода*“, што сведочи о њиховом православном исповедању вере и јасно их одељује од мађарско-буњевачке племићке породице Хорват [Душин, 1939: 162; Поповић, 1939: 153]. Цар Карло VI наградио је Самуила Хорвата 1726. године поседом Куртић код Арада. Имање је породица продала 1751. године и прешла у Русију. Пешадијски пуковник Јован Хорват је том приликом предводио групу од око 4.000 људи из Потисја и Поморишја и, после отпуста из аустријске војске које им је доделила царица Марија Терезија, населили се у новоосновану покрајину Нова Србија. Сам Јован Хорват је пред крај 1751. године отпутовао у Петербург како би измолио од царице Јелисавете Петровне дозволу да се Срби населе на територију руског царства [Церовић 1997: 123]. Породица Хорват је уједно била призната и уведена у ред руских племића Харковске, Херсонске и Курске губерније. Јован Хорват је, пре преласка у Русију, обављао дужност пешадијских официра у Печку, поред Арада. По преласку у Русију, значајно је допринео организовању нових насеља за придошле Србе, али је и даље организовао сеобе Срба у Русију. Упокојио се у Вологду 1780. године [Костић, 1923: 43, 127–128, 131; Лешчиловскаја, 2003: 284–285]. Чланови породице Хорват су већином прихватили војну каријеру. Око 1750 године помиње се Михајло Хорват командант српског пандурског пука из Крилова [Јалић 2005: 311]. Чланови ове породице сусрећу се чак и у двадесетом веку. Димитрије Хорват, рођен 1858 године био је један од оснивача Белог покрета монархиста на Далеком Истоку. Упокојио се 1937 године [Брогкау 1892: 559].

Породича Чорба потиче из поморишког насеља Надлак. Капетан Јован Чорба учествовао је у буни Пере Сегединца 1734. године. По развојачењу

³ Приликом побуне запорошких козака 1775. године, Петар Текелија је добио писмени налог о уништењу тврђаве Сечи, главно упориште запорошких козака. Међутим Петар је најпре поставио артиљерију испред тврђаве и позвао старешине козака да би им показао наредбу о уништењу њиховог утврђења. Део је одмах положио оружје а други су пребегли Турцима. На тај начин је Петар успео да без испаљеног метка или крвопролића спречи почетак конфликта.

Поморишке војне границе, чланови породице одлучили су да се одселе у Русију. Капетан Никола Чорба и Теодор Чорба су затражили аустријски пасош и прешли у Русију 1751. године, организирајући долазак Срба из Поморишја. Теодор Чорба био је одликован Орденом Светог Георгија III степена, а од 1784. године изабран је за представника племства Јекатеринославске губерније [Церовић, 1997: 125; Половцов, 1913: 438–439].

Из изложених примера наше узбуркане историјске прошлости, могли смо видети да је српско племство учинило потребне кораке ради очувања свог елитног идентитета. Наравно, историјске прилике и епохе у којима је живело споменуто српско племство, обухватају скоро четири стотине година и две различите епохе: средњовековну и модерну. Средњовековно поимање феудалног система знатно се разликовало од модерног поимања феудализма. Средњовековном племићу очување елитног идентитета и положаја био је првобитни циљ, понекада чак и науштрб вере и националног идентитета, који ионако није био знатно развијен међу племством средњег века. Средњовековни племићи покушавали су да очувају себе од заборавља, да склапају родбинске везе са виђенијим породицама и свој утицај што више прошире. У жижи пажње средњовековног српског племства из Баната на прелому епоха, нарочито пре освајања ове територије од стране Турака 1552. године, било је веома актуелно питање о успостављању добрих односа ван граница Угарске, која је већ била на удару Турске. Српско племство је гајило свеже успомене прогонства из завичајних крајева, а ступање у службу угарског краља потписивало се са сабљом у руци и крвљу на папиру. Иако је Угарска овој српској елити пружила прилику стицања великог блага и угледа, ипак није била гаранција очувања идентитета племићких породица. Са друге стране, ступање у брачне везе са влашким, молдавским и руским члановима благородних породица говори о угледу којег је уживала српска елита у Банату у средњем веку. Према томе, не може се говорити о чисто верским или националним побудама које су стојале иза склапања породичних алианси које смо навели. Била је, дакле, то прва *визит-карта* српске елите која се формирала и афирмисала у веома неповољним условима.

Међутим, племство у модерној епохи није имало моћ да се уздигне до положаја и угледа средњовековног. Несумњиво да су и историјски и политички услови отежали формирање овог елитног слоја. Српска елита у новој епохи требало је да одговори изазову рационализма, духу просвећености и антифеудалној тежњи, чији ће врхунац бити револуција 1789. године. Поред свих тих потешкоћа, витешко српско име послужило је српском војном племству да очува свој идентитет у царској Русији. Несумњиво да се и овде подаништво бранило сабљом и историја писала крвљу, али је безбедност духовног живота и очување вере било обезбеђено. Већина српског војног племства се временом претопила у руско становништво, али, док је постојало, одржавало је везу са својим сународницима између Мориша, Саве и Ду-

нава. То ће се касније одразити и на духовни живот Срба у Банату. Некада су прве штампане књиге за црквене потребе организовале српске племкиње у Влашкој, а сада је српско племство из Русије посредовало набавку бого-службених књига из руских штампарија. Можемо рећи да је овај сегменат српског племства допринео, у великој мери, очувању православног духа међу Србима на подручју угарске и аустријске круне.

Литература

- Брокгауз, 1892: Брокгауз А., Ефрон И. А., *Энциклопедический словарь*, том VII, Санкт Петербург 1892.
- Гане, 1991: Gane C., *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Chișinău, 1991.
- Дуишин, 1939: Дуишин Виктор Антон, Поповић Душан Ј., *Племићке породице I, Војводина II*, Нови Сад, 1939.
- Костић, 1923: Костић М., *Српска насеља у Русији, Нова Србија и Славеносрбија*, С.К.А, Српски етнографски зборник 26, Насеља и порекло становништва 14, Београд, 1923.
- Лалић, 2005: Лалић С., *Сеобе Срба у Руско Царство половином 18. века*, 2005.
- Лешчиловскаја, 2003: Лещиловская И. И., *Сербы в России, Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия в XVIII*, Москва, 2003.
- Некрасов, 1923: Некрасов, Алексей Иванович, *Древние подмосковные: Александровская слобода, Коломенское, Измайлово*, Москва, 1923.
- Пилат, 2010: Liviu Pilat, *Mitropolitul Maxim Brancovici, Bogdan al III-lea și legăturile Moldovei cu Biserica sârbă*: у *Analele Putnei*, VI, 2010, 1, 229–238.
- Половцов, 1913: Половцов Александр Александрович, *Русский биографический словарь*, Яблоновский-Θоминь, Санкт-Петербург, 1913.
- Поповић, 1939: Поповић Душан Ј., *Војна граница, Војводина II*, Нови Сад, 1939.
- Селищев, 2006: Селищев Н., *Россия и Балканы из скрываемого прошлого (часть 2)*, Москва, 2006.
- Тихомиров, 1969: Тихомиров М. Н., *Исторические связи России со славянскими странами и Византией*, Москва, 1969.
- Церовић, 1997: Церовић Љ., *Срби у Румунији*, Нови Сад, 1997.

Sasa B. Jašin

SERBIAN NOBILITY FROM BANAT IN ORHER ORTHODOX COUNTRIES

Summary

The recent historiography has not arranging how religious and ethnic component played a role in the life of Serbian noblemen in Banat in the Middle Ages. Much safer evidence of Serbian nobility and his struggle to preserve national identity and religion, we have in modern and contemporary epoch. But in each of these cases, the main feature was the preservation of their elite social status. Therefore great attention should be paid to the impact beyond the borders of Hungary, and later the Austro-Hungarian, Serbian elite and its struggle to maintain their social status, especially in Orthodox countries like Russia, Wallachia and Moldavia.

МОРФОЛОШКЕ ОДЛИКЕ РУКОПИСА ПОКЛОЊЕНИЈЕ ГРОБУ ГОСПОДЊУ (1734) АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА

У раду су праћене и анализирани морфолошке одлике језика путописа *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године. Примећено је да се у деклинацији и конјугацији јављају српске народне и српскословенске језичке црте. Њихов удео варира у зависности од тематике текста. Више српскословенских особина (наставци деклинационих типова који су се изгубили у народном језику током историјског развоја, употреба партиципа) има у деловима текста у којима се описују цркве и износе детаљи из живота Исуса Христа. Српске народне црте, општештокавске и локалне, шумадијско-војвођанске (одлике деклинације и конјугације, додавање партикула) долазе у опису путовања.

Кључне речи: *Поклоњеније гробу Господњу*, Андреј Петковић, морфолошке одлике, српскословенски, српски народни језик, шумадијско-војвођански дијалекат.

0. Путопис Андреја Петковића *Поклоњеније гробу Господњу* из 1734. године, откривен и објављен релативно скоро [Петковић, 2008], представља занимљив материјал за различита истраживања. Он не само да попуњава празнину у српској књижевној и културној историји [Цветковић Теофиловић, 2015: 480] већ, будући писан српским народним и српскословенским језиком [Петковић, 2008: 21; Јовић, 2013: 262], доноси податке значајне за формирање слике о шумадијско-војвођанском дијалекту у то доба.³

¹ nada.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад рађен је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који се реализује у сарадњи Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу и Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Досадашња истраживања фонетског нивоа рукописа показала су присуство српскословенских, рускословенских, општијештокавских, али и уже шумадијско-војвођанских-банатских говора, претежно оних тамишког типа попут: мешања префикса *пре-* и *при-*, изједначавања и мешања африката, промене *љн* у *јн*, облика *тороњ* и сл. [Јовић, 2013: 262].

0.1. Како је општи утисак о рукопису да црте српског народног језика доминирају [Петковић, 2008: 21; Јовић, 2013: 262], што је, свакако, последица жанровске припадности [Толстој, 2004: 152–153],⁴ даљи опис морфолошких особина кретаће од стања у српском народном језику уз паралелно навођење српкословенских особина тамо где се оне јављају.

0.2. Циљ рада биће и да се установи у којим су деловима текста претежно заступљене српкословенске особине, при чему се пошло од претпоставке да ће оне доминирати у деловима текста садржином везаним за сакрално (називи цркава, подсећање на детаље из живота Исуса Христа), као и на почетку рукописа у молитвеној формули.

1. Деклинација

1.1. Именице мушког рода (осим оних на -а) деклинирају се у јединици као и данас, што важи за именице мушког рода свих некадашњих деклинационих типова [Ђорђевић, 1975: 89–103]:

ва нме шца н сна 2/2, из б/е/лн|града 3/3-4, ѿ левою странѣ олтара 6/4, нс камена 7/8, ѿ/т/ стра н силѣ гнѣ 9/19, внше дома 16/илустр., нсака снна| ского 22/18-19, ѿко ѣ човека 32/7, до сего лн дна не бн са ваѣн 47/1;⁵ црковномѣ синѣ 8/7, корабѣл начелникѣ 9/7, корабѣл свѣжителн 9/11; ѿбрете мн човека 2/12, нѣлна 20 данѣ 3/4, на светаго нлнѣ|пророка 3/4-5, внднѣ ѿвна свежана 22/20, проз ка/м/ѣнѣ 34/19-20; с платѣмѣ 9/10, конакомѣ 23/20, надѣ божнѣмѣ| гробомѣ 26/10-11, са патрнарѣмѣ 31/2, са трновнѣмѣ венцѣмѣ 36/6, предѣ до/мѣмѣ 48/18-19;⁶ послатн на корабѣл 17/8, на то/мѣ пенцѣрѣ 21/10-11, на до/н/нѣмѣ краю 33/5, ѣ каменѣ 47/6.

1.2. Именице средњег рода без проширења, као и оне са проширењем, долазе са народним наставцима:

ѿ/т/ ѿраѣѣ дѣвѣта 32/18; ѣ прѣѣ вреѣме 19/4, ѣ ѿно вреѣме 19/14, ѣ раѣме 23/17, вѣзрѣ на неѣѣ 44/22; гѣѣѣѣмѣ ѿграѣѣно 26/7-8, са копнѣмѣ 45/2, са ѿрѣѣѣ

⁴ Путописи су у десетој од четрнаест жанровских рубрика, при чему са бројем рубрике расте и удео народних особина у језику.

⁵ Именица *дан* долази у банатским говорима са неслоговним обликом основе и наставцима уопштеним код именица мушког рода на консонант – *дна, дну, дни* – у сложеним називима празника: *до Видова дна, о Ђурђеву дну, о благим дни* [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 34].

⁶ У путопису нема примера уопштавања наставка -ом у инструменталу јединице ових именица (уп. с *платѣмѣ, са венцѣмѣ*) што је, иначе, одлика банатских говора [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 12–13, *мужом, бичом, са венцом*].

н|ѣм 46/18-19, вказатель свѣтн|мь местоу 22/12-13;⁷ н горе 8 квѣтъ 7/1, на перъ 8/14, по савршенню славѣн црковнон 23/1-2, 8 свѣн н златъ 31/5, глѣдаюѣн на ѡвоу свѣтъмь мѣстъ 41/4-5.

1.2.1. Српскословенски су облици инструментала једине по консонантској промени [Николић, 1987: 137; Драгин, 2008: 57], који долазе у окамењеној конструкцији:

нмѣнѣмь ѣнрѣ 2/13, човека нмѣнѣмь ѣнрнѣа 48/15-16 (sic!).

1.2.2. Именица *подне* редовно се среће у старословенском и црквенословенском лику [Словѣник: полоудѣне, отъ полоу дѣне; Петковић 1935: поладѣнъ, на поладне] и са наставком некадашње консонантске промене:

ѡ/т/ поладне 3/5, 4/8, на поладне 3/9, 13, 4/14, 20-21.⁸

1.3. Именице женског рода (и мушког рода) на -а у једнини, чешће него именице мушког и средњег рода, долазе и са српскословенским наставцима, иако је општи утисак да се деклинирају у духу српског народног језика.⁹

1.3.1. У генитиву једине бројни су примери са наставком -е, уопштеним у већини штокавских говора од најстаријих споменика [Белић, 2006: 180; Даничић, 1874: 16]:

за єднѣ кѣѣх вѣснѣ 5/4-5, пѣнѣ воде 7/4, ѡд ѡнѣ воде 7/14, ѡ стра н слѣ гѣе 9/19, нс планнѣ 10/9, нз воде нзнѣ 13/2-3, нзѣ нафѣ 16/9, сваке вѣре 20/2, тѣ є среда зѣмле 32/4, ѡзго єсть пѣпака зѣмле 32/6, нз доскѣ 39/7; ѡ/т/ пашѣ 4/7.¹⁰

1.3.1.1. Забележен је један сигуран пример у коме се чува српскословенски наставак -и<*-у, који су имале именице тврде *а промене, али се јавља и код именица *ја промене [Драгин, 2008: 59]:

владнѣнѣ нашѣн бѣн 44/13-14.

1.3.2. У дативу једине долази народни наставак -и:

ѡ повелѣнна дѣвн бѣн 7/4, капнѣ глѣдн портѣ палатн давнѣвн 20/4-5, ѡ дѣ/с/

⁷ С тим да и оне, као и именице мушког рода у Петковићевом путопису, у инструменталу једине чувају разлику старих меких и тврдых основа у виду наставака -ем/-ом, што данас није одлика говора Баната шумадијско-војвођанског дијалекта у којима је уопштен наставак -ом [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 46-47].

⁸ У говорима Баната данас је *подне* и *подна* [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 55].

⁹ У примеру – ндеже живѣ сѣн николаѣ 12/2-3 – лично име *Никола* долази у облику номинатива једине као у румунском, што говори о томе да је аутор путописа имао додира са овим језиком.

¹⁰ Биће да је генитив употребљен и у примерима: н прѣдѣ тѣ адѣ глѣдѣнѣ 12/8, прѣдѣ свѣтѣ] азѣ єсть прѣдѣнѣ ѣд/с/наго крѣа 38/7-8 (sic!). Предлог *према/прама/спрем(а)/спрам* у банатским говорима иде и са генитивом, када има месно и апстрактно значење [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 323], и са дативом, најчешће у апстрактном значењу, код поређења са нечим уз констатацију еквивалентности, као и за означавање правца. Месно значење ових предлога уз генитив бележено је само у тамишкој зони (исто: 332).

ною странъ палати 20/5-6, по савршенню служби црковной 23/1-2,¹¹ онъ ѣ сказаша царни елени 36/15, вчешти се книги 49/5-6.¹²

1.3.3. Вокатив јединице именице *братија* има наставак -е:

братне 10/1, не 8жасанте се братне 10/2, братне мога тако да знате 40/19, који се, према Ђ. Даничићу [1874: 32] и А. Белићу [2006: 181], среће у споменицима од 13. до краја 17. века и као народни наставак, тако да се не мора неизоставно третирати као српскословенски, иако на то упућује садашње стање у банатским говорима.¹³

1.3.4. У инструменталу јединице осим народног наставка -ом:

вода| подь црквомь 7/19-8/1, прѣдъ томь нкономь 33/16,

1.3.4.1. u jednom primeru, koji se može smatrati kolokacijom u reli-
gijskom diskursu,¹⁴ dolazi srpskoslovenski nastavak *-oju*:

снлоу г/с/да нашёго ис хста 31/21-13.

1.3.5. Локатив јединице именица женског рода на *-а* има српски народни наставак *-и*:

ва васакоп потреби 2/15, на водн 8/1, и тан є столъ ва црквн 17/5, 8 дншнцн 28/5, 8 свнлн 31/5, 8 єдннон рвкн 31/15,¹⁵ на срєдн 32/14, по свнлн 33/13, 8 велнкоп црквн 34/9, на главн 38/14.

1.4. Именице женског рода на консонант посведочене су у генитиву јединине са уобичајним наставком *-и*, као и у акузативу јединине без наставка: чѣстѣ ѿд ѿнѣ т/р/стн 28/22-23, ѿдѣ ражн 41/2; 8 влрошѣ 3/8, 11, 19, тѣ ноѣ 9/6.

1.4.1. Именица *црква*, осим што има српске народне наставке именица женског рода на -а,¹⁶ долази и у номинативу *црков* (рус. *церков*, са србизацијом на фонетском нивоу), па се деклинира као именице женског рода на консонант:

¹¹ У овим примерима употребљен је посесивни датив уместо генитива, што је, како примећује И. Грицкат [1972: 80–81], балканизам грчког порекла. На овакво тумачење упућује синтагма *сљажбн црквонн*, док се у прва три случаја може помишљати и на српскословенски генитив са наставком *-и*.

¹² У овом случају изостаје алтернација $z : 3$, што је, иначе, карактеристика банатских говора [Ивић, Бошњакловић, Драгин, 1997: 59–60].

¹³ Према опису у Ивић, Бошњаковић, Драгин [1997: 60–61] вокатива са наставком -е код именица женског рода данас практично нема.

¹⁴ Што показује и наставак -єго присвојне заменице.

¹⁵ Ни у овом примеру нема алтернације $\kappa : \upsilon$, што је одлика и банатских говора [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 60].

¹⁶ Уп. 1.3.4, 1.3.5: ва црквн 17/5, подь црквомь 8/1, и у множини 1.5.1.1: свѣте цркве гледати 5/17, гледасю цркве наше 10/18, пондасю ваньсара ва веланке и сабоине цркве 24/7-8.

и та є црковъ зело велнка 6/10, и та є црковъ храмъ светаго ѿсворѣна 17/6, та црковъ не славѣн 19/6; првомъ глєдасмо црковъ светаго димитрија 5/17-18, ва црковъ 7/3, 8 црковъ сѣгао мине 7/16, ндосмо доле подь црковъ 8/2, красити црковъ велнкю 32/2.¹⁷

1.4.2. Именица *вече* потврђена је у акузативу једнине и женског је рода: тѣ вѣтє призвашє 22/9-10, тѣ вѣтє 24/7.¹⁸

1.4.3. У инструменталу једнине именице женског рода на консонант долазе искључиво са српскословенским наставком -ню, при чему је именица *ноћ* употребљена са српскословенским фонетским особинама и у прилошком значењу, а именица *радост* у колокацији *радост велија*:

глєдасмо ноциню 11/6, са радостню велню 22/8, са радостню 31/9-10, са радостню велнею 42/5.

1.5. Множину именица у путопису Андреја Петковића одликују, с једне стране, наставци карактеристични за већину српских штокавских говора, а са друге, архаични наставци, од којих су неки шумадијско-војвођански дијалектизми, а други српскословенски.

1.5.1. У номинативу и акузативу множине именица сва три рода долазе и народни и српскословенски наставци.

1.5.1.1. Облици номинатива множине именица мушког и женског рода који се јављају у путопису не одступају од стања у већини српских народних говора па и у банатским говорима:

кестени и вораси 10/8, а тврци држе клѣтєкє 22/17, дн се патриархн погребєю 23/1;¹⁹ две недеље 5/15-16, свѣтє црквє глєдати 5/17, на велнке ширинє и пѣтинє цорскє 11/17, пондєсмо ванѣтара ва велнке и саворнє црѣквє 24/7-8,²⁰ ·3· свѣкє 31/15.

1.5.1.1.1. Именица *дан* у бројним конструкцијама има облик *дни*, са неслоговним обликом основе и наставком -и:

·2· днн 10/4, 15, 17; ·3· днн 10/11 (поред ·3· дна 10/13, 11/12), ·6· днн 11/14, ·12· днн 43/4.²¹

¹⁷ У говору Итебеја забележен је придев *црковни* [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 152], што показује да основа *црков* није била непозната бар у неким деловима Баната.

¹⁸ У банатским говорима претежно је средњег рода, али зна и за облике мушког и женског рода [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 56].

¹⁹ У последњем примеру нема алтернације х : с, што може бити и грешка у писању.

²⁰ У овом примеру, судећи према изгледу простора (скуп више цркава око надгробне цркве Исуса Христа у Јерусалиму), сматрамо да је употребљен акузатив множине, а не локатив једнине са српскословенским наставком -е.

²¹ Који се среће у говорима Баната [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 34]. В. фусноту 5.

1.5.1.2. Именице некадашње консонантске промене са проширењем -s-, *чудо* и *небо*, долазе са проширењем у номинативу и акузативу, што је српскословенска особина, позната и народним говорима [Брозовић, Ивић, 1988: 23], па и говорима Баната [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 50]:

тв се н данасъ чѣдеса показѣю 18/7; на небеса 43/9.

1.5.1.3. Српскословенски су облици номинатива и акузатива множине именица женског рода са наставком -и у примерима:

н виднше жени ризн леж/ѣ/ше 30/2, кадъ саставншѣ ѡбѣве (sic!) песннци 32/9.

1.5.2. У генитиву множине такође се јављају и новији, општештокавски, и старији, српскословенски наставци.

1.5.2.1. Генитив множине именица сва три рода (осим именица женског рода на консонант) најчешће има српски народни наставак -а:

внснне ·5· басамака 6/17, нѣа стѣпава (sic!) 6/2, ·10001· стапова 6/3, ·12·| басамака 8/2-3, н тѣ енсло ·15· дана 9/1, ѡнн житѣла 11/1-2, ·70· ндола сѣжнтѣлскн свѣщеннка 13/5-6, мложство арапа 16/5-6, ·5· гроша 23/21-22, внше тѣ стѣпова 27/5-6, внше тн пенцѣра 27/7; ·12000· кѣѣ 12, млож|жства рѣѣа зѣло голѣдн 12/8-9, ѡ/т/ ннн страна 16/3, пѣна стрѣла 21/3, пѣна панцнрн| кошѣла н капа н пѣшке (sic!) фнтнлаѣа 21/7-8, вѣра свакоѣакн 30/18, ѡ вѣсн зѣдѣла 30/20, а ѡнн свѣѣа ·6· 33/8; м/л/ ѡго чѣдеса 18/5.

1.5.2.2. Именице женског рода на консонант у генитиву множине имају наставак -и:

нашн хрстнанскн црквн нѣа 8/15-16,²² доста| нѣнстн ст/ѣл/рн баѣалн 36/7-8.

1.5.2.3. Од именице *рука*, генитив множине је *руку*:

ѡ неговн рѣкѣ 31/18.

1.5.2.4. У деловима текста који се односе на догађаје непосредно везане за Исуса Христа, генитив множине именица је српскословенски, без наставка, али са проширењем -ов- из народног језика у примеру *бесѡвѣ*:

дн се јавн ѣс хс марнн| магдалинн н ѣѣ не нѣгнѣа 7· бѣ/ѡ/вѣ 28/17-18, ѣдннѣ ѡ/т/ воннѣ 38/20.

1.5.3. Датив множине именица потврђен је у Петковићевом тексту са народним наставком -ма у мањем броју случајева, а чешће са српскословенским наставком -ѡмѣ.

1.5.3.1. У два примера среће се народни завршетак -ма:

даде конѣа зѡѣѣ 19/18,²³ тѣ аѣна|ма свѣѣе палн 30/15-16.

²² Овакав облик генитива множине одговара номинативу *црков*, док се од *црква*, према материјалу у Ивић, Бошњаковић, Драгин [1997: 62], у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта не јавља облик генитива множине *цркви*.

²³ Са карактеристичном редукцијом -и- у наставку -*има*, која се јавља како у Банату, тако и у

азъ грешни| андрен петковнѣ 2/5-6, азъ 2/14; н не ведн гдѣ поло| положнше его 29/6-7, н трновъ венацъ положнше| на главѣ его 37/1-2, на главн его 38/14, едѣ 2/15, ѿвѣщаше едѣ н рекоше 29/5, ребра едѣ 38/21, ен 42/10, без се сваднѣ "2" паше междѣ собою за десетакъ 16/6-7.

1.6.3. Датив и инструментал множине личних заменица првог и другог лица са наставком *-ми* представљају војвођански дијалектизам данас редак у банатским говорима [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 82]:

тѣ нацн 5/8, на срѣтенне нацн 20/3, н тѣ нацн прндикѣ говорн|ше 22/14-15, ка нацн 43/5; с нацн 9/3, 8; до сего лн дна не бн са вадн 47/1.

1.6.4. Заменица трећег лица у инструменталу и локативу множине има нови наставак *-ма*:

царъ давндѣ с нндѣ коєкаѡ 21/4, меѣѣ нндѣ 27/4, по нндѣ 27/16, ѣ нндѣ 33/7.

1.6.5. Именичка заменица за ствари употребљена у релативном значењу јавља се у облику *што*:

гдн цо 2/14, цо є коѣ 2/16.²⁵

1.7. Придеви и придевске заменице у тексту *Поклоњенија* деклинирају се као у народном језику, али се у одређеним падежима јављају српскословенски наставци.

1.7.1. Међу облицима придева и придевских заменица мушког и средњег рода у једнини, који су потврђени у већини падежа и углавном су народни, ипак су најупадљивији српскословенски облици у генитиву једнине.

1.7.1.1. Генитив једнине придева мушког рода посведочен је у оба вида, с тим што у одређеном виду придева, као и код придевских заменица, долазе и српскословенски и српски народни наставци.

1.7.1.1.1. Облици неодређеног вида мушког рода са наставком *-а* прилично су чести:

чловека зѣло блага н добра 2/12, ѡ/т/ зелена мѣрмера 6/16, ѡ/т/ бѣла мѣрмера 21/11, грѡба гѣѣ 24/12-13, ѡ/т/ прѣкрѣсна зѣрашѣнна 24/19, плѡча ѡ/т/ бѣла мѣрмера 30/8, ѡ/т/ чнста злата 38/10; виднѡ ѡвна свѣзана 22/20.²⁶

²⁵ Који је обичан у овом случају у банатским говорима [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 98–99].

²⁶ Што је и данас широко заступљено у банатским говорима, и што се објашњава обличким слагањем придева и именице у генитиву (и акузативу) једнине мушког рода и генитива једнине средњег рода типа: *от Митрова дна, барена кромпира, до ова доба* [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 108–111].

1.7.1.1.2. Генитив једнине одређеног вида придева мушког рода²⁷ врло је редак са народним наставком, што важи и за придевске заменице:

ω/т/ внишега краа до нижнега 38/7; нс кога є ωгань нзн|шаω 23/3-4.

1.7.1.1.3. Српскословенски наставак *-аго* [Младеновић, 1977: 4, Драгин, 2008: 61] у генитиву једнине придева мушког рода одређеног вида, као и наставци *-ого/-єго* код придевских заменица представљају маркантну црту текста *Поклоњенија*, а јављају се у контекстима везаним за религију, што се јасно види из примера:

н /с/ветаго| дха 2/2-3, на светаго нлино пророка 3/4-5, првомь глє|дасмо црковь светаго андиртриа 5/17-18, 8 црковь стїго мнне 7/16, нкона| светаго андиртриа 8/5-6 (sic!), гробь стїго лазара 12/7-8, храмь светаго кесорїна 17/6, храмь светаго накова 23/1-2, ндосмо вань/та/рь светаго н животворєща/гѡ/ гроба гїа 24/13, благаго бїа 28/23, ншеїмо нсєса распєтаго н не веїн гдє полої положнше єго 29/5-7, шастївне дѡха светаго 30/16-17, поста велнкаго 32/1, антнѡнїс/каго 32/22, ча/с/наго дрєва 38/8, прєдѡ до|момь богатаго 48/18-19, ω/т/ внишега| краа до нижнаго 49/3-4; їєрєсалимского 32/21, благаго бїа 34/22;

ω(т) того часа 35/6; колнко кого бл| благи богь наставно 24/3-4, рєчє нїмь ангєль кого ншеїтє 29/4-5; нсакє снна свого 22/18-19;

гробь гїнь нашєго їс хїрта 22/4, гробь гїнь нашєго нсєса хрєста 22/4, гїс/да нашєго 31/13, 38/19, слюю гїс/да нашєго їс хїста 31/21-13.

1.7.1.2. Датив и локатив једнине придевских заменица и придева мушког (и средњег рода) у већини случајева долазе са покретним вокалима *-е* и *-у*, што је особина народног језика [Брозовић, Ивић, 1988: 27], с тим што су облици на *-омѡ/-ємѡ* и српскословенски [Младеновић, 1977: 5].²⁸ Остали облици су ретки: неодређени вид придева (1.7.1.2.2) и облик одређеног вида са српскословенским наставком *-ѡмѡ*, старе придевске промене (1.7.1.2.3).

1.7.1.2.1. проговорнѡ| црковнѡмѡ сннѡ 8/6-7, дадо|ше благомє спасєтнѡю 48/10-11; 8 светѡмѡ| єнвангєлнѡ 19/7-8 (sic!), на до/н/нємѡ краю 33/5;²⁹

н 8 томѡ| градѡ 12/6-7, на то|мє пенцєрѡ 21/10-11;

1.7.1.2.2. на ѡбрѡчѡ гвѡздєнѡ канѡ полєлєн 21/15;

1.7.1.2.3. глєдаїюѡн на ѡвоѡмѡ свєтѡмѡ мєстѡ 41/4-5.

1.7.1.3. Инструментал једнине придевских заменица мушког рода јавља се у духу народног језика са покретним вокалом *-е*:

надѡ | тнмє каменѡмѡ 30/2-3, н ланѡць конмє є мѡчєнѡ 18/3-4.

²⁷ Ретки су и облици номинатива мушког рода одређеног вида: азѡ грєшнн 2/5, благи богь 2/10.

²⁸ Данас у говорима Баната у овим падежима нема покретних вокала [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 111, 114].

²⁹ Нема наставак *-им* који се јавља у тамишкој зони банатских говора у дативу и локативу једнине придева и придевских заменица мушког и средњег рода [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 112-114, 116-119].

1.7.1.3.1. Придеви мушког и средњег рода у инструменталу јединине долазе са наставком *-им*:

за божниџ гроб(о)/и/ 28/5, н многоце|нениџа каменнеџа искнџено 33/13-14.³⁰

1.7.2. Облици придева и придевских заменица женског рода у јединици имају народне наставке, често уз додавање партикула. Од тога одступају облици акузатива и инструментала одређеног придевског вида, који су српскословенски.

1.7.2.1. Придевске заменице женског рода у јединици не показују специфичност у промени у односу на савремени српски језик:

н та є црковџ зело велнка 6/10, н та є црковџ храмџ светаго ксџорџна 17/6; н преџа те аде 12/8;³¹ преџџ тоџџ нконоџџ 33/16; то є 8 ти палати давнџовџ 21/20, ва басаџон 2/15.

1.7.2.1.1. Присвојна заменица трећег лица женског рода гласи *њезин*:
неџинџ џбраџџ пнсаџ 7/9.³²

1.7.2.2. Генитив јединине придева женског рода јавља се у путопису А. Петковића са партикулом *-и*, што је народна особина [Даничић, 1874: 161]:

џ/т/ светџн н велнке н саџорне цркџе 22/2-3, светџџ теџџорне 7/17, храмџ светџн бџџорџниџе 7/18-19, џ/т/ радџсти велнџн зело 24/18-19, грџџџ прџсџветџн владнџиџиџе нашен бџџн 44/12-14.

1.7.2.3. У дативу јединине придева женског рода јављају се наставци придевске и заменичке промене.

1.7.2.3.1. Српскословенски наставак *-ен<-ћн* тврде варијанте сложене придевске промене [Даничић, 1874: 166; Белић, 2006: 250] долази на почетку текста у заклетвеној формули:

слава светџн| єднносџћнџн н нерџзџџелнџн| трџнџн 2/3-5.

1.7.2.3.2. У осталим случајевима наставак је народни *-ои* из тврде заменичке промене [Белић, 2006: 250; Драгин, 2008: 61]:

по сџврџшеннџу сџџџџџн цркџџџџн 23/1-2, 8 нашџн велнџџн цркџџн 32/5.

1.7.2.4. Акузатив јединине придева женског рода одређеног вида има српскословенске наставке *-џџ/-џџ* и народни наставак *-у*.

³⁰ У овом примеру уз збирну именицу у инструменталу јединине долази придев са покретним *-а*, као у множини. Иначе, у Банату збирне именице имају и множинску парадигму – *с камењима* [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 52–53], тако да контруенција *многоцењенима* *каменијем* можда одражава ову појаву.

³¹ В. коментар у фусноти 10.

³² Што није одлика банатских говора где ова заменица гласи *њози* и готово се искључиво јавља на ширем простору [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 82–83].

ндешъ 32/17, дондешъ 34/15, снѣшъ 34/16; бѣде 2/14, ѡзго естъ пѣпака земле 32/6,³⁵ прекрасно миршн 38/4;³⁶ држе 9/12; кажъ 8/18, 11/2, се... растаю 9/10-11, каде ѡперъ нозн 23/15-16, ацне свеке ѡжнжъ 31/18.³⁷

2.1.1. Ретки српскословенски облици [Даничић, 1874: 274; Младеновић, 1977: 5] долазе у устаљеним склоповима и цитатима из *Новог завета*:

но вола твоа да бѣдетъ 45/4, ницеѡ нсѣса распетаго и не веѡн где полоѡ положнше его 29/5-7.

2.2. Систематско коришћење аориста и имперфекта приметио је најпре приређивач С. Бугарски [Петковић, 2008: 9]. Најчешћи су облици 3. л. јд. и 1. л. мн.

2.2.1. Облик 1. л. јд. долази без крајњег -х што је одлика народног језика [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 340; Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997:179–180]:

неѡго 2/10, азъ ѡбѣща се 2/14-15.

2.2.2. Међу облицима 3. л. јд. аориста, који начином грађења не одступају од уобичајеног:

богъ исплнн 2/10, ѡбрете мн 2/12, приѡн ме 2/13, наче корабрѡв (sic!) начельникъ 9/7, даде конѡа 19/18, нде се распе господъ насъ радн 24/10, дн се ѡвн ѿс хс ѡарнн 28/17, кон лн пнсѡ кон лн ѡнако ѡкѡрасн 33/10-11, понде ѿс хс 45/5, рече вонноѡмъ 46/18;

2.2.2.1. издвајамо облике аориста од несвршеног глагола *живети*:³⁸
ѡнрѡнѡнѡ ндеже жнве сѡн ннѡлаѡ 12/2-3, ндеже жнве ѡбогн ѡзаръ 48/18;

2.2.2.2. и српскословенски облик 3. л. јд. аориста глагола *бити* – бнстъ, који је чест у првом делу путописа у склопу тѡ намъ бнстъ конакъ: 3/2, 7, 11, 17, 4/1, 4, 6, 5/12 – 14 30/1 итд.

2.2.3. У 1. л. мн. аориста једини је народни наставак -сѡ:

справнѡсѡ 2/16, начесѡ 2/17, глѡдасѡ 5/17-18, 11/6, 12/8, доѡсѡ 7/15, н тѡ бнсѡ 15 дана 9/1, не ѡгосѡ 9/5, ѡднсѡ 10/4, чекасѡ 10/11, бнсѡ 10/17, плнсѡ 11/18, ѡзресѡ 12/2, ѡднсѡ 17/1, 2, ѡѡнѡсѡ 24/11, пондеѡ 24/7.³⁹

³⁵ Облик *јест* се може третирати и као српскословенски, међутим, забележен је и у делу тамишке зоне банатских говора [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 363].

³⁶ Презентска основа глагола мирисати са -и- (миршн) заједничка је особина банатских говора, а тога има и шире у Војводини и ван ње [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 229–230, 445].

³⁷ Нема потврда уопштавања наставка -ѡу или ширења наставка -у, што је позната дијалекатска црта [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997:163–167, 168–172].

³⁸ И. Грицкат [1972: 87] упућује на истраживање обима употребе и значења аориста од несвршених глагола у старим српским ћирилским споменицима.

³⁹ Овај наставак данас није одлика банатских говора пошто се у 1. л. мн. употребљавају

2.2.4. У 3. л. мн. аориста наставак је *-ше*:

влогоше 9/6, всташе 9/11, пвстнше 9/13, вфатнше... сѣзаше 12/10, пр/с/взкоше... нзѣ|взкоше 12/14-15, призваше 22/9-10, ѿвещаше... н рекоше 29/5, виднше 30/2.

2.3. Осим аориста у приповедању је нешто мање имперфекта, најчешће од глагола *бити*.⁴⁰

2.3.1. У 3. л. јд. имперфекта забележени су глаголи:

беше 3/16, 5/19, 9/3, 10/14; невидаше 11/18, 13/1-2, вказатељ... н тѣ наиди прииди|говори|ше 22/12-15, држаше 45/1, дождаше 48/2, в|зидишаше 48/2-3;

2.3.2. Облици 1. л. мн. долазе само од глагола *смети*:

не смеасмо ходити 14/3, не смеасмо ходити 16/4.

2.3.3. У 3. л. мн. појављује се само глагол *бити*:

а ѿни бѣх латини 12/19, бѣх се сваднѣ "2" паше 16/6-7.⁴¹

Грађа показује, с једне стране, да репертоар глагола употребљених у имперфекту није велики и да неки од њих имају и српскословенске фонетске одлике (дождаше, вазидишаше), што значи да их А. Петковић користи као књишке облике. С друге стране, облици са фонетским цртама народног језика (бѣх, дождаше), доказују да је пре три века имперфекат, свакако, био живља категорија у банатским говорима, него што је данас.

2.4. Перфекат се гради на уобичајан начин, а среће се и крњи перфекат у приповедању:

да сѣ тѣрци доходни тѣ сѣ вода просипали 7/10-11, сѣ проговорна 8/6, сѣ покривао 8/7, сѣ... нздали 8/9-10, сѣ било 8/18, ннѣ побавкао 9/19, мѣ сѣ тавно 22/19; него дошли на опрошѣне 9/9, пакн еданѣ тѣртинѣ| вдарно топѣзѣмѣ тѣ мѣ сѣ рѣка| ѿсѣшнѣ пакн саде ѿпетѣ зази|дали 6/ 7-10, вѣзѣмѣ тѣмѣ радн 20/5.

2.5. Плусквамперфекат, који једном долази у тексту *Поклоњенија*, гради се са имперфектом (в. 2.3.3).

2.6. Употреба партиципа (презента актива, презент пасива, претерита актива, претерита пасива) у атрибутој функцији, особина старословенског језика и његових редакција – среће се у тексту.

облици 3. л. мн. [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997:180]. Споменућемо овде и облик 1. л. мн. аориста *бимо*: док се вратисѣ вѣспѣтѣ н вѣидѣ ванѣтарѣ 43/3-4, који је, иако познат народним говорима [Ивић, 2001: 120, 138], може бити, написан грешком.

⁴⁰ Он се и данас у облику 3. л. јд. чува у банатским говорима, из којих је имперфекат практично ишчекао и данас се користи у виду окамењених облика на *-ше* од глагола *бити* и *звати*: *беше/ бијаше, зваше* [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997:176; Ивић, 2001: 102].

⁴¹ Овај облик није посведочен у говорима Баната [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997:176-177].

2.6.1. Партицип презента актива углавном се јавља са српскословенским фонетским одликама и српскословенским наставцима у атрибутој функцији (2.6.1.1), мада има примера и са штокавским *-h-* (2.6.1.2), као и примера у којима је употреба прилошка (2.6.1.1.1 и 2.6.1.2.1), што је у духу народног језика [Белић, 2006: 382]:

2.6.1.1. азъ грѣшнн нѣлау мѣлоу желаннѣ понти 2/5-7; къ свѣтоу н ж нѣот|ворѣщѣмъ грѣхъ 2/8-9, ютрѣ свѣ|тающн начѣ кораблѣ (sic!) начѣлннкѣ| нзгоннн 9/6-8, ванѣ/та|рѣ свѣтаго н животворѣща/гѣ/ грѣха гѣа 24/12-13, н виднше жѣнн рнзн лѣжѣще 30/2, обрѣте нхъ спѣшн 45/5-6, вѣшнн сѣ кнннн 49/5-6;

2.6.1.1.1. нзъ далѣко зрѣштн а камоу нзъ блнзѣ 50/3-4;

2.6.1.2. мн тѣ бнвѣюшн начѣмо 5/16, с/зѣ/мо тѣскѣре говорѣшн цѣдѣлѣ 24/4-5,

2.6.1.2.1. глѣдаюшн на шѣмѣ свѣтѣмѣ мѣстѣ 41/4-5.⁴²

2.6.2. Партицип презента пасива, српскословенски облик непознат народним говорима [Даничић, 1874: 370], јавља се у тексту *Поклоњенија* у устаљеним изразима са глаголима *звати* и *глаголати*, са наставком *-ми* уз именице сва три рода:

сѣло зѣвѣмн| сланцн 3/5-6, с прѣко сѣло тѣрско зѣвѣмн рѣжнѣ 4/2, сѣло зѣвѣмн| зѣвѣмн тнѣвѣшѣ 4/21-5/1, сѣло зѣвѣмн карнѣа 10/6; с варошѣ зѣвѣмн гроцѣа 3/8-9, с варошѣ зѣвѣмн асанѣпашннѣ паланѣа 3/11-12, с варошѣ зѣвѣмн пагодннѣа 3/19; с мѣнастнрѣ зѣвѣмн вннѣа 3/6-7, с хѣнѣ зѣвѣмн мѣсѣрнѣа 4/11;⁴³ капнѣу глѣмн портѣ паланѣа давнѣмн 20/4-5.

2.6.3. Партицип претерита актива појављује се у српскословенском фонетском и морфолошком лику у делу текста везаном за живот Исуса Христа:

ѣсѣ хѣсѣ прнѣсѣ... ншѣдѣ мѣлоу ш/т/ ннѣхъ 44/20-22.⁴⁴

2.6.4. Партицип претерита пасива, данас трпни глаголски придев, ре-
дак је у тексту:

распаѣно 39/4, донѣшѣно 39/7.⁴⁵

2.7. Уз егзистенцијалне глаголе *има*, *имају* углавном долази номинатив: нѣа тѣсѣ сѣбрнѣхъ 7/14-15, тѣ нѣа свѣтоу тѣлоу 7/16-17, тѣ нѣа водѣа 7/19, тѣ нѣа нѣкѣа 8/5, нѣа долапѣ 33/22; н горѣ с кѣвѣтѣ нѣлау шѣразнѣ како| да сѣ данѣсѣ вѣкрашѣнн 7/1-2, нѣа/ѣт/ нѣкѣа мѣсковскѣа :3: 33/7-8; нѣа стѣпаѣа (sic.) ш/т/ мѣрмѣра бѣла 6/2-3, нѣлау| шѣларѣа :3: 6/3-4, н нѣлау канѣа :3: сѣндѣа 6/6.⁴⁶

⁴² У говору Баната овај облик је у изумирању [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 191].

⁴³ Уп. усамљену конструкцију у духу народног језика – с сѣло зѣвѣ сѣ колѣа 3/10.

⁴⁴ Континуант овог облика у штокавским народним говорима, прилог времена прошлог, непознат је банатским говорима [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 161].

⁴⁵ У примеру *донѣшѣно* извршено је аналошко јотовање, познато говорима Баната [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 195].

⁴⁶ Оваква конструкција са номинативом уз глаголе *има* и *било* заједничка је особина говора

2.8. Пасив и рефлексивни облици пасива спадају у књишке, дакле српскословенске облике, чија је употреба била у прошлости живља него данас у књижевном језику [Грицкат, 1972: 90]:

тѣ наѣмъ бешѣ вѣзбранѣно 5/19, 6/13, ѡд ѡвн врата єдна сѣ зази|дана 39/17-18;
ниѣца сѣ не вѣнѣашѣ такѡ 11/18, дн сѣ патрнархн погрѣбѣю 23/1, нѣс сѣ распе
господѣ насѣ радн 24/10.

3. Непроменљиве речи

3.1. Прилози су чешћи са покретним вокалима и партикулама (3.1.1), што је особина у духу народног језика [Белић, 2006: 89–91]. Мање је архаичних, српскословенских прилога (3.1.2).

3.1.1. ванѣ 11/10, вн|ше столова 33/6-7, горѣ 7/1, доле 8/2, кодѣ 8/9, мало ниже 43/11, ѡдождо 8/1, ѡзго 32/6, ѡколо 6/17, ѡпетѣ 7/12, рано 9/6.

-а: кѣда 5/5, ѡ/т/кѣда 8/9;

-е: каде 12/13, 21/18, 23/15, 26/6, 29/3, 36/22, 38/12, првоме 22/13, 29/2, саде 6/8, 7/13, 19/5, 39/3;

-на: тѣна 5/6-7 (: тѣ 3/7, 9, 10, 12, 15, 17, 19, 4/1, 2 итд.);

-у: напредѣ 9/13, 14, 14/15, наза|дѣ 9/14-15, ѡ/т/кѣдѣ 44/9, ѡтѣдѣ 3/11, 13, 18, 4/1, 3, 6, 8, 10, 12, 14, 5/7, 7/2, 15, 17, 19/1, пото|мѣ 31/6-7, 15, тѣдѣ 4;

3.1.2. аѣне 38/22 'одмах', блнзѣ 19/19-20, 20/1 'близу',⁴⁷ ванѣта|ра 24/7-8 и ванѣтарѣ 6/1, 15, 24/11, 12, 14, 29/2, 31/7 'унутра', зѣло 9/17, 10/8, 11/3, 16/9, 19/4, 27/16, 31/13 'веома', нѣже 13/5, 18/2, 22/18, 'где', ношню 11/6 'ноћу', такѡ 10, 11/18 'само', тогда 30/18 'тада' [Ђорђевић, 1975: 207–208].

3.2. Предлози се, попут прилога, могу поделити на народне (3.2.1) и књишке, српскословенске (3.2.2).

3.2.1. до 3/1, за 2/13, 14, нз 3/3, 6/11, кѣ 2/8, кодѣ 8/9, на 2/7, 17, 3/4, ѡкромѣ 30/19,⁴⁸ према 12/8, прамѣ 23/14, 38/7-8,⁴⁹ подѣ 8/1, 2, 11/8, радн 24/10, с 9/8, 10, са 9/9, 8 3/2, 6, 8 итд.

Баната [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 309 – 310, 447].

⁴⁷ У говорима Баната, као заједничка особина кикиндске и тамишке зоне – *близо* [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 437].

⁴⁸ Употреба овог предлога спада у особине тамишке зоне банатских говора [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 466].

⁴⁹ Предлог *прама* са генитивом има месно значење само у тамишкој зони [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 332]. Уп. и фусноту 10.

3.2.2. ва 2/2, 5/13-14, 7/3; н ко(н) неґа 10/8, ѿ/т/ 3/1, 5, 6/2, 4, 16, 10/11, проз 34/19-20 'кроз' [Брозовић, Ивић, 1988: 37–38].

3.3. Везници су, такође, народни (3.3.1) и српскословенски (3.3.2.):

3.3.1. али 2/9, да 11/2, 7, зацо 28/19 'јер',⁵⁰ н 2/2, 8, 12, 13, како 7/5, 12/16, кано 6/6, 8/1, 21/15, коно 21/1 – сви у значењу 'као', неґо 9/5, 11/7, пакн 6/7, 8, 7/7, 18, 12/11, 22/19, 24/17 и пакъ 12/12 'па, пак', те 9/12, 11/11, що 2/16, 8/6, 14;

3.3.2. бо 10/14, 16/5, 45/9 'јер', јакѡ 32/7 'као'.

3.4. Партикуле су честе у тексту *Поклоњенија* и врло су разноврсне (в. 3.1.1 и 1.7.1.2.1). Јављају се уз прилоге и заменице, што је, као што је познато [Белић, 2006: 235], одлика народног језика.⁵¹

3.4.1. Српскословенска је једино партикула -же у примерима:

јакѡже ѿтацъ сина 2/13, ндеже живе 12/2, ндеже свети нана 13/5, ндеже естъ глава 18/2; пятиже| данъ 13/3-4, танже данъ 9/4, 13/7.

4. Закључак

Морфолошке особине језика путописа *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године чини скуп морфолошких особина српских банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта и српскословенског, српске редакције старословенског језика. Занимљиво је да у тесту ипак нису потврђени неки типични банатски дијалектизми.

4.1. Анализа морфолошких особина потврдила је општи утисак да је текст писан језиком који је врло близак савременом српском језику, што значи да има доста општијих штокавских особина.

4.1.1. Таква је деклинација именица сва три рода у једнини и множини, што укључује наставак -а у генитиву множине (више тн стѣпова, мно́жства рѣка, пѣна стрѣла) и -ма у дативу множине (конѣма, а́ннаѣма).

4.1.2. Личне заменице се главнином својих пуних и енклитичких облика употребљених у тексту поклапају са стањем у савременом српском језику, па и заменица трећег лица у инструменталу и локативу множине има нови наставак -ма (с нѣма, међѣ нѣма, по нѣма, ѡ нѣма).

⁵⁰ Банатски говори знају за овај везник [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997:431].

⁵¹ У банатским говорима не јавља се од поменутих партикула -у [Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 293–296].

4.1.3. Придеви мушког рода јављају се у оба вида, а облици придева и придевских заменица сва три рода у једнини, потврђени у већини падежа, народни су (от вишега краа, дадоше благоме спасетню, на томе пенцера, на шбрач гвозден, видно оџна свежана, за божим гробом, а нашом веланком цркви). Генитив множине сва три рода има наставка *-и* < *-их* (више тн стѣпова, оми житела, вера свакоаки, рнеа зело големи), а датив и инструментал су на *-ма* (меѣ тма нконади, са свонма сародници).

4.1.4. У грађењу глаголских времена огледају се народне фонетске одлике, па облик 1. л. јд. аориста долази без крајњег *-х* (немого, азъ швеща се), као и облик 3. л. мн. имперфекта (беш), а 1. л. мн. аориста има наставка *-смо*.

4.1.5. Уз прилоге и заменице јављају се партикуле (каде, првоме, саде, тѣна, напредъ; благоме, томе).

4.2. Известан број народних језичких црта, углавном архаизама, везује се за шумадијско-војвођанске банатске говоре:

4.2.1. облици инструментала и локатива множине именица мушког и средњег рода са наставком *-и*, који се чува у банатским говорима уз предлоге (са свонма сародници, предъ вѣнници, надъ тма стѣпови; по пѣтови, по стѣпови; по светн местн);

4.2.2. датив и инструментал множине личних заменица првог и другог лица са наставком *-ми* (нади, ка нади, с нади, са вади);

4.2.3. именичка заменица за ствари употребљена у релативном значењу јавља се у облику *што* (гди що, що є коме);

4.2.4. жива употреба генитива једнине придева мушког рода неодређеног вида са наставком *-а* (от бела мѣрмера, от чиста злата);

4.2.5. локатив множине придева са наставком *-и* (по светн местн);

4.2.6. везник *за што* у значењу 'јер'.

4.3. За тамишки тип банатских говора посебно су карактеристични:

4.3.1. генитив уз предлог *према/прама* (и према те аде гледасмо, прама свете азке естѣ) у месном значењу;

4.3.2. употреба предлога *окром*.

4.3.3. Изван свега наведеног, облик личног имена *Никола* (николае), са завршетком у номинативу једнине као у румунском, упућује на везе аутора са овим језиком.

4.4. Међутим, ипак изостају неке маркантне иновације војвођанских говора:

4.4.1. нема примера уопштавања наставка *-ом* у инструменталу једнине именица мушког и средњег рода;

4.4.2. код показне заменице *тај* не јављају се облици проширени почетним *о-* у вези са предлозима;

4.4.3. не јавља се наставак *-им* у дативу и локативу једине придева и придевских заменица мушког и средњег рода, што је одлика тамишке зоне банатских говора;

4.4.4. нема потврда уопштавања наставка *-ду* или ширења наставка *-у* у 3. л. множине презента.

4.5. Насупрот бројним одликама српског народног језика, присутне су и разноврсне, али бројем потврда углавном усамљене, српскословенске морфолошке одлике, које се јављају у деловима текста где се описују цркве, помињу детаљи их Христовог живота, као и на самом почетку рукописа и у различитим колокацијама из религијског дискурса.

4.5.1. То су у деклинацији именица:

4.5.1.1. облик инструментала једине по консонантској промени у окамењеној конструкцији (ицѣнецѣ љнѣ);

4.5.1.2. именица *подне*, која се редовно среће у старословенском и црквенословенском лику и са наставком некадашње консонантске промене (*ω/т/* полѣдне, на полѣдне);

4.5.1.3. наставак *-и<-** у генитиву једине именица женског рода на *-а* у једном примеру (владѣице нашег бѣи);

4.5.1.4. инструментал једине именица женског рода на консонант и именица женског рода на *-а* са наставцима *-ню* и *-ою* (гледасѣмо ноциню, са радостию велню, слѣю гѣда нашег ис хста);

4.5.1.5. номинатив и акузатив множине именица женског рода са наставком *-и* (н видише жѣни ризи лѣжѣ/ѣше, кадѣ саставише ѡбѣе песници);

4.5.1.6. генитив множине без наставка (*7* бѣ/ѣ/ѣ, единѣ *ω/т/* воинѣ);

4.5.1.7. датив множине са наставком *-омѣ* код именица мушког рода (тѣрѣомѣ, вѣченѣомѣ, конѣомѣ, манѣомѣ);

4.5.1.8. инструментал множине именица женског рода са наставком *-амѣ* (ѡдеждамѣ, са свѣщамѣ, са свѣѣамѣ, мѣѣ тѣмѣ нѣонамѣ).

Литература

- Белић, 2006: А. Белић, *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића; том. 4, приређивач А. Младеновић. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
- Брозовић, Ивић, 1988: D. Brozović i P. Ivić. *Jezik srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb.
- Грицкат, 1970: И. Грицкат, Белешке о језику Ђорђа Бранковића. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIII/1, 85–101.
- Грицкат, 1972: И. Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*. Београд: Народна библиотека СР Србије.
- Даничић, 1874: Ђ. Даничић, *Историја облика српског или хрватског језика до свршетка XVII вијека*. Београд.
- Драгин, 2008: Н. Драгин, О три култна списа из позног периода српске редакцијске писмености. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LI/1, 53–66.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Прва књига: увод и фонетизам*. Београд: Српски дијалектолошки зборник XL.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Београд: Српски дијалектолошки зборник XLIII.
- Ивић, 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*; (Приредио Драгољуб Петровић). Целокупна дела П. Ивића; т. 2. Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовић, 2012: Н. Јовић, Неке фонетске карактеристике друге књиге *Хроника Ђорђа Бранковића*, у: С. Бугарски, Љ. Степанов (ред.) *Државотворна идеја тројице српских великана: Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*, Зборник радова са међународног научног скупа, Темишвар, 11–12. 11. 2011, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 77–85.
- Јовић, 2013: Н. Јовић, Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик*, Година XXVI, број 13. Ниш : Филозофски факултет, 253–264.
- Јовић, 2014: Н. Јовић, О графици и правопису путописа Андреја Петковића из 1734. године. *Годишњак за српски језик*, Година XXVII, број 14. Ниш : Филозофски факултет, 137–155.
- Кашић, 1968: Ј. Кашић, *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Младеновић, 1977: А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XX/2, 1–20.

- Николић, 1987: С. Николић, *Старословенски језик I, Правопис, гласови, облици*. Београд: Научна књига.
- Петковић, 1935: С. Петковић, *Речник црквенословенскога језика*. Сремски Карловци.
- Петковић, 2008: А. Петковић, *Поклоњење гробу господњем 1743* (Приредио Стеван Бугарски). Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Словњик: *Slovník jazyka staroslověnského*, ČSAV (Slovanský ústav). Praha, 1–52, 1958–1997.
- Толстој, 2004: Н. И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад : Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска.
- Цветковић Теофиловић, 2015: И. Цветковић Теофиловић, Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године. *Исходишта I*, Темишвар, Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 479–487.

Nadežda D. Jović

**MORPHOLOGICAL PROPERTIES
OF THE MANUSCRIPT *POKLONJENIJE GROBU
GOSPODNJU (REVERENCE OF THE GRAVE OF THE
LORD)* (1734) BY ANDREJ PETKOVIĆ**

Summary

The paper studies and analyses the morphological properties of the language used in the travel book *Poklonjenje grobu Gospodnju* by Andrej Petković from 1734. The declinations and conjugations are characterised by the linguistic traits pertaining to the Serbian and Serbian-Slavic languages. Their frequency varies depending on the content of the texts. The chapters describing churches and detailing the life of Jesus Christ are dominated by the Serbian-Slavic language properties (declinational suffixes that disappeared from the vernacular in the course of the historical development, the use of participle). The chapters depicting actual travelling are governed by the characteristics of the Serbian vernacular – Shtokavian, local and Šumadija-Vojvodina dialects (declinations and conjugations, adding particles).

Key words: *Poklonjenje grobu Gospodnju*, Andrej Petković, morphological properties, Serbian-Slavic, Serbian vernacular.

МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ У ЖАРГОНИЗМИМА²

Жаргонизми су релативно стара појава у језику. Може се рећи да су континуанти тајних језика. У новије време говори се о жаргонизмима младих, па су речници са том лексиком често тако и насловљени. Њихово настајање последица је језичког раслојавања и они представљају само један вид таквог раслојавања. У овај лексички слој речи долазе из бројних других језика, али су и одраз културе краја у којем настају.

У овоме раду жаргонизми младих у Србији биће посматрани кроз призму мултикултуралности и мултијезичности на основу лексичког инвентара из објављених речника жаргонизама, али и на грађи преузетој из радова студентата србистике Филозофског факултета у Нишу.

Бројни су путеви којима лексичке јединице улазе у овај језички варијетет и често су одраз друштвено-историјских околности.

Кључне речи: жаргонизми, речи, лексеме, језик, мултикултуралност.

1. Увод

За жаргон се може рећи да је изникао на темељима тајних језика. Са њима га повезује чињеница да је намењен за споразумевање одређене групе људи, са тежњом да га они изван те групе не разумеју. Тајни језици су измишљени језици – вештачке творевине. Они су некада настајали у оквиру одређеног еснафа са циљем „тајног“ споразумевања међу припадницима те групације, неразумљивог онима изван те групације. Касније тајни језици постају идиом којим припадници неке друштвене групе међусобно комуницирају. Тај идиом постаје њихово средство идентификације и они настоје да неупућенима, тј. онима који тој друштвеној скупини не припадају, тај вид комуникације буде нејасан и непознат, тј. неразумљив.

Овај језички варијетет се приписује социолекту и последица је социјалног раслојавања језика. У својој лингвистичкој студији *Жаргон* Ранко Бугарски истиче да се под тим термином подразумевају релативно различи-

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је рађен у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* бр. 178020, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ти варијетети и предлаже основну поделу на *стручни, субкултурални и младински тип жаргона* (Бугарски 2003: 10). Овај последњи предмет је анализе у овоме раду. Проучавање овог језичког израза представља и последицу језичке политике, а на том плану жаргон је дуго посматран као изразито негативна појава. На српском језичком простору први речник жаргонизама јавио се 1976. и то је *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сличних речи и израза* Драгослава Андрића. Касније ће се јавити и други речници овога типа (вид. списак литературе). Опширнија студија која се бави „жаргоном пре свега са лингвистичког становишта ... на обухватан и систематски начин“, по речима аутора те књиге, на српском језичком подручју, јавиће се тек 2003. године. То је *Жаргон* Ранка Бугарског.

Ваља имати у виду да овај лексички фонд, по правилу, има своје специфичности једино на лексичком нивоу, будући да у осталим елементима тежи да се уклопи у језички систем. Из тих разлога би му требало посебну пажњу посветити у оквиру проучавања лексичког система.

У једном временском тренутку такав идиом бива ограничен на комуникацију међу припадницима неке маргиналне друштвене категорије, оне која припада криминалном миљеу. У новије време се говори о жаргону младих, тј. жаргон се веже за ту генерацију, па неки аутори тако насловљавају своје речнике жаргона. У таквим околностима овај вид језика треба посматрати као говор младих којима они желе да се разликују, а понекад и да буду несхваћени од старијих³. За природу овог језичког варијетета значајно је да се чланови групације која се њиме служи на тај начин међусобно идентификују као они који комуницирају уз помоћ тог групног жаргона, ограђујући се таквом употребом језика од осталих, чиме постављају једну врсту зида између себе и осталих припадника одговарајуће језичке и друштвене заједнице.

За жаргон се може рећи да је маргинална појава у поређењу са језиком као целином. Међутим, то не значи да овој језичкој појави не треба посвети одговарајућу пажњу. Одређене жаргонске форме карактерише кратковечност – јављају се нови жаргонизми, а престаје употреба старих, мада има и оних чије трајање се протеже кроз дужи период⁴. Стога би се могло рећи да је одлика жаргонске лексике њена несталност, односно њена непрекидна променљивост.

³ Бројни су називи за овај идиом. Бугарски истиче да су у употреби „алтернативни интернационални термини *арго* и *сленг*“ (2003: 12), као и домаћи термин *шатровачки*, за који тврди да је застарео и да „асоцира на тајне језике пре свега циганских черги“ и „новији али такође већ изашао из моде“ *фрајерски*. Чињеница је да су баш овим „раритетним“ терминима насловљени неки речници на нашем језичком простору.

⁴ Бугарски тврди: „Речи и изрази из ових жаргонских категорија често излазе из оквира појединих група, улазећи у шири оптицај као нека врста општег жаргона, и ту могу дуже да трају“ (2003: 10).

Жаргон младих може се посматрати као специфичан говор и као такав он ће бити информатор са бројним подацима из живота те популације. Између осталог жаргон ће бити и архива преплитања култура, којима млади неминовно бивају подвргнути. Дакле, мултикултуралност, свеprisутна у животу младих, своју потврду и траг мора имати и у жаргонском инвентару. Стога ће предмет овога осврта бити елементи мултикултуралности у жаргонизмима. За такву потврду употребљен је само делић инвентара. Грађа је преузета из семинарских радова студената србистике Филозофског факултета у Нишу и из објављених речника жаргонизама (вид. списак литературе).

2. Анализа грађе

Извори из којих су жаргонизми преузимањи веома су различити. Као стални и непресушни извор јављају се страни језици⁵. Ова лексика даје потврду и о томе који су путеви којима она улази у овај језички инвентар. То може бити: школа, филм, музика, јавни живот, научна, технолошка, техничка и слична достигнућа, спорт, интернет, дечје игре, наркоманија итд. Овај инвентар садржи и зоониме, архаичну лексику, етнониме итд. Служи за именовање особа, осећања, радњи и сл. Одликује га и деонимизација, калкирање или језичка економичност.

Неки жаргони дошли су посредством књижевног језика. Одатле су преузете и неке лексеме из страних језика које су дошле као терминолошка лексика у одређеној професији. Једне су подвргнуте творбеној модификацији, а другима је приписана нова семантика.

2.1. Страни језици

2.1.1. Енглески језик. Један део потврде мултикултуралности архивираних у жаргону јесу свеprisутне речи из енглеског језика, којима обилују многи језици света, па и српски.

Тој врсти потврде припадају речи којима се припадници ове групе међусобно ослловљавају. Паралелно са домаћом старом и веома фреквентном формом *brate*⁶ и новијом метатезираном *тебра*, млади веома често користе облик *френд*: То је мој *френд*/ моја *френдџица*; Где си *френд* и сл.

Доста је потврда за именивање појава, ситуација, осећања и сл. у свакодневној комуникацији лексемама из енглеског: *бед* – ‘лоше’, *бед трип* –

⁵ Занимљиво је истаћи да утицај страних језика није битна одлика сваког жаргона. Тако у раду *Жаргон као израз ученичке креативности* стоји: “Битна одлика школског жаргона јесте незнатна употреба речи из страних језика за разлику од жаргона осталих група (наркомана, криминалаца, проститутки), те можемо рећи да су ови жаргони у својој основи домаћи” (Марковић 2003).

⁶ Старије женске особе ће некада у комуникацији употребити облик *сестро*.

‘непријатан догађај’, *бејби фејс* – ‘особа с дејчим лицем’, *бити у дауну* – ‘бити лоше расположен’, *гејмер* – ‘играч’, *дринк* – ‘пиће’, *екстра* – ‘веома добро’, *колнути* – ‘позвати телефоном’, *најс* – ‘лепо’, *фајт* – ‘туча’, *фејк* – ‘лажно’, *фенсер* – ‘онај који се превише сређује, покушава да прати моду, слуша фолк музику’, *хејтовати* – ‘мрзети, не подносити (кога)’, *херц* – ‘срце’ итд.

Из наведеног инвентара може се закључити да то није „књишки“ инвентар лексема, већ да је у српски жаргон ушао посредством филмова са енглеског говорног подручја којима је српско тржиште преплављено. Овај инвентар уједно пружа информацију и о жанровској припадности филмова којима је изложена српска популација.

Доказ томе је и податак да је путем филмова са тематиком о робијаши-ма стигао и *Алкатраз* (назив војног затвора у Америци), који је у српском жаргону попримио значење ‘школа’.

О начину преузимања лексема говори пример речи *кул* и дериват *кулирати*. Њихово значење је релативно разноврсно:

кул – ‘опуштено, хладно’, ‘супер’, ‘нешто добро, занимљиво’, ‘модерно’;
кулирати – ‘одмарати, опуштати се, одмарати мозак’, ‘игнорисати некога, не обраћати пажњу’ (Мама, *кулирају* те).

У енглеском под *cool* налазимо: I. 1. свежина, 2. прибраност II. 1. прохладан, 2. хладан, 3. прибран, 4. одличан, III. 1. расхлади, 2. охладити се (Бенсон 2005), из чега се види да је лексема вишезначна и у енглеском, али у српском жаргону је попримила и значења или семантичке нијансе каквих у енглеском нема. Овај податак говори о томе да са преузимањем речи не мора неминовно бити преузета и семантика или да се она може преузети, али јој се може додати и понеко ново, у језику из ког је реч преузета непознато значење.

Дакле, овакве лексеме долазе као последица агресивног наметања енглеског језика и енглеске културе на свим нивоима – преко школе, на телевизији преузимањем филмова са енглеског говорног подручја, уношењем производа из земаља са енглеског говорног подручја и сл.

2.1.2. Турски језик. Као сведочанство о културама које су у прошлости извршиле велики утицај на Србе (а тиме и српски језик) опстали су бројни турцизми. Будући да су у жаргону обично добили неко ново значење, може се рећи да су на тај начин „осавремењени“⁷, чиме су показали да се и даље боре за своју позицију.

Тако је стари, давно преузет термин из турског језика *абер* у жаргону, поред значења ‘вест’, попримио и ново значење – ‘јединица (оцена)’, али примењен на нове културне прилике, изузетно маштовито, прерастао је и у *абер-кутија* са значењем ‘радио-апарат’.

⁷ О утицају турског и о слабљењу тог утицаја у области жаргона говоре и бугарски лингвисти (Армјанов 1995. 47), што показује да је појава шира.

Овде долазе и друге бројне лексеме: *амза* – ‘глупак, будала’, *ћорак* – ‘неуспех, промашај’, *ћускија* – ‘глупак, будала’, *ћошка* – ‘девојка’, *муфташ* – ‘паразит, онај који се сналази на туђ рачун’, *сиктер* – ‘избацили некога’ и други.

Некада је веома тешко разлучити у овом лексичком инвентару маштовитост од чињеница. Као потврду налазим *акмаклук* – ‘будалаштина, глупост’, што по своме лику веома личи на турцизам. Међутим, код Шкаљића под *акмаца/атмаца* стоји 1. ‘кобац обучен за лов на птице’, тј. ‘врста сокола’ (Шкаљић 1979: 105). Наравно, увек ваља имати у виду да се преузета реч не мора у свему поклапати са стањем у језику из којег је преузета – може се узети реч, али не и значење, а то доказује и овај пример, уколико се посматра као турцизам.

2.1.3. Немачки језик. Свој траг оставио је и одлазак наших људи на привремени рад у Немачку. Отуда су дошли глаголи:

арбајтовати, а значење које је овај глагол попримио јесте: ‘напорно радити, обављати тешке физичке послове’, ‘бити на привременом раду у Немачкој’;

ајништанцовати – ‘стајати у месту’;

и: *аусвајс* – ‘исправа, пропусница, документ, легитимација, лична карта’.

Чини се да су сам избор и семантика преузетих лексема довољно рецити. Они говоре све – шта се у том туђем свету и туђој култури сме (или мора), шта се не сме и без чега све то није ни могуће. Сме се (и мора) тешко радити, не сме се стајати, али све то се не може без *аусвајса*, ма којег.

Вероватно је истим путем дошло и *акшам*⁸ *шуле* – ‘вечерња школа’, што је кованица настала комбинацијом турског и немачког, а то је још једна потврда мултикултурланости, тј. последица је суживота Турака и Срба у Немачкој, где су се заједно нашли у једном временском тренутку.

2.1.4. Остали страни језици. Инвентар лексема из осталих језика није тако бројан у поређењу са претходним.

Дуго опстаје грчко *кефало* – ‘мозак’⁹, а мађарски *ашов* у жаргонизму добија значење ‘ружна девојка или жена’.

Занимљиво је истаћи да је мало речи из руског у овој категорији. То може упућивати на чињеницу да утицај руске културе, који историјски посматрано није занемарљив, није оставио значајан траг на овај друштвени слој или као да се на овај начин ова популација настоји удаљити од тог утицаја. Стога ми се чини да је раритетно употребљена глаголска лексема *закурити*, у значењу ‘задимити’, новијег датума.

⁸ Шкаљић има *акшам* као ‘први мрак’ (Шкаљић 1979).

⁹ У вези са овом лексемом може се поставити питање којим путем је она ушла у српски жаргон. Вероватније је да се то десило посредством књижевности са ликовима Грка или Цинцара у чијем језику се редовно јављала. Томе је свакако допринео Стеријин лик Кир Јање, али таквих јунака било је и у Сремчевим делима.

Лексемама из других језика, често и из класичних, обично (али не и увек) са помереном семантиком, именују се особе према карактеру, изгледу, добу, тј. према некој карактеристичној особини или према занимању¹⁰. Ове лексеме су по правилу у српски језик ушле раније у основном значењу и у жаргон су дошле из српског језика, с тим што је лексеми сада приписано сасвим ново значење, најчешће настало асоцијативним или метафоричним путем.

Тако ће бити: *афирмисана* – ‘жена лаког морала’, *асфалтуша* – ‘уличарка, проститутка’, *архив* – ‘старија особа’, *антика* – ‘старија особа’, *антиквар* – ‘мушкарац који се забавља са старијим женама’, *ауфингерка* – ‘мршава девојка’, *авијатичар* – ‘луд, неурачунљив човек’, *авион* – ‘згодна жена, згодна девојка’, ‘крупна, тј. дебела особа’, *авионка* ‘згодна девојка’, *архив* – ‘старија особа’, *артичока* – ‘развратна, ружна и стара жена’, *аграр* – ‘сељак’ итд.

О богатству и маштовитости, али и бројним и веома разноврсним утицајима сведоче и облици: *бијафра* – ‘врло мршава особа’, ‘преварант, варалица, лажов’, *борција* – ‘телохранитељ’, *ћевати* – ‘дебели прсти на рукама’, *монокл* – ‘масница на оку’ итд. Ови ликови су уједно и потврда сталне актуелности ове лексике и чињенице да су извори за њено богаћење непресушни.

Проучаваоци бугарског жаргона констатовали су готово идентичан утицај страних језика. Будући да је из овог осврта изостала опсцена лексика (она је предмет засебног осврта), у овоме раду неки утицаји остали су без потврде. Та лексика показала би, између осталог, да је у српски жаргон (као и у бугарски) из ромског¹¹ дошла лексема за именовање женског полног органа, што се касније пренело и у жаргон.

2.2. Научна и техничка достигнућа. Неминовно је да са развојем цивилизације језик бива све богатији, а такав језик потом постаје извор за богаћење жаргона. У жаргон су лексеме улазиле из веома различитих сфера.

2.2.1. Лекиска из области аутомобилизма. Аутомобилска индустрија донела је богат инвентар, који је нашао погодно тле у жаргонизму: *аблендовати* – ‘давати знак оком’, ‘узвраћати поглед’, *аблендуша* – ‘намигуша’, *акумулатор* – ‘стомак’, *ауспух* – ‘задњица’, *амортизери* – ‘женске груди’, *анласеровање* – ‘започињање удварања’, *педалирати* – ‘остави некога’, *добити педалу* – ‘раскинути’, *издрукати* – ‘одати кога, одати тајну’, *стартовати* – ‘укључити, покренути некога или нешто’, ‘започети удварање’ и сл. Овде ваља уврстити и: *пропелери* – ‘велике уши’, *падобранац* – ‘онај који дође непозван, непозвана особа’ итд.

¹⁰ Појаву именовања лица лексемама из других језика, пре свега енглеског, примећују и бугарски лингвисти (Армјанов 1995: 83).

¹¹ И термин шатровачки, као назив за овај језички идиом, потиче од ромске речи *шатра*.

2.2.2. Лексика из сфере технологије. Из домена технологије и технолошких достигнућа присутних у свакодневном животу дошла је бројна лексика која је ушла у жаргонски инвентар уз маштовиту, а често и веома духовиту промену значења. О томе сведоче следећи ликови: *бојлер* – ‘велики стомак’, *антене* – ‘коса која штрчи’, *хефталица* – ‘особа која се увек качи’, *буксна* – ‘цоинт’ итд.

2.2.3. Лексика из сфере интернета. Бројне лексеме непрекидно и агресивно улазе у жаргон из сфере интернета. У посматраном инвентару такве су: *сурфовати* – ‘претраживати по интернету’, *лајковати* – ‘исказивати симпатију за објаву на фејсбуку’, *скенирати* – ‘посматрати нешто веома пажљиво’, *линковати* – ‘послати линк неког сајта’, *субскрајковати* – ‘претплатити се’, *четовати* – ‘разговарати преко друштвених виртуелних мрежа’, *шеровати* – ‘поделити са неким (своје мишљење, своје симпатије)’ и сл.

Наравно, овде спада и: *нет* – ‘интернет’, *фб* – ‘фејсбук’.

Овај лексички инвентар резултат је утицаја професионално маркиране лексике чија се употреба раширила на све друштвене слојеве.

2.3. Известан број лексичких јединица дошао је из друштвеног и политичког живота, али и из света музике, филмова, укључујући и цртане филмове, књижевности итд.

2.3.1. Посредством филма дошле су форме типа: *Али-баба и четрдесет хајдука* – ‘професор са ученицима’. Вероватно је из филмова преузето: *камиказа* – ‘неко ко свесно срља у невољу’, а можда и *гето* – ‘крај, насеље’.

2.3.2. Из цртаних филмова су *штрумфови* – ‘полицајци’; а из света музике *ленонке* – ‘врста наочара’ (према певачу Џону Ленону који је носио наочаре таквог облика).

2.3.3. Овде се могу сврстати и лексеме настале у процесу деонимизације. На тај начин властито име прелази у апелатив: *анђелка* – ‘полицајка’, *анђелко* – ‘полицајац’¹², *анамарија* – ‘марихуана’, *аустралијанац* – ‘јединица (оцена)’, *Енглез* – ‘човек који се представља као неко ко ништа не зна’, *Јапанац* – ‘вредан човек’, *Индијанац* – ‘особа која се не уклапа у средину’, *бедуин* – ‘младић који је ретко сексуално активан’ итд.

Овде спадају и: *јапанке* – ‘врста обуће’, *амер* – ‘долар’ и сл. Наравно овде спадају и *ленонке*.

¹² Ова појава забележена је и код Бугара. Тамо ће полицајац бити *михаил* или *мишо* (Армјанов 1995: 77). Аутор наводи и податак да је у руском жаргону са овом семантиком у употреби лексема *гаврил* и даје објашњење у којем овај детаљ доводи у везу са празником полиције који се некада славио на дан Св. Архангела Михаила, а то потом доводи у везу са другим арханђелом Гаврилом. Ову појаву Армјанов посматра као резултат „на еднотипност в мисленето (Армјанов 1995: 77).

Облик *аустралијанац* настао је посредно, према *кенгур*, будући да у Аустралији живе кенгури, а овај лик у значењу 'јединица' дошао је посредством лексеме *кеџ*.

2.3.4. Поред бројних ликова етнонима са другачијом семантиком, јављају се и нове лексеме за етнике¹³ или државе:

Амер – 'Американац'; *Бетић* – 'Црногорац који се доселио у Србију (обично у Београд)'; *Дежела* – 'Словенија' и сл.

2.3.5. Из сфере митологије дошла је *талија* – 'срећа'.

2.3.6. Из света детињства, дечијих игара и играчака, дошла је *барбика* за девојку луткастог изгледа.

2.4. Неке лексичке јединице настале су семантичком трансформацијом (Карастојчева 1988: 32), а преузете су из књижевног језика. И у овој скупини има разноврсних извора: спорт, зоонимија, црква итд.

2.4.1. Лексика из сфере спорта. Из домена спорта преузето је: *екипа* – 'друштво', 'скуп блиских пријатеља'.

2.4.2. Лексика из сфере зоонимије. Из света зоонимије дошло је: *ајкула* – 'способна и агресивна особа', 'згодна (крупнија) жена', 'аутомобил', *амеба* – 'лењивац', 'кукавица', *акреп* – 'ружна особа', *аждаја* – 'врло способна и енергична особа', 'успешна пословна жена', 'строга професорка', *кенгур* – 'грудна носиљка за бебе', 'поштар', 'јединица (оцена)', *кенгурка* – 'висока девојка', *кер* – 'милиционер, полицајац', *кербер* – 'портир', *кечига* – 'јединица (оцена)', *кобац* – 'полицијски инспектор', *кобила* – 'висока, одн. крупна девојка или жена', *којот* – 'глупак', *кокошка* – 'примитивна жена, простакуша', *коњ* – 'глупак, неспретњак, трапавко'.

Неке речи из ове категорије дошле су посредством школе. У такве спада *амеба* у значењу 'лењивац, кукавица'.

Жаргонизми се често одликују вишезначношћу: *кенгур* – 'грудна носиљка за бебе'; 'поштар'; 'јединица (оцена)', *корњача* – 'аутомобил марке фолксваген', 'старица', 'ружна девојка, одн. жена'. Облици у мушком и адекватне форме у женском роду некада нису ни у каквој семантичкој вези, о чему сведочи *кенгурка* – 'висока девојка одн. жена'.

2.4.3. Лексика уз црквене сфере. Посредством цркве (а некада филмова са таквом тематиком) дошло је: *алелуја* – 'луд, неурачунљив', 'пијан', 'дрогиран', 'мртав'; *адам* – 'јединица' и сл. Можда овде треба уврстити и: *зид плача* – 'банкомат'.

¹³ Ово примећују и бугарски лингвисти, наводећи бројне примере типа *византиец* за Грка, *жабар* за Италијана, *плати* за Југословене итд. (Армјанов 1995: 68, 69).

2.5. Архаична лексика. Из језичке архиве преузета је домаћа лексема *пакљача* са значењем ‘висока, мршава особа’, мада је мало вероватно да они који се овом формом служе знају да је изворно значење ове лексеме ‘даска којом се удара по вешу при прању’.

Овде се може сврстати и *торбак* у значењу ‘торба’, при чему треба имати у виду да је у народном говору поред lika *торба*, у употреби и лик у мушкоме роду којим се означава друга, слична реалија.

У вези са лексиком овога типа може се говорити и о утицају дијалекта на жаргон, тј. о дијалекту као извору.

2.6. Да је ова лексика богата појмовима који се односе на криминогене радње и на слој са друштвених маргина сведочи лексика из света наркоманије. Жаргонска лексика је једно доба претежно сакупљана у круговима оних који су били изложени наркоманији (или је прикупљана из речничког инвентара те социјалне групације). Бројне лексеме из те сфере говоре и о путевима којима дрога улази на српско тржиште. Такве су: *албанка* – ‘албанска (јака) марихуана’; *авган* – ‘авганистански хашиш’ итд.

Некада су са претходном популацијом повезивани и припадници ЛГП популације. У овом тренутку може се тврдити и да жаргонска лексика иде укорак са најновијим трендовима, о чему сведоче примери: *транца* – ‘травестит’ (Она је транца, била је дечко), *гејчина* – ‘хомосексуалац’, *дерпе* – ‘хомосексуалац’, *лезбејка* – ‘хомосексуалка’ и др.

Изгледа да је у овом контексту ваљало истаћи да је *дејт* – ‘састанак двеју особа супротног пола’.

Бројни су и више или мање фреквентни и други посредници у богаћењу жаргонског инвентара.

1. Творбени модели жаргонске лексике

О творби жаргонизама доста опширно говори Р. Бугарски. Он посебно, као најпродуктивнији начин, издваја творбу суфиксацијом, издвајајући бројне суфиксе и посебно их обрађујући (Бугарски 2003: 17–105). Како је то показано у *Жаргону* Р. Бугарског, о овој одлици жаргона може се написати читава језичка студија. У овом делу рада биће означени само неки најтипичнији начини творбене или какве друге адаптације жаргонизама са циљем уклопања у српски језички систем.

Анализирана жаргонска лексика показује:

а. тежњу за уклапањем у језички систем:

а. 1. тако што се од основног облика, у духу српског језика, додавањем наставака гради:

а.1.1. именица:

фајтер – ‘борац’,

фенсерај – ‘снобизам, гиздавост, помодност’,

хејтер – ‘неко коме све смета’,

*клабинг*¹⁴ – ‘ноћни провод по клубовима’;

а.1.2. глаголска лексема:

хејтовати – ‘ширити негативну енергију’, ‘критиковати’, ‘мрзети’,

дринкати – ‘пити алкохолно пиће’,

колнути – ‘позвати телефоном’;

Вероватно је овим путем настао и облик *чекићати* од претходног *чет(овати)*.

Очигледно је да овој категорији припадају речи са домаћом основом а страним наставком, али и обрнуто – речи са страном основом а домаћим наставком.

б. тежњу за попримањем нових значења, тј. тежњу ка семантичкој трансформацији:

цимати се – ‘плашити се’, ‘малтретирати’, што показује да је глагол *цимати*, са првобитним значењем ‘позвати кога телефоном, али не пружити му могућност да се јави’¹⁵, временом семантички, па и градацијски, еволуирао, тј. попримио значење ‘плашити се таквог позива’, вероватно у случају када је такав позив непожељан.

Ове ће се форме касније деривирати: *цимати*: *исцимати (се)* – ‘уплашити (се), препастити (се)’; *коњ*: *коњар* – ‘простак’, *коњара* – ‘гаража’, *коњизам* – ‘којештарија, глупост’.

Како показују претходни примери, некада деривати задржавају значење основног лика, а некада сваки дериват поприма своје значење, па их повезује само формални гласовни склоп основе.

в. поједини ликови настали су као последица (истина шаљива) читања српске речи у духу енглеског језика: *ајвар* – ‘евро’.

г. економичност као битна језичка одлика своју потврду нашла је и у жаргону, што потврђују примери: *нет* – ‘интернет’, *фб* – ‘фејсбук’, *и* – ‘цабе, бадава’¹⁶ итд.

¹⁴ О суфиксу *-инг* у својој студији говори и Р. Бугарски: „Треба приметити да је посредни један обичан граматички наставак, у изворном језику сасвим безбојан и незанимљив, суво творбено помагало – али који, пренет у друго језичко окружење, од кога у значајној мери одудара, и сам добија особену вредност ... а та вредност у језику примаоцу није само творбена него је и симболичка, и управо то је оно чиме се „мистер *-инг*“ препоручује пажњи“ (2003: 87).

¹⁵ Овај глагол показује да су жаргони који у новије време улазе често једини ликови у адекватном значењу и готово је немогуће њихово превођење, тј. није могуће пронаћи постојећу лексему (или одговарајућу нову) која би била права замена. Разлози су у чињеници да дотле у дотичној култури није било таквог технолошког достигнућа, па тиме ни такве радње (у овом случају), те није ни било потребе за његовим, односно њеним именовањем.

¹⁶ У овој групи су две врсте скраћивања – једно је буквално скраћивање (*нет* са значењем ‘интернет’), а друго је употреба иницијала (*и* у значењу ‘цабе’). О овоме више у Бугарски 2003.

4. Дакле, ако је језик инструмент за изражавање културе заједнице која се тим језиком служи, онда је мултикултуралност којој смо сви неминовно изложени добила своју потврду у језику те заједнице, а то важи и за мању групу и говор којим се она одликује, тј. у овом случају за жаргон.

За жаргон се може рећи да је језик у малом. Будући да је жаргонска лексика специфична и требало би да се одликује затвореношћу система, често нам је за њено разумевање потребан контекст, о чему сведочи пример: *антена* – високи мушкарац, *антене* – танке ноге. Заправо, ваља имати у виду да је овај идиом често пун алузија, које није лако схватити ако се не припада групацији у којој су ти ликови настали. То је специфична стилски маркирана лексика. „Може се рећи да жаргонизми паразитирају на фонетско-фонолошком и граматичком систему једног језика, а разлике се прате готово искључиво на лексичком нивоу“ (Марина Катњић-Бакаршић, *Лингвистичка стилистика*, 1999: 84).

Жаргон је просторно и временски ограничен и неки језички елементи временом прелазе у категорију неутралних. Кретања у жаргонизмима која се тичу позајмљивања лексике, придавања нове семантике неким лексичким јединицама или творбеног преобликовања, говоре много о творцима тих облика – о томе ко је извршио утицај на ту друштвену групацију (некада и на цело друштво), какав је то утицај, одакле је дошао, а посматран у једном дужем временском периоду овај језички инвентар може пружити и податке о томе како и зашто је до тога дошло. Имајући у виду чињеницу да се језик не може одвојити од културе, жаргонизми се морају посматрати и као сведочанство о културним приликама у одређеном друштву (или његовом делу) и одређеном временском тренутку.

Чињеница је да жаргон по правилу представља разговорни језик свакодневице и да елементи жаргона у језику који се употребљава свакодневно има у говору сваког појединца. То намеће обавезу проучавања овог сегмента језика, а лепо сведочанство о томе представља податак да странци учећи српски језик морају да упознају и жаргон како би могли остварити успешну комуникацију. Ово је усмени вид комуникације и његово проучавање пружа допринос проучавању овог облика језика, што је посебно значајно када се има у виду чињеница да се језик базира на његовој употреби у језику добрих писаца, тј. на књишкој употреби.

Проучавање жаргонизама уједно представља и појачани интерес ка социолингвистичкој проблематици, тј. ка проучавању и некодификованих облика језика, чији резултати доприносе разрешавању бројних и теоријских и практичних језичких питања. Подаци до којих се оваквим проучавањима језика долази не говоре само о стању језика, већ пружају извор за свестрано проучавање живота носилаца овог идиома. Узроци ове појаве су социјално и психички условљени, а промена тих услова неминовно доводи и до промене у овом језичком инвентару. У њему се огледа и ниво образовања његових творца, а он је у овој групацији раличит.

Проучавања жаргона доприносе и одгонетању међуутицаја различитих комуникативних подсистема. Утицај књижевног језика на жаргон је неминован, али видан је и обрнути процес, што доприноси богаћењу књижевног израза. Бугарски тврди: „А и жаргон у ширем смислу, када се устали у општијој употреби, може се преко разговорног језика постепено преливати у стандардни језик“ (2003: 11).

Бројни су путеви којима лексика улази у жаргон – књижевни језик, дијалекти, други социолекти, страни језици. Да би постала жаргонска, та лексика се подвргава променама – семантичким или творбеним и тек потом добија статус жаргона. Може се рећи да је творбена или семантичка измена заправо база за појаву жаргона. У тој метаморфози жаргон показује лексичку продуктивност и иновативност и семантичку експресивност (Бугарски 2003: 14).

Анализирани материјал показао је да су на српски омладински жаргон утицали бројни фактори, те је он заправо продукт и сведочанство преплитања култура које су у прошлости имале утицај на српско друштво у целини.

Извори и литература

I

- Андрић 1976: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)*, Београд: БИГЗ.
- Андрић 2005: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)*, Друго, знатно допуњено издање, Београд: Zepter Book World.
- Герзић 2000: Borivoj Gerzić i Nataša Gerzić, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Београд: Istar.
- Герзић 2012: Borivoj Gerzić, *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*, Београд: Caligraph.
- Имами 2000: Petrit Imami, *Beogradski frajerski rečnik*, Београд: NNK Internacional.
- Сабљак 1981: Tomislav Sabljak, *Šatra – Rječnik šatrovačkog govora*, Zagreb: Globus.

II

- Армјанов 1995: Георги Армџнов, *Българският жаргон*, Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, Софиј.
- Бугарски 2000: Ранко Бугарски, *Неки аспекти жаргонизације у нашем данашњем језику*, Јужнословенски филолог LVI, Београд 2000, 157–161.
- Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Žargon*, Lingvistička studija, Београд: Biblioteka XX vek.
- Карастојчева 1988: Цветана Карастојчева, *Българският младежки говор, Източници, словообразуване*, Наука и изкуство, Софиј.
- Марковић 2003: Јордана Марковић, *Жаргон као израз ученичке креативности*, Годишњак групе за српски језик, Година 14, бр. 7, Филозофски факултет, Ниш 2003, 105–122.

Марковић 2012: Јордана Марковић, *Информативност ученичких и студентских жаргонизама*. Историја у славјанске езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19–21 април 2012, Том I – Езикознание, Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, София 2012, 294–300.

III

Бенсон 2005: Morton Benson, *Englesko-srpskohrvatski, srpskohrvatsko-engleski rečnik sa gramatikom*, Niš: Zograf.

Катнић-Бакаршић 1999: Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Electronic Publishing Program, Budapest: Open Society Institute. [Преузето: 15. 1. 2016 са: rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf].

Шкаљић 1979: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost4.

Јордана С. Марковић

MULTICULTURALISM IN JARGONISMS

Summary

Jargons appeared rather early in language. They might be regarded as the continuants of secret languages. Modern times consider them to be the language of the young, and they are named accordingly. Their origin is frequently related to other languages. Moreover, they reflect the culture of the surrounding they originate from.

This paper studies the jargons of the young people in Serbia through the prism of multiculturalism and multilingualism and the examples taken from the Serbian language, and is based on the lexical inventory from the published dictionaries of jargons.

The study shows that one of the sources of jargons present in this language is to some extent identical (anglicisms, in recent times), whereas other sources of jargons reflect social and historical settings and circumstances.

Key words: jargonisms, speech of young people, Serbia, anglicisms.

БАНАТСКА ЦРНА ГОРА. ИСТОРИЈА. ГОВОР. ОНОМАСТИКА

Аутор рада је себи поставио за циљ да сажето прикаже историју, говор и ономастику Банатске Црне Горе. У првом делу рада су подаци о писаним поменима њених данашњих насеља, о времену досељавања Срба на њене просторе и о њиховом пореклу, о српском становништву и о његовом световном и верском животу итд. Други део је посвећен „банатско-црногорском говору“, који је, у ствари, српски архаични, периферијски говор, са незамењеним старим јатом, са бројним фонетичким и морфолошким особинама, са архаичном лексиком и позајмицама у њој из страних језика. Његов трећи део је кратак осврт на „банатско-црногорску ономастику“, која је углавном српска, али има у њој и елемената немачког, мађарског и румунског порекла.

Кључне речи: говор, историја, лексика, насеље, ономастика, попис, порекло, становништво, Црна Гора.

I. Историја

„Банатска Црна Гора“ – пише Љ. Церовић – „у средњем веку представљала је српско подручје од педесетак насеља, која су се простирала између Тамиша и Мориша, на средокраћу између Темишвара, Лугожа и Липове. Број српских насеља у овом крају током XVIII века смањен је на 25, а половином XIX века на девет. Почетком XX века, када је завршена подела црквених општина, Банатска Црна Гора је сведена на српску етничку енклаву од четири насеља“ [Церовић, 1997: 487]. Ова српска енклава од четири насеља, која се простире североисточно од Темишвара, јесте данашња Банатска Црна Гора, а сачињавају је четири насеља са мешовитим живљем: Краљевац (Cralovăț), Лукаревац (Lucareț), Петрово Село (Petrovaselo) и Станчево (Stanciova). Сва се четири насеља налазе у Тамишкој жупанији: Петрово Село и Станчево припадају општини Рекаш, Краљевац општини Тополовац, а Лукаревац општини Брестовац. Писани помени о њима потичу из XIV–XVI века: Петрово Село (Horuathpetrovfalwa) 1359. [Suciu, 1968: 41], Станчево (Stanschevo) 1454. [Suciu, 1968: 143], Лукаревац (Erdegluka) 1471. [Suciu, 1967: 364] и Краљевац (Kralyocza) 1597. [Feneșan, 1981: 94]. Споменимо још да су на простору данашње Банатске Црне Горе постојала

¹ jiva.milin@yahoo.com

и друга три насеља: Годиново Село (Godinfalwa и Godynowscy) 1471. [Перинац, 1984: 373], Рекашец (Rekasecz) 1597. [Feneşan, 1981: 94] и Слав Село (Zlaozelo) 1597. [Feneşan, 1981: 94]. Од тих насеља, сачували су се потеси: Годеново – део данашњег Станчева, Рекешице – ораница, ливада и шљивик у петровачком атару и Славсело – ораница и сенокос у краљевачком атару [Милин, 2008: 11, 19-20, 21-22]. Мештани називају ова насеља: Краљевци, Лукаровци, Петрово Село или Петросало и Станчево, а њихове становнике Краљевчани, Лукаровчани, Петровчани и Станчовани.

Претпоставља се да је Банатска Црна Гора била насељена Србима већ у XV веку. Ова се претпоставка заснива на историјске изворе и на предања. Када је челник Радић Поступовић 1438. године прешао у Угарску, „овде му је српски деспот Ђурађ Бранковић“ – пише Љ. Церовић – „даровао имања на подручју Банатске Црне Горе – Саруд на западу и Обрадово Село, Иваново Село, Тиситово и Лукаревац у средишту ове области. У његово време отпочиње масовно насељавање Срба у Банатској Црној Гори“ [Церовић, 1997: 37]. Дакле, једно од Радићевих имања је био Лукаревац, који се под овим називом појављује тек 1492. године, када су га Радићи дали у закуп Јеремији Дојчину [Перинац, 1984: 384]. Можда би из XV века могло бити и поменуто насеље Слав Село, забележено 1597. године као *praedium*, тј. опустело место, за које стари Краљевчани причају како је оно било прво насеље њихових предака, који су га, због честих поплава, напустили и недалеко од њега искрчили место у шуми и тамо се одселили. О Станчеву историчар Д. Ј. Поповић пише овако: „По традицији, Срби у Станчеву су се доселили одмах после битке на Косову“ [Поповић, 1955: 197]. По предању, неке породице Срба су се доселиле у Петрово Село негде после 1690. године, доневши са собом икону Распећа и портрет патријарха Арсенија Чарнојевића, а за време сеобе од 1737. године дошао је и неки Марко Андрејевић, којему је додељен посед од 1700 јутара земље, па је тако он постао власник Петровог Села [Перинац, 1984: 367-368].

Енигматично је све до данас питање о пореклу банатских „Црногораца“. Становници ових насеља се прозивају Црногорцима, пошто је код њих још жива свест да су се њихови преци доселили из Црне Горе. Нема, међутим, никаквих помена о било каквим сеобама Црногораца на ове просторе. Могуће је да се предање о њиховом црногорском пореклу почело ширити у првој половини XVIII века, после 1721. и 1723. године, када је гроф Мерси населио Станчево неким Црногорцима [Церовић, 1997: 61]. На почетку 60. година прошлог века, Т. Н. Трпча, историчар по струци, изложио је своју хипотезу о досељавању Срба на ове просторе из Скопске Црне Горе, крајем XVII века [Трпча, 1961:59-62]. Љ. Церовић, као и Т. Н. Трпча, претпоставља да су банатски „Црногорци“ скопског порекла. Он види њихово досељавање у Банат у време интензивних сеоба Срба у Панонску низију у средини и у другој половини XV века. „Може се претпоставити“ – пише новосадски

историчар – „да су на подручје Банатске Црне Горе први дошли и били најмасовнији – досељеници из Скопске Црне Горе” [Церовић, 1997: 60]. В. Веску сматра да су преци данашњих банатских „Црногораца“ „живели на територији која се некада налазила на јужном делу смедеравско-вршачког дијалекта и на северном делу косовско-ресавског дијалекта [Vesku, 1976: 168]. „Покушаји да се успостави било какав однос“ – пишу аутори монографије *Банатска Црна Гора* – „између имена овога краја и његових омонима – Црна Гора и Скопска Црна Гора – немају засад поузданију основу, до истовестност назива и устаљени обичај Банаћана из ових места да се – истина, исто тако неодређено – сматрају црногорског порекла“ [Перинац, 1984: 390].

Према пописима домова из 1717. и 1773. године, Краљевац је имао 10, односно 58 српских домова, Лукаревац 10, односно 60, Петрово Село 20, односно 103, Станчево 23, односно 95 [Церовић, 1997: 489]. У овим насељима је, према попису становништва од 1854. године, живело 2.909 Срба (у Краљевцу 823, у Лукаревцу 311, у Петровом Селу 862, у Станчеву 913) [Церовић, 1997: 488]. Овај се број за век и по знатно смањио. Према попису становништва, у Румунији од 2011. године он је опао чак на 382 становника (Краљевац: 98, Лукаревац: 11, Петрово Село: 136, Станчево: 137) [Степанов, 2014: 27-30].

Најстарија црква у Банатској Црној Гори је у Лукаревцу, црква-брвнара, изграђена 1744. године, највероватније на месту Радићеве брвнаре из XV века. Она је и најстарија српска сеоска парохијска црква у Румунији. Остале три цркве су изграђене при крају XIX и на почетку XX века: црква у Краљевцу 1887, црква у Станчеву 1891. и црква у Петровом Селу 1901. године, ова последња изграђена на месту цркве-брвнаре коју је 1874. године подигао о свом трошку Михаило Андрејевић. Све четири цркве су посвећене Светом великомученику Георгију [Бугарски, 1995: 113-114, 117-118, 133-134, 149-150]. Први свештеници се помињу: у Петровом Селу Радул Михајловић и Манасије Барбуловић 1767. г., у Станчеву Јован Конда 1767. г., у Краљевцу Стан Поповић 1776 г. и у Лукаревцу Илије Мирковић 1776 г. [Перинац, 1984: 443-447].

Српске школе су биле основане у Банатској Црној Гори након доношења 1774. године *Уредбе о унапређењу илирских и румунских православних основних школа у Цесаро-краљевским наследним земљама и Школског патента* 1776. г.: у Петровом Селу 1777. г., у Краљевцу 1778. г., у Станчеву 1779. г. и у Лукаревцу 1792. г. Од учитеља зна се само за Теодора Поповића из Петровог Села [Перинац, 1985: 406-407]. За усавршавање знања учитеља организовали су се учитељски течајеви. На једном од тих течајева који је 1792. г. организовао у Темишвару Василије Николић, школски директор и инспектор у Тамишком комитату, слушали су предавања и учитељи из Банатске Црне Горе: Лазар Симоновић и Траила Журковић из Петровог Села, први учитељ у истом селу, а други у Шуштри, и Милован Живановић и Ми-

лован Петровић, први учитељ у Краљевцу, а други у Киздији (сада Кошари) [Tirsovnici, 1978: 188]. Највећи број ученика у овим школама забележен је у периоду 1919–1946. г.: у Краљевцу 1933/34. шк. г. 113 ученика, у Лукаревцу 1921/22. шк. г. 27 ученика, у Петровом Селу 1936/37. шк. г. 107 ученика и у Станчеву 1934/35. шк. г. 133 ученика [Сабљић, 1996: 30]. Румунска школска реформа од 1948. г. претворила је све четири седмобразне школе у четворобразне; 1950. г. основан је у Петровом Селу такозвани други циклус (V-VII разред), да би окупио ђаке са целог банатско-црногорског подручја. Нажалост, и овај је престао да ради 1973. г. Почев од друге половине XX века, четворобразне основне школе су се постепено гасиле. Данас нема у овим насељима ниједне српске четворобразне основне школе.

II. Говор

Говор банатских „Црногораца“ је српски архаични, периферијски говор, као што су свинички, карашевски и говор галипољских Срба. Он је привукао пажњу румунским славистима тек после 1956. г., када је покојни академик Павле Ивић објавио чланак *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом* [Ивић, 1956: 146-160]. Аутор чланка истиче да су говори Рекаша и Банатске Црне Горе „у старом сродству са српским банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта“ и да они битно заостају за развојем у банатским говорима, пошто су сачували „један старији ступањ еволуције тих говора“ [Ивић, 1956: 155]. Шездесетих година прошлог века писао је о овом говору слависта Т. Н. Трпча [Трпча, 1961: 59-62; Тірсца, 1967: 269-272], а В. Веску је одбранио на Универзитету у Букурешту докторску дисертацију о њему, коју је делимично објавио седамдесетих година [Vesku, 1971: 199-208; 1976: 115-172]. В. Веску је установио да је говор банатских „Црногораца“ штокавско-екавског типа, који се издвојио из масе конвергентних говора јужног ареала косовско-ресавског дијалекта. На почетку прве деценије XXI века, писали су о „банатско-црногорском“, карашевском и свиничком говору Жива Милин и Миља Радан [Милин-Радан, 2003: 41-68].

Ова српска језичка оаза одликује се архаичним и специфичним цртама у фонетици, морфологији и посебно у лексици. Истаћи ћемо неколико од тих црта.

Фонетика

Вокализам

Рефлекси старог јата (†). Говор је сачувао стари јат са гласовном вредношћу између *е* и *и* (е), па се он изговара *као* *е*, како у акцентованом:

грѣј „грех“, *орѣј* „орак“, *црѣшња*, тако и у неакцентованом слогу: *бежѣи* и *човек*, али и *и*: *поники*, *свећица* [Милин-Радан, 2003: 44-45]. Сматра се да је незамењени јат један од битних архаизама у овом говору. Ипак, има у овоме говору и неких икавизама: *гњиздо*, *дивојка*, *сикира*.

Лабијализација вокала *о* и у произашла је у групама вокала *ао* и *ау*: *навколо*, *навчери*, *навчина*, *јавкати се*.

Консонантизам

Африката *S*. Сачувале су се у „банатско-црногорском говору“ речи са африкатом *S*: *bysat* (уснат), *кукурѹс*, *масарика* (грахорица), *пњса* (платно), *скуверса* (палачинка), *саља* (карика) и *сѣра* (сурутка).

Сонант *л* се сачувао на крају речи код неких именица и придева: *бел*, *врел*, *вол*, *гол*, *дел*, *пепел*, *сол* и др., а на крају слога унутар речи или се сачувао: *белчуг*, *долњи*, или прешао у *в*: *равник* (раоник), *тевци* (теоци), *стевна* (стеона). Код партиципа насталих од глаголских основа, након прелаза *л* у *о*, дошло је до сажимања групе вокала *ао*: *реко*, *нево*, *плако*, *спаво* и др. Исти је случај и са именицом *пето*.

Сугласник *х* у већини штокавских говора је нестао или је био замењен другим сугласником, а у неким лаксемама је и сачуван. То је случај и са „банатско-црногорским“ говором, у којем имамо следеће ситуације: 1. сугласник је нестао на почетку речи: *ајдук*, *алвалук*, *артија*, *ранит* и др.; 2. у унутрашњости речи сугласник је био замењен сугласницима *ј*, *в*, *к*, *ф*: *вејер* (вихор), *мајовина*, *снаја*, *мувар*, *мува*, *кожукар*, *кифат*; 3. на крају речи или је нестао: *вла*, *ма*, или је био замењен сугласницима *в* и *ј*: *врв*, *прав*, *трбув*, *смеј*.

Метатеза консонантских група произашла је у речима: *габрн* (багрем), *свабда* (свадба) и *флура* (фрула).

У консонантским групама произашле су следеће измене:

- у групи у којој је консонант *р* иза другог консонанта, нестаје вокал у позицији после овакве групе: *вртено/вретено*, *виногрд/виноград*, *грбуља/грабуља*, *крлатица/крилатица*, *обрч/обруч*, *помрчина/по-мрачина* и др.
- упростиле су се групе *кв* и *зв*: *бреска*, *кочка*, *гожђе*, *гозден*, *гожђа-ра* и др.;
- у групи *пс* произшла је алтернација *с/ц*: *пцето/псето*, *пцоват/псоват*, *пци/пси* и др.
- у групи *мк* извршена је алтернација *м/н*: *занка/замка*, *сланка/сламка*. Сачувала се група *зд* у речима: *здрака* (сенка) и *здрел* (зрео).

Морфологија

Именице

Промена рода. Следеће именице женскога рода замениле су женски род мушким: *варош, глад, јесен, кост, крв, лаж, нит, памет, пропаст, раж, сласт, смрт, сокол, сол*. Именице средњег рода *звоно* и *перо* постале су женског рода *звона* и *пера*.

Падежни систем.

Од колективних именица средњег рода са наставком *–е* којима се означава младунчад, за ном. множ. користе се множински облици именица мушког рода: *гућићи, ждрепци, јаганци, кућићи, маћићи, паћићи, пилићи* и др., а за оне које означају предмете користи се наставак *–ата*: *бурета, дугмета, ђубрета, клупчета*. Није познат у овом говору множински суфикс *–ад*: *пилад, бурад* итд.

Као и у другим српским банатским говорима, изједначили су се облици акузатива и локатива: *идем у Рекаш, сам био у Рекаш*.

Уопштен је наставак *–ом* у инструменталу једнине за именице мушког рода са тврдом и меком основом: *братом, младићом, кључом, борцом, ножом*.

Замећена је тенденција за коришћење инструментала друштва без предлога *с*: *идем братом, сам био сестром, сам се састао женом*.

Именице женског рода на *а* имају у дативу једнине наставак *–е*: *дивојке, жене, сестре*, што је архаични облик.

Кад се именице налазе после бројева од 5-20 и речи *мало, много, толико, оволико, онолико* користе се облици старог дуала: *пет човека, десет жене, толико дивојке, оволико куће*.

Женска и мушка имена на *–а* имају увек у вокативу једнине наставак *–о*: *Ано, Маријо, Јелицо, Вукицо и Јоцо, Живо, Ђуро*, а мушка имена на сугласник имају наставак *–е*: *Јоване, Душане, Младене*.

Додајмо још да је од именице мушког рода *дан* номинатив множине: *дневи*.

Придеви

Степени поређења.

У „банатско-црногорском“ говору забележена су оба система поређења: *аналитички* и *синтетички*, а преобладајући је *аналитички систем*. Сматра се „да је аналитичка компарација придева једна од црта која карактерише тзв. говоре са неизмењеним јатом“ [Милин-Радан, 2003: 55]. У *аналитичком систему* компаратив се гради помоћу речце *по* и облика позитива: *по млад, по паметан, по интересантан* и др., а у *синтетичком систему* помоћу суф. *ји, ији, ши/чи*: *старији, млађији, лепчи*. Познати су и суплетив-

ни облици компартива: *бољи, гори, мањи*. Аналитички систем суперлатива се гради помоћу речце *нај* и облика позитива: *најбогат, најмлад, најучен* и др. Имамо ту и облик апсолутног суперлатива који се гради помоћу речце *јак* и облика позитива: *јак* *паметан, јак* *вредан, јак* *добар*.

Заменице

У генитиву, дативу и акузативу једнине употребљавају се искључиво апокопирани облици личних заменица I и II лица *мен* и *теб*: *сам добио новци од теб, не чекај помоћ од мен; теб сам ти дао, мен си послао; мен си ме ведео, теб сам те чеко*.

Користи се енклитички облик датива повратне заменице *си*: *ја сам си купио, пробали су си срећу, донеле су си сиграчке*.

У инструменталу једнине личне заменице I и II лица имају облике: *с меном* и *с тебом*.

Употребљавају се исти облици за неодређене и одричне заменице *нико*, *ништа*: *на сокак сам ведео никога* и *на сокак нисам ведео никога*.

Бројеви

Број за мушки род *један* има у једнини за женски и средњи род облике *јена* и *јено*, а у множини, по родовима, облике: *јени, јене, јена*.

Не употребљавају се збирни бројеви: *двоје, троје, четворо* и др.

Глаголи

Прва карактеристика за глаголе је нестанак вокала *и* у суфиксу инфинитива: *дат, знат, рећ, пећ, доћ*.

У употреби су само презент, перфекат и футур I. Овај последњи се формира од енклитичких облика глагола *хтет* инфинитива: *ћу доћ, ћемо знат, ћете певат*.

Сви глаголи у III лицу множине имају у презенту наставак –*ду*: *људи идеду, жене носиду, деца учиду*.

Облик императива се образује помоћу речце *нек*: *нек дође, нек иде*.

Глагол *видети* овде има у инфинитиву облик *ведест*.

У неким глаголима се изменила структура инфинитива: *забрајт* (заборавити), *напрајт* (направити), *пујт* (појити), *ит* (*ићи*) итд.

Има у овом говору, као и у карашевском, глагола које не налазимо данас у већини других говора: *заблудит* (залутати), *заденут* (окачити), *пословат* (радити), *ченит* (радити) и др. [Милин-Радан, 2002].

Прилози

У „банатско-црногорском“ говору користе се следећи специфични прилози: 1. за време: *данаске, јесенаске, зимуске, ономуче, отичке* (мало пре), *позато* (после), *досно* (касно), *онак* (онда); 2. за место: *дома* (кући и код куће), *овод, ниде, свуд*; 3. за начин: *излака* (полако), *фришко* (брзо).

Речце: *биће* (можда), *вељад* (ваљда), *вишти* (свакако).

Лексика

Лексика овога говора је српска, са доста архаизама, а и позајмица из немачког, мађарског и румунског језика. Позајмице су ушле у овај говор било преко административних и културно-просветних институција, било директним контактом са румунским, немачким и мађарским окружењем [Милин, 2013: 113-125]. Ево неколико архаичних и позајмљених именица, придева, глагола, па и устаљених израза: 1. именице: *бабалуда* (сова), *брана* (дрљача), *кика* (коса), *кукла* (лутка), *лес* (ковчег), *пурак* (метак), *рака* (гроб), *сало* (маст), *сиграчка* (играчка), *стена* (зид), *стубица* (лотра), *тал* (мираз), *треча* (ивер), *трона* (кијавица), *шувака* (лева рука); 2. придеви: *калан* (прљав, обично за обућу), *мускарав* (прљава лица), *срчат* (нервозан); 3. глаголи: *бушат* (гурати), *грћат* (гнојити), *диванит* (разговарати), *задоснит* (закаснити), *заблудит* (залутати), *закрит* (сакрити), *издобрат* (изабрати), *изојодит* (излазити), *крчишат* (кречати), *нагрбусит* (настрадати), *пословат* (радити), *пујћат* (журити), *стрић* (шишати), *торит* (ђубрити), *шецоват* (процењивати); 4. устаљени изрази: *иде киша* (пада киша), *како ти с'име* (како се зовеш), *што чениш* (шта радиш).

Има у овој лексици и позајмица из банатскога румунског поддијалекта: *бронка* (бекеш), *варуцуљ* (братић), *верујка* (сестрица), *кизуљ* (имењак), *лавта* (виолина), *мајмука* (мајмун), *мркоњ* (шаргарепа), *пироњ* (велик клин) итд.

III. Ономастика

Проучавањем ономастике Срба и Хрвата у данашњој Румунији, почели су се бавити румунски србисти седамдесатих година прошлога века. Тада су се појавили први радови Д. Гамулескуа са Универзитета у Букурешту [Gămulescu, 1970: 41-52] и М. Томића са Института за лингвистику, такође у Букурешту [Томић, 1972: 271-278; Томић, 1972-74: 213-227; 207-240; Томић, 1974: 45-60]. Миле Томић је тих година спроводио многобројне анкете у банатским селима са српским и хрватским живљем, сакупио је и проучио ономастичку грађу, па је осамдесетих година објавио два ономастичка прилога [Томић, 1984: 243-312; 1985: 121-183 и 1986: 199-246], које је у првој деценији XXI века проверио, допунио и објавио као књигу на румунском [Томић, 2006]. Проучавањем искључиво банатско-црногорске ономастике позабавили су се тих осамдесетих година аутори монографије *Банатска Црна Гора* [Перинац, 1984: 461-479]. Даље је стручно проучио ту ономастику Ж. Милин, који је своје прилоге прво објавио у стручним часописима, а затим унео у своје две књиге са краја XX и почетка XXI века [Milin, 1998: 125-149; 150-185; Милин, 2008: 7-25; 26-51; 52-60]. Он је прво проучио

имена, презимена и хипокористике, а затим и топонимију. О именима он пише овако: „Фонд личних имена је састављен од хришћанских имена, народних имена и имена-хипокористика“. Најстарија српска мушка и женска имена у Банатској Црној Гори су забележена у протоколима умрлих између 1780–1800. године: *Драгош, Груја, Максиља, Мартин, Милатко; Достана, Драгинча, Мада, Симинка*. Ова се имена у протоколима крштених у тим годинама већ не употребљавају. Процес формирања презимена је углавном био завршен на крају XVIII века. Како се највећи број презимена образовао од патронимских основа, увођење нових имена доводило је до појављивања нових презимена. Две су специфичне црте овдашњих имена и презимена: 1. традиционална српска мушка имена *Живко* и *Славко* замењена су женским облицима *Живка* и *Славка*; 2. карактеристична презимена за ову лингвистичку оазу јесу: *Андрејић, Беречић, Пелић, Сујић*. Што се, пак, надимача тиче, они су око 60% српског, око 30% румунског, око 6% мађарског и око 3% немачког порекла. Из „банатско-црногорске“ топонимије било је обрађено око 170 топонима, који су углавном српски у Краљевцу и у Петровом Селу, мешовити (српски, румунски и мађарски) у Станчеву и углавном румунски у Лукаревцу. Два реферата из ове ономастике представио је Ж. Милин на међународним конгресима слависта: *Имена и презимена Срба у Банатској Црној Гори* на Међународном конгресу слависта у Братислави (1993) и *Топонимија Банатске Црне Горе* на Међународном конгресу слависта у Охриду (2008).

Литература

- Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији. Преглед Шравославне српске епархије темишварске*, Темишвар-Београд-Нови Сад.
- Милин 2008: Ж. Милин, *Студије из србистике / Studii de sârbistică*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милин-Радан, 2002: Ж. Милин, М. Н. Радан, *О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја рунунског Баната („банатско-црногорски“, карашевски и свинички говори), „Romanoslavica“*, 38.
- Милин, 2013: Ж. Милин, *Стране речи у говору банатских „Црногораца“: немачке, мађарске и румунске*, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Перинац, 1984: Љ. Степанов, С. Марков, Ј. Перинац, С. Перинац, Ј. Поповић, *Из села у село*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион, 365-507.
- Поповић, 1955: Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века. Историја насеља и становништва*, Београд: Научна књига.
- Сабљић, 1996: Д. Сабљић, *Српско школство у Румунији*, Темишвар: Демократски Савез Срба и Карашевака у Румунији

- Степанов, 2014: Љ. Степанов и др., *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Томић, 1972: М. Томић, *Македонски елементи у антропонимији Свиничана*, „Македонски јазик“, XXIII.
- Трпча, 1961: Т. Н. Трпча, *Острвце „црногорског“ становништва у Банату*, „Нови живот“, V, бр. 1, 59-62.
- Церовић, 1997: Љ. Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Нови Сад: Матица српска.

- Gămulesu, 1970: D. Gămulescu, *Sisteme antroponimice locale la sârbi (și croați) din Banat*, „Romanoslavica“, XVII. Нова верзија у књизи *Influențe românești în limbile slave de sud. I. Sârbocroată*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 272-289.
- Feneșan, 1981: C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara: Editura Facla.
- Milin, 1998: J. Milin, *Studii de slavistică*, Timișoara: Editura Mirton.
- Suciu, 1967: C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A-N, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Suciu, 1968: C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II O-Z. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Томић, 1972-1974: М. Томић, *Antroponimija Karaševaca*, „Zbornik za filologiju i lingvistiku“, XV/2, 1972; XVII/1, 1974.
- Tomici, 1974: M. Tomici, *Elemente românești în antroponimia carașovenilor*, „Studii și cercetări lingvistice“, XXV, nr. 2.
- Томић, 1984-1986: М. Томић, *Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji*, „Onomatološki prilozi“, V, 1984; VI, 1986.
- Томић, 1986: М. Томић, *Toponimi srpskih i hrvatskih naselja u Rumuniji*, „Onomatološki prilozi“, VII.
- Tomici, 2006: M. Tomici, *Onomastica sârbilor și croaților din România. Nume de persoane și de locuri*, București: Editura Academiei Române.
- Трпчеа, 1967: Th. N. Trîpcea, *Contribuții asupra graiului „muntenegrenilor” din Banat*, „Romanoslavica“, XIV.
- Vesku, 1971: V. Vesku, *O poreklu govora banatskih „Crnogoraca”*, „Zbornik za filologiju i lingvistiku“, XIV/2.
- Vesku, 1976: V. Vesku, *Govor banatske Crne Gore*, „Zbornik za filologiju i lingvistiku“, XIX/2.

Жива Ю. Милин

БАНАТСКАЯ ЧЕРНОГОРИЯ ИСТОРИЯ. ГОВОР. ОНОМАСТИКА

Резюме

Сегодняшняя Банатская Черногория находится на Северо-Востоке от города Тимишоара, а образуют её четыре поселения когда-то со сербским, в настоящее время со смешанным населением: Кралевац (Cralovăț), Лукаревац (Lucareț), Петрово Село (Petrovaselo) и Станчево (Stanciova). Документальные данные об этих поселениях восходят к XIV-XVI векам: Петрово Село: 1359, Станчево: 1454, Лукаревац: 1471 и Кралевац: 1597. Местные жители считают себя черногорцами. В переписи населения с 1854 года в Банатской Черногории было зарегистрировано 2.909 сербов. За полтора века это число значительно уменьшилось. В переписи населения с 2011 года оно опало на 382 человека.

Говор банатских „черногорцев“ принадлежит шумадийско-войводинскому диалекту. Это говор с незаменным ятем, со многочисленными фонетическими и морфологическими особенностями, с архаической лексикой и заимствованиями из немецкого, венгерского и румынского языков.

Ономастика в Банатской Черногории вообще сербская, но в поселениях со смешанным населением встречаются антропонимы и топонимы иностранного происхождения.

Ключные слова: говор, история, лексика, население, ономастика, перепись, поселение, происхождение, Черногория.

УПОТРЕБА ПРЕДЛОГА У СРПСКОМ КАО НЕМАТЕРЊЕМ ЈЕЗИКУ КОЈИМ ГОВОРЕ УЧЕНИЦИ АЛБАНСКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ³

У овом раду помоћу контрастивне и аналитичке методе испитујемо могуће интерференције на усвајање српског као нематерњег језика којим говоре ученици албанске националности у мултиетничком окружењу. Циљ нам је да на примеру предлога препознамо факторе који утичу на усвајање српског као нематерњег језика и да понудимо методолошки оквир за превазилажење препрека. На основу анализе података закључујемо да је при усвајању српског као нематерњег језика потребно узети у обзир, структурно и семантички гледано, опсег значења који се остварује употребом одређене синтаксичке јединице (предлози у српском језику), али и социолингвистичке аспекте усвајања језика у мултиетничком окружењу.

Кључне речи: српски као нематерњи језик, албански језик, мултиетничко окружење.

1. Уводне напомене

Карактеристике српског као нематерњег језика са лингвистичког становишта истраживали су Т. Трајковић (2009), (2010), (2012) (2013) (2015), Ј. Филиповић (2011), (2012), Н. Маља Имами (2012), М. Кријежи (2012), док се методиком српског као нематерњег језика бавила Д. Звекић Душановић (2004). Т. Ашић и Ф. Корблен (2013) испитивали су употребу предлога у срп-

¹ ivana.mit88@gmail.com

² Истраживање је рађено за време учешћа аутора на пројекту „Унапређење језичких вештина мањинског становништва на југу Србије“, који је спровела организација Мисија ОЕБС у Србији у сарадњи са Филозофским факултетом Универзитета у Нишу у средњој школи „Сезаи Сури“ у Бујановцу, у периоду од септембра месеца 2013. године до јуна месеца 2014. године.

³ Овом приликом захваљујемо колегама Бранимиру Станковићу и Стефану Тодоровићу на свим коментарима и сугестијама у току припреме истраживања и презентације рада, односно писања финалне верзије рада.

ском и француском, а М. Кријези (2012) и Н. Маља Имами (2012) употребу предлога у српском и албанском језику. Т. Трајковић бавила се питањем одлика падежног система у прешевском говору (2010) (2015) (основни приступ је дијалектолошки, не методички), као и анализом српског језика којим говоре Албанци у Прешеву (2009), (2010), (2012), (2013). Међујезички утицаји на усвајање и учење нематерњег језика у мултиетничком окружењу предмет су проучавања не само лингвистичких, већ и социолингвистичких истраживања и истраживања у оквиру теорија усвајања језика (Митић и Стефановић 2014).

Предмет нашег рада јесте природа грешака пронађених у корпусу српског језика који продукују ученици албанске националности у Бујановцу (мултиетничка општина насељена Србима, Албанцима и Ромима). Коришћењем компаративног, аналитичког и морфосинтаксичког приступа, анализирамо корпус на два нивоа:

- Лингвистички ниво чини компаративна анализа језичких структура двају структурно несродних језика (синтакса и семантика предлога у српском и албанском језику: синтаксичке могућности условљене семантичким опсегом, в. примере 1, 2, 3 и значење предлога *në* у албанском језику).

1. *Unë jetoj në Bujanoc : Živim u Bujanovcu.*

2. *Unë shkoj në shkollë : Idem u shkollë.*

3. *Zogu është në kafaz : Ptica je na kavezu.*

- Социолингвистички ниво анализе огледа се у идентификацији утицаја окружења на усвајање нематерњег језика у мултиетничком контексту (социјално-едукативна и компаративна метода као теоријски оквир за усвајање нематерњег језика).

Наш циљ је да на конкретним примерима покажемо социолингвистички (утицај окружења) и лингвистички аспект усвајања и учења српског као нематерњег језика и да понудимо теоријске могућности за превазилажење препрека у усвајању језика у мултиетничком окружењу.

1. Усвајање српског као нематерњег језика у мултиетничком окружењу

1.1. Утицај мултикултуралности на усвајање нематерњег језика: демографски положај, структура становништва и значај корелације српског и албанског језика

Националне мањине у Србији углавном су територијално хомогене, осим када су у питању Роми, који живе на читавој територији државе. Алба-

нци имају апсолутну већину у општинама Прешево и Бујановац, а релативну у општини Медвеђа. У Војводини се налази 41 мултиетничка општина, а 27 их је на подручју централне Србије.⁴ У срединама где се настава одвија на језику националне мањине (у питању је 8 језика националних мањина: мађарски, албански, румунски, русински, бугарски, словачки, хрватски и босански), ученици су у обавези да похађају наставу српског језика као нематерњег. Важност учења српског језика у вези је пре свега са друштвеном интеграцијом и са спречавањем сегрегације у мултиетничким срединама. С друге стране, познавање српског језика омогућава припадницима националних мањина да се информишу, да прате штампу и медије, да равноправно учествују у јавном друштвеном животу (политичком, културном), као и једнаке могућности у образовању и раду.

Пројекат Мисије ОЕБС у Србији „Унапређење језичких вештина мањинског становништва на југу Србије“⁵, спроведен у периоду од септембра 2013. године до јуна 2014. године, имао је за циљ унапређење знања српског језика код Албанаца у Бујановцу. Резултати истраживања спроведених за време трајања пројекта показују недовољно познавање српског језика, што представља велику препреку за квалитетно образовање и рад припадника мањина. С обзиром на то да је Бујановац хетерогена средина (хетерогенија од Прешева, у коме је већинско становништво албанско), очекивало би се да нема потешкоћа у учењу српског језика. Ипак, успостављање одређене дистанце међу становништвом, услед историјских и политичких превирања, имало је велике последице на образовање. Школе у општинама Бујановац, Медвеђа и Прешево подељене су на тзв. „српске“ и „албанске“, што доприноси сегрегацији и продубљивању етничке дистанце. Већина ученика трећег разреда средње школе „Сезаи Сурић“, у којој је реализован горепоменути пројекат, није имала задовољавајући ниво познавања српског језика. Иако су ученици показали позитиван став према учењу српског језика, ниво познавања српског језика код ученика треће године наведене средње школе је између А1 и А2 нивоа, или А2 ниво, према стандардном европском оквиру, са изузетно малим бројем ученика који имају Б1 ниво.

Социолингвистичка *Студија о могућностима унапређења наставе и учења српског језика као нематерњег у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа* Службе Координационог тела Владе Републике Србије за општине Бујановац, Прешево и Медвеђа указала је на важност решавања овог проблема не само у оквиру образовног система, већ и у оквиру шире заједнице: породице, локалне самоуправе, институција владиног и невладиног секто-

⁴ Да би једна општина била сматрана мултиетничком, потребно је да у њој 5% од укупног броја становника припада једној националној мањини, или да све националне мањине заједно имају удео од најмање 10% у укупном становништву.

⁵ <http://www.osce.org/serbia/108249>

ра. Као значајни фактори који утичу на усвајање српског језика, званичног језика државе у којој живе, препознати су ставови породице, али и саме локалне заједнице. Интервјуи који су вођени са родитељима показују да њихови ставови често утичу на низак степен мотивације за учење српског језика код деце. Поједини родитељи не увиђају значај учења језика, а њихови ставови обојени су политичким, етничким, верским разлозима, а не чисто образовним или неким другим социјалним утицајима (као што су социјални или материјални статус, демографска обележја и слично).

Питање познавања српског језика код припадника националних мањина је комплексно, и није само лингвистичко, нити се може решавати искључиво у оквиру надлежности образовних институција, већ је оно шире социолошко питање. С обзиром на наведено, потребно је одговорити на следећа питања при проучавању српског као нематерњег језика:

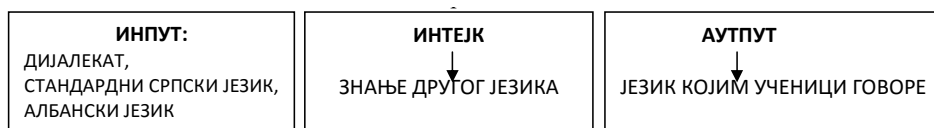
- 1) Да ли мултиетничка средина у којој ученици живе утиче на усвајање српског као нематерњег језика (потврду за ово питању проналазимо у горепоменутој студији Службе Координационог тела)?
- 2) Да ли при усвајању српског језика као нематерњег треба укључити само лингвистичка знања (в. поглавље 3)?
- 3) Да ли постоји изграђен методолошки апарат за анализу проучавања српског као нематерњег језика код ученика албанске националности и да ли таква сазнања могу пружити материјал за наставак теоријског оквира за учење језика у мултиетничкој средини (в. поглавље 3)?

1.2. Мултикултуралност, социолингвистички и лингвистички аспект у усвајању српског као нематерњег језика

Термин „мултикултурално“ описује културну различитост људског друштва и укључује елементе етничке или националне културе, језичку, религиозну и социоекономску различитост. Проучавање усвајања језика у мултиетничком окружењу, стога, нужно укључује два аспекта: социолингвистички (видљив у утицају окружења на усвајање језика) и лингвистички аспект. Српски језик није и не може бити једини језик на коме се дају инструкције, илити језик подучавања, када је реч о нематерњим говорницима са ниским нивоом познавања српског језика. Приликом учења српског језика, примањем *инпута* (в. слику 1) и мешањем са оним што представља *интејк* настаје *међујезик* (*аутпут*), који представља продукт образаца и структура из матерњег и нематерњег језика. Ученик је у процесу учења страног или нематерњег језика изложен инпуту који подразумева два слоја: најпре се делови инпута смештају у краткотрајну меморију, а потом се део тог материјала смешта у дуготрајну меморију и постаје знање страног/не-

матерњег језика.⁶ Настали међујезик, којим говоре ученици албанске националности, представља фазу у усвајању писаног и говорног језика ученика, али и материјал на коме се огледају психолингвистички аспекти међујезика. Овакав језик карактеришу продукти настали деловањем негативног трансфера, када се обрасци из матерњег језика преносе у језик који се учи (у нашем случају различито структурирање предлога у албанском језику и различити семантички аспекти предлога у албанском језику у односу на српски језик).⁷ Да бисмо, у првом кораку, објаснили грешке које ученици праве при усвајању српског језика и утврдили природу тих грешака, односно разлоге појављивања, морамо узети у обзир инпут који ученици примају (са једне стране то је њихов матерњи језик – албански, са друге језик средине у којој усвајају српски језик као нематерњи) и компарирати структуру српског и албанског језика.

Језички материјал ученика албанске националности
у Бујановцу – графички приказ

Слика 1

Методе усвајања нематерњег језика у мултиетничком окружењу треба-ло би да укључују оба аспекта: чисто лингвистички и социолингвистички. У складу са првим треба примењивати компаративну методу у настави, а у складу са другим социјално-едукативну. Компаративна метода као значајан процес препознаје пренос структура из матерњег језика у нематерњи језик. Овај процес олакшан је услед сличности између структура матерњег језика и језика који се усваја, или отежан, услед разлика у структури. Потоње резултира негативним трансфером и препознаје се у грешкама које ученици праве. Након што се компаративном методом изврши анализа података и препознају грешке, та иста компаративна метода, сада обрнутим редом, треба бити искоришћена и да се грешке отклоне. Или, компаративна метода треба бити укључена у наставу, сталним компарирањем и контрастирањем структура двају

⁶ Термин *страни језик* треба разликовати од термина *нематерњи језик*. *Нематерњи језик* усваја се у средини у којој је он службени језик, па су они који га уче пасивни познаваоци, док се *страни језик* учи изван земље у којој се њиме говори. Као пример нематерњег језика наводимо српски језик онда када га уче националне мањине које живе у Србији, нпр. ученици албанске или мађарске националности. Српски језик се учи као страни језик на лекторатима широм Европе и света (Трст, Гранада, Сиднеј, Сеул).

⁷ У овом раду не узимамо у разматрање утицај дијалекта српског језика на усвајање српског језика као нематерњег.

несродних језика (српског и албанског), како би се грешке сасвим избегле, или умањила могућност њихове појаве. Социјално-едукативна метода подразумева успостављање везе између друштвених чињеница и језичких облика у двама језицима (у матерњем језику ученика и нематерњем који усвајају), у чему се огледа обострани утицај лингвистичких форми Л1 (албански језик) и Л2 (српски) језика, а као битни фактори препознају се друштвена и културна средина, индивидуалне разлике у учењу и околности учења.⁸ Под друштвеном и културном средином, у нашем случају, подразумева се мултиетничка средина у којој ученици усвајају српски језик, а под индивидуалним разликама и околностима учења, нивои познавања језика ученика и ставови према учењу језика, односно мотивација за усвајање језика. Применом ове методе, процес укључивања ученика у друштвени и образовни систем државе чији званични језик уче бива олакшан, јер ученици у процесу усвајања језика паралелно усвајају социјалне аспекте нематерњег језика и неометано се интегришу у друштво. Највећи значај у оквиру ове методе приписује се интегративној мотивацији (тежња за поистовећивањем са циљном културом и језичком заједницом) и позитивним ставовима према укупним ситуативним околностима учења, што је циљ који треба остварити приликом учења нематерњег језика у мултиетничком окружењу.

2. Употреба предлога у српском као нематерњем језику којим говоре ученици албанске националности

У мултиетничкој средини, каква је она у којој живе ученици средње школе „Сезаи Сурои“, где се говори стандардни српски језик, призренско-тимочки дијалекат српског језика, албански језик и ромски језик, могуће је говорити о различитим типовима интерференције на усвајање српског језика као нематерњег. У овом раду ближе анализирамо случајеве интерференције између албанског, као матерњег језика (Л1), и српског, као нематерњег језика (Л2), са којим се ученици сусрећу приликом суживота са локалним становништвом, и на корпусу који чини управо говор ученика испитујемо како усвајају предлоге.

Примере на којима анализирамо предлоге добили смо изразом упитника и претрагом писаног корпуса који чине писмени задаци ученика. Упитником је проверавана употреба предлога у конкретним фразама, док писмени задаци пружају шири и јаснији увид употребе предлога у различитим типовима ситуација. У истраживању је учествовало 60 испитаника,

⁸ У литератури је познат Гарднеров социјално-едукативни модел и социјално-едукативна хипотеза на чијим темељима може настати и социјално-едукативна метода у учењу другог језика, која је у директној вези са интеркултуралном методом учења и усвајања језика (о овоме в. Гарднер и Шмит 1975).

ученика треће године средње школе „Сезаи Сурои“. Истраживање је вршено у одељењима у којима је ниво познавања српског језика између А1 и А2, или А2, према стандардном европском оквиру.⁹ Упитником је проверавано како ученици усвајају предлошко-падежне конструкције, тако што је од њих тражено да допишу предлог на одговарајуће линије. Изради упитника претходила је анализа краћих писаних текстова ученика и посматрање часова на којима су ученици у свакодневној комуникацији на српском језику грешили у употреби предлога *из*, *на*, *са од*, *у*. Примери су тако дизајнирани да истражују контексте у којима се предвиђа употреба предлога чије се семантичке и синтаксичке могућности разликују у односу на албански језик.

Дискусија

Пре него што смо израдили упитник, поставили смо предикцију хипотезе коју смо проверавали:

- Предикција хипотезе: Приликом усвајања предлога у српском језику долази до негативног трансфера структура из матерњег албанског језика. Предлози у албанском језику имају шири опсег значења и употребе, што директно имплицира могућност интерференције при усвајању српског језика и промене на плану синтаксе и семантике српског као нематерњег језика.

Упитником смо испитивали да ли ће ученици грешити приликом употребе следећих предлога: *у*, *на*, *из*, *са*, *од*.¹⁰ Истраживана је употреба предлога у конкретним окружењима, било да је реч о значењу локализације и усмерености (7), или „одвајања“ од циљне тачке (9), било да је реч о конструкцијама које теже идиоматизацији (6).¹¹ Једно од питања тичало се употребе предлога *са* у значењу друштва (10).

6 ??Идем у факултет.

7. ??Идем на школу.

⁹ Истраживање је спроведено са ученицима треће године средње школе „Сезаи Сурои“ у Бујановцу за време учешћа аутора на пројекту „Унапређење језичких вештина мањинског становништва на југу Србије“, у периоду од септембра месеца 2013. године до јуна месеца 2014. године. Упитник је рађен априла месеца 2014. године, а корпус писаних радова сачињен је од радова ученика насталих за време трајања пројекта.

¹⁰ Грешке у употреби предлога *од* и његове супституције са предлогом *из* и *са* могу се довести у везу са стањем у призренско-тимочким говорима, где *од* покрива значења предлога *са* и *из*. У овом раду не проучавамо интерференције са призренско-тимочким дијалектом, те даље не реферишемо о утицају дијалекта и продубивању тог проблема. Утицај дијалекта остављамо као отворено питање за даља истраживања.

¹¹ Употребу наведених предлога испитујемо управо због различите семантичке и синтаксичке употребе у српском и албанском језику. Предлози у албанском језику имају шири опсег значења и употребе (нпр. *лë*, што директно имплицира могућност интерференције при усвајању српског језика).

8. ??Човек пада од/из коња.

9. ??Силазим од/из планине.

10. У школу идем са другарицом.

Најфреквентије су грешке у употреби предлога *у* и *на* (*Идем у факултет; Идем на школу*), а до неправилне употребе долази јер је семантичка вредност предлога *нѐ* (једно од значења одговара значењу које има наш предлог *у*) много шири од значења предлога *у* у српском језику (у албанском се *нѐ* користи у следећим ситуацијама: *Unë jetoj në Bujanos : Живим у Бујановцу; Unë shkoj në shkollë : Идем у школу, Zogu është në kafaz : Птица је у кавезу*).

Друга грешка по фреквентности тиче се интерференције албанског предлога *nga* (уместо *Човек пада с коња*, ученици наводе *Човек пада од коња : Човек пада из коња*, јер албански предлог *nga* има шири опсег значења, па му у српском одговарају предлози *од* и *из*) (15 одговора са предлогом *од*; 17 одговора са предлогом *из*).¹² Исти је случај и са реченицом: *Силазим са планине*, где употребљавају предлоге *од* (10 одговора) и *из* (16 одговора), јер се „предлог *nga* [који би у овом контексту био употребљен у албанском језику] у српском језику преводи као: *од, из*, али у зависности од контекста и као: *с(а), кроз, у, на, по*“ (Кријези 2012: 213).

Функцију предлога *са* у значењу друштва (инструментал друштва) сви исправно употребљавају, јер и у албанском постоји предлог *të* који има исту функцију (*Shkoj në shkollë me shoqe: Идем у школу са другарицом*).

Подацима из упитника придружили смо и примере до којих смо дошли претрагом писаног корпуса. Грешке које се јављају приликом усвајања предлога потичу од два извора.

1) Први тип грешака настаје као резултат негативног трансфера значења предлога и употребних могућности предлога из албанског језика у српски језик (11, 12, 13). Ове грешке треба уклонити применом компаративне методе, контрастирањем структура албанског и српског језика, визуелним представљањем слика чије интерпретације одговарају значењима поменутих предлошко-падежних конструкција у српском језику. Визуелном методом требало би јасно показати да се предлог *у* у српском језику употребљава онда када је субјекат реченице обухваћен простором који је по правилу затворен, и представља лексичко језгро предлошко-падежне конструкције којим је тај субјекат модификован. Овакво спацијално значење предлога *у* употребљава се само када се на дате предлошко-падежне конструкције може применити принцип композиционалности. Ако се узме у обзир принцип композиционалности као важан за препознавање типа значења које се реализује предлошко-падежном конструкцијом, како Ашић и

¹² Наводимо број ученика који су употребили управо наведени предлог у упитнику.

Корблен (2013) примећују на примеру предлога *у* и *на*, онда би фразе које ученици усвајају требало најпре декомпоновати на појединачне јединице из којих су састављене. Дакле, неопходно је узети у обзир значење предлога, тип простора за чију квалификацију се он употребљава, што се директно доводи у везу са именицом уз коју стоји и са значењем које треба реализовати тако добијеном предлошко-падежном конструкцијом.¹³

11. Живим на Бујаноц.

12. Ја идем на школу понедељком до петком.

13. Ја не идем на школу у први час.

Предлог за методичку обраду:

Нѐ у албанском и српском : значења и употреба:

У албанском: *Zogji është në kafaz* : у српском: *Птица је на кавезу* и *Птица је у кавезу*.

Да би се избегла могућност двозначности и двоструког читања предлошко-падежних конструкција у српском језику којим ученици говоре, уз сваки од примера дати слику (в. слике 2, 3, 4, 5) која одговара значењу предлошко-падежне конструкције. Неопходно је успоставити везу између језичких облика у матерњем и нематерњем језику и препознати утицај једне форме на другу (применом визуелне методе).

Ваза је НА столу.

Човек пада СА коња.

Птица је У кавезу.

Писмо је ИЗ Чикага.

2) Други тип грешака јавља се при употреби предлошко-падежних конструкција које представљају колокацијске спојеве и чија је структура стабилна и предвидива. Ове конструкције теже идиоматизацији, те је на њих принцип композиционалности непримењив.¹⁴ На окамењене конструкције какве су фразеологизми и идиоми не може се применити ни амбигвитет, односно, за њих се не може дати више од једног читања. Окакве конструкције постоје као посебне јединице у систему и речнику и могу имати у већини случајева само једно значење, те ученици не би требало да имају проблем

¹³ Ашић и Корблен (2013) препознају „тип“ простора (дводимензионалан или тродимензионалан, отворен или затворен) као значајан за селекцију одређеног предлога.

¹⁴ Ашић и Корблен (2013:5) употребу предлога *у* и *на*, као и њихове могућности комбиновања, доводе у везу са двама ситуацијама: с „dvodimenzionalnim prostorima bez jasnih granica (poput polja, plaža i pijaca), dok se *u* koristi za striktno definisane zatvorene trodimenzionalne prostore (kao što su zgrade, škole, bolnice)“.

са разумевањем њиховог значења. Зашто се грешке јављају? У контекстима у којима се колокацијски спојеви употребљавају, у тзв. међујезику ученика, врши се пресликавање структура које су високо фреквентне у српском језику, а у којима греше под утицајем матерњег албанског језика. Наиме, конструкције у којима предлози имају чисто спацијално значење ученици су научили радовањем на делове, тзв. декомпоновањем, јер се процес усвајања страних структура, како би се разумело њихово значење, врши најпре мапирањем идентичних јединица у матерњем језику (албански), а онда пресликавањем правила употребе и значења таквих јединица и на нематерњи језик који уче. Овакве грешке треба уклонити применом социјално-едукативне методе, учењем готових фраза, а онда и њиховом употребом у конкретном контексту. Разликујемо следеће типове конструкција:

1) Идиоматична употреба предлога *на* (14, 15).

Предлог: упамтити исправну употребу кроз фразне конструкције : *ићи на факултет* (упутити на ближи лексички еквивалент: *студирати*); *ићи на журку* (*забављати се*).¹⁵

14. Бурхан је у факултету.

15. У журку смо били.

2) Општеоколносно значење предлога у реализовано предлошко-падежним конструкцијама у *тренутку*, у *памћењу*, у *души*, уместо *на тренутак*, *на моје памћење*, *на душу*, јер се у наведеним примерима ради о директној локализацији која се у српском језику реализује предлогом у (16, 17, 18):

16. Ја мислим да на тренутак кад је Стојан вратио у град...

17. На моје памћење одавно се изгубио ваш осмех.

18. Поглед је себична ствар коју осећаш добро и ако на душу немаш довољно снаге.

Предлог: усвојити целе фразе, уз давање адекватних преводних еквивалената и упућивање на директну локализацију, било просторну, било временску.

3) Спацијална употреба предлога *на* (19, 20) онда када предлошко-падежном конструкцијом треба реализовати значење *налазити се/бити на некој површини* или: „место на горњој површини, на отвореном простору, каквом већем пространству на излазу (односно улазу), почетку или крају нечега, на спољној страни, или на некој висини“ (Стевановић 1989: 488).

¹⁵ Ашић и Корблен (2013: 6) наводе да је конструкција типа „на море“ у српском језику постала готово „идиоматична и не подразумева било какав контакт с водом“, као конструкција на село „која има идиоматско значење: отићи у природу, заменити градски начин живота сеоским“, супротно конструкцији у *село* која има „спацијални карактер и односи се на неко прагматички одређено, познато село“. Изван овакве употребе, наведене именице могу имати и теличку интерпретацију, онда када лексичка структура то дозвољава, или служе за исказивање спацијалног значења, када се комбинују са предлогом у.

19. Ишао сам с Османом у аеродром.

20. Тишина, бре, шта је ово, личи ми као да смо у пијац.

Предлог: с обзиром на то да ученици употребљавају предлог у који означава лоцирање субјекта унутар неког простора (дводимензионалног или вишедимензионалног, затвореног простора), потребно је објаснити да предлог *на* има значење које се реализује са сличном функцијом, онда када се комбинује са именицама типа *аеродром*, *пијаца*, *планина*.

Како би се отклониле грешке у српском као нематерњем језику, граматичку појаву која илуструје синтаксичко-семантички интерфејс треба усвајати применом компаративне методе (албански : српски језик) и социјално-едукативне методе (усвојити фразе и конструкције у којима се јавља тачно одређени облик кроз тематику из социјалне сфере). На овај начин развија се осећај за употребу предлога која одговара природи, структури и нормативним правилима српског стандардног језика. Применом компаративне методе при анализи корпуса и материјала добијених изразом упитника најпре утврдити тип података и типове грешака (мисли се на њихову морфолошку, синтаксичку и морфосинтаксичку природу). Гледано из угла семантике, треба утврдити да ли постоји веза између значења једног одређеног предлога и различитих предлошко-падежних конструкција у оквиру којих се употребљава. На плану морфологије, треба утврдити да ли се грешке у употреби предлога и разлике у значењу предлога јављају код оних који су, с обзиром на структуру и начин настанка, прости или сложени.

Важно је утврдити да ли предлози у свим ситуацијама у споју са именицама иницирају интерпретације које су настале применом семантичког принципа композиционалности, или у језику који се усваја постоје идиоматичне конструкције и колокацијски спојеви који теже идиоматизацији, те се морају усвајати као целине, како не би изгубили значење приликом процеса декомпоновања. Треба препознати сва могућа значења која се реализују употребом предлога и именица које модификују и са којима чине предлошко-падежну конструкцију. У том случају, потребно је применом социјално-едукативне методе утврдити контексте у којима изворни говорници употребљавају такве структуре, утврдити разлоге њихове употребе, довести у везу синтаксичке конструкције са постулатима друштва које тим језиком говори и културе којој та говорна заједница припада. Контрастирањем структура матерњег језика говорника и језика који усвајају треба утврдити да ли постоје потпуни еквиваленти синтаксичких конструкција које усвајају, али и препознати сличности и разлике у усвајању тзв. окамењених структура.

Претпоставка је да се потешкоће јављају због различитих синтаксичких и семантичких могућности предлога (синтакса – структура и дистрибуција предлога и семантика – опсег значења). Анализирани подаци јасно показују да усвајање предлога није и да не може бити чисто синтаксички

или/и семантички проблем. У контекстима у којима се употреба предлога јавља као резултат утицаја морфосинтаксичке природе српског језика и његових флексивних могућности треба извршити паралелу са албанским, и то применом компаративне методе. Како је Кријези (2012) утврдила на примеру албанског језика, за употребу предлога у албанском постоји прецизност која је готово математичке природе. С обзиром на то, треба утврдити структуре у којима се један предлог употребљава у албанском језику и пронаћи његове еквиваленте у српском језику. Како предлози укључују релације и односе који често имају у основи појам локализације, било временске, било просторне, јасно је да контрастивној методи треба придружити и визуелну методу, где ће се уз пример на албанском и пример на српском језику дати и слика која илуструје значење иницирано употребом одговарајућег предлога.

Уколико се предлогом не изражава само просторно значење, већ и оно које има примесу функционалног (в. Ашић и Корблен 2013 – да ли се предлозима изражава само просторно или/и функционално значење), као што је случај са конструкцијама које теже идиоматизацији (*ићи на село*, *ићи на море*, *ићи на факултет*), треба укључити и социјално-едукативну методу, којом би се значење оваквих конструкција објаснило у контексту поимања социо-културолошких ставова на којима почива културна баштина српског језика.

Закључак

Наше истраживање показатељ је како се у мултикултуралној средини, у којој је јак, са једне стране, социодемографски утицај, и, са друге стране, утицај српског језика, као нематерњег, и албанског језика, као матерњег, дешава интерференција између параметара који ученици имају у матерњем језику и нематерњем који усвајају. Како смо у раду изложили, социјални фактори, утицај српског језика и матерњег језика (албанског), различито структурирање параметара у матерњем језику ученика и нематерњем који усвајају, директно иницирају грешке. Анализом упитника који смо спровели и писаног корпуса ученика којим располажамо указали смо на негативни трансфер на примеру учења српског као нематерњег језика.

Испитивање предлога представља погодан материјал за проналажење интерференција између двају несродних језика, због различитих семантичких и синтаксичких могућности предлога у српском и албанском језику. С обзиром на то да је реч о мултиетничком окружењу, утицај албанског језика као Л1 на усвајање синтаксе и семантике српског као нематерњег језика узима се као подлога за формирање теоријског оквира који би пружио неометано усвајање наведених конструкција у српском као нематерњем језику.

Грешке које се јављају приликом усвајања српског као нематерњег, а које илуструју синтаксичко-семантички интерфејс, треба одклонити применом ком-

паративне методе (контрастирањем структура двају језика, српски : албански) и социјално-едукативне (усвојити фразе и конструкције у којима се јавља тачно одређени облик). На овај начин утврђује се сличност у форми и значењу и степен преклапања између двају несродних језика. Теоријски оквир у коме се примењују поменуте методе подразумева два аспекта: лингвистички аспект састоји се из структурног и визуелног указивања на сличности и разлике у начину описивања одређене појаве у двама несродним језицима, а социолингвистички аспект тиче се усвајања језика у мултиетничком окружењу, у коме се спајају језички и културолошки ниво. Наша студија само је део ширег истраживања усвајања и учења српског као нематерњег језика, које доноси слику о сличностима и разликама између језика на структурном, културолошком и социјалном плану и има за циљ израду методологије истраживања српског као нематерњег језика и израде методичког оквира за учење и усвајање српског као нематерњег језика.

Литература

- Ашић и Корблен 2013: Т. Ašić i F. Corblin, *Izražavanje teličnosti i prostorni predlozi u srpskom jeziku*, у рукопису, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Бега и Бега 2007: В. Bega and S. Bega, *Let's learn Albanian*. Tirana: MediaPrint.
- Барјактаревић 1966: Д. Барјактаревић, Прешевско-бујановачка говорна зона. Врање: *Врањски гласник II*, 173–214.
- Богдановић и Марковић 2000: Н. Богдановић и Ј. Марковић, *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Филозофски факултет.
- Грковић Мејдор 2007: Ј. Грковић Мејдор, *Списи из историјске синтаксе*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Гарднер и Шмит 1975: R. C. Gardner and P. C. Smythe, *Second language acquisition: A social psychological approach*. Research Bulletin 332, The University of Western Ontario.
- Дурбаба 2011: О. Дурбаба, *Теорија и пракса учења и наставе страних језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Звекић Душановић 2004: Д. Звекић Душановић, Нека питања наставе српског као нематерњег на раскршћу приступа и метода. Нови Сад: *Hungarológiai közlemények*, 3, 73–85.
- Кријези 2012: М. Кријези, *Значење предлога у српском и албанском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- [<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:5509/bdef:Content/get>]
- Маља Имами 2009: Н. Маља Имами, *Грамматика савременог албанског језика*. Београд: ННК Интернационал.
- Маља Имами 2012: Наиме Маља Имами, *Конвергенција и дивергенција надежних система у балканском језичком ареалу*, докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду. [<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7073/bdef:Content/get>]

- Митић и Стефановић 2014: И. Митић и М. Стефановић, Случајеви интерференције призренско-тимочког дијалекта као Л2 и албанског језика као Л1 код ученика албанске националности, IX међународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност*, саопштење са скупа. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 24–25. 10. 2014.
- Студија о могућностима унапређења наставе и учења српског језика као нематерњег у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа Службе Координационог тела Владе Републике Србије за општине Бујановац, Прешево и Медвеђа. Београд 2014.
- Стевановић 1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*. Београд: Научна књига.
- Суботић 2002: Јб. Суботић, *Историјска лингвистика*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Трајковић 2009: Т. Трајковић, Неки новији наноси из српског језика у говору Албанаца. Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*, Филозофски факултет у Нишу, 159–164.
- Трајковић 2010: Т. Трајковић, Преглед познавања српског језика код ученика Албанаца у Прешеву, Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*. Филозофски факултет у Нишу, 497–509.
- Трајковић 2012: Т. Трајковић, Глаголски систем говора Прешева у светлу језичке интерференције, Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*. Филозофски факултет у Нишу, 171–180.
- Трајковић 2013: Т. Трајковић, Српски говор Албанаца у Прешеву, Зборник радова са VII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–27. X 2012). Крагујевац: ФИЛУМ, 125–134.
- Трајковић 2015: Т. Трајковић, *Говор Прешева*, докторска дисертација. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Филиповић 2011: Ј. Филиповић, Српски као језик образовања у образовању националних мањина у Србији, у: Весна Крајишник (ур.), *Српски као страни у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 351–364.
- Филиповић 2012: Ј. Filipović, *Language policy and planning from the complexity perspective*. In: Julijana Vučo & Jelena Filipović (eds.) *Philological Research Today. Language and Society*, Belgrade.
- Филиповић 2014: Ј. Филиповић, Теоријски концепти и специфичности језичке образовне политике, у: Јелена Филиповић и Оливера Дурбаба (ур.), *Језици у образовању и језичке образовне политике*. Београд: Чигоја штампа, 17–34.

Ivana Z. Mitić

Marija M. Stefanović

THE USE OF PREPOSITIONS IN SERBIAN LANGUAGE AS A NON-MOTHER TONGUE PRODUCED BY ALBANIAN SPEAKERS

Summary

The subject of our research is to investigate the nature and the main characteristics of Serbian language, produced by Albanian speakers in Bujanovac (multiethnic municipality populated by Serbian, Albanian and Roma people). Using comparative, analytic and morpho-syntactic method, we analyze corpus material on two levels: 1. Clear linguistic level based on comparative analysis between language structures (syntax and semantics of prepositions in Serbian and Albanian language: syntactic possibilities triggered by scope of semantics); 2. Sociolinguistic level based on identification of possible environmental influences on language acquisition in multiethnic contexts (social-educational and comparative method as a theoretical frame of teaching a non-mother tongue). Our goal is to identify social and linguistic aspect of acquiring and learning Serbian language as non-mother tongue and offer possible theoretical solutions of language teaching and learning in multiethnic environments.

Keywords: Serbian as a non-mother tongue, Albanian language, multiethnic environment.

ОБИЧАЈИ СРБА ИЗ ЈУЖНОГ БАНАТА (ТРАДИЦИОНАЛНО, СТАРО, ОБНОВЉЕНО, НОВО)

Синтагмом „остаџи остаџа“ темишварски Срби резигнирано објашњавају своје поријекло. Истом синтагмом може бити означен и обичајни живот српске заједнице у Румунији, који опстаје, траје, прилагођава се времену и околностима и симбол је специфичног заједништва и различитости, солидарности и посебности. Циљ је да се прегледним радом из изабране литературе, периодичних публикација и грађе излистају и саберу најупечатљивији облици обичајног живота (нпр. „срећни дани“, покладе, Врбица, Ускрс, Духови, Ђурђевдан, Спасовдан, Ивањдан, слава, литије итд.), који су живјели и преживјели углавном сажети и поједностављени. Магијско-религијски елементи се најчешће само назиру у овим обичајима, па је могуће разлучити традиционално и старо од обновљеног и новог. У раду треба да буду успостављене и паралеле са истим или сличним обичајима у Срба, претежно у јужној и источној Србији. Рад ће се позабавити и утицајем православне и католичке цркве на обичајни живот српске заједнице у Румунији, са посебним освртом и на карашевске обичаје, нарочито славу, Ђурђевдан и покладно вријеме. Прегледни рад *Обичаји Срба из јужног Баната (традиционално, старо, обновљено, ново)* у свом крајњем облику замишљен је као „хронолошка скица“ обичајног живота једног дијела Срба у Румунији са описима фолклорног контекста.

Кључне речи: Срби из јужног Баната, обичајни живот, традиционално, обновљено.

*Време гради, време разграђује –
– као обичај одржи се оно што постане
и у више нараштаја остане саставни
део људског живљења.
М. Н.*

Обичајни живот српске заједнице у Румунији опстаје, траје, прилагођава се времену и околностима и симбол је специфичног заједништва и различитости, солидарности и посебности. Најупечатљивији облици обичајног живота, нпр. „срећни дани“, Бадњи дан и Божић, покладе, највише „проштене“, Врбица, Ускрс и „кумачење“, Духови, Ђурђевдан, Спасовдан, Ивањдан, слава, литије итд.) живјели су и преживјели углавном сажети и поједностављени.

¹ kristina.mitic@filfak.ni.ac.rs

Магијско-религијски елементи се најчешће само називују у овим обичајима, па је могуће разлучити традиционално и старо од обновљеног и новог. Могуће је, такође, повући паралеле са истим или сличним, па и нешто измијењеним и потпуно другачијим, обичајима и вјеровањима у Срба, претежно у јужној и источној Србији. Утицај православне или католичке цркве на обичајни живот српске заједнице у Румунији негдје је био јаче, негдје слабије испољен, а посебно треба нагласити карашевске обичаје, нарочито „покладно вријеме” и Ђурђевдан, који их најбоље припајају матици.

Земљорадничко-сточарска производња, као и поштовање предака, у великој мјери су симболички заступљени у кругу божићних и новогодишњих обичаја и обреда [Павковић, 2010: 549–550]. Иако се много тога не практикује више, циклус православних празника дио је културног идентитета Срба у Румунији. Најчешће се информатори на терену сјећају обичаја који су се испољавали кроз заједничке поступке свих чланова породице² [Недељков, 2013: 162]. За Божић се с правом може рећи да је највише очувао религиозни карактер. Али се и код оних некада изразито религиозних обичаја и симбола (нпр. „посипање сламе”) заборавио њихов првобитни религиозни смисао. Данас се много тога обавља, иако се не зна шта је то некада значило, да би се очувао обичај или навика, јер „тако треба” пошто су и преци исто чинили. У Свињици нпр. на Бадњи дан се не сијеку бадњаци (церић или горун), већ ките јелку бомбонама и колачима [Перинац, 2013: 164–165]. На Бадње вече дјеца су колиндала. У румунским коледарским пјесмама, као и у српским, такође су уочљива два слоја: старији, пагански, у коме се изражавају жеље за плодност људи и стоке, и млађи, хришћански, настао под утицајем цркве и националне елите [Павковић, 2010: 555].

Покладни круг празника одликују несвакидашња, весела, па и разузда-на понашања (ласцивне пјесме, игре и гестови), бучне и маскиране поворке.

² Примјери контекста за Бадњи дан: *узмемо мало сламе, мало сена и донесе амове, смо имали коње, донесе амове, метнемо под астал, сламе се баца... И на астал се меће сламе. Па и џак се меће, ондак амови се метли под астал да имамо среће у марву...; А на Бадњи дан, е, ондак моји родитељи су бацали ораје Па су крстили лево, десно, крст на четир стране... на решето се метло орасе... на решето се метло клип кукуруза, јечма, зрње, орасе, јабуке...; Газда и газдарица узму жита, кукуруза, со тим су га посипали. То била кошарка од сламе или рогоза, деца су села доле, група од четир-пет, да им се нешто... Све што има газда у кућу да им буде добро...; На Бадњи дан ишли деца у српске куће, лупали на прозор, питали газду и газдарицу... коледаша [Недељков, 2013: 167]. Примјери контекста за Божић: *Божићни колач било уплетено, на средини ора и босиљак, босиљак се увије у мокру крпу кад се пече; чесница... од теглени кора, онда се посипа са орасима... пећке велике, тулузина се ложила... самлевени ораси, суво грозђе, смокве... Обга је била намазана са масираном машићу... за чесницу коре теглили на астал...; За Божић је било супа, кувано месо са сосовима, ондак печење, свињско, живинско, печење се залило црним вином; и кад се извадило из пећке онда се намазало медом здравље...; Со тим динаром се појила стока... и после код свиња, свиње често пути узеле сексер, али су га бациле...; С тим новчићем у ведре се мећало да се поје коњи, краве, овце [Недељков, 2013: 168].**

Ради се о светковинама паганског поријекла које се дешавају пред почетак Ускршњег поста. За вјернике, то је велика душевна и тјелесна припрема за дочек и прославу највећег хришћанског празника Ускрса [Павковић, 2010: 558]. Фашанге (маскиране поворке) данас служе за разоноду, весеље и напасе шалу или лакрдију [Крстић, 2002: 191]. Одржавају се почетком прољећа, крајем фебруара или почетком марта. У свом првобитном облику овај обичај симболизовао је препород природе у прољеће, побједу добра над злом и свјетлости над мраком. Недеља која претходи фашангама зове се проштенопокладна. Најчешће се покладно изводе сцене свадбе, тзв. Крстовдана и сахране. Лорфе или маске су врло разноврсне. Свако се може прерушити по сопственом нахођењу. Постоји вјеровање да се из сваке куће обавезно треба неко прерушити, јер ће иначе кућу задесити какво зло [Крстић, 1987: 180–183]. Покладни обичај у Карашевака „подразумевао је тзв. литургијско позориште, маскераде. То су били демонски обреди, карамболи, шале. Обредна поворка у Карашеву, данас много суженија и скромнија него у прошлости, саставни је део пролећног карневала, јер се смена година код старих Словена дешавала у пролеће, и односи се на агропасторалну активност и гајење домаћих животиња уопште. Обичај се разликује од села до села. Маске су назване генеричним именом мошуље (рум. мош је деда). Чербул или мошул, ратник са сабљом, у вези је са зоолошком и вегетацијском плодношћу” [Радан, 1999–2000: 86]. „Поворка се креће и обред се одвија уз посебну музичко-кореографску активност. Сврха читавог обреда садржана је у радњама везаним за имитативну магију којом се желела изазвати плодност нове вегетационе године, плодност стоке, и просперитет домаћинства у целини. Значење карневалског обреда јесте одбојно-апотропојског карактера са елементима култа предака”. Карашевци су, заправо, потомци првих Словена који су населили банатске просторе [Радан, 1999–2000: 87–88]. Распусно покладно расположење и понашање има катарктичку улогу и значај за регенерисање и реконструисање друштва јер ће последице краткотрајног периода распусности и привидног хаоса убрзо поново услиједити израњање обновљеног поретка, у пуном сјају, „ојачаног светковином” [Марјановић, 1999–2000: 93]. Особа под маском привремено и симболички излази из себе, напушта свој и преузима неки други идентитет, људски или животињски. [Павковић, 2010: 561]

Познато је из прошлости и љуљање омладине у прољеће, у вријеме месних и прошетних поклада [Крстић, 1987: 215], уочи којих су прављене љуљашке. У истраживањима ове појаве уочен је њен општељудски карактер и велика старина. Помиње се у старим митовима, *Старом завету* и у старом Риму у оквиру великих народних свечаности за плодност. Као пролећни обичај познато је свим јужнословенским народима. [Павковић, 2010: 560] Вријеме љуљања траје током читавог поста. Аграрном магијом у љуљању требало је да се подстакне раст биља (посебно лана и конопље). [Павковић, 2010: 561]

Још неки календарски обичаји и вјеровања сачувани су у фрагменти-ма. Циклус прољећних обичаја почиње послје поклада и подразумејева култ природе, култ биља и утицај на плодност стоке [Костић, 1971: 79]. На Св. Лазара (субота пред Цвијети) српска села румунског Баната имају обичај Врбице, као и у читавој Србији. То је стари словенски обичај којим се жељела пренијети магијска снага младог биља на људе. Ускрс се понегдје зове Великден, као у источној Србији и Македонији [Костић, 1971: 80]. „У обичајима о Ускрсу пажњу привлачи певање песама које су познате и у другим крајевима. Међу њима је и архаична песма Паун пасе, трава расте” [Влаховић, 1999–2000: 80], чијим би трагом ваљало поћи. Код Карашевака комкање на Ускрс прије подне подразумејева хљеб од бијелог брашна, тзв. комкарицу са удубљењем на средини у коју се стављало исјецкано суво свињско срце, кувани језик, kobасица, сланина, маца од врбовог прута, кувано ускршње јаје, први цвијет који је у пољу процвјетао, цвијет од дријена и коприва. Домаћин је доносио бусен пречника људског стопала и на њега полагао новчиће, па стављао иза врата. Кад се окупе укућани, домаћин је бусен стављао насред собе, обилазио с комкарицом трипут у правцу сунца, па се окретао ка сунцу и молио Богу да може „умаћи ономе од чега бежи, да стигне оно за чиме потрчи, што је замрсио да може одмрсити и сл.” [уп. Недељковић, 1990: 119] За домаћином по старјешинству понављају сви укућани исте радње, ножем узимају смјесу и сједају за сто. Овакво причешћивање познато је и у источној Србији. Срби из јужног Баната вјерују у срећне дане: понедељак³, сриједа⁴, субота⁵ [Влаховић, 1999–2000: 80]. Јеремијевдан је нерадни јер се „тако штите виногради од слане” [Крстић, 2002: 164]. Педесетница, Духови, Тројице или Дови, различити су називи истог празника. Црква је учинила да тај празник живи и даље, али додајући му симболе свога учења, иако су се сачували и пагански елементи: одлазак у поље, кићење кућа зеленилом, најчешће ораховим лишћем у клисурским и пољадијским селима [Крстић, 2002: 167]. Помена краљица, које су као обредна поворка обилазиле село на овај празник у Србији, у Срба из Румуније нема. За Духове⁶ се носи литија за кишу и код Срба и код Румуна [Павковић, 2010: 568]. Клисурска села од обредних поворки памте до доле, које су најчешће биле Циганке [Крстић, 1987: 167]. Овај окационални балкански обред имао је све елементе и особине и у Срба из Румуније, али је давно заборављен. „На Ивањдан се брало цвеће јаркожуте боје” [Крстић, 2002: 180], тзв. ивањско

³ Батлија, када се најрадије започиње сваки важнији посао [Недељковић, 1990: 186].

⁴ Дobar дан и срећан за почетак и окончање радова [Недељковић, 1990: 230].

⁵ Несрећан дан за почетак и свршетак послова [Недељковић, 1990: 235] у већини српских насеобина.

⁶ „Кићење кућа зеленилом о Духовима у Војводини упражњавали су и Румуни у Банату” [Босић, 1996: 323].

цвијеће, што је симболизовало сунце у пуном сјају које на тај дан, вјеровало се, „трипут заигра”. Ивањдански вијенци стављани су дјечи под главу како би она по народном вјеровању мирно и безбједно спавала” [Крстић, 1987: 171]. Ивањдан је и у Срба из Румуније, дакле, биљобер. [Костић 1971: 82] Данас завјетине немају никакав религиозни карактер него су постале један од најзначајнијих сеоских традиционалних празника. То је данас нека врста завјета родном крају, свом завичају [Крстић, 1987: 170]. Литије се најчешће крећу на Ускрс и Спасовдан.

Софија Милорадовић је истраживала лексику која се везује за традиционални сеоски живот Срба у Белобрешки и Старој Молдави септембра 2007. и у раду из 2013. године истиче кумачање као „називље” смјештено у контекст, најшире узев, „обичаја чији је саставни део успостављање духовног сродства међу децом. Семиотизација и ритуализација су универзални механизми традиционалне народне културе. То ће се најкарактеристичније показати тамо где у својству првобитног, изворног моделираног објекта не иступа предмет спољашњег света већ читава практична животна и домаћинска делатност људи, која добија семиотичко осмишљавање и ритуализоване облике у складу с целокупним системом погледа на свет, митологијом, сликом света (породични, пољопривредни, календарски обреди и др.)” [Толстој, 1995. према Милорадовић, 2013: 128] „Моји саговорници у Белобрешки и Старој Молдави говорили су и о обичају успостављања нарочите врсте ритуалног или духовног сродства, познатог под именом кумачање. Женско дете орођено на овај начин са другим женским дететом именује се као кумача или кујка (забележено у Белобрешки), а мушко дете као поца. Обичај је познат од старине, али није се ни до данашњих дана изобичајио” [Милорадовић, 2013: 131]. Кумити се, сестримити се, братимити се или кумаче се, кумачаду, кумачају, поце се поцу други „понедеоник” по Ускрсу, „кумачни” или „кумачин”, сваке године, деца од треће године, врсници, једногодишњаци, до 11-12, или 12-13, па и прве године после удадбе или женидбе. Код куће у башти се одвија обред, а код Белобрешчана на реци, „на реку”, предвече, што овај чин на одређени начин приближава бројним религијско-обредним праксама у којима вода представља неизоставни елемент. Ручавала је само породица или је храна ношена на ријеку. Котур од врбе и колач за кумачање (плетен, и да има рупу), па се дјевојчице трипут обрну „и се пољубу” кроз те котуре, које су им држале мајке, изговарајући при томе следећи текст: „Ајд, кумача, да се кумачамо”, односно текст формуле којом се позива да се кумачење обави. Б. Сикимић, према раду С. Милорадовић, наводи да „мотив размене дара, јајета, забележен од стране Миле Босић у јужном Банату: „Дај кумача јаје,/ На кумача јаје”, није потврђен приликом њених новијих истраживања 2001. године. Размена дарова кроз колач, који се потом бацао на воћку, наравно у сврху њене плодности, јесте” [Милорадовић, 2013: 132]. „У Белобрешки сам забележила и то да се после даривања

деца окрену још једаред па се пољубе кроз котур, који потом мајке умоче у дунавску воду, па девојчице тим наквашеним венчићима ударе по глави уз жељу да порасту толике велике. Обичај пропраћен даривањем јаја бива добро позната симболичка радња, јаје остаје изразит симбол плодности, снаге рађања, снаге будућег живота”. [Толстој, 1995 према Милорадовић, 2013: 132]. Три јајета се размјењују, једно живо и два бојена у црвено или два, једно живо, друго бојено у црвено, специјално за ту прилику, а не преостало од Ускрса. Дарови су могли бити хаљиница, блуза, машна, која се раније носила као украс за главу, па и бомбоне. За прву годину се узима кошуљица, а касније се купује по договору, практикује се истоветно облачење као са близанима. Кумаче су постајале и преко Дунава, што је била посебна веза са земљом матицом. [Милорадовић 2013: 133] „Обичај кумачања је у Србији потврђен у два одвојена ареала, у влашким царанским селима околине Неготина и у етнички комплексном ареалу који обухвата југоисточни Банат и пожаревачко Подунавље”, закључује Б. Сикимић у истраживањима из 2001. године [према Милорадовић, 2013: 135]. Може се кумачање посматрати као календарски обред са општом семантиком благослова: одлазак учесника до воде, плетење вијенца који се кваси водом и кроз који се учесници обреда љубе, размјењивање поклоне и јаја кроз вијенац, пуштање вијенца низ воду, бацање на родно дрво. [Босић, 1996: 277–281]. „Понедељак је вреднован позитивно, изразито је повољан за почетак многих важних послова, а кумачање има за циљ и успостављање што већег броја пријатељских веза” [Милорадовић, 2013: 136].

Слава се слави три дана у Срба из Румуније, тј. обиљежава се дан славе или празника, навечерје свеца и појутрица, и то без „славског жита” [Крстић, 2002: 111]. Карашевци на периферији српског етничког и језичког простора су сачували славу. Она се одржала захваљујући јаком „конзервативизму” Карашевака и, све до средине двадесетог века, ниском степену цивилизацијског, културног и економског развоја ове заједнице [Радан, 1999–2000: 94]. Највећи број дијалектолога сагласан је да говор Карашевака припада српском екавском језичком ареалу, а дивергентна мишљења тичу се само питања којег су они типа – косовско-ресавског или призренско-тимочког. Крсна слава која се у карашевским говорима назива славење, светил, светац јесте један од најзначајнијих сачуваних обреда [Радан, 1999–2000: 92]. Коришћење или одсуство појединих славских реквизита (као што је нпр. обред са колачем без свјештеника, као на Косову и у Старој Србији [Радан, 1999–2000: 94], представљају доказ да су Карашевци прослављали крсно име, име свеца заштитника куће и укућана, још у вријеме прије него што је Српска православна црква интервенисала регулишући у хришћанском духу славски обред, чије корјене треба свакако тражити у претхришћанском периоду. [Радан, 1999–2000: 93], „без обзира што је католичка црква стрпљиво, добро осмишљеном стратегијом, непрестано деловала у правцу

потискивања свих аутохтоних, старинских обичаја” [Радан, 1999–2000: 95]. Сматра се, дакле, а слава је један од вриједних доказа, да су Крашовани (Карашевци) потомци припадника најстаријег словенског слоја који је својевремено населио Дакију, тј. српско становништво које је у разним историјским периодима бјежало од насиља из јужне Србије. Карашевци поштују православни календар, славе крсно име, одржавају српске обичаје и вјеровања о Ђурђевдану све до новијег времена [Влаховић, 1999–2000: 75]⁷.

Скоро сви обичаји мало се разликују од обичаја у источној и јужној Србији. Циљ им је да утичу на плодност усјева и стоке, као и на благостање у кући [Костић, 1971: 73]. Ђурђевдан је „марвин дан”, посвећен стоци, посебно овцама. Карактеристично је да се распрострањење оваких ђурђевданских обичаја у нас поклапа са територијалним распрострањењем установе бачија, која припада традицији прасловенског становништва на Балканском полуострву [Костић, 1971: 81]. Обичај на Ђурђевдан или и два дана послје био је да сви домаћини саставе своје овце и премјеравају млијеко. Тада праве гозбу и кољу јагње. Онај ко има највише млијека, постаје бач. Сличан обичај постоји и код Карашевака, само се назива смерљање и обавља се искључиво на Ђурђевдан [Костић, 1971: 82]. И други обичаји одликују се архаичношћу. Пада у очи обичај кукања-откукања у ђурђевданским обичајима, који постоји само код Карашевака. Ј. Ердељановић Крашоване (Карашеваке) ставља у ред најстаријег словенског становништва у Банату, који вјероватно имају везе са становништвом источне Србије [Костић, 1971: 85]. Ђурђевдан обиљежава крај зиме и почетак лета и обичаји везани за овај празник односе се на здравље укућана, плодност и млијечност стоке. Да буде здравља, рода и плода у дому и пољу, китиле су се куће рано ујутру зеленилом [Крстић, 1987: 168–169]. Пошто се Карашевци баве сточарством, углавном овчарством, разумљиво је да се посебна пажња посвећује прослављању Ђурђевдана, „што подразумева заједнички ручак код оваца на који долази цела породица, кађење тора тамјаном, све овце прелазе преко секире, наздрављање чутуром ракије, са здравицом: ’У име Божије и Светога Ђорђа, у здравље оваца, овчара и домаћина!’, заједничка мужа, стављање сребрног новчића у музлицу, обредно ломљење колача у тору... Две-три породице дају своје овце овчару на чување, он викне куку, а жене и девојке откуку (тзв. откукавање); кад овчар трећи пут викне куку, уз ломљење колача се одговара раскуку и приноси се, изливањем млека на траву, жртва Светом Ђорђу”. [Влаховић, 1999–2000: 80]

На просторима одвојеним од матице, Срби су изложени тихој и спонтаној „акултурацији” и самим тим „асимилацији”. Ипак, њихов „обичајни живот” чува не тако мали број специфичних културних елемената, и добар број њих је опстао захваљујући управо „акултурацији”, тј. упливу страних елемената и особина. Српско становништво у Темишвару у првој половини прошлога вијека је

⁷ Уп. М. Н. Радан, Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака. Сврљинг: *Етно-културолошки зборник*, књ. IV, стр. 105–110.

углавном било прва генерација „дошљака са села”, а у вријеме њиховог насељавања традиција је и на селу већ била увелико промијењена. Социјалистичко друштво послје Другог свјетског рата угасило је велики број обичаја и обреда. Са транзицијом дошло је до обнављања, нпр. литија на Светог Ђорђа, што је градска слава и важан културни догађај у Темишвару. Лист *Наша реч* богатим прилозима враћа старе обичаје на сцену, освјежава, обнавља и слави традицију. Често се пише о празнику Материца, „коринђашима”, прослави Врбице, богојављенским обредима, ивањданским вијенцима, фарбању јаја и сл. Слојевитост народне религије подразумијева магијско-религијски плурализам у Банату, који је добрим дијелом условљен и етничким плурализмом. У самом хришћанству у Банату постоји изразита слојевитост, односно плурализам у виду трију главних цркава (православна, католичка и евангелистичка) и чак неколико десетина тзв. малих вјерских заједница. Обнова вјерског живота и обичаја запажа се најизразитије од краја осамдесетих година прошлог вијека [Павковић, 2010: 547–548]. За поједине празнике била су везана различита вјеровања, изводили су се специфични обичаји, била су важна временска и мјесна одређења, били су обавезни неки поступци и предмети из свакодневног живота, а све то је имало за циљ да се обезбједи сигурна будућност друштвеној заједници, породици и сваком појединцу [Недељков, 2013: 163]. Календарским празницима се обиљежава тзв. „свето вријеме”, које снажно утиче на човјеково понашање. Народ чувајући своје обичаје, чува себе самог, како се мијења народ, тако се мијењају и обичаји, важно је да не нестају.

Литература

- Босић, 1996: М. Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Влаховић, 1999–2000: П. Влаховић, Крашовани – Карашевци, Прилог етничкој историји. Нови Сад: *Рад музеја Војводине*, 41–42, стр. 75–83.
- Костић, 1971: П. Костић, Годишњи обичаји у српским селима румунског Баната, у: *Зборник радова Етнографског института*, књ. 5. Београд, стр. 73–85.
- Крстић, 1987: Б. Ћ. Крстић, *Код Белог Брешка и око њега*. Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.
- Крстић, 2002: Б. Ћ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Марјановић, 1999–2000: М. Марјановић, Оаза Карашована и значај културне разноликости Балкана. Нови Сад: *Рад музеја Војводине*, 41–42, стр. 93.
- Милорадовић, 2013: С. Милорадовић, Прилог терминологији обичајног живота у Банатској Клисури, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Темишвар, стр. 127–138.

- Недельков, 2013: Љ. Ј. Недельков, Културолошко истраживање лексике Срба у Румунији, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Темишвар, стр. 159–174.
- Недельковић, 1990: М. Недельковић, *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: Вук Караџић.
- Павковић, 2010: Н. Ф. Павковић, Слојеви народне религије у Банату, у: *Банат кроз векове*. Београд, стр. 545–584.
- Перинац, 2013: С. Перинац, Из живота помало заборављених речи (етимолошке белешке), у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Темишвар, стр. 175–180.
- Радан, 1998: М. Н. Радан, Значај славе и још неких прослава са кулtnим обележјем за одређивање етничког бића Карашевака. Сврљиг: *Етно-културолошки зборник*, књ. IV, стр. 105–110.
- Радан, 1999–2000: М. N. Radan, Čerbul ili mošulje (mošuli), karaševski pokladni običaj. Нови Сад: *Рад музеја Војводине*, 41–42, стр. 75–83.
- Радан, Ускату, 2012: М. Н. Радан, М. Р. Ускату, Нови прилог карашевској крсној слави, у: *Темишварски зборник*, 6. Нови Сад, стр. 91–141.

Кристина Р. Митич

ТРАДИЦИИ СЕРБОВ В ЮЖНОМ БАНАТЕ (ТРАДИЦИОННОЕ, ДРЕВНЕЕ, ВОСТАНОВЛЕННОЕ, НОВОЕ)

Словосочетанием «остатки остатков» Тимишоарские сербы обречено объясняют свое происхождение. Этим же словосочетанием может быть обозначена и традиционная жизнь сербской общины в Румынии, которая выживает и продолжает существовать, приспособляясь к времени и обстоятельствам, и является символом специфического единства и разнообразия, солидарности и отличительности. Целью настоящей работы является анализ выбранной литературы, периодических изданий и другого материала, чтобы перечислить и собрать самые отчетливые формы традиционной жизни (напр. «счастливые дни», Масленичную неделю, Вербное Воскресенье, Пасху, День Святой Троицы, Юрьев день, Вознесение Господне, Рождество Иоанна Предтечи, день святого, престольный праздник и т.д.), которые сохранились и в основном практикуются в сокращенной или упрощенной форме. Магические и религиозные элементы чаще всего едва вырисовываются в этих традициях, и поэтому можно отличить традиционное и древнее от восстановленного и нового. В настоящей работе должны быть установлены и параллели с теми же или подобными традициями у сербов, в основном проживающих на территории южной и восточной Сербии. В работе будут рассмотрены и влияния пра-

вославной и католической церковь на традиционную жизнь сербской общины в Румынии, с особым акцентом на Карашевские традиции, особенно День Святого, Юрьев день и Масленичное время. Обзорная работа «Традиции сербов в Южном Банате (традиционное, древнее, восстановленное, новое)» в своей итоговой форме задумана как «хронологический очерк» традиционной жизни одной части сербов с описанием фольклорного контекста.

Ключевые слова: сербы в Южном Банате, традиционная жизнь, традиционное, восстановленное.

УЛОГА СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ДИЈАСПОРЕ У ОЧУВАЊУ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА И АФИРМАЦИЈИ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ

У савремености суочени смо са новим таласом миграција – високо образовне генерације. У глобалном добу свет је постао међузавистан и дијаспоричан. Све то мења структуру српске дијаспоре. У њеном саставу све је више високообразовних, отуда се говори о категорији интелектуална дијаспора.

У раду се разматрају потенцијали и улога ове групе у очувању културног идентитета, у повратном утицају на развој националне привреде и промоцији имиџа и интереса Србије у свету.

Када се ради о положају српске мањине у периферним областима/пограничју, у суседству, треба истаћи и њену улогу као фактора разумевања, регионалне сарадње и културе мира на Балкану. У раду се разматрају неки аспекти културне политике према дијаспори и истиче потреба редефинисања националне стратегије о дијаспори.

Кључне речи: дијаспора, Балкан, Србија, културна политика, идентитет.

I Нови талас глобалних миграција и формирање српске интелектуалне дијаспоре

Живимо у ери „трећег талас“ и процеса глобализације света. Суочени смо у савремености са феноменом умреженог друштва, *глобалних миграција* и путујућих култура. У овом глобалном контексту све је израженија мобилност високообразовне радне снаге на тржишту сиве материје. О том процесу говоримо као о феномену „одлива мозгова“. Овај нови мегатренд тече на релацији Југ-Север; неразвијене земље и земље у транзицији ка развијеним земљама светског центра.

Традиционалне категорије миграната, у лику „плавих оковратника“/индустријске радне снаге, све више замењује нова генерација миграната „трећег таласа“, високообразовних стручњака, који су носиоци развоја нових технологија/нових производних снага савременог друштва. Под утицајем ових процеса мења се светски састав дијаспоре. Уместо традицио-

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

налних плавих оковратника и политичких миграната, *формирају се нове колоније интелектуалне дијаспоре*. У чијем саставу доминирају стручњаци различитог профила, који сервисирају погоне фабрика и глобалних корпорација/транснационалних гладијатора мега капитала на светском тржишту. Речју, ствара се нова категорија интелектуалне дијаспоре са новим професионалним ликовима, културним потребама, сензибилитетом, идентитетом и друштвеном мисијом.

У овом контексту глобалних миграција у последњих 30. година, а изразито у последњих 15 година, и *Србија је увучена у овај планетарни процес*. Наиме, све је видљива миграција младих, високообразовних кадрова на Запад, ради запошљавања и даљег школовања, из чијег састава се формира нова *српска интелектуална дијаспора*. Рачуна се да данас у свету српска дијаспора броји између 4-4,5 милиона, а да је од тога у последњих 25 година преко 300.000 новопридошних младих, школованих људи, који чине ову нову српску колонију. Тај *одлив мозгова* је, тренутно, велики проблем и губитак за српску нацију; али се он може – далековидом мудро политиком, у перспективи, претворити у бенефит: како у погледу подизања иновационо-развојног капитала земље, тако и афирмације њеног угледа у свету. Но, то захтева *радикалне промене у националној стратегији и културној политици земље према српској дијаспори*. То се може остварити кроз процесе даљег отварања друштва, демократизацију политичког живота, позитивној кадровској политици и изграђивању новог односа према људском фактору као према капиталном ресурсу.

Очекивати је да би, са промењеном политиком и климом односа у земљи, то у перспективи омогућило и реализацију феномена повратне, инверзивне циркуларне миграције мозгова – према матици, чиме би се она ојачала у развојном и сваком другом погледу.

Феномен одлива мозгова и улога српске интелектуалне дијаспоре захтева да буду *трансдисциплинарно изучавани*, како би се сазнали не смао мотиви и узроци и фактори њихове социјалне детерминизације, већ изградила и целовита рационална политика као одговор на ове изазиве.

Нас, у овом раду, занима каква је *улога српске мањине у периферним областима/пограничју*, у очувању културног идентитета, као фактора разумевања, регионалне сарадње и афирмације културе мира на Балкану.

II Особености српске културе и културна политика у функцији борбе за очување духовног идентитета и јединства културног простора

Српски народ се на прагу 21. века поново нашао на размеђи, суочен са бројним проблемима и изазовима. Српски народ је поново у сеобама и

расејању, растрзан између ретрадиционализације и модернизације. У својој књизи *Српско питање у 20. веку* (2009), *Добрица Ћосић у прилогу „Српски духовни простор“* (251–254), указује на објективне дубинске матрице српске културе и духовне вертикале; на развојни лук кроз простор и време у историји и савремености, као и на савремена размеђа и искушења. Аутор истиче да је *српска култура*, чија објективна „одредница није простор него време“, не признаје актуелну политичку географију, која се кроз историју мењала и мења. Српска култура, због српских сеоба, нема једно средиште. Она, због дијаспоричности српског етноса, има више средишта, а већина тих средишта није више на њеној националној територији. По Ћосићу, друга одлика српске културе је да је она „*гранична култура*“ која је била изложена утицајима спољних чинилаца и суседних култура. Најзад, српска култура није „јединствена и етнички самобитна, српско духовно биће разламало се државним границама, државним порецима и њиховим сменама“.

Разматрајући различите аспекте савремене српске културе или духовног простора, Ћосић закључује и истиче: „напори за очувањем духовног идентитета морају данас бити снажни и промишљени, али они не смеју тежити затварању или бити замућени ксенофобијом. Чувајући националне културне вредности, самобитност и различитост, српска култура треба да остане отворена за спољне подстицаје и универзалистичке утицаје“ (Ћосић, 2009: 248). *Патриотизам* је осећање љубави према отаџбини, писао је Иван Иљич, додајући да истински патриотизам није слепа љубав, већ љубав отворених очију, која се усађује људима кроз културу од раног детињства, као и да „прави патриота не може да мрзи и презире друге народе“ (Иљич, 2008: 141).

Полазећи од ових оцена и дијагноза о месту и улози културе у сагледавању и решавању српског питања у 21. веку, треба истаћи да нам је *потребно ново промишљање и обликовање српске културне политике која би у ери глобализације била модерна и отворена*, која би штитила духовни идентитет српског народа (језик, веру, културу), јер смо данас суочени са снажним неоколонијалним притиском, са културом зависности, под фирмом модернизације и европеизације Србије. *Нова активна културна политика, мора бити „способна да обеснажи колонијалну перспективу која нам је наметнута...“* (Ломпар, 2010: 43). Кључну одговорност за обликовање српске културне политике треба да има српска интелектуална елита, која је, како тврди Мило Ломпар „више пута показала своју неспремност да се бори за вредности које задиру у питања националног идентитета“, додајући како добар део интелектуалаца данас у нас обавља „оне послове у којима се рационализује један идеолошки налог“. На тај начин кључна питања нове културне политике, као што су језик и духовна отаџбина, још увек су табуизирана и њих прати мук српске интелектуалне и политичке елите (Ломпар, 2010: 42-43).

III Улога српске културне дијаспоре данас

Културна дипломатија – све ће више добијати на значају у ери глобализације (ако занемаримо садашњу обнову геополитике, успон политике топовњача светских јастребова и ширење „покретних берлинских зидова“), успона нових технологија и значаја геокултуре (науке, образовања, културе, медија) у настајућем отвореном, умреженом, а још увек подељеном друштву. Као грана савремене дипломатије, културна дипломатија може и треба да одигра значајну улогу не само у заштити наше културне баштине, већ и афирмацији данас живог српског културног капитала у савременом свету. Српски културни капитал оличен је не само у материјализованој споменичкој култури (црква, манастира, споменика и културног блага у дијаспори, које оне чувају слике, реликвије, старе библиотетске архиве, музеје) и очувању просветних и културних институција које делују у свету, а које раде на очувању националног, културног идентитета српске дијаспоре (језика, писма, фолклора...), већ и организовану делатност у представљању стваралаштва најбољих, елитних представника српске културне интелектуалне дијаспоре (научника и иноватора, књижевника, уметника, истакнутих менаџера, ...).

Културна дипломатија треба да се једнако концентрише око програма афирмације наших најбољих стваралаца из земље и иностранства, свега онога што је вредно у стваралаштву из Србије и Срба у расејању. У програму културне политике Србије и Стратегији националног развоја посебна пажња мора бити фокусирана на научну дијаспору и њену улогу у раскидању стигми о Србима, у лобирању за интересе Србије. Очекујем да улогу „1300 каплара“ у новом културном рату за Србију, и њен развој, управо одигра ова нова генерација; наших „младих лавова“: нових Тесли, Пупина, Ђоковића, који ће бити носачи „прометејског пламена“ и реафирмације нашег поноса у савременом свету! Актери српске културне дипломатије у земљи и свету, државни и невладини, морају учинити све да се направи трезор пода- така, савремена интернет и друштвена мрежа српске интелигенције и учини увид у њен пословни, иновативни културни капитал, како би се он користио за развој Србије и за промоцију наших интереса у свету. Нека истраживања показују да у мномилионској српској дијаспори од 3,5-4 милиона Срба у свету данас је 1/3 припадника тзв. слоја интелектуалне дијаспоре, са око 10.000 мастер и доктора наука, као и преко 1700 организација која окупљају Србе у дијаспори.

Културна дипломатија наше земље мора одиграти одговорну улогу на идентификовању и повезивању свих ових српских „ројева и колонија“ у свету, ако желимо да наша национална кошница буде богата. Да Србија не буде изолована и прокажена земља; већ земља креативних кадрова продуктивне иновативности и глобалне конкурентности, достојна поштовања, не само због

историје, због наших храбрих предака који су изнад свега волели слободу већ и због нових генерација, потомака, који нису само чувари пламена сећања на претке, већ и врхунски ствараоци, иноватори и миротворци достојни поштовања других народа у савременом свету. Јер, својим иновативним стваралаштвом, у технолошком привредном и културном развоју човечанства, богате његову ризницу; дају допринос не само националној афирмацији Срба, већ и богаћењу универзалних вредности савременог света.

Културна дипломатија Србије, уз све модерне одреднице које изражавају грађански тип нашег друштва, мора бити заснована на „доследном српском становишту“. То, пак, значи да њен програм и деловање институција и актера морају изражавати како кључне одреднице државне и националне политике, тако и борбу за друштвено и културно јединство Срба, јединство културног простора Срба, који се не завршава на границама државе Србије. Управо зато што су Срби дијаспоричан народ, а њихова култура трансгранична.

Привредна и културна дипломатија Србије мора у свом програму, деловању, лобирању упоредо покривати та два поља, која морају бити јединствена, основне стратегијске правце државне политике и националне, свесрпске, која се фокусира на положај и улогу српске дијаспоре, српске мањине, широм света. Посебну пажњу ваља посветити и новој српској регионалној дијаспори насталој на простору бивше СФРЈ.

У кадровском погледу **носиоци културне дипломатије** морају бити истакнути ствараоци, угледне личности, које зраче снагом и дOMETИМА својих дела, а не пуки линијаши и партијски коњоводци протагонисти „заробљеног ума“. Негативна искуства са досовским културтрегерима и првоборцима доста је поучно. Дипломатска улога не сме бити пука награда за партијску лојалност. У области мисије културе, културне дипломатије, само најбољи ствараоци могу дати допринос у борби за афирмацију наше културе и нашег угледа у свету. Очекивати да ће ову улогу одиграти само нова генерација дипломата није довољно. Њој треба, на овом сектору, за остваривање ововремених и будућих циљева српске културне дипломатије, придодати најистакнутије српске културне ствараоце из Србије и српске дијаспоре. Овде нам могу бити поучна искуства како између ратне тако и послератне наше српске/југословенске дипломатије, када су се у њеним редовима нашли истакнути научници, књижевници и уметници (Пупин, Цвијић, Ракић, Нушић, Црњански, Андрић, Дучић, Ристић, Поповић,...), који су својим делима спадали у врх елите наше науке и књижевности.

Кључно питање које данас стоји пред нама, како у националној стратегији друштвеног развоја и програму културне националне политике редефинисати место и улогу наше дијаспоре и како од наших мањина не смо у непосредном окружењу на Балкану, већ и шире у свету, учинити живи мост сарадње повезивања међу народима, активног чиниоца у привредним

друштвеним, културним и политичким процесима преображаја савремене Србије. У том смислу се поставља питање како да наше организације и институције у Србије модернизујемо и оспособимо за рад са новом интелектуалном дијаспором и како од ње направити не само актера сарадње међу народима већ и чувара нашег идентитета и памћења, прометејског жарача културе, будућег развоја наше земље/матике, али и хуманог и демократског унапређења света, односно човечанства.

Полазећи од развијене светсти о значају смена парадигме у 21. веку од геополитике и геоекономије ка геокултури, чини нам се да велики значај треба придати изградњи новог модела културне политике у Србији. Њени програмски елементи могли би се дефинисати кроз следеће одреднице:

а) да она треба да буде у служби очувања националног идентитета и афирмисања српског интереса у свету;

б) да је она грађанска;

в) да је она мултикултурална;

г) да је она плуралистичка;

д) демократско-партиципативна;

ђ) развојно-цивилизацијска;

е) хуманистичко-еманципаторска;

ж) европска и опште-човечанска.

Уместо етноцентристичке културне политике, ретрибализације и „убилачких идентитета“, нама је данас потребно, уз респект најбољих вредности из наше историјске духовне вертикале, самосвесно отварање према европској и светској култури.

Само преливањем и прожимањем са другим културама наша култура може јачати, чувајући везе са најдубљим коренима сопствене традиције. Само новом утакмицом, радном и стваралачком у различитим областима економије, културе, науке можемо истински афирмисати и задобити нову позицију у савременом свету. У том контексту наша интелектуална дијаспора и њени најбољи представници могу постати прави амбасадори у афирмацији интереса српског народа у свету, живи мост и најбољи актер у промоцији сарадње међу народима и културама; у глобализацији разумевања и солидарности међу народима света.

У глобализованом/све више међузависном свету савременог човечанства, у коме се уз сва ограничења, отпоре и противречности, све више остварују грађанска права и процес универзализације људских слобода, националне мањине и друге мањинске групе мењају свој статус. Наиме, оне се све више еманципују демаргинализују, афирмишући своја права, а пре свега права на културну различитост и идентитет.

IV Култура као кључни развојни и идентитарни ресурс

У условима глобализације, када нове технологије доводе до умрежавања света, а глобална економија „гута“ народе и нације, када се политика све више трансформише у знаку „демократије без граница“ и када неолиберална идеологија и асиметрични модел глобализације генеришу „експлоатацију без границе“ – култура је последња енклава, белег по коме ће се препознавати народи, у заједници човечанства, чувајући свој идентитет. Без очувања културне разноликости, човечанство улази у доба меглонализације и кретенизације. А песник рече „да цвет који заборави на своје корене, не заслужује да расте!“. Због тога мали народи, у глобалном селу које настаје, морају да респектују мегатренд о метаморфози геополитике и геоекономије у геокултуру у 21. веку. Управо, то је врло значајно у борби за њихов опстанак и развој, за њихову еманципацију, али и очување човечанства као мултикултурне заједнице равноправних грађана и народа. Када је у питању садашње стање културе и културне политике у Србији, неопходно је још једном истаћи потребу бржег напуштања културног неолиберализма и изграђивање модерног социјал-демократског концепта културне политике који ће имати развојну, интегративну и еманципаторску улогу у савременим друштвеним променама. Ако је рат почео у главама људи, онда се и борба за мир мора освајати „новим просветитељством“ (Т. Инђић), новим просветљењем, радикалним превредновањем система вредности. У том смислу Србија мора имати снаге, не само за суочавање са прошлошћу већ и за изграђивање критичког односа према савременим тенденцијама у култури које иду из ширег окружења. Она мора имати снаге да се отме из чељусти културног неолиберализма, који води култури зависности и отвара пут културном империјализму. То, пак, не треба да значи никакво затварање Србије и њен пут у културну изолацију. Србија има снаге да се својом креативном културом прелива у светску ризницу културе човечанства. Патриотизам њених грађана и њеног народа, оно што је Мигуел Де Унамуно назвао „религијом родољубља“, не мора увек да добије „војничке облике“. ¹⁵ Данас је неопходно да се живи у складу са модерним изазовима, у духу поруке старог Ђуре Даничића да се „за отаџбину може гинути на сваком послу“.

Имајући у виду глобалне мегатрендове и парадигматске обрте у перспективи од геополитике и геоекономије – ка геокултури, може се очекивати да се и наша дипломатија, у складу са овим мегатрендовима „стрелама времена“ прилагођава и мења. Да ће се померати поља и инструменти и актери њеног деловања у савремености. Да ће све више увиђати и преферирати значај културне политике и културне дипломатије у борби за реализацију националних и државних интереса, у очувању и развоју идентитета и јачању јединства свесрпског културног простора, који је трансграничан, јер је српски етнос дијаспоричан. У формулисању те нове националне стратегије

Србије према свету, а посебно српској дијаспори, значајну улогу треба да одиграју наша наука, Универзитет и САНУ. Јер, државна политика у области изградње националне стратегије развоја и очувања културног идентитета српског народа, не могу бити монопол ни једне странке, текуће политичке елите, па и саме државе, већ израз интереса и самосвести целог друштва и свесрпског национа. Значајни прилог утемељењу и редефинисању такве политике могу и морају дати и најбољи српски кадрови из земље и дијаспоре.

У будућности, у многоликој заједници човечанства и кибернестком начину производње, народи ће се препознавати пре свега по геокултури: по белезима културног стваралаштва, иновативном потенцијалу, снази имажинације и способностима „креативне деструкције“. Верујем да ће и представници српског етноса, својим богатим стваралаштвом, таквом човечанству, његовој цивилизацији и ризници универзалних вредности, имати шта да подаре, афирмишући поносно наше име, културу, традицију и слободарску историју (Митровић, 2013: 137–148).

V О положају и улози српске мањине у пограничју

Србија је, распадом Југославије, добила и нове енклаве/колоније српске дијаспоре на простору бивших република. Њени припадници се налазе у различитом статусу у распону од проблема признавања њиховог статуса националних мањина, до озбиљних облика маргинализације и нарушавања њихових права. Пред њима је, али и пред Владом Србије, период борбе за признавање и остваривање њихових националних права у складу са стандардима ЕУ.

Српска дијаспора у Румунији има дужу далеку историју и она је, може се рећи с правом, аутохтона; јер су Срби као етнос насељавали овај простор одавнина, али геополитичким променама граница кроз историју овај део српског народа остао је у позицији националне мањине. Као такви они деле многа идентитарна културна обележја српског национа (језик, културу, веру, традицију), али су у акултурацијским процесима, у социјалној и симболичкој интеракцији са већинским румунским народом доживели одређену трансформацију/ метаморфозу свог идентитета.

Подсећамо да су на овом простору рођени, или једним делом свог живота провели велики наши књижевници и културни посленици *Доситеј Обрадовић, Бранко Радичевић, Милош Црњански...*

Најновијим променама режима у Румунији, Срби су као национална и културна заједница проширили простор своје слободе у остваривању грађанских права и културних идентитета. У том смислу посебно је важно истаћи остваривање њиховог права на образовање, веру, културу и информисање. Тиме се ствара основа за очување њиховог културног и духовног

идентитета, развијање њихове националне свести, али и чврста брана против асимилације.

Полазећи од националне стратегије о дијаспори и културној политици Србије, треба учинити све да се материјално, програмски и кадровски помаже стабилизацији и развоју српских културних институција и удружења српске дијаспоре; како би они представљали живи динамички интерактивни мост у трансграничној сарадњи међу нашим народима, у афирмисању културе разумевања и мира на Балкану.

Србија, ако земља матица, мора подстицати даље умрежавање/организовање наше дијаспоре. *Она мора градити отворену политику регионалне сарадње и културе мира на Балкану*. Она посебно, мора изградити нов, позитиван однос према српској интелектуалној дијаспори. Све то може имати као резултат вишеструку позитивну функцију, а пре свега у подизању иновационог капитала у националном развоју Србије; очувању културног идентитета Срба у расејању, у промоцији и афирмацији угледа Србије у свету.

Велика је одговорност науке и универзитета, просветних и културних институција, а посебно интелектуалаца и *homo academicusa* да се кроз ширење и развитак међууниверзитетске и културне сарадње, афирмише углед српске дијаспоре, остваре њена грађанска права и слободе у функцији равноправности и суживота са другим народима и етничким групама у Румунији, као и њиховој активној партиципацији у животу Србије, као земље матице.

Литература

- Гречић, Лапушин, 1994: В. Гречић, М. Лапушин, *Принцип*. Београд.
- Иљич, 2008: И. Иљич, *Пут духовне обнове*. Београд : Логос.
- Инђић, 1966: Т. Инђић, *Култура и културна политика*. Београд : РУ „Ђуро Салај“.
- Ломпар, 2010: М. Ломпар, *Прво Србија и српство*, „Печат“, Београд, бр. 108, 2. април.
- Митровић, 2009: Љ. Митровић, *Транзиција у периферни капитализам*, Београд : Институт за политичке студије.
- Попов, 2007: Ч. Попов, *Велика Србија – стварност и мит*. Нови Сад : ИК 3. Станојевић.
- Ћосић, 2009: Д. Ћосић, *Српско питање у 20-ом веку*, Службени гласник, Београд.
- Унамуно, 1993: М. Унамуно, *Грађански рат и мир*. Београд : Време.

Ljubiša R. Mitrović

THE ROLE PLAYED BY THE SERBIAN DIASPORA IN PRESERVING CULTURAL IDENTITY AND AFFIRMATION OF THE SERBIAN INTERESTS

Summary

Our contemporary reality witnesses a new wave of migration – that of a highly educated generation of people. The world has become interdependent and diasporic in the global age. This fact has led to an alteration of the structure of the Serbian Diaspora. A growing number of highly educated people are so evident in it that it can be referred to as an intellectual Diaspora.

This paper discusses the potentials and roles of this group of people in preserving cultural identity, influencing national economy and promoting the image and interests of Serbia in the world.

As regards the Serbian minority inhabiting the peripheral and bordering regions and neighbouring countries, their role in promoting understanding, regional cooperation and culture of peace in the Balkans is of crucial importance. The paper also discusses some aspects of the cultural politics towards Diaspora and emphasises the necessity of redefining the national strategy on Diaspora.

Key words: Diaspora, Balkans, Serbia, cultural politics, identity.

ОСВРТ НА СРПСКУ АНТРОПОНИМИЈУ У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ

Циљ овог рада јесте да прикаже елементе српског антропонимског система у Дунавској Клисури, што значи антропониме забележене код Срба у овом мултиетничком географском подручју. Ову су тему дотакли само површински неки научници који су истраживали Дунавску Клисуру. Проучавање било којег антропонимског система јесте за науку /лингвистику/ увек актуелан и вредан подухват јер су антропоними језичке јединице које, с једне стране, у свом облику чувају трагове прошлости и најчешће показују пређене развојне етапе неког језика/говора, а с друге стране, познато је да они доста лако подлежу променама које узрокују страни утицаји, промене које рефлектују међуетничке прилике и односе на одређеној територији, односно одражавају политику одређених администрација у одређеним периодима, као и екстра-лингвистичке аспекте (етничку структуру становништва, степен културе и др.).

Предмет овог рада јесте анализа српских антропонима у Дунавској Клисури извршена на основу дела инвентара имена Срба прикупљених из матичних књига рођених и умрлих православне српске цркве у селу Мачевић (рум. *Măcești*), са циљем евидентирања неких основних аспеката српског клисурског антропонимског система и анализе порекла ових антропонима.

Други аспект који желимо анализирати представља степен присутности односа антропоним – топоним.

Кључне речи: антропонимија, Срби, Дунавска Клисура, румунски Банат, страни утицаји.

Увод

Свако име и презиме има свој језички значај који важи у оквиру културне и језичке заједнице која га је изнедрила.

Истраживање имена записаних у документима значајно доприноси познавању и дешифровању многих данашњих антропонимских структура. Ослањајући се на теоријске концепте и на информације из матичних књига рођених православне српске цркве у селу Мачевићу, у овом раду анализираћемо начин на који је већина српских имена у Дунавској Клисури, иако под утицајем иностраних лингвистичких и екстра-лингвистичких фактора, највећим делом сачувала свој српски карактер.

Антропоними су језичке јединице које чувају трагове прошлости одражавајући понекад етапе еволуције језика (као што је у случају презимена),

али који, истовремено, најлакше подлежу страним утицајима дајући веродостојну етнолингвистичку слику неке области и разоткривају различите екстра-лингвистичке аспекте [Marin, 2002: 149].

Антропонимски систем карактерише се сталном еволуцијом у времену, бар док антропонимска структура није фиксирана неким законом / административном уредбом или неком одређеном правописном нормом. Велики број антропонима у старим документима односе се на одређену епоху, ситуацију и конкретне околности. Због тога, њихово постојање се одвија само унутар одређених временских, културних, социјалних, економских и правних граница (оквира). Временом, неки од њих ће бити замењени другим услед тога што због “природних”, административних или других објективних разлога они не одговарају више реалности која их је створила. Иако застарела, већина тих имена, презимена или надимака и даље остају актуелна и од значаја због важности коју она имају у студирању антропонимије, историје и еволуције одређеног језика или говора.

Говорећи о имену у ширем смислу, можемо рећи да је име дефиниција особе, то је индивидуални маркер, обавезан облик за именовање лица, највиши знак његовог идентитета, неопходног и неодвојивог елемента личности појединца.

Давање имена тиче се културе и традиције сваког народа. Име (крштено) дају деци родитељи, кум или, у изузетним ситуацијама, административни/правни органи у чијем су надлежству деца без родитеља. Друштвени и политички фактори, посебно јаки у одређеним историјским периодима, изазивају промене у инвентару имена, а у задње време естетички фактори, мода или дух имитације такође утичу на избор имена [Marin, 2003: 181].

За разлику од католика који често дају више имена новорођенчету, код Срба, као и код других православних народа, име је, по правилу, јединствено [Constantinescu, 1963: XXIV; Ioniță-Iancu, 2012: 27].

Историјски и географски подаци

Заједно са румунским становништвом у Румунији, налазимо и становништва која говоре различитим језицима. Међу њима, посебно место, узимајући у обзир и разноврсност и своју историју, заузимају становништва која говоре дијалекте словенских језика, односно дијалекте украјинског, српског, хрватског, словачког, руског, бугарског, пољског и чешког језика. Од свих ових словенских језика, један од најстаријих на подручју Румуније је српски језик; познато је, такође, да се најстарија српска дијаспора налази на територију данашње Румуније.

Већина говорника српског језика у Румунију налази се у румунском делу Баната, у Тамишкој и Караш-Северинској, а мањи део у Арадској жупанији.

За овај рад изабрано је село Мачевић (рум. *Măcești*) јер је једино село са 95 посто српског становништва (само две породице румунске етничке припадности). Село је смештено у Дунавској Клисурси, на левој обали Дунава, у Караш-Северинској жупанији, удаљено три километра од насеља Стара Молдава и три километра од Пожежене. Кроз Мачевић пролази пут који везује Оршаву за Оравицу. Мачевић се налази на 81 метар надморске висине, опкољено је са свих страна карпатским планинским венцем покривеним густим шумама. Први пут се Мачевић помиње у документима 1515. године под називом *Macsohovicz* [Barna, 2009: 66]. Потом се поново помиње 1713. године у *Опису Вршачко – Карансебешке епархије*, али само са три дома [Крстић, 2002: 18]. На карти генерала Мерција из 1723. године забележено је под именом *Mathiovecz*, следе потом и други записи под мањевише сличним именима: 1761. године - *Matiovaz*, 1829. године - *Macsevacz* и *Machevich*, 1840. године - *Macseovich*, 1911. село је носило мађарско име *Matyasmező*, а од 1919. године носи румунски назив – *Măcești* [Крстић, 2002: 18; Suci, 1967: 382].

Мачевић дуго времена није имао цркву, па до изградње своје цркве верници су ишли на богослужење у свети храм из суседне Старе Молдаве. Мачевчани су своју цркву подигли 1856. године, а храм је био посвећен Вазнесењу Господњем [Станојловић, 1938: 107].

Порекло српских имена у дунавској клисури

Ова анализа српских антропонима у Дунавској Клисурси је извршена на основу једног /мањег/ дела инвентара имена прикупљених из матичних књига рођених и умрлих православне српске цркве у Мачевићу. Као што смо навели, српска православна црква у Мачевићу саграђена је 1856. године. Најстарија матична књига која се данас налази у цркви јесте матична књига умрлих у којој је први запис из 1896. године, а најстарија матична књига рођених почиње 1922. годином.

Такође, сакупљен је материјал и на терену од информатора како би имали реалну слику коришћених имена паралелно са именима уписаним у матичним књигама (случај хипокиристика). Анализа обухвата период до 1896. године до данас.

У нашој анализи српских имена прихватили смо класификацију Анке Беркару [2014: 33] која обухвата три велике категорије:

- I. Традиционална народна имена
- II. Библијска и календарска имена
- III. Модерна имена

I. Традиционална народна имена

Слој традиционалних народних имена може се сврстати у две категорије:

1. Идиоглотска [Bjelanović, 1988: 56] имена и њихови прости хипокористици
2. Традиционална народна имена која потичу од апелатива и властитих имена:
 - а) имена која имају као основу топоним или географски термин;
 - б) имена са фитонимском основом;
 - в) имена од зоонимских основа;
 - г) имена по особинама;
 - д) имена везана за астрални свет;
 - ђ) заједничка имена из разних домена.

Обе категорије имена, у прошлости, су биле створене од заједничких речи. Сврстали смо их у две категорије јер имена у првој категорији представљају најстарији слој српских имена.

I.1. Идиоглотска имена (имена са две основе) која се састоје од старих лексема представљају најстарији слој српских имена [Bersagi, 2014: 35]. Ова имена, у принципу, су мушка имена од којих су изведени и женски облици (на пр. Бранислав >Бранислава, Драгослав >Драгослава, Божидар >Божидарка, и др.) [Bersagi, 2014: 35].

У овој категорији постоје и имена из чијег састава је глас *л* нестao након фонетских процеса. Због тога данас имена без *л* нису третирана као варијанте истог имена (са *л*), већ се она осећају као независни антропонимски облици [Bersagi, 2014: 35]. Инвентар имена прикупљених из матичних књига рођених и умрлих обухвата раздобље од 1896. године до данас, имена. Њих ћемо у наставку приказати по азбучном редоследу¹, а у загради, после сваког имена, је бележена и њихова фреквенција:

- Богдан (6) – сложено име од словенских основа *Бог*-+*-дан*
Богдана (2) – изведено од мушког имена *Богдан* + суф. *-а*
Богољуб (13) – сложено име од словенских основа *Бог* + *о* + *љуб(ити)*
Божана (6) – изведено од мушког *Бож*а + суф. *-на*
Божидар (36) – сложено име од словенских основа *Божи(ју)* + *дар*
Божидарка (9) – изведено до *Божидар* + суф. *-ка*
Борислав (9) – сложено име од словенских основа *Бор(ити)* + *слав*
Борислава (2) – изведено од мушког имена *Борислав* + суф. *-а*
Бранимир (1) – сложено име од словенских основа *рани(ти)* + *мир*
Бранислав (3) – сложено име од словенских основа *брани(ти)* + *слав*

¹ За упоређивање користили смо речник М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд, Вук Караџић, 1977.

- Бранислава (1) – изведено од мушког имена *Бранислав* + суф. -а
 Велимир (7) - сложено име од словенских основа *веле(ти)* + *мир*
 Вериљуб (3) - сложено име од основа *вера* + *љуб(ити)*
 Видосава (2) - сложено име од словенских основа *вид* + *слав* + суф. -а
 (са дисимилацијом групе *сл>л*)
 Витомир (2) - сложено име од словенских основа *вит-* + *о* + -мир
 Вишислава (1) – варијанта имена *Вишеслава*, сложено име од мушког
 имена *Вишеслав*
 Владимир (6) - сложено име од словенских основа *влад(ати)* + *мир*
 Владислав (4) - сложено име од словенских основа *влад(ати)* + -и- +
слав-
 Властимир (8) - сложено име од словенских основа *власт* + *и* + *мир*
 Десимирка (2) – изведено од мушког имена *Десимир* + суф. -ка
 Добривој (17) + Добривоје (1) - сложено име од словенских основа
добри + *вој-*
 Драгољуб (13) - сложено име од словенских основа *драг* + *о* + *љуб-*
 Драгомир (1) - сложено име од словенских основа *драг* + *о* + *мир*
 Драгослав (2) - сложено име од словенских основа *драг* + *о* + *слав-*
 Драгосава (1) – исто као Драгослава (са дисимилацијом групе *сл>л*)
 Драгослава (2) – изведено од мушког имена *Драгослав* + суф. -а
 Живодар (6) - сложено име од словенских основа *жив* + *о* + *дар*
 Живодарка (2) – изведено од мушког имена *Живодар* + суф. -ка
 Звонимир (1) - сложено име од словенских основа *звон(ити)* + *и* + *мир*
 Златибор (4) - сложено име од словенских основа *злат(о)* + *и* + *бор*²
Златиборка (2) – изведено од мушког имена *Златибор* + суф. -ка
 Лепосава (6) - сложено име од словенских основа *леп* + *о* + *слава* (*сл > л*)
 Љубомир (7) - сложено име од словенских основа *љуб(ити)* + *мир*
 Миливој (10) - сложено име од словенских основа *мил* + *и* + *вој-*
 Милорад (12) - сложено име од словенских основа *мил* + *о* + *рад-*
 Милосав (1) - сложено име од словенских основа *мил* + *о* + *слав* (*сл > л*)
 Милосава (2) – изведено од мушког имена *Милослав* + суф. -а (*сл > л*)
 Милосавка (1) - изведено од мушког имена *Милослав* + суф. -ка (*сл > л*)
 Миодраг (8) - сложено име од словенских основа *мио* (<*мил*) + *о* + *драг*
 Миомир (4) - сложено име од словенских основа *мио* + *мир*
 Мирољуб (2) - сложено име од словенских основа *мир* + *о* + *љуб-*
 Мирољупка (1) – изведено од мушког имена *Мирољуб* + суф. -ка
 Мирослав (6) - сложено име од словенских основа *мир* + *о* + *слав-*
 Негосим (4) – изведено од корена *нег-* (<*неговати*) + *сим* (< ?!)
 Радивој (1) - сложено име од словенских основа *рад* + *и* + *вој* (<*војевати*)
 Радмила (8) - сложено име од словенских основа *рад* + *мил(а)*

² Према речнику М. Грковић може бити име које има као основу топоним Златибор (планина).

- Радослав (14) - сложено име од словенских основа *рад* + *о* + *слав*-
Селимир (2) - сложено име од словенских основа *сел*- (< *селити* или
село) + *и* + *мир*
Светислав (4) - сложено име од словенских основа *свет* + *и* + *слав*-
(< *славити*)
Светозар³ (14) – сложено име од словенских основа *свет* + *о* + *зар*-
(< *зарити*)
Славољуб (6) - сложено име од словенских основа *слав(а)* + *о* + *љуб*
-(< гл. *љубити*)
Станисава (1) – исто као Станислава (*сл* > *л*)
Станислав (4) - сложено име од словенских основа *стан*- (< *стати*,
стани) + *слав*
Станислава (1) – изведено од *Станислав* + суф. -*а*
Томислав (1) – сложено име од страног имена *Тома* и словенског
корена *слав*-
Часлав (1) - сложено име од словенских основа *Час* + *слав*
Чедомир (2) - сложено име од словенских основа *чедо* + *мир*

Прости хипокористици изведени од идиоглотских имена су мање број-
нији јер могу бити изведени од више антропонима, али су фреквентнији;
на пример *Рада*, који има исти облик и за мушку и за женску особу, а иди-
оглотска имена од којих је изведено име су: Радослав, Радомир, Радмила,
Радомира, Радослава, Раденко, Радивој и др.

- Божа (13) – хипокористик од *Божидар* или *Богољуб* + суф. -*а*
Бора (2) – хипокористик од *Борислав* или *Боривој/Боривоје* + суф. -*а*
Брана (3) – хипокористик од *Бранимир* + суф. -*а*
Вела (1) – хипокористик од *Велибор* или *Велимир* (< *вел*- + суф. -*а*)
Веља (5) – хипокористик од *Велимир* (< *вел*- + суф. -*а* или -*ја*)
Вељко (1) – изведено од *Вељ(а)* + суф. -*ко*
Вида (1) – хипокористик од *Видос(л)ава* (< *вид* + суф. -*а*)
Влада (4) – хипокористик од *Владис(л)ав* или *Владимир* (< *влад*- + суф. -*а*)
Власта (3) – хипокористик од *Властимир* (< *власт*- + суф. -*а*)
Воја (1) – хипокористик од *Војислав* (< *вој*- + суф. -*а*)
Деса (1) – хипокористик од *Десимирка* (< *дес*- + суф. -*а*)
Звонко (4) – хипокористик од *Звонимир* (< *звон*- + суф. -*ко*)
Мила (2) - хипокористик од *Милосава/Милосавка, Милица, Радмила*⁴
(< *мил*- + суф. -*а*)
Миле (8) - хипокористик од *Милорад* (и/или *Мирољуб, Милосав,*
Милан) + суф. -*е*

³ Према речнику М. Грковић први пут је ово име забележено у Летопису Попа Дукљанина.

⁴ Према речнику М. Грковић може бити и основно женско име од придева *мио/мила*.

- Мира (1) – хипокористик од *Мирољуба/Мирољупка, Мирослава* (<мир- + суф. -а)
 Рада (4) (женско име) – хипокористик од *Радослава, Радомира, Радмила, Радинка* (<рад- + суф. -а)
 Рада (6) (мушко име) - хипокористик од *Радослав, Радомир, Радимир, Раденко, Радивој, Радослав* (<рад- + суф. -а)
 Славче (2) – хипокористик од *Славољуб* (<слав- + суф. -че)
 Стана (53) – хипокористик од *Станимира, Станислава* (<стан- + суф. -а)
 Тоза (6) – хипокористик од *Светозар* са суфиксом -а
 Тома (4) – хипокористик од *Томислав* (< Тома + суф. -а)
 Чеда (1) – хипокористик од *Чедомир* (<Чед- + суф. -а)

I.2. У категорији традиционалних народних имена која потичу од апелатива и властитих имена набројаћемо мањи број имена, јер, иако већина имена немају више никакву везу са основним значењем, постоји ипак извештан број антропонима чији облик подсећа на апелатив од којег потиче [Bergan, 2008: 87-98].

а) имена која имају као основу топоним, етноним или географски термин

Имају као основу географски термин, топониме, хидрониме и етнониме који су попримили антропонимску функцију:

Основа хидроним:

Дрина (1) - од топ. *Дрина*

Јадран (4) - од топ. *Јадран /Јадранско море/*

Јадранка (2) - од топ. *Јадран /Јадранско море/* са суфиксом -ка

Основа топоним:

Варадинка (2) - од топ. *Варадин* + суф. -ка

Основа етноним:

Славенка (1) - од имен. *Славен, Словен* + суф. -ка

Словенка (2) - од имен. *Словен* + суф. -ка

Србинка (3) - од имен. *Србин* + суф. -ка

Основа географски термин:

Горан (3) - од корена *гор-* (<гора) + суф. -ан

Горица (4) - од корена *гор-* (<гора) + суф. -ица

б) имена са фитонимском основом

Босиљка (17) - од имен. *босиљак* + суф. -ка

Ђурђевка (1) - од имен. *ђурђевак* + суф. -ка

Јаблан (1) - од имен. *јаблан*

Јаворка (2) - од имен. *јавор* + суф. -ка

Јасмин (3) - од имен. *јасмин*
Јасмина (1) - од имен. *јасмин* + суф. -а
Каранфила (18) - од имен. *каранфил* + суф. -а
Ковиљка (10) - од имен. *ковиљ* + суф. -ка
Невена (1) - од мен. *невен* + суф. -а
Невенка (2) - од имен. *невен* + суф. -ка
Ружа (4) - од имен. *ружа*
Ружица (9) - од имен. *ружа* + суф. -ица
Смиља (6) - од корена *смиљ-* (<*смиље*) + суф. -а
Смиљана (2) - од корена *смиљ-* + суф. -ана
Цвета (5) - од мен. *цвет* + суф. -а
Цветко (17) - од имен. *цвет* + суф. -ко

в) имена од зоонимских основа

Вук (1) - од имен. *вук*
Вукица (2) - од имен. *вук* + суф. -ица (непалатализован облик)
Голуб (6) - од имен. *голуб*
Голубица (2) - од имен. *голуб* + суф. -ица

г) имена по особинама

Велика (3) од прид. *велик*, -ка
Велинка (6) од гл. *велети* + суф. -инка
Веселин (3) од основе *весел* (< *весео* или *веселити* /се/) + суф. -ин
Веселинка (2) од основе *весел* (< *весео* или *веселити* /се/) + суф. -инка
Гордана (6) - од прид. *горд*, *горда* + суф. -а/на
Даринка (52) - од прид. *дар* + суф. -инка
Дивна (10) - од корена *див-* (<прид. *диван*) + -на
Драга (5) - од прид. *драг* + суф. -а
Драган (12) - од прид. *драг* + суф. -ан
Драги (3) - од прид. *драг* + суф. -и
Драгутин (17) - од прид. *драг* + суф. -утин
Душа (1) - од имен. *душа*
Душан (23) - од имен. *душа* + суф. -ан
Душица (3) - од имен. *душа* + суф. -ица
Жарко (6) - од прид. *жарки*, -ка, -ко
Жива (51) - од основе *жив-* (<гл. *живети* или од прид. *жив*) + суф. -а
Живка (11) - од основе *жив-* + суф. -ка
Живко (1) - од основе *жив-* + суф. -ко
Живојин (16) - од основе *жив-* + суф. -оје + -ин
Живота (1) - од основе *жив-* + суф. -ота
Здравка (2) - од основе *здрав* + суф. -ка
Здравко (3) - од основе *здрав* + суф. -ко
Љуба (17) - од основе *љуб-* (< гл. *љубити*) + суф. -а

Љубе (1) - од основе *љуб-* + суф. *-е*
 Љубица (41) - од основе *љуб-* + суф. *-ица*
 Љубиша (2) - од основе *љуб-* + суф. *-иша*
 Милан (24) - од основе *мил* (мио) + суф. *-ан*
 Милева (31) - од основе *мил* + суф. *-ва*
 Милена (8) - од основе *мил* + суф. *-ен* + суф. *-а*
 Миленко (3) - од основе *мил* + суф. *-ен* + *-ко*
 Милица (57) - од основе *мил* + суф. *-ица*
 Милош (8) - од основе *мил* + суф. *-ош*
 Милутин (14) - од основе *мил* + суф. *-утин*
 Младен (49) - од основе *млад* + суф. *-ен*
 Нада (9) - од имен. *нада*
 Ненад (4) - од негације *не-* + основе *над-* (<*надати /се/*)
 Раденко (4) - од основе *рад-* + суф. *-ен* + суф. *-ко*
 Радинка (6) - од основе *рад-* + суф. *-ин* + суф. *-ка*
 Разумена (2) - од имен. *разум* + суф. *-ен* + суф. *-а*
 Разуменка (10) - од имен. *разум* + суф. *-ен* + суф. *-ка*
 Сретко (3) - од основе *срет-* (<*сретан*) + суф. *-ко*
 Станиша (1) - од антроп. *Стана* (основа *стан-*) + суф. *-иша*
 Станка (1) - од антроп. *Стана* (основа *стан-*) + суф. *-ка*
 Станко (15) < антроп. *Стана* (основа *стан-*) + суф. *-ко*

д) имена везана за астрални свет

Даница (57) - од *Даница* (астроним)
 Звезда (2) - од имен. *звезда*
 Звездан (1) - од основе *звезд-* + суф. *-ан*
 Звездана (2) - од основе *звезд-* + суф. *-на*
 Звезданка (1) - од основе *звезд-* + суф. *-анка*
 Зора (2) - од имен. *зора*
 Зоран (4) - од основе *зор-* + суф. *-ан*
 Зорица (6) - од основе *зор-* + суф. *-ица*
 Зорка (3) - од основе *зор-* + суф. *-ка*

ђ) заједничка имена из разних домена

Бисерка (6) - од имен. *бисер* + *-ка*
 Злата (3) - од основе *злат-* + суф. *-а*
 Златија (1) - од основе *злат-* + суф. *-ија*
 Јесена (3) - од имен. *јесен* + суф. *-а*
 Косана (2) - од основе *кос-* (< имен. *коса*) + суф. *-на*
 Круна (2) - од имен. *круна*
 Круница (1) - од основе *круна* + суф. *-ица*
 Снежан (2) - од прид. *снежан*
 Снежана (6) - од прид. *снежан* суф. *-а*

II. Библијска и календарска имена

Српски антропонимски систем претрпео је промене са ширењем хришћанства на српске територије. Антропонимски систем је обогаћен именима из Старог и Новог Завета и из православног црквеног календара. Календарска имена су ушла у српски језик нарочито преко грчког језика [Stijović, 1996: 169], а у Дунавској Клисурси антропонимски систем је знао и за католичка календарска имена уведена посредством (утицајем) мађарског, немачког и чешког живља.

Инвентар библијских и календарских имена представља низ имена која се јављују у Дунавској Клисурси. Као име-наслов изабрали смо облик најближи облику имена из Грковићевог речника српских имена [1997], али наведени су и хипокористици и изведенице истог имена (у загради је фреквенција сваког имена):

Агница (6) (в. старослов. *агна*)

Аксентије (4) - хипокористик *Акса* (4)

Александар (22)/Александер (8) - хипокористици *Аца* (2), *Шандор* (5), *Саша* (8)

Александра (4)

Ана (12) – изведенице/ хипокористици *Аница* (2), *Анка* (3)

Ангелина (44) + изведеница / хипокористици *Ангелка* (1)

Анђелко (18) + изведеница/ хипокористици *Анђелка* (9), *Анђелика* (1)

Аркадије (3)

Арон (3)

Василије (3) - хипокористик *Васа* (7)

Вера (13) - хипокористик *Верица* (6)

Гаврило (1)

Георгије (19)

Димитрије (12) - хипокористици *Мита* (13), *Митар* (4)

Ђорђе (7) - хипокористик *Ђока* (18)

Екатерина (3) - хипокористици *Катарина* (7), *Ката* (6) + изведени хипокористик *Катица* (10)

Еуфимија (2) - хипокористик *Фемка* (1)

Иван (20) - хипокористик *Ива* (4) + изведеница *Иванка* (6)

Илија (48)

Исидор (6)

Исидора (1)

Јелена (8) - хипокористици *Јелица* (13), *Ленка* (7)

Јован (9) - хипокористици *Јова* (3), *Јоца* (10) + изведеница *Јованка* (8)

Марија (27) - хипокористици *Мара* (13), *Марица* (7)

Матеј (1) / варијанте Матеја (1) и Матија (1) - хипокористик *Мата* (3)

Михаило (2) / варијанта Михајло (9) - хипокористик *Миша* (6)

Никола (18) - хипокористик *Ника* (9)

Павле (3)
 Петар (8) - хипокористик *Пера* (7)
 Сава (16)
 Софија (15)
 Теодор (3)
 Тома (4)

III. Модерна имена

Захваљујући граничном положају, српски антропонимски систем Дунавске Клисуре, претрпео је разне утицаје током времена: турски, мађарски, немачки, румунски, којима треба придодати утицаје из култура развијених народа попут енглеске, француске па и италијанске. Највећи утицај који се данас осећа јесте румунски. У овом делу рада представимо антропониме који се поново појављују у српском антропонимском систему Дунавске Клисуре али и новије антропониме који нису постојали у прошлости.

Мушко име *Слободан* и женско *Слободанка*, иако су преводи са грчког језика (и познати из давнина), у другој половини деветнаестог века постају веома популарни и улазе у српски антропонимски систем због њихове семантике која је била у складу са ослободилачким духом који је захватио балканске народе у том периоду [Grković, 1984: 211-212].

Румунски утицај, који је данас најјачи, одражава се и у антропонимији Клисуреца. Тако имамо позајмљена румунска имена место истоветних српских имена: *Mihai, Elena, Alexandru, George/Gheorghe, Nicolae* и др., уместо српских варијанти *Михајло, Јелена, Александар, Ђорђе/Георгије, Никола* и др.

Што се тиче енглеског утицаја, појављују се хипокористички облици за мушке и женске особе који се завршавају на *-и* типа: *Сузи* – од Сузана и *Снеки* – од Снежана.

Однос антропоним-топоним

Што се тиче односа антропоним-топоним, у Дунавској Клисури, као што смо поменули раније у раду, појављује се мањи број имена која потичу од топонима. Њихова основа је топоним, хидроним или етнимом који су попримили антропонимску функцију: *Дрина, Јадран, Јадранка, Варадинка, Славенка, Словенка, Србинка, Горан, Горица*. Имена *Јадран, Јадранка, Горан*, иако се појављују у малом броју, доста су популарна у овим крајевима, а остала наведена имена појављују се спорадично.

Закључак

Рад има циљ да прикаже елементе српског антропонимског система Дунавске Клисури, што значи антропонији присутни код Срба у овом мултиетничком географском подручју. Ова тема је дотакнута само површински од стране неких научника који су проучавали Дунавску Клисуру.

Након анализе можемо речи да у Дунавској Клисури најбројнија су идиоглоткса традиционална народна имена са својим хипокористима и изведеницама, а затим, по броју, следе библијска и календарска имена.

Напоредно са напретком модерне технологије, страни језици утичу све више на српски говор Дунавске Клисури и на антропонимски систем, тако да постоји велика могућност да, за неколико година, антропонимска слика Дунавске Клисури буде сасвим другачија.

Литература

- Barna, 2009: Bodó Barna, *Ghid cronologic al orașelor Anina, Băile Herculane, Bocșa, Buziaș, Ciacova, Deta, Făget, Gătaia, Jimbolia, Moldova Nouă, Oravița, Oțelu Roșu, Recaș, Sănnicolau Mare – România și Alibunar, Biserica Albă, Čoka, Kovačica, Kovin, Novi Bečej, Nova Crnja, Novi Kneževac, Sečanj, Žitište – Serbia*, Coordonator proiect: BODÓ BARNA, Timișoara.
- Bercaru, 2008: Anca-Maria Bercaru, *Traditional feminine names in the Serbian anthroponymy*, Analele Universității București. Limbi și Literaturi Străine, 2008, str. 87-98.
- Bercaru, 2014: Anca-Maria Bercaru, *Antroponimele feminine la sârbi și români*, Editura Universității din București, 2014.
- Bercaru, 2014: Anca-Maria Bercaru, *Antroponimele feminine la sârbi și români*, Editura Universității din București.
- Bjelanović, 1988: Živko Bjelanović, *Antroponimija Bukovice*, Književni krug, Split.
- Constantinescu, 1963: N. A. Constantinescu, *Dicționar Onomastic Românesc*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne.
- Грковић, 1977: Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд, Вук Караџић.
- Grković, 1984: Milica Grković, *Neke nove pojave u srpskoj antroponimiji*, ОР, V, str. 211 – 212.
- Ioniță-Iancu, 2012: Pleana Ioniță-Iancu, *Onomastica românească și unele aspecte didactice ale valorificării antroponimiei*, Editura Paralela 45, Pitești.
- Крстић, 2002: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољудијаца*, Савез Срба у Румунији, Темишвар.
- Marin, 2002: Ana Marin, *Considerații privind interferențele româno-sud-slave în antroponimie*, Ovidius University Annals of Philology, Volume XIII, str.149-158.

- Marin, 2003: Ana Marin, *Considerații privind structura semantică și lexicală a numelor de botez laice din Dobrogea*, Ovidius University Annals of Philology Volume XIV, str. 181-199.
- Станојловић, 1938: А. Станојловић, *Монографија Банатске Клисуре*, Петровград.
- Stijović, 1996: Svetozar Stijović, *Pogled na pozajmljenice u srpskom imenoslovu*, OlexPozajm, Subotica-Beograd.
- Suciu, 1967: Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Vol. I., Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.

Saša B. Mitrović

CONSIDERATIONS ON SERBIAN ANTHROPNOMY IN THE DANUBE GORGE

Summary

The purpose of this article is to bring into question the elements of the Serbian anthroponomical system in the Danube Gorge, meaning the anthroponyms present in Serbs in this multi-ethnic geographical area. This topic was touched on the surface by some scholars who have studied the Danube Gorge, but we consider that it is a permanent factor, as the anthroponyms are linguistic units that preserve the traces of the past showing sometimes stages of language evolution (such as surnames) but, at the same time, suffering easiest foreign influences constituting itself into a true picture of the territory, reflecting various extra-linguistic aspects (ethnic structure of the population, the degree of culture, fashion and globalization influences etc.).

This analysis of the Serbian anthroponyms in the Danube Gorge was performed based on a reduced inventory of first names collected from the baptismal and deceased records of the Serbian Orthodox Church in the village Macești (srб. Мачевић) listed in the bibliography, in order to record some basic aspects regarding the Serbian anthroponomical system in the Danube Gorge. The object of the study is the first names present in the church baptismal records analyzing the origin of these anthroponyms.

Another aspect desired to be analyzed represents the degree of presence of anthroponym - toponym relation.

Key words: anthroponymy, Serbs, Danube Gorge, Romanian Banat, foreign influences.

ДАТИВ У ГОВОРИМА МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКО-СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКОГ АРЕАЛА²

У ареалу који чине говори призренско-јужноморавског типа у јужној Метохији, јужном и централном Косову и северношарпланинском сиринићком говору, затим у три северношарпланинска говора, која су претрпела знатнији утицај оближњих македонских говора, флексивни датив није анализирован у значењима намене и посесије. У значењу правца, управљености, флексивни датив замењен је аналитичким конструкцијама у северношарпланинским говорима, док су примери типа *Идем как Урошевицу*, трчале смо *как Топлуве* потврђени као факултативни у говорима призренско-јужноморавског типа. Флексивни датив овога значења потврђен је већим бројем примера у косовским говорима, док је у јужнометохијском делу присутан само у подримском говору. Опстанак флексије датива намене и посесије објашњава се тиме да је једини носилац граматичког значења оваквог датива граматички наставак, док је у предлошко-падежним конструкцијама носилац значења предлог.

Облицима датива оба броја говори призренско-јужноморавског типа сродни су косовско-ресавским (*сину, јарету, жене; овема синовима, јарићама, старема женама*).

У северношарпланинском горанском и подгоранском говору у једнини именица *-а* деклинационог обрасца уопштен је наставак *-и*, у сретечком говору наставак *-е*. У дативу множине у горанском и сретечком говору није потврђен новији наставак *-ма*, па је *љуђам, женам / женем*, док су у подгоранском говору потврђена оба множинска наставка (*женам / женама, синовам / синовима*).

Кључне речи: датив намене и посесије, датив правца, призренско-јужноморавски, северношарпланински

Увод

1. Судбина датива је једно од централних питања у разматрању балканистичког преструктурирања деклинације у говорима балканословенског ареала. Овакво интересовање није неочекивано, пошто је беспредлошки датив последњи подлегао анализацији у словенским балканским идиомима

¹ radivoje.mladenovic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број 178020).

који су претрпели потпуну аналитизацију³. Разлог за повећану отпорност датива пред налетом аналитизације, свакако, треба тражити у чињеници да је флексивна морфема једини носилац граматичког значења беспредлошког датива, а да развијање специјализованог предлога дативског значења у конструкцији *на* + ОП подразумева више етапа у замени флексије аналитичким конструкцијама.

1.1. Област која је предмет интересовања у раду обухвата северни део Шар-планине, део Метохијске (јужна Метохија) и део Косовске котлине (јужно и централно Косово). У метохијском и косовском делу, затим и северношарпланинској жупи Сиринић оформљени су говори призренско-јужноморавског типа, који низом особености – пре свега најбоље очуваном флексијом у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области, али и низом иновација у косовско-ресавском духу, представљају посебан поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта⁴. У корутини југозападнoг дела Шар-планине формиран је горански говор, који већином особина припада периферним западномакедонским говорима са инфилтрацијом српских црта [Младеновић 2001: 519–536]. У централном делу Северношарпланинске области настао је сретечки говор, у основи призренско-јужноморавски са низом – пре свега – морфолошких македонизама [Младеновић 2004: 213, 2005: 67–69]

На ободу јужне Метохије, у подбрђу Шар-планине формиран је мешавински подгорански говор, настао мешавином јужнометохијског српског адстрата и горанског супстрата [Младеновић 2005: 70–79].

1.2. После прогона српског (словенског) становништва из матичних области 1999. године, славофоно становништво знатно је проређено у Гори, Средској и Подгори. У Метохијској и Косовској котлини број Срба је сведен на мали број у енклавама, у којима се српско становништво и даље смањује. Већи број Срба опстао је у Сиринићкој жупи.

Измештени из матичних области, говори који су предмет истраживања у овом раду убрзано се разграђују.

³ На већу отпорност флексивног датива као падежа посесора на аналитизацију упућује чињеница да је аналитизам у бугарском језику најкасније захватио управо датив овога значења [Асенова 2002: 79]. Нешто слично догађа се у румунском, албанском и грчком језику, пошто је и у овим језицима датив намене и посесије најотпорнији на продор аналитизма [Исто: 76–86]. Стање у делу северномакедонских говора, са slabим траговима беспредлошког флексивног датива намене и посесије [Видоески 1954: 214–215], потврђују наведену законитост.

⁴ Више о овоме в. у Младеновић 2004, 2013: 405–413, 2013 а: 383–402.

Разматрање грађе

2. Датив јединице именица

2.1. Ареал који је предмет проучавања у овом прилогу – са једне стране – карактерише изразита дијалекатска раздробљеност, па и присуство говора чија је генетска удаљеност у неким деловима језичке структуре велика, док – са друге стране – сви идиоми у потпуности чувају флексивни датив намене и посесије. Осим северно и северозападно од метохијско-косовско-северношарпланинског ареала, тј. у области косовско-ресавске зоне, у свим осталим оближњим говорима, флексивни датив практично је замењен аналитичком конструкцијом *на* + ОП. Ретко присуство факултативних флексивних форми у северномакедонским говорима [Видоески 1954: 214–215], не утиче на општи закључак о аналитизацији дативске форме у овом делу балканословенског ареала.

Предлошко-падежне конструкције са значењем правца, управљености, међутим, у неким говорима доживеле су потпуну аналитизацију, у некима напоредне су конструкције са очуваним дативским наставком и аналитичке предлошко-падежне конструкције.

У прилогу се, пре свега, разматрају флексивна морфолошка средства, посебно у Дмн., пошто се у овом облику уочава знатно шаренило са мешањем наставака и тенденцијом формирања нових наставака.

2.1.1. У Дј. им. м. р. на -*о*, затим свих именица с. р. стабилан је наставак -*у*.

Примере в. у Павловић 1939: 161, Павловић 1970: 72, Стевановић 1950: 106, Реметић 1996: 451; Младеновић 2001: 279–280, 2013: 141–141; Милорадовић–Станковић 2010: 161–162.

2.1.2. У Дјд. именице -*а* деклинационог обрасца у највећем делу области уопштен је наставак -*е*, који захвата све говоре призренско-јужноморавског типа и сретечки говор, а слаби трагови овога наставка јављају се и у нижим насељима горанског говора [Стевановић 1950: 106, Павловић 1970: 72, Реметић 1996: 451, 460–461; Младеновић 2001: 297, 2004: 226–227, 2010: 277–284, 304–307; Милорадовић–Станковић 2010: 159–174; Павловић 1939: 165]. Наставак -*и* обележје је горанског и подгоранског говора [Младеновић 2001: 279–289, 2005: 75].

Присуство једног или другог дативског наставка објашњава се ареалним принципом. Уопштавањем -*е* говори призренско-јужноморавског типа представљају целину са косовско-ресавским, са којима су у контакту у северном и северозападном делу Метохијске и Косовске котлине. Наставком -*и* горански и подгорански говор наслањају се на северозападно македонске залеђе, пре свега на тетовски говор⁵.

⁵ Више о овоме и литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 297.

2.1.3. Чињеница да се Лјд. у говорима призренско-јужноморавског типа по правилу среће у предлошко-падежним конструкцијама, очекивано је да је подложен знатној аналитизацији⁶. Уколико опстаје флексивни наставак, Лјд. је по правилу синкретичан са Дјд.

Грађа потврђује да је флексија најотпорнија од именица *-а* деклинационог обрасца, док је аналитизација највише узнатрдовала од именица с. р.

2.2. Датив једине придевских речи

2.2.1. У Дјд. придева и придевских заменица у говорима анализираниог ареала уочавају се варијације, које су већим делом условљене припадношћу говорима призренско-јужноморавског односно северношарпланинског типа. У оквиру говора призренско-јужноморавског типа нема потпуног јединства, пошто се срећу разлике у делу иновација у говорима Метохијске односно Косовске котлине.

2.2.2. У Дјд. м. р. и с. р. заменичких и придевских речи, косовски говори разликују се од јужнометохијских и северношарпланинских по томе што је – поред чувања наслеђеног наставка *-ому / -ему*⁷, у делу примера потврђен и новији наставак *-оме*. Пошто су слаби трагови наставка *-оме* потврђени и у најсевернијим насељима Подрима, граничним са севернометохијским говорима [Младеновић 2010: 267], очигледно је да је наставак *-оме* стигао из севернијег дела Метохијске и Косовске котлине⁸. Малобројне потврде типа */овом старом човеку/* упућују на новији нанос из стандардног језика.

2.2.3. У заменичко-придевској парадигми уочава се тенденција ка стабилизацији партикуле *-зи* као обележја Дјд. ж. р.⁹ Док је у говорима призренско-јужноморавског типа уопштавање форманта *-ејзи* поодмакло, посебно у јужнометохијском и сиринићком делу, у говорима северношарпланинског типа уочавају се различити процеси, са доминацијом наставка тврде промене *-ојзи / -ој*, али и јављањем наставка *-ејзи* у промени неких скупина заменица у сретечком говору. Груписање говора према типолошкој припадности (призренско-јужноморавски : северношарпланински) огледа

⁶ Више о односу флексије и аналитизације у Лјд. у говорима анализираниог ареала в. у Младеновић 2013: 144.

⁷ Уп. са оваквом стабилношћу старијег наставка у говорима југоисточног дела српског језика [Белић 1905: 288–289].

⁸ Примере в. у Младеновић 2010: 270–274, 2013: 265–267.

⁹ Детаљније о овоме и примере в. у Павловић 1939: 176, Стевановић 1950: 140, Младеновић 2001: 342, 352 итд., 2010: 277–284, 2013: 270–272.

се и у именичком наставку у Дјд. заменичко-придевске промене: у призренско-јужноморавским говорима јавља се наставак *-е* (да *дадеш наше снаве*), у горанском и подгоранском говору остварен је продор именичког наставка *-и* (дади *наши* снави), што је корелативно са наставком Дјд. именица. Сретечки говор остао је изван продора именичког наставка у Дјд. заменичко-придевске парадигме, вероватно због уопштања наставка *-е* у Дјд. именица *-а* деклинационог обрасца и уопштавања наставка *-ојзи* / *-ој* у Дјд. ж. р. заменичко-придевске деклинације.

Дјд. типа *ва́шеј*, као конкурент мале снаге, потврђен је само у сиринићком и јужнометохијском подгорском говору.

Продор именичког наставка *-е* у Дјд. ж. р. веће је снаге у косовским него у јужнометохијским говорима.

Стабилисање дативског наставка с елементом *-е-* (*-ејзи* / *-еј* / *-е*) довршено је у јужнометохијском и сиринићком делу, док се у косовским говорима, поред основног форманта *-ејзи* јављају и ређи примери са *-ојзи*.

3. Датив множине именица

3.1. Према присуству / одсуству форманта *-ма* јасно су раздвојена два подареала метохијско-косовско-северношарпланинског ареала. Наслањањем на косовско-ресавску ситуацију, у метохијским и косовским говорима у потпуности је стабилисан Дмн. с формантом *-ма* (*људима, женама, говедама*). У сиринићком говору облици типа *људи́ма* изразито доминирају, али су – посебно у селима према којима се кретало српско становништво из Сретечке жупе – потврђени и факултативни облици мале снаге сретечког типа *же́нам* [Младеновић 1997: 146, 2004: 230]. Пошто су у сиринићком и подгорском говору у Дмн. потврђени и облици некадашњег инструментала множине типа *женáми*, као да у овим говорима није дошло до потпуне стабилизације дативског облика, а наставак типа *-ами* може сведочити о некадашњем мешању дативских и инструменталних форми, иако је инструментал множине у потпуности доживео аналитизацију. На присуство наставка *-ами* могао је да утиче и облик датива *на́ми, ва́ми*, настао аналогијом према дативским енклитикама *ни, ви*. Овакав утицај олакшан је значењем за лице личних заменица и именица у дативу, а које се односе на категорију живог.

Интересантно је стање у Дмн. именица у подгоранском говору, у коме су се сукобиле две тенденције кроз сусрет супстратног и адстратног слоја – доминантна јужнометохијска иновација *же́нама* и дативски наставак горанског и сретечког порекла у примерима типа *же́нам* [Младеновић 2004: 230–231, 2005: 75–76].

С обзиром на укупну дијалекатску композицију појединих говора анализираног ареала, може се закључити да је присуство / одсуство форманта *-ма* у наставцима Дмн. у непосредној вези са везом појединих говора са говорима околних области: а) говори према којима се кретала снажна западномакедонска миграциона струја – горански, сретечки, једним делом и подгорански, не знају за типичну српску иновацију ширења двојинског форманта, б) говори који су били у интензивном контакту са косовско-ресавским говорима кроз стални контакт српског становништва у котлинама, знају само за облике са двојинским формантом *-ма*. На значај миграција упућује и присуство ређих облика типа *жа́нам* у сиринићком говору.

3.1.1. У појединим говорима анализираних зоне уочене су различите тенденције у формирању наставка Дмн.

3.1.2. Стабилизација појединих наставака у Дмн. у говорима призренско-јужноморавског типа зависи од деклинационог обрасца.

а) Најстабилнији је наставак *-има* Дмн. именица м. р. на *-ѡ* (*људима*, *мужима*) [Стевановић 1950: 107, Павловић 1970: 75, Богдановић 1992: 43, Реметић 1996: 458, Младеновић 1997: 146, 2004: 230, 2010: 335–340, 2013: 168], развијен заједно са косовско-ресавским говорима у овим котлинама [Букумирић 2003: 192–193]. Стабилност је делимично поремећена у сиринићком говору под утицајем сретечног типа датива, па је у овом говору потврђено и *синóвам* [Младеновић 1997: 146].

б) У Дмн. им. *-а* деклинационог обрасца потврђено је више наставака, са доминацијом наставка *-ама*.

У јужнометохијском делу између Призрена и Ђаковице стабилисано је *-ама* [Реметић 1996: 464, Младеновић 2004: 230, 2010: 337–338]. Из општег стања јужнометохијског подареала одудара подгорски говор у коме без ограничења у дистрибуцији алтернирају наставци *-ама* и *-ами* [Младеновић 2004: 230, 2010: 338]. Оваквом дистрибуцијом подгорски говор приближава се сиринићком, у коме доминира *-ами*, док су ређи *-ама* и *-ам* [Младеновић 1997: 151, 2010: 338].

Стање у Дмн. именица на *-а* у говорима Косовске котлине знатно је сложеније. Основни је наставак *-ама*, док су ређи *-има*¹⁰ и *-ема*. Према материјалу којим располажем, наставак *-има* карактерише само јужнокосовски део. Нестабилисано стање последица је наслањања на Дмн. м. р. (*кравѝма* према *воловѝма*), на општи облик Дмн. заменичко-придевске промене на *-ема* (*овѝма* људѝма : *овѝма* козѝма > даде *овѝма* *козѝма*) [Младеновић 2010:

¹⁰ Ширење наставка *-има* среће се у Дмн. с. р. (којѝма *говѝдима*). Уп. са оваквим наставком и у говору Јањева [Павловић 1970: 75].

333–340], али и могућим преузимањем структурног модела Дмн. им. м. р. на -*о* (*волов-и́ма* : *волов-и* > *коз-е́ма* : *коз-е*)¹¹.

Наставак -*има* обично се избегава код именица које у претходном слогу имају /-и-/ (*коби́лама*, *биволи́цама*, *лисица́ма*). Наставак -*ема* избегава се код именица које у претходном слогу имају /-е-/ (*женáма*, *сестрама*, *коби́лами*, *нашема гáздами*).

Облици типа *ко́зема*, *слúгема* у призренско-јужноморавским говорима Косовске котлине¹² могу бити траг веће блискости са општом развојном тенденцијом оближњих косовско-ресавских говора, у којима се среће овај морфолошки тип [Букумирић 2003: 214].

Присуство више наставака у косовским говорима, осим у говорима Јањева и Летнице [Павловић 1970: 75, Ђуровић 2000: 56], није утицало на стварање сложеног јањевско-летничког морфолошког обележја -*амима*.

Избор наставка Дмн. ни у једном говору није условљен семантичким типом именице.

в) У Дмн. им. с. р. уочава се стабилизација наставка -*ама*, са варијантом -*ами*, свих именица с. р., независно од типа Нмн. (говедо : говеда : *говедама*, пиле : пилићи¹³ : *пилићама*, јагње : јагњаци / јагњићи : *јагњцама* / *јагњићама*) у највећем делу области [Младеновић 2010: 338–339]. Пошто је и у горанском, сретечком и подгоранском стабилан Дмн. типа *говедам*, *пи́лићам* [Младеновић 2001: 307, 308, 312, 2004: 230–231], уочава се јасан ареал са оваквим наставком. На стабилизацију наставка -*ам* / -*ама* / -*ами* утицала су два момента: а) граматички с. р. свих ових именица, б) Нмн. на -*а* дела ових именица (*говеда*, *села*), са преосмишљавањем односа граматичке основе и наставка, тј. са преузимањем номинативног наставка за део дативског наставка (*муж-и-ма* : *говед-а-ма*, *жен-е-ма*).

3.1.3. 2. Судбина облика Дмн. у три говора са већим или мањим македонским утицајем нешто је другачија од оне у призренско-јужноморавском делу.

У сретечком говору уопштен је један наставак, независно од деклинационог типа (*сино-ам*, *жен-ам*, *гоед-ам*) [Павловић 1939: 169, Младеновић 2004: 231].

У горанском говору јављају се два модела: а) Дмн. гради се додавањем наставка -*м* на облик Нмн./ОПмн. (*мужи-м*, *жене-м*, *гуједа-м*), а) уопшта-

¹¹ Уп. са оваквим продуктивним моделом у горанском говору [Младеновић 2001: 301–302].

¹² Велики Алаш код Липљана (пored *деца́ма*, *женáма* и *кокошкѐма*, *ћеркѐма* [Богдановић 1992: 43], дава *браћема*, да се *кравѐма* у Угљару [Јашовић 2010: 102, 121]. Према мом материјалу -*ема* као факултативни наставак среће се у Дмн. им. -*а* обрасца и у другим пунктовима говора јужног и централног Косова.

¹³ Уп. са неутрумизацијом множине ових именица типа *пили́ића* у горанском и подгоранском говору [Младеновић 2001: 309–312, 2005: 75–76].

вање наставка *-ам* (муж-*ам*, жен-*ам*, гујед-*ам*) [Младеновић 2001: 289–290, 301–302, 307, 312].

У подгоранском говору¹⁴ потврђена су два типа наставка: а) доминантни супстратни призренско-јужноморавски тип код именица на *-ø* и *-а* (*Скоробиштанцима, сестрама*), што је корелативно са облицима заменица *нама, вама*, б) горански и сретечки тип с наставком *-ам* од именица с. р. (*јарич'ам, говедам*) [Младеновић 2005: 75–76].

3.1.4. Збирне именице различитих семантичких типова у свим говорима метохијско-косовско-северношарпланинског ареала доживеле су знатно морфолошко и морфосинтаксичко преосмишљавање ширењем множинских морфолошких обележја у датив.

Морфолошка плурализација облика увођењем Дмн. захватила је већи део збирних именица различитих скупина¹⁵.

Им. *дѐца* и *браћа* потврђене су само са плурализованим дативом. У говорима призренско-јужноморавског типа избор наставка Дмн. им. *дѐца* односно *браћа* условљен је семантиком скупине. Значење / брат + брат + / = *браћа* учинило је да се у Дмн. ове именице – поред облика *браћам*, среће и формант својствен им. м. р. на *-ø* (*браћ - браћима* : сйн - *синовима*). Ово објашњење потврђује и стабилан наставак *-ама* именице *дѐца*, чије значење / дете + дете + / = *дѐца* интегрише именицу у мн. с. р. [Младеновић 2013: 206–207].

И друге збирне именице на *-а* избором дативског наставка, због финалног

-а, интегришу се у наставак карактеристичан за им. с. р. Тако је у дативу бројних збирних именица увек наставак *-ама* / *-ами* (*двоицама, петорицама*), а овакав наставак – додуше као факултативни – обележје је и збирних именица по унутрашњем значењу (*родбинама, својбинама, сиротињама, својштинама*). У јужнокосовском делу потврђени су и ретки дативски облици *стокема*, који се наслањају на овакав наставак Дмн. им. деклинационог обрасца на *-а* [Младеновић 2013: 212].

3.2. Датив множине придевских речи

3.2.1. У облицима Нмн. придевских и заменичких речи употребљених у атрибутској, апозитивној и предикативној служби у говорима метохијско-косовско-северношарпланинског ареала уочавају се различите тенденције: у већем делу говора неутралисана је моција рода у множини, у делу остаје редукована моција рода (3 облика > 2 облика), док се трообличје среће у слабирним траговима у мањем делу области.

¹⁴ Више о настанку и сложеној морфолошкој структури подгоранског (прекокамског) говора в. у Младеновић 2005: 70–79, 2012: 301–314.

¹⁵ Више о судбини збирних им. у српским говорима Косова и Метохије и околним областима в. у Младеновић 2005: 169–173, 2011: 206–225.

Оно што дијалекатску ситуацију у говорима ове области чини специфичном је уопштавање општемножинске форме на *-е* у идиомима генетски и типолошки различитим, док се посебна форма за Нмн. м. р. јавља такође у говорима који су у еволуцији морфолошких система унеколико различити, али су у географском контакту¹⁶.

3.2.2. Облицима Дмн. придевских речи говори анализираног ареала према присуству / одсуству форманта *-ма* подељени су у два подареала, како је и иначе у судбини Дмн. именица. Са друге стране висока заступљеност елемента *-е-* (*ста́рем* : *ста́рема*) у највећем делу метохијско-косовско-северношарпланинског ареала повезује ове говоре у целину, без обзира на присуство / одсуство *-ма*¹⁷.

Уопштавањем наставка *-ема* метохијско-косовско-сиринићки подарелал део је ширег ареала у коме се стабилизovalo *-ем(a)* у Дмн. заменичко-придевске деклинације. Овде се мисли пре свега на косовско-ресавске говоре, и то од оних у непосредном суседству [Букумирић 2003: 225, 229, 230, 233 итд.] до оних на које се говори географски не наслањају [Јовић 1968: 125, Пецо–Милановић 1968: 339, Симић 1972: 363, Радић 1990: 27]. Ретких трагова Дмн. типа *ста́рем* има у сиринићком говору, што је корелативно са присуством Дмн. именица без финалног *-а* (в. т. 3.1.2)¹⁸.

У северношарпланинским говорима стање није уједначено. У горанском и подгоранском говору стабилисан је наставак *-ем*, чиме се ови говори приближавају онима призренско-јужноморавског типа, у сретечком је уопштено *-ам* [Младеновић 2010: 340–343].

4. Датив правца и управљености

4.1. Према судбини флексивног датива са значењем кретања, окренутости према каквом простору, означеним насељем, делом насеља или прилогом месног значења, говори анализираног ареала показују знатно шаренило.

Флексивни датив овога значења потврђен је само у једнини, док је у множини аналитизација довршена.

У јужнометохијској зони факултативни флексивни Дјд. у конструкцијама *как / кэк* + Дјд. потврђен је само у подримском говору, и то само од именица *-а* деклинационог обрасца (иша *как Пришти́не*) [Младеновић 2004: 227], који је територијално најближи севернометохијском косовско-

¹⁶ Више о овоме в. у Младеновић 2010: 195–251.

¹⁷ Више о овоме в. у Младеновић 2010: 333–348.

¹⁸ У говорима призренско-тимочке области, ако Дмн. није подлегао аналитизацији, спорадично се срећу и облици са уопштеним *-ем* [Белић 1905: 289, Марковић 2000: 155].

ресавском говору. Овакав датив, опет као факултативна форма, потврђен је већим бројем примера у косовским говорима од именица различитих деклинационих типова (Да пүзимо *как дүбу*, *үтеч'е как реке*) [Младеновић 2013: 142, 192]. У косовским говорима је флексивни датив овога значења знатно отпоран на анализацију од именица *-а* деклинационог обрасца, док је у конструкцијама с именицама м. р. на *-ø* аналитизам знатно узнатрепцовао [Младеновић 2013: 192].

У јужнокосовском говору конструкција *как / кэк* + Дјд. конкурент је конструкцији *крај / креј / кри*¹⁹ + Гјд. / ОПјд. [Младеновић 2013: 193]. Вишезначност овога предлога (дирекција / локација) условила је факултативно присуство Гјд. односно ОПјд. и онда када је конструкција има значење дирекције. У оба значења, судећи по конструкцијама од им. м. р. на *-ø* (имало војска *кри Урошевџа*, отосмо *креј Караџа*), употребљен је Гјд. [Младеновић 2013: 142].

У сиринићком говору није потврђен предлог *как / кэк*. Конструкција са вишезначним предлогом *крај / креј / кри* + у овом говору потврђена је само са Гјд. / ОПјд., независно од значења, што представља слабење дистинкције између кретања и мировања [Младеновић 2002: 317, 2004 а: 201].

Од јужнијих говора са којима је могао бити остварен контакт јужнокосовског и сиринићког говора, сродан предлог потврђен је у кумановском говору [Видоески 1962: 180–181], додуше, у аналитичкој конструкцији.

4.2. У сретечком говору са значењем дирекције употребљава се конструкција *ок*²⁰ + ОП (иде *ок њега*, отинале *ок њау*, гүеда бегале *ок њи*). У сва три северношарпланинска говора предлог *ка* + потврђен је у предлошко-прилошким конструкцијама (иди *ка по тамо*, бегај *ка вамо*) [Младеновић 2004: 227].

Литература

- Асенова, 2002: П. Асенова, *Балканско езикознание – основни проблеми на балканския езиков союз*. Велико Търново: Faber.
- Белић, 1905: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића; девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999. Александра Белића; девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

¹⁹ О пореклу овог вишезначеног предлога в. у Младеновић 2004 а: 201.

²⁰ Предлог *ок* у сретечком настао је из редуликованог предлога *кок* на исти начин на који је настао и предлог *ос / оз* из *сос* [Младеновић 2004: 227, 243].

- Богдановић, 1992: Н. Богдановић, Неке особине говора Великог Алаша. *Гласник Баштина*, свеска 3. Приштина: Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 39–45.
- Букумирић, 2003: М. Букумирић. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник*, L. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–356.
- Видоески, 1954: Б. Видоески: Северните говори. У: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 159–240.
- Видоески, 1962: Б. Видоески, *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик
- Ђуровић, 2000: Р. Ђуровић, *Летнички говорни тип*. Врање: Филолошки факултет Приштина
- Јашовић, 2010: Г: Јашовић. Неке особине говора Угљара код Косова Поља. *Истраживања српског језика на Косову и Метохији. Зборник радова, књига 1* (2008). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 93–138.
- Јовић, 1968: Д. Јовић, Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XVII. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–239.
- Марковић, 2000: Ј. Марковић, Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 7–307.
- Милорадовић–Станковић, 2010: С. Милорадовић и С. Станковић, О исказивању припадничко-поседничког односа у српским народним говорима на Косову и Метохији. *Међународни тематски зборник Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књига 1: Језик и народна традиција*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 159–174.
- Младеновић, 1997: Р. Младеновић, Падежне дистинкције у говорима Шарпланинске области. *О српским народним говорима, Научни скуп Дани српскога духовног преображења*, IV. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 141–154.
- Младеновић, 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, 1–606.
- Младеновић, 2002: Р. Младеновић, Генитив именских речи у северношарпланинским јужнометохијским говорима – флексија и аналитизација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLV/1–2. Нови Сад: Матица српска, 291–320.
- Младеновић, 2004: Р. Младеновић, Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”*. Суботица: Градска библиотека · Београд: Српска академија наука и уметности · Нови Сад: Филозофски факултет · Београд: Народна библиотека Србије · Нови Сад: Матица српска · Београд: Институт за српски језик САНУ, 209–249.

- Младеновић, 2004 а: Р. Младеновић, О неким падежним конструкцијама месног значења са вишезначним предлозима у јужнометохијским и северно-шарпланинским говорима *Српски језик*, IX. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет у Београду, Филолошки факултет у Никшићу, Филозофски факултет у Бањалуци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву, 193–210.
- Младеновић, 2005: Р. Младенович, Говори трех мусульманских славянских етнокультурных групп на юго-западе Косово и Метохии, *Материялы Международной научной конференции (Санкт-Петербург, 11–12 июня 2004 г.)*. Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag, 52–82.
- Младеновић, 2010: Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности.
- Младеновић, 2011: Р. Младеновић, Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/1. Нови Сад: Матица српска, 205–226.
- Младеновић, 2012: Р. Младеновић. Подгорански – један мешавински горанско-јужнометохијски говор. *Време и историја в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19–21 април 2012, Том I – Езикознание* (Редакционна колегия проф. дфн Панайот Карагьозов и др.). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 301–314.
- Младеновић, 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић, 2013 а: Р. Младеновић, Призренски говор у метохијско-косовско-сиринићком ареалу. *Годишњак за српски језик*, Година XXVI, бр. 13, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 383–402.
- Павловић, 1939: М. Павловић, Говор Сретечке жупе. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, VIII, 1–353.
- Павловић, 1970: М. Павловић, *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска.
- Пецо-Милановић, 1968: А. Пецо и Б. Милановић, Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XVII. Београд: Институт за српскохрватски језик, 241–366.
- Радић, 2010: П. Радић, *Копанички говор. Етногеографски и културолошки приступ*. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт. Посебна издања, књига 70.
- Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLVII, 319–614.
- Симић, 1972: Р. Симић, Левачки говор. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, 1–618.
- Стевановић 1950: М. Стевановић, Таковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 3–151.

Radivoje M. Mladenović

LE DATIF DANS LES PARLERS DE L'AIRE LINGUISTIQUE COMPRENANT LE KOSOVO, LA MÉTOCHIE ET LE NORD DE LA MONTAGNE ŠARA

Dans l'aire linguistique constituée par les parlers du type prizreno-moravien méridional dans le sud de la Métochie, le sud et le centre du Kosovo, le parler de Sirinić et les trois parler parlers du nord de la montagne Šara qui ont subi une forte influence des parlers macédoniens, le datif flexionnel n'est pas devenu analytique dans le sens de destination ni de possession. Au sens de direction, le datif flexionnel a été remplacé par des constructions analytiques dans les parlers du nord de la montagne Šara, alors que des exemples du type Idem *kak Uroševcu*, *Trčale smo kak Topluve* restent facultatifs dans les parlers du type prizreno-moravien méridional. Le datif flexionnel de direction a été attesté par un grand nombre d'exemples dans les parlers du Kosovo, alors que dans la Métochie méridionale il ne l'est que dans le parler de Podrima. Si le datif flexionnel de destination et de possession a subsisté, c'est que le seul porteur de sens grammatical est la terminaison grammaticale, tandis que dans les constructions du type préposition + cas le porteur de sens est la préposition.

Les formes du datif singulier et pluriel sont semblables dans les parlers du type prizreno-moravien méridional et kosovo-resavien (*sinu*, *jaretu*, *žene* ; *sinovima*, *jarićama*, *ženama*). Dans le dialecte de Gora et de Podgora, au datif singulier des substantifs en *-a*, la terminaison *-i* est généralisée, et dans le parler de Sredska la terminaison *-e*. Au datif pluriel, dans les parlers de Gora et de Srečka, on ne rencontre pas la nouvelle terminaison *-ma*, de sorte qu'on a les formes *ljuđam*, *ženam* / *ženem*, alors que dans le parler de Podgor les deux terminaisons du pluriel sont attestées (*ženam* / *ženama*, *sinovam* / *sinovima*).

Октавија И. Неделку¹
Факултет за стране језике и књижевности
Универзитет у Букурешту

УДК 94:930.85(497.11)''14/18''
323.113(=163.41)(498.11 Букурешт)

Лидија В. Чолевић
Факултет за стране језике и књижевности
Универзитет у Букурешту

СРБИ У БУКУРЕШТУ. ОПШТИ ПРИКАЗ

Будући да се етноним „Срби” односи посебно на оне Србе који су живели и живе у окрузима Тимишу, Караш-Северину и Араду, овај рад се бави Србима у Букурешту. Неопходно је истражити управо овај сегмент популације из културолошке перспективе који се у прошлости често неоправдано занемаривао.

Кључне речи: Срби у Букурешту, румунско-српске везе, културолошка перспектива, српска (југословенска) историја.

Увод

О културним, историјским и лингвистичким румунско-српским (југословенским) односима написане су многе студије, чланци, књиге и докторске дисертације. Најплоднији период за изучавање ових односа био је од 1970. до 1982. године, када је одржано шест српско-југословенско-румунских симпозијума посвећених управо овој проблематици (четири у Београду и два у Букурешту). Према нашим сазнањима, не постоји студија која се бавила истраживањем Срба у Букурешту, било да је реч о онима који су рођени у Румунији или о онима који су се доселили, примили држављанство и једноставно прилагодили условима живота у овој земљи, или да је реч о онима који су у новије време привремено дошли у овај град и остали у овом граду. Делујући у различитим епохама у разним историјским момен-тима, често без јасне свести о мисији која им је поверена, Срби у Букурешту живе на два различита поља, дубоко и нераскидиво испреплетани српско-румунским везама формирајући савез двају светова и култура. Будући да се етноним „Срби” односи посебно на оне Србе који су живели и живе у окрузима Тимишу, Караш-Северину и Араду, наш рад се бави Србима у Букурешту. Сматрамо да је неопходно истражити управо овај сегмент популације из културолошке перспективе који се у прошлости често неоправдано занемаривао.

¹ cnedelcu2004@yahoo.com, lidijacolevic@yahoo.com

1. Времеплов

Познато је да Срби и Румуни нису никада ратовали једни против других. Традиционално добре суседске односе између два народа, те пријатељство које се одржало и опстаје већ столећима, истицале су и у више наврата спомињале обе стране. Издвојићемо две највише слушане тврдње које се односе на српско-румунске везе: прва је изјава великог румунског историчара, Николаја Јорге: *Румуни имају само два пријатеља: Црно море и Србе*, док се друга тврдња односи на легенду о Краљевићу Марку који је непосредно пред битку на Ровинама 1395. године, где је и погинуо, изјавио следеће: *Ја кажем и молим Господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату*². Ако занемаримо легенде, остају нам реални историјски докази који потврђују добросуседске односе Срба и Румуна. Позната је чињеница да су Словени, преци Срба, почели да насељавају северне и источне делове садашње Румуније још у раном средњем веку.³ Стварање духовног јединства српског народа на традицијама православља имало је пресудан значај за опстанак Срба и њихов заједнички живот са Румунима на овим просторима. Већина Срба који данас чине део становника региона представља потомке досељеника који су бежали из Србије пред најездом Турака у дугом периоду од XV-ог до XIX-ог века. Иако судбина ових двају народа под турском влашћу у извесним историјским моментима није била ни налик, има нечег заједничког у овим односима. Срби су изгубили своју државу 1459. године, настављајући борбу против освајача у оквиру мађарске територије и касније Хабзбуршке монархије, док су румунски владари успели да сачувају интегритет својих држава (Влашка и Молдавија) као вазали султана, имајући у свом залеђу велике силе, које су их, упркос томе што су им нанеле и много зла, спасиле дефинитивне пропасти. И једни и други су, међутим, сачували духовну власт, православље, захваљујући којем се оформила национална свест ових народа. После пропасти своје земље Срби су бежали пред Турцима у више таласа сеоба, а неки од њих су стизали и у румунске кнежевине као бегунци из једне православне и пријатељске земље и наилазили овде на добар пријем будући да су представљали војнике, војне команданте, монахе или људе од пера и дипломате. Додајмо и то да им није био стран црквени, административни и књижевни језик редакција старословенског језика/*limba slavonă* који је користио ћирилично писмо све до 1862. године⁴. Прави куриозитет представља чињеница да су

² Легенда се спомиње у биографским списима о Стефану Лазаревићу, а забележио ју је Константин Филозоф 1427. године

³ Опширније видети у студији Љубивоја Церовића *Срби у Румунији*, Београд, 1997.

⁴ Прелазак са ћирилице на латиницу остварен је постепено, средином XIX –ог века уз помоћ тзв. алфабета у транзицији. Ћирилично писмо је у потпуности замењено латиничним 1862.

темеље штампарства код Румуна ударили управо српски штампари. Поглавар румунске цркве у Влашкој, Максим Бранковић, упознао је 1493. године у Млещима јеромонаха Макарија⁵ кога је касније довео у Трговиште⁶, тадашњу престоницу Влашке. Прва штампарија је била ћирилска и верује се да је била смештена у манастиру Деал у близини Трговишта, а прва књига *Liturgiјар/Litughier* изашла је из штампе 1508. године. Друга штампарија која ће радити у Влашкој била је штампарија породице Љубавић која ће радити у Горажду у периоду од 1519. до 1525. године, а касније се преселила у Влашку [Ванку, 2005: 11–13]. У борби против истих непријатеља током историје, Румунија и Србија су обезбедиле суверенитет и интегритет својих држава. Уверени смо да ова повезаност представља пријатељство двају суседних народа, а не њихових челника који имају дужност да га негују и промовишу. Када је реч о досадашњим историјским истраживањима српско-румунских веза треба поменути, са румунске стране, следеће истраживаче: Илију Барбулескуа, Антона Балоту, Мирка Живковића, Дорина Гамулескуа, Живу Милина, Миодрага Милина, Миодрага Ђурушкина, а са српске стране, колико нам је познато, највише удела у истраживању српско-румунских веза имали су Ђорђе Радојчић, Никола Гавриловић, Јон Дежан, Раду Флора, Милан Ванку и др.

Добро је свима позната династичка заједница између српске и румунске краљевине још од раног XIII-ог века што је свакако додатно утицало на зближавање Срба и Румуна.⁷ Разматрајући везе Срба са главним градом Румуније преко родбинских односа између краљевских породица ових двају народа, наводимо податак да је Букурешт често био домаћин многим славним личностима из српске и југословенске историје. Овде су се заустављали или живели краће или дуже време не само чланови династије Карађорђевића, већ и династије Обреновића. Осврнућемо се на најпопуларнију и најпознатију родбинску везу између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније, између краља Александра I Карађорђевића (1888-1934) и принцезе Марије Хохенцолерн-Зигмаринген/ Hohenzollern-

године под вођством Александра Јоана Кузе (Alexandru Ioan Cuza).

⁵ Претпоставља се да је Калуђер Макарије штампарску вештину изучио у Венецији и у периоду од 1493. до 1495. године већ је био одштампао пет књига на Цетињу у Црној Гори.

⁶ Трговиште је својевремено, поред Венеције, Кракова и Цетиња, био четврти по реду центар у којем су штампане књиге на старословенском језику и први на простору југоисточне Европе.

⁷ Почетком октобра месеца ове године је у Букурешту у „Музеју села“, у оквиру годишње манифестације *Дани српске културе/Zilele culturii sârbe* представљена изложба необјављених фотографија са краљевског венчања под називом „Круна румунско-српког пријатељства“. Заслужни за ову изложбу су чланови Удружења српско-румунског пријатељства „Ризница“ из Србије. У Националном позоришту у Букурешту, дана 27. XI 2008. године, приказана је монодрама *Повратак краљице Марије* у режији Драгане Бошковић из Београда, која је потом емитована у оквиру продукције румунског националног радија.

Sigmaringen (1900-1961), која је била ћерка другог румунског краљевског пара, Фердинанда и Марије Хохенцолерн. Ова брачна заједница, благословена од стране Француске, омогућила је, између осталог, превазилажење непријатних несугласица између Београда и Букурешта око поделе Баната. Долазак краља Александра у краљевску румунску резиденцију, раскошни летњи двораци Пелеш уочи Божића 1921. године, изазвао је велико одушевљење у породици краља Фердинанда I Хохенцолерна. Већ на пролеће, 8. јуна, принцеза ступа на белу јахту која плови Дунавом до Београда, где је склопљен краљевски брак. Принцеза Марија ће изродити три сина, Петра (1923), Томислава (1928) и Андреја (1929), те тако учврстити династију Карађорђевића, омогућивши јој приступ вишем рангу краљевских породица у Европи. Француски историчар, Ги Готије (Guy Gauthier) присећа се ове епизоде уз напомену да је то био „брак столећа”:

Мињоним долазак у Београд променио је помало апатичну атмосферу двора, који је до тада био у знаку личности једног монарха нежење и освајача током целог свог дотадашњег века. Лепа и увек насмејана као њена мајка, наследивши од ње страст за вртове и цвеће, нова краљица, од свог оца, Фердинанда I, наследила је укус једноставности, одабравши радије да живи уместо у строгој палати у Београду, у вили на Дедињу коју је претворила у интимно и топло породично гнездо, које је било једино добро место за опуштање краља који је од свог пунолетства знао само за ратовање и политичке сукобе. [Готије, 2004: 54–55]

Још једна импозантна фигура, велики српски филантроп, балкански Ротчајлд са фасцинантном животном причом коме се ове године навршава 130 година од смрти био је Миша Анастасијевић (1803-1885), звани „капетан”, „мајор” или „банкар”, који је сахрањен у насељу Клежањ (Cleja), у близини Букурешта. Поседовао је бројне терене у Букурешту, имао је кућу у строгом центру града, у улици Доамне бр. 6 на месту где се данас налази Национална Банка Румуније. На том месту постоји зграда на којој је постављена спомен плоча, подигнута од стране Амбасаде Србије и Црне Горе 2005. године са следећим натписом: „Овде је живео велики добротвор српског и румунског народа, капетан Миша Анастасијевић 1803-1885”. Контровверзна личност, изузетно поштован не само у елитним трговачким круговима, већ и од стране књижевника о чему сведочи студија Матије Бана⁸ који је посебно ценио његов смисао за економско пословање, истичући следеће: „Оно што су за Србију представљали Вук и Доситеј у образовању, Карађорђе на бојном пољу и Милош у политици, то је представљао Миша у економији”. У својој студији посвећеној Миши Анастасијевићу Милан Г. Милићевић посебно истиче његове заслуге у образовању и култури Србије тога доба.

⁸ Матија Бан (1818-1903), био је Дубровчанин, српски политичар, тајни дипломата и песник. По њему је београдско насеље Баново брдо добило име.

С друге стране, било је и ироничних коментара на рачун Анастасијевића – „трговца соли”, или чак оних са искључиво негативном конотацијом, како је забележио Слободан Јовановић да је реч о „скоројевићу којем је имовина и огромно богатство које је стекао омогућило да му се оствари жеља да буде виђен и поштован међу господом”. Ипак, засигурно се може казати да је Миша Анастасијевић био један од најбогатијих људи у Европи тога доба. Његова личност остала је енигма коју су покушали да реше његов биограф Петар Милосављевић, док су румунским читаоцима ову личност приближили Миљурко и Властимир Вукадиновић. Иако није био посебно школован, Миша Анастасијевић је успео да изгради трговачко дунавско царство и да остави дубоке трагове на румунском тлу поставши истински симбол српско-румунске сарадње и пословања. Имао је успешан бизнис са преко 10.000 запослених, са 23 филијале у разним државама. Дуж Дунава и Саве поседовао је флоту од преко 70 бродова, а вредност имовине достигала је преко 20 милиона франака у злату, што је у то време значило 8 пута годишњи буџет Србије. Миша је држао монопол када је реч о продаји соли у Румунији и Молдавији, поставио је темеље првој мултинационалној компанији на Дунаву. Осим тога, био је један од највећих румунских земљопоседника (имао је у свом власништву 15 имања) и кредитирао је из личних фондова Румунију и Молдавију. Имао је много пријатеља из кругова великодостојника од владара Александру Јоан Кузе до краља Карола I. Као вешт и успешан трговац, mudar дипломата, Миша Анастасијевић је постао за врло кратко време моћан фактор за целокупну трговину соли у југоисточној Европи, уживајући искључиво право на руднике соли у Влашкој и Аустрији. Средином XIX-ог столећа, настанио се у месту Клежани где је живео до краја свог живота. Као један од најважнијих и највеликодушнијих филантропа и покровитеља, био је ктитор двеју цркава у Румунији: Цркве Светог Апостола и Еванђелисте Луке из општине Бранчени (Brânceni) из округа Телеорман, као и храма из општине Клежани посвећеног Светом Арханђелу Михаилу и Гаврилу, где данас почива његово тело. Црква из општине Клежани саграђена је по узору на Католичке цркве из Београда, имала је облик брода и била је оплемењена иконама насликаним у дрвету у неокласичном стилу реномираног румунског сликара Николаје Татарескуа (Nicolae Tătărescu), поставши заједничко јединствено културно благо од непроцењиве вредности ова два народа. На улазу у цркву налазе се портрети Мише и његове супруге, Христине. Лустери су направљени од сребра израђеног у Бечу, док су сводови цркве изграђени од махагонија и мрамора из Караре. Земљотрес из 1977. године је озбиљно оштетио цркву која није у потпуности обновљена све до данас. У чувању и рестаурацији цркве из Клежана, као и у објављивању румунске верзије биографије Мише Анастасијевића учествовао је филантроп нашег времена, Драган Царановић. Миша Анастасијевић је такође у Клежанима основао прву уметничку и занатску сеоску школу у Румунији, смести-

вши је наспрам цркве. Била је саграђена по аустријском моделу. Од укупно 120 ученика, имао је 32 ученика без родитеља који су живели у интернату и о којима је посебно водио рачуна. Свим ученицима је давао помоћ у виду прибора и намирница. По националности, ученици су били махом Румуни, неколико од њих је било из Молдавије, а међу њима, како показују сачувани списи, било је и српске деце. За време празника у пролеће и у јесен у Клежанима Миша Анастасијевић је организовао редовно фолклорне смотре, а он сам је постао предмет локалног фолклора, иструменталисти су изводили „Мишино коло”. Данас испред цркве налази се споменик „Капетану“ којег је извајао скулптор Сава Стојанов на иницијативу Лиге румунско-српског пријатељства. Црква у Клежанима коју је основао капетан Миша Анастасијевић је укључена у туристички албум историјских споменика у Румунији.

2. Статистички преглед

На првом попису из 1930. године, у Букурешту се од 639.040 пописаних, 1400 лица изјаснило као Срби. Преглед броја Срба по окрузима показује податак да је од укупно 29.080, према попису становништва од 7. Јануара 1992. године у Букурешту регистровано 314 лица српске националности [Степанов, 1997: 184]. Попис из 2012. године указује на податак да су се у Букурешту од укупно 22.561, 324 лица изјаснило као Срби [Степанов, 1997: 280]. Данас у румунској престоници живи, по званичном попису из 2011. године, 215 Срба, а реалан број је, по оценама месне организације Савеза Срба негде око 1000 особа, јер се Србима из званичних статистика прикључују и они који се на попису пријављују у родним местима у румунском Банату, а раде и живе у Букурешту, као и Срби из матице који немају румунско држављанство, а већ годинама раде и живе у румунској престоници. И данас постоји део града који носи назив Ђулешти-Срби (Giulești-Sârbi). Срби су долазили у румунску престоницу у неколико таласа. Неки су дошли у Букуров град⁹ због студија, а добар део њих је остао да живи у Букурешту.

⁹ По легенди некада је један сиромашни шумар живео са својом ћерком која се звала Дамбовица у великој и густој шуми. Једног дана принц се изгубио у шуми. Лутајући шумом налетео је на Дамбовицу и питао је да му помогне да нађе пут. Принц се заљубио у прелепу шумареву ћерку и питао је да се уда за њега. Дамбовица му је одговорила да се већ обећала другоме човеку, чобанину по имену Букур. Као свадбени поклон принц јој је даровао један нож који ће јој испуњавати све жеље. Када је Букур сазнао за овај сусрет, оптужио је Дамбовицу да му је била неверна. У знак жеље да му докаже да га воли и да му је верна, она је заболела нож у један камен. Са места у који је ударила ножем у камен потекла је река бистра као девојачке сузе. Река је названа Дамбовица по имену девојке, док су девојка и њен момак основали једно мало село на крају шуме, на обали реке. Букур је насеље назвао по себи. Тако је некада мало село, данас велики град, добио назив Букурешт, а река која пролази кроз њега зове се Дамбовица.

Стога је реалност да су многи интелектуалци данашње српске заједнице (новинари, књижевници, професори или уметници) школовани углавном у Букурешту, а добар део њих делује у оквиру Савеза Срба у Румунији. Још је дан важан талас Срба забележен је 1948-1949. када су многи југословенски емигранти антититоисти стигли у Букурешт након проглашења Резолуције Информбироа и раздора између Јосипа Броза Тита и Стаљина (Милорад Феликс, Слободан Глумац, Милан Петровић, Момчило Лубурић и др.). Након 1955. године и погоршавања односа између Румуније и Југославије, они су наставили да живе у Букурешту, обогаћујући културни живот српске заједнице. Последњи значајан талас Срба који су живот организовали у Букурешту је онај забележен након распада Југославије, услед државно-правне издељености српског језичког простора (Драган Крстић, Драган Царановић и др.).

3. Друштвене организације

Савез Срба у Румунији – месна организација у Букурешту

Након 1989. године основан је Савез Срба у Румунији. Међу његовим филијалама убраја се и она у главном граду. Годинама је представник Срба у Букурешту био Ђока Глишић, инжењер по професији, познати спортски новинар и у младости врло талентован фудбалер. Од Ђоке Глишића штафету у организацији Савеза Срба у Букурешту преузела је Славица Кармазан, успешна пословна жена, а од пре две године ову дужност успешно обавља Борислав Велимировић, иначе новинар по професији. Месна организација Савеза Срба Румуније у Букурешту основана је 1992. године. Савез Срба заступа интересе српске заједнице у Букурешту пред локалним властима и има своје представнике на централном нивоу у највишим државним структурама Румуније¹⁰. Самим тим, Савез је друштвена организација културно-уметничког, књижевног и просветног карактера и уједно једна од најважнијих организатора културно-уметничких акција и пројеката који окупљају Србе у Букурешту и чији је циљ да већинско становништво упознају са српском културом и обичајима. Једна од најважнијих акција коју организује Савез Срба у Букурешту су *Дани српске културе* који се сваке године одржавају у првој недељи месеца октобра у сарадњи са Националним музејом села „Димитрије Густу”. Осим ове акције, значајно је поменути и оне које се односе на пројекцију српских документарних филмова, ликовне изложбе, изложбе уметничких фотографија, фолклорне представе, прославу Св. Саве која се организује у сарадњи са Амбасадом Србије у Букурешту као и са студентима Србије са Букурешког универзитета. Важно је напоменути да је на иницијативу месне организације Савеза Срба, 2014. године потписан уговор

¹⁰ У румунском парламенту српску заједницу успешно заступа др Славомир Гвозденовић.

са Школским инспекторатом у Букурешту који предвиђа формирање групе за децу која уче српски као матерњи или страни језик уз помоћ Катедре за српски језик са Факултета страних језика и књижевности. Група од десетак малишана је почела са учењем српског језика 2014. године.

Лига румунско-српског пријатељства

Лига румунско-српског пријатељства, чији је почасни председник његова светост Калиник, бискуп Арђеша и Мусћела, представља самосталну невладину организацију основану 2005. године, која има за циљ да развија „пријатељске односе између румунског и српског народа“. Од годишњих културних активности које спроводи Лига румунско-српског пријатељства издвајамо манифестацију *Дани српског филма* (у месецу априлу) коју организује у партнерству са месном организацијом Савеза Срба у Румунији као и бројне хуманитарне акције.

Наравно, све догађаје и културна или хуманитарна дешавања ових двају организација подржава амбасада Републике Србије у Букурешту.

4 . Школство

Када говоримо о румунско-српским везама у образовном контексту, неопходно је нагласити податак да је у Букурешту 1949. године основан одсек за српскохрватски језик на Филолошком факултету, као и чињеницу да словенска филологија у Букурешту има дугу традицију будући да постоји више од једног века. Наиме, прва *Катедра за славистику* основана је у Букурешту 1891. године. *Значај славистичких студија* био је управо наслов уводног предавања којим је реномирани слависта, професор Јоан Богдан (Ioan Bogdan: 1864-1919), утемељивач модерних студија славистике, први изучавалац југословенске филологије у правом смислу те речи, а потом ректор Универзитета у Букурешту, отворио студије у октобру 1891. године. Након преданог истраживачког рада на подручју словенско-румунске филологије, био је изабран за почасног члана Српске Академије наука и уметности 1914. године. После Јоана Богдана, Катедра за славистику Универзитета у Букурешту добија наследника, његовог ученика Петре Канчела (Petre Cancel: 1890-1947). Петре Канчел је дипломирао на Универзитету у Букурешту, а по професији је био историчар, румунски филолог и слависта. Као млад професор специјализирао је студије у Софији, Бечу, Прагу и Београду, а држао је предавања из историје југословенске књижевности, посебно из народне књижевности. Од његових објављених предавања издвајамо тумачење једне од најлепших српских балада, *Хасанагинице*, чиме ће изнова потврдити добро познавање српског језика. Од његових сарадника посебно је активан био Антон Б. Балота (A. Balota: 1901-1971), који се специјализо-

вао у Београду где је одбранио докторску дисертацију под насловом: *Речи словенског порекла и румунска назализација* под менторством чувеног српског лингвисте, проф. др Александра Белића. Од 1927. године за асистента на истој катедри, именована је Марија Тимуш Канчел (Maria Timuş Cancel), а 1935. године Богољуб Писаров¹¹, један од најталентованијих преводилаца српске међуратне књижевности. Још једно сведочанство о румунско-српским везама у образовном контексту односи се на Јована Дучића који је 1937. године радио у посланству у Букурешту, а 6-ог јануара 1939. године био је именован за опуномоћеног амбасадора Краљевине Југославије у Букурешту. У улици Калеа Мошилор (Calea Moşilor) и данас у знак сећања на овог великог писца Основна школа бр. 71 носи његово име.

У септембру 1952. године у Букурешту се оснива Институт за стране језике и књижевности који је обухватао четири катедре: за енглески, немачки, српскохрватски и француски језик. Године 1955. образована је заједничка *Катедра за словенске језике и књижевности*, на чијем челу ће се наћи Мирко Живковић (од 1955 до 1956. године). Мирко Живковић је најпре радио као ванредни професор, да би 1980. године постао редовни професор, а на факултету је остао све до одласка у пензију (1986). У оквиру *Катедре за српскохрватски језик* од 1952. године био је ангажован као асистент Чедомир Чонка Клисурац (1929-1982), новинар, талентовани писац, аутор занимљивих књига из области књижевне репортаже и уједно један од најбољих познаваоца књижевног српског језика. Касније ће радити у Темишвару за редкцију часописа „Правда”. У том периоду повећао се број наставних позиција, већ споменутим именима придружиће се југословенски лектори: Бранко Берић, Миливој Георгијевић, Душко Новак, асистенти Иван Антин, Александар Филиповић и Милорад Благојев. Касније, 1956. године су се запослили и Сава Јанковић као и Загорка Пашић.¹² У септембру 1963. године у Букурешту је почео са радом *Институт за стране језике и књижевности*, у чијем је саставу била и *Катедра за словенске језике*. Оснивање *Факултета словенских језика*, у оквиру Института за стране језике и књижевности при Универзитету у Букурешту, омогућено је на тај начин што су се ујединили са одсеком за руски језик и књижевност „Максим Горки” (1948-1963), чиме је изучавање словенских и других страних језика знатно добило на квалитету. То је раздобље када се уводи дупла специјализација, односно студент по завршеном факултету добија диплому о знању два језика. Године 1962. члан катедре постаје Војислава Стојановић (1934-1989), која је још из сту-

¹¹ Богољуб Писаров је између осталог превео и неколико књига из стваралаштва Јована Дучића, једног од најрепрезентативнијег песника српске књижевности тога доба и уједно првог амбасадора Југославије у Букурешту.

¹² У оквиру колектива наставника са катедре поменули смо само оне српског порекла.

дентских дана показала интересовање за историју и теорију књижевности.¹³ У септембру 1976. године *Институт за стране језике и књижевности* је укинут и основан је *Факултет страних језика и књижевности* у оквиру Универзитета у Букурешту. Од овог периода до 1986. године функцију шефа Катедре за словенску филологију обавља професор др Мирко Живковић, ре-номирани стручњак у изучавању српскохрватског језика и књижевности. Од 1996. године Одсек за хрватски језик и књижевност и Одсек за српски језик и књижевност делују одвојено из чијих редова у просеку сваке друге године изађе петнаестак студената. Од 2012. године, две катедре, за русистику и славистику, ушле су у састав *Департмана за руску и словенску филологију*. Одсек за српски језик и књижевност, данас, игра врло важну улогу у оквиру *Департмана за руску и словенску филологију* на којем се изучава 9 словенских језика.

На факултету се првих година почело са образовањем кадрова пре-водиачког смера, а нешто касније постаје актуелан и филолошки смер за образовање професора. Од свог оснивања па до данас, на факултету је радио велики број предавача чија се делатност није сводила само на рад са студентима и на формирање посленика у различитим културним и научним подручјима, већ је подразумевао и њихово ангажовање на писању уџбеника и антологија књижевности за школске потребе, као и рад на превођењу југословенских књижевности на румунски језик. Треба посебно истаћи да је већина данашњих афирмисаних књижевника који пишу на српском језику студирала управо на овом Факултету код врских предавача српског порекла. Поред наставног рада, професори са факултета су се током времена истакли и на научно-истраживачком пољу, нарочито на подручју румунско-југословенских културних, књижевних и лингвистичких веза, југословенских књижевности, народне књижевности и дијалектологије. Такође, вредан посебног помена је и њихов рад на превођењу српске књижевности на румунски, поготово у домену прозе и драматургије [Неделку, 2011: 77-89].

5. Закључне напомене

У раду смо покушали да пружимо општи приказ Срба у граду на обалама Дамбовице из историјске, статистичке перспективе, узевши у обзир друштвене организације и образовне јединице које су у вези са промовисањем српске културе у Букурешту. Будући да смо осмислили ову проблематику у оквиру ширег пројекта, између осталог, остаје да стање Срба у Букурешту данас, које се реално разликује од стања у некој од претходних

¹³ Истраживач Стеван Бугарски ће јој посветити опширну монографију *Додир и прожимања*, Темишвар, 2009.

деценија, презентујемо у неком од будућих радова. Најновија историја српског народа имала је динамичан, у целини посматрано, позитиван ток, изузетно богат значајним резултатима. Разлози томе су свакако историјске и друштвено-политичке природе.

Литература

- Бан, 1890: M. Ban, *Viața maiorului Misa Anastasijevic*, Mesagerul Societății Științifice Sârbe, vol. 71, Belgrad.
- Бугарски, 2007: S. Bugarski, *Zavičajna književnost Srba iz Rumunije. 1918-1947*, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar.
- Бугарски, 2009: С. Бугарски, *Додури и прожимања*, Темишвар.
- Банку, 2005: M. Vanku, *Srpsko-jugoslovensko-rumunski odnosi kroz vekove*, Stručna knjiga, Beograd.
- Готије, 2004: G. Gauthier, *Acvile și lei. O istorie a monarhiilor balcanice*, traducere din franceză de Ludovic Skultéty, Humanitas, București.
- Дамаскин, 1963: M. Damaschin, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în Studii. Revistă de Istorie, nr. 2, anul XVI, București.
- Живковић, 1976: M. Živković, *Svedočanstva*, Kriterion, Bukurešt.
- Јорга, 1965: N. Iorga, *Serbia eroică și martiră în Pagini alese*, Editura pt literatură, București, стр. 440-46.
- Милин, 2004: Ž. Milin, *Leksikon poratnih Srba poslenika pisane reči*, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar.
- Милин, 1992: M. Milin, *Relațiile politice româno-sârbe în Epoca modernă (secolul al XIX-lea)*, Editura Academiei Române, București.
- Милосављевић, 2004: P. Milosavljević, *Miša Anastasijević*, traducere din limba sârbă, Miljurko și Vlastimir Vukadinović, Paralela 45, București.
- Мунћан, 2007: I. Muncán, *Scriitori sârbi din România*, Uniunea Sârbilor din România, Timișoara.
- Мунћан, 2010: I. Muncán, *Naše gore list*, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar.
- Неделку, 2011: O. Nedelcu, *Literatura sârbă, y Bibliografia traducerilor din literaturile slave 1945-2011*, стр.77–89. Букурешт
- Никоара, 2005: T. Nicoară, *Istoria și tradițiile minorităților din România*, http://hiphi.ubbcluj.ro/Public/File/sup_curs/istorie24.pd
- Павловић, 2012: M. Pavlović, *Srbi u Temišvaru*, Etnografski institut SANU, Beograd.
- Попи, 1998: G. Popi, *Românii din Banatul sârbesc (1941-1996)*, vol. II, Editura Libertatea, Pančevo.
- Радан, 2004: М. Радан, *Развој изучавања српског језика као матерњег и страног у Румунији са посебним освртом на актуелне проблеме*. In: Probleme de filologie slavă, nr. XII, Universitatea de Vest, Timișoara, p. 89-102.

- Сабљић, 1996: D. Sabljic, *Srpsko školstvo u Rumuniji*, Demokratski savez Srba i Karaševaka u Rumuniji, Temišvar.
- Степанов, 1997: Lj. Stepanov, *Savez Srba u Rumuniji. 1990-1997*, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar.
- Степанов, 2004: Lj. Stepanov, *Savez Srba u Rumuniji. Decembar 1989- Decembar*, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar.
- Церовић, 1991: Lj. Cerović, *Srbi u Rumuniji od ranog srednjeg veka do današnjeg vremena*, Misao, Novi Sad.
- Церовић, 2000: Lj. Cerović, *Srbi u Rumuniji*, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar.
- Цурлеа, 2012: P. Țurlea, *Românii din Serbia 1940-1944*, Editura enciclopedică, Universitatea Creștina „Dimitrie Cantemir“, București.
- x x x, *Trajanje. Izbor iz književnosti na srpskohrvatskom jeziku u SR Rumuniji*, izbor izvršila i prikaz napisala Vojislava Stojanović, Valjevo, 1986.
- x x x, *Zbornik: Srpsko-rumunske veze i prožimanja na kuturološkom planu*, priredio Milja Radan, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar, 2005.
- x x x, *Dimensiuni ale învățământului minorităților naționale din România. Ediție jubiliară 1993-2003*, Studium, București, 2003.
- x x x, *Panorama învățământului pentru minoritățile naționale din România în perioada 2003-2006*, Coresi, București, 2006.
- x x x, *Položaj i perspektive srpskog naroda u zemljama okruženja*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Oktavia I. Nedelcu
Lidija V. Čolević

THE SERBIANS IN BUCHAREST A GENERAL OVERVIEW

Summary

Since the ethnonym “Serbians” refers specifically to those Serbs who lived once and live in the districts of Timis, Caras-Severin and Arad, this paper deals with the Serbians in Bucharest. It is necessary to investigate precisely this segment of the population from the cultural point of view, which often was unfair neglected in the past.

Keywords: Serbians in Bucharest, the Romanian-Serbian relations, cultural point of view, Serbian (Yugoslavian) history

НЕКЕ ЈЕЗИЧКЕ И ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЦРТЕ ЗБОРНИКА (РС 684) ИЗ ПРВЕ ЧЕТВРТИНЕ XIX ВЕКА

Рад продужава серију језичких истраживања рукописне књиге под називом *Зборник* (РС 684) из прве четвртине XIX века која се чува у Народној библиотеци Србије у Београду. Аутор разматра неке дијалекатске особености овога споменика који је писан руком једнога писара брзописним писмом поменутога периода. Текст ове рукописне књиге писан је језиком који се састоји од српских народних језичких црта и од рускословенских. Ове прве, заступљене су у већој мери. Иако је језички материјал оскудан, ипак се на основу њега може закључити да особине које спадају у слој српскога народнога језика одражавају његову припадност херцеговачко-крајишком дијалекту.

Кључне речи: *Зборник*, српски народни језик, херцеговачко-крајишки дијалекат, рускословенски језик, брзопис.

1. *Уводне напомене.* У рукописном фонду Народне библиотеке Србије под сигнатуром РС 684 налази се једна рукописна књига која је предмет овога рада. У инвентар поменутога фонда заведена је под насловом *Зборник* (*Правосудіиї фїлософска*).

Рукописна књига потиче из прве четвртине XIX века, писана је руком једнога писара брзописним писмом. Писар књиге, о којој је овде реч, није познат. *Зборник* има 49 листова, од којих је исписано 23, од л. 1. до 23. Пагинација књиге јесте оригинална, писана арапским цифрама, црним мастилом, а повез је кожни. Запис (на л.1: [...] *Личинићъ ИгѸменъ* [1]821.), није писан руком писара књиге која је предмет наше анализе. Наиме, он је писан курзивом, другачијим мастилом у односу на основни текст. Не зна се место где је ова рукописна књига настала. Презиме игумана Личинића који се помиње на запису л. 1 допушта претпоставку да писар ове књиге дијалекатски може припадати Банији. У неким записима из средине XIX века, из једне рукописне књиге, која је била сачувана у црквеној библиотеци у месту Вукошевцу код Суње, помињу се поједине личности са истим презименом, а међу њима и лица са свештеничким чиновима².

¹ dragananovakov1@yahoo.com

² Уп. Стојановић 1987: 326-327.

2. *Графијске и правописне одлике.* Писмо ове књиге одликује присуство више варијаната појединих слова. Тако се, на пример, осим знака ѡ из руске црквене, јавља и знак я из руске грађанске ћирилице. Такође је забележено и слово з (које подсећа на број 3), као и једнопотезно жс у виду гужвице³.

Писар се служи следећим словима: а, в, в, г, д, **ћ**, е, ж, з, с, и, і, ї, ы, Ѣ, у, к, л, м, н, о, ѡ, п, р, с, т, **Ѡ**, **ѡ**, **Ѣ**, **ѣ**, **Ѥ**, **ѥ**, **Ѧ**, **ѧ**, **Ѩ**, **ѩ**, **Ѫ**, **ѫ**, **Ѭ**, **ѭ**, **Ѯ**, **ѯ**, **Ѱ**, **ѱ**, **Ѳ**, **ѳ**, **Ѵ**, **ѵ**, **Ѷ**, **ѷ**, **Ѹ**, **ѹ**, **Ѻ**, **ѻ**, **Ѽ**, **ѽ**.

Пишу се њ и њ, на крају речи, иако преовлађује употреба њ: разџменџ 5, љубавџ 7', непријатељ 14', Господџ 18, светџ 22, жалостџ 21, сведокџ 11, част 10', гитџв 7, человекџ 6', знадешџ 19', грџхџ 19', разџмџ 9', каковимџ нами валя быти 10, мирџ 14', речџ 14', поред ненавистџ 2, пџтџ 9', гордостџ 21', премџдрџ 5, дерџзостџ 11, мџдростџ 11, честџ (део') 8, напастџ 9' и др. Заступљено је у (на почетку и у средини речи): џста 10', џченіе 11, џпитали 10, с џшими 9, џтврџћу се 5, наџке 9 и др. Слово џ јавља се у средини и на крају речи: безџміе 6, лџкавство 9', мџдростџ 11, рџка 13, на пџтџ 19, животџ 15', человекџ 9' и др. Није забележен ниједан пример са џ у иницијалној позицији.

Самогласник *о* обележава се најчешће графijом *о*, а ретко знаком *ѡ*. Овај други знак долази у следећим случајевима: а) на почетку: *ѡсловаѣна* се 6, *ѡствари* 4; б) у средини: *не ѡзѡстай* 6, *делѡмъ* 18', *преѡдолѣна* 9'; и в) на крају речи: *реѡв* 12', *каѡв* 17 и сл.

Предлог-префикс *от* писар ове рукописне књиге пише са ѡ: ѡ свію 7, ѡ злыхъ 10, ѡстѣпи 12, и са *омеом* изнад које додаје брзописно *т*, које личи на број седам: ѡ силе 10, ѡ оныхъ 7, ѡговори 10', ѡговарай 23, ѡтога 1, ѡвраћа 12, ѡкриешъ 6' и сл.

У разним страним речима најчешће именима, писар такође пише гра-
фију w, што је, према грчком, одн. црквенословенском правопису: **Јакwбъ** 13,
Јwаннъ 22⁴, **Голомwни** 4', 11.

У завршецима: -iŋ (-ію, -ію), -aŋ (-аю), -ŋ пишу се ѡ и о: наkāniŋ 8, ѡskoviŋ 23, поbъdiŋ 16, иmаaŋ 2', иmаoŋ 15', чhŋ 12'.

Вокал *и* обележава се грађијама: *и, і, ї, ѳ*. Грађија *и* је најчешћа и јавља се у свим позицијама у речи: *истинный* 1, *с џиима* 9, *давати* 8' и сл. Знак *і* се пише на почетку и у средини, а *ї* само у средини речи: *исѣса* 12, *смирение* 19, *хр[ис]тіанинѣ* 19²⁵, *спасение* 1, *правосчение* 2 и сл.

Графија **ы** забележена је у примерима: **изыһи** 4, **понузыны** 23, **үлазыһе** 18, **сэды** (ак.мн.) 4 и сл.

У овој тексту графика **v** (ижица) забележена је у примерима: **Мовсе 1'** и **Павелъ 1.**

Вокал *e* обележава се само граfiјом *e*: **срећa** 14, **време** 18', **лице** 9 и сл.

³ Уп. Ђорђевић 1971: 196.

⁴ Групе *ија* и *ијо* на почетку речи пишу се на овај начин, те се и ова два антропонима изговарају као *Ијаков*, *Ијоан*.

⁵ Знакови *ї* и *і* се пишу обично испред самогласника према црквенословенском правопису.

Знак е користи се и за обележавање групе *je* на почетку речи: **ЕСТЕСТВО**
14. **ЕЗЫКЪ** 2, **ЕСТЬ** 18, **ЕДАНЪ** 18.

Словом **ѣ** означава се секвенца *је*. Ова вредност знака **ѣ** настала је под утицајем рускословенског језика.

У графији нису заступљени ја, к. Секвенца ја се после вокала обележава знаком я. Ово слово, као што је познато, пореклом је из руске грађанске ћирилице: каѣти се 4, раскаиѣ 8, состоянїя 8', грѣвиѣства 19, компаниѣ 5', прїатељ 14', ѹченїя 14, компаниѣ 17', мати моя секвенце ља и ња (в. т. код група ља, ња). У иницијалној позицији секвенца ја се означава са ѡа: ѡавля 11, ѡавити 3, ѡарость 11, ѡакость 23', и ѡако се радѣ 16, а ретко са ѡ (слово из руске црквене ћирилице): ѡмѡ 11', да бы люди непрестано, ѹ свадни, ѡлѡ ('лукавости') 16, противитсѡ 18, правдоученїѡ 2.

Знак ю явля се у функції означавања секвенце ју: ютро 23, юроде 18, увеселяють 6', нападаю 7, сретномъ житію 1, бездмію 12, сддію 21 и сл.

Поред овога, слово **ю** јавља се и за обележавање група **љу** и **њу** (в. групе **љу**, **њу**).

Сугласник *j* у рукописној књизи о којој је овде реч обележава се са *и* (најчешће), *і*, *ї* и *й*: таина 7, наиболи 8⁷, не глєдаи 15⁶, немои 19⁷, онаи 17⁷ и сл; *҃* сре[҃]ни твои[҃]и 4, іавити 3, іоште 6⁷; не оу[҃]сѣждайте 17, тай 4, чекай 3⁷, онай 17⁷, раз[҃]ѣмѣй 3 и сл.

Писање група: (вокал) + *j* + вокал.

$-u+j+a$: (В. СЛОВО Я);

-u+j+e: ніє 8', спасеніє 1;

- $u+j+y$ (в. слово ю);

- *u+j+o*: іоште 16', своїми 2', твоимъ 6;

$-u+j+u$: примери нису нађени;

$-a+j+a$: (В. СЛОВО Я);

$-a+j+y$: и покаю се 21';

$-a+j+e$: ДАЕТА 18;

$-a+j+u$: примери нису нађени;

$-o+j+a$: средняя есть непостоянна 23';

-o+j+u: своимъ 10, моихъ 15';

$-o+j+$ у: свою 2, кою 3;

$$-o+j+e: \text{ у коємъ } 1;$$

$-o+j+o$: твоюмъ 23';

$-y+j+a$: примери нису нађени;

$-y+j+e$: чдешъ 3;

$-y+j+u$: примери нису нађени;

$-y+j+y$: БДЩЮ 4';

$-y+j+o$: примери нису нађени;

⁶ Графија u се у овом примеру не мора третирати као посебна графија за j , већ као $\bar{y}$ са испуштеним дијакритичким знаком.

- e+j+a: примери нису нађени;
- e+j+e: примери нису нађени;
- e+j+y: примери нису нађени;
- e+j+o: примери нису нађени.

Групе *ља, ња, ље, ње, љу, њу, љи, њи* забележене су у примерима: *валя* 14, *џправля* 21, *Римляном* 1, *причина* 22', *пріятелемъ* 18, *огненой* 18, *людма* 16, *сребролюбацъ* 17', *ключъ* 6', *џ ню* 11', *наиволи* 8', *книга* 6' и сл. У појединим примерима групе *ље, ње* обележене су са *л, н + ѣ*: *волѣга* 7', *приѣжно* 8; *џчинѣно* 16', *гризенѣ* 3', *нѣга* 8 и сл.

Међутим, у овоме тексту забележен је и пример *престѣпленя* 22' који читамо са *-ле-* јер је визговор рускословенских секвенци *-ље-* и *-ње-*, као и консонанта *-љ-* на крају слога, у низу случајева депалатализован у *-ле-, -не-, -л-*⁷.

У ограниченом броју случајева, у лексемама *зло, звер, злобан* јавља се и знак *з* на почетку речи: *злo1'*, *злочеста* 22, *звѣрске* 6, *злованъ* 17' и сл.⁸

За обележавање **ћ** и **ђ** употребљава се традиционално, двофункционално слово **ћ**, које је вековима одликовало српску ћирилицу⁹: *доћи* 18, *срећ* 14, *ноћ* 23, *даћ* 23', *џлазѣћ* 18, *изџић* 4, *распечаћена* *книга* 6', *довићешъ* 12; *досаћивати* 21', *всѣћивати* 17, *раћа* *се* 1, *не расѣћѣи* 4, *сваћати* *се* 21', *всловаћа* *се* 6, *тѣћемъ* 16', *ако каде доћешъ* 9, *вићешешъ* 1' и сл.

Знак *щ*, слово из руске грађанске ћирилице у *Зборнику* је забележено у следећим примерима, где означава сугласничку групу *шч*: *привѣжище* 10', *аще* *бо* 20, *прощение* 7', *овезчещенъ* 2, *вѣдѣщѣю* 4', *сокровище* 6', *Боящимса* 20' и сл.

Надредне знаке и акценатске писар употребљава недоследно. Интерпункцију чине: тачка, ређе запета. Понекад се јавља и тачка и запета најчешће у функцији знака питања.

Гласовне особине. Вокализација старих полугласника често је руског типа: *честъ* 4', *печаленъ* 14, *не подовенъ* 11', *день* 22, *конецъ* 8', *любовъ* 7'¹⁰,

⁷ "Рускословенско нпр. *моленіе, наставленіе, храненіе, дѣйствительный* сл. Срби су изговарали са *-ле-, -не-, -л-*, што је остварено захваљујући једном ортографско-језичком моменту у коме су Срби рускословенско *-ле-, -не-, -л-* (које је овде имало вредност *-ље-, -ње-, -љ-*) схватили да треба да читају и изговарају онако како то чине у својим одговарајућим домаћим речима као што су нпр. *теле, небо, колски* и сл. Имајући у свом народном и српскословенском језику међусобно разграничен изговор *-ле-, -не-, -л-* и *-ље-, -ње-, -љ-*, што је и ортографски углавном било диференцирано у њиховој традиционалној писмености, Срби су поменуто рускословенско ортографско *-ле-, -не-, -л-* усвојили с непалаталним изговором. " Уп. Младеновић 1989: 39.

⁸ Уп. Мразович 1794: 3.

⁹ Уп. Младеновић 1963: 159.

¹⁰ Именица *љубов* налази се у нашим споменицима од најстаријих времена. Уп. Младеновић, 1973: 74.

совѣтъ 21, совѣтника 7', сотворити 22, создателя 9, согрѣшеніа 20, воздѣхъ 5', воздвижаетъ 4', воздамъ имъ 14', али се напореѡ јављају и примери са српским рефлексом полугласника: ѡубавъ 6¹¹, савѣтъ 2, сгрѣшѡ 20, са свима 15, коначъ 4, добаръ 10', ер ѣ ти самъ Б[о]гъ ѡмастити (-ма-) 22 и сл.

Вокално *р* се претежно пише у духу рускословенског правописа: *перво* 4, *мертавъ* 14', *смертъ* 3', *извершити* 4', *терпѣти* 16, *ѡ серцѣ* 6, али су забележени и примери са *р'*: *претр'пи* 18, *пр'во* 18', *наипр'во* 20, *скр'бъ* 21', и са *р*: *извршавамъ* 21, *срдца* 18, што није случај са вокалним *л*, чији се рефлекс *-ол* јавља у два рускословенска примера: *молчаливъ* 23, *долготерпѣливъ* 4'.

У енклитичком облику повратне заменице јављају се примери са руским рефлексом старога назала предњегга реда *л*: *противитса* 18, *не гнѣвається* 2, *возмѣритса вамъ* 19', *воѡщимса* 20', *невозноситса* 2, а ретко са српским: *каяти се* 4.

На народном језику исписани су примери: *мого* 18, *повраћѡ* 15', *надевадо* 16, *сваћѡ се* у којима се огледа асимилација и сажимање вокалске групе *-ао* (*-ао > -оо > -о*), поред примера *имѡ* 15, *могѡу* 2', *рекаѡ* 12' и сл.

Асимилација по месту творбе обична је у везама *с* + палатални консонант *њ*: *ш нимъ* 23', *ш нимѣ* 18', 23¹².

Од језичких особина навешћемо само неколико, и то оне које показују да је ова рукописна књига писана највероватније на подручју херцеговачко-крајишког дијалекта¹³.

То се може видети у примерима са јекавским јотовањем: *вићѣшъ* 1', *вићети* и *невићети* 15, *сићъ* 20', *гнѣвомъ* 3'.

Забележени су примери у којима се уместо *ѣ* пише *е*: *грѣшѡ* 15', *дѣца* 14'. Примери у којима се уместо *ѣ* пише *іе* указују да је писар (и)јекавац: *двіе* 2', *ніеси* 17, *посліе* 18, *онъ све тіемъ приводи* 21, *к свіемъ вѣди ѡмилианъ* 22'.

У овој рукописној књизи одражено је губљење сугласника *х* у лексемама: *ѡѣшъ* 14, *асна* 6, *асновито* 9', *ніѡве* 3, *ни саміе великіе лица* (ген. множ.) 15. Међутим, постоје примери у којима се сугласник *х* чува: *хѡѣва* 4', *хѡѣшъ* 10', *хѡлити* 17', *хѡа* 10', *прохѡди* 19, *страхъ* 10, *грѣхъ* 17, *ѡ злыхъ хвали мѡ* 10, *нихъ* 10' и сл.

Сугласничка *хв* измењена је једначењем сугласника по начину изговора у *ф* у примерима: *фалѣня* 22, *не фали се* 2, поред случајева са *хв*: *хвали мѡ* 10, *не хвали* 5', *похвалиће се* 23'. На основу материјала из овога *Зборника*, може се закључити да се сугласник *ф* употребљава редовно у речима страногга порекла: *філософска* 2, *філософъ* 3, *фѡндаментъ* 2 и сл.

Облици. Од морфолошких особина заступљених у језику овога *Зборника* треба поменути да су у генитиву и дативу једнине заменичко-придевске

¹¹ Форма именице *љубав* среће се са *-ов* и *-ав*.

¹² Уп. Петровић 1972: 15; 1972: 21-27; 1978: 205.

¹³ Према терминологији Павла Ивића. Уп. Ивић 2009: 17.

деклинације забележене дуже форме без покретних вокала на крају: *простога* рода 23', *коѣга* 2', *млагога челоѣка* 5', *своѣмѣ* 21, *ближнемѣ* 11', *премѣдромѣ* 21.

Генитив множине има наставак *-а*: *имаш ли ты новаца* 14', а инструмен-тал мн. се завршава на *-ма* и *-има*: *каде ти тко досади речма или дѣломѣ* 18', *с разѣмными людма* 6, *за очима* 5', *с љима* 9.

Завршетак *-ду* за 3. л. множине долази у примерима: *имаѣ* 10, *продаѣ* 14', *спознаѣ* 20', *познаѣ* 21' и сл.

Од глаголских облика долазе следећи примери: презент: *заповѣда* 23' (3. л. јед.), *дѣла се* 6' (3. л. једн.), *даѣ* 20' (3. л. једн.), *пѣшта* 21 (3. л. једн.), *ведѣтъ* 9' (3. л. једн.); перфекат: *знаѣ* 1 (3. л. једн.); футур: *виѣѣшѣ* 1' (2. л. једн.), *имаѣшѣ* 2' (2. л. једн.); футур II: *вѣдѣшѣ имаѣ* (2. л. једн.) 15', *вѣдѣшѣ хѣлиѣ* 10' (2. л. једн.); инфинитив: *читати* 6, *впростити* 3', *изговѣрити* 3; забележен је и краћи облик нфинитива: *ѣпѣститѣ* 20; императив: *разѣмѣѣ* 3 (2. л. једн.), *мѣчи* 22' (2. л. једн.), *радѣи се* 5 (2. л. једн.), *слѣшай* 22' (2. л. једн.), *помози Б(о)гѣ* 23 (3. л. једн.); аорист: *рече* 2' (2. л. једн.); глаголски прилог прошли: *притворивши* 10; радни глаголски придев: *рекаѣ* 12', *сѣтворѣѣ* 12, партицип презента активни: *имѣѣмѣ челоѣкѣ* 8.

У примерима: *чѣтиѣ* 3', *пастиѣ* 12, *иматиѣшѣ* 17 употребљен је пуни, а не скраћени инфинитив одговарајућих глагола.

Непроменљиве речи у овоме тексту заступљене су у примерима: предлози: *крозѣ* 16, *предѣ* 12; везници: *а* 20', *да* 20', *акѣ* 20', *и* 20', *какѣ* 7', *али* 22'; прилози: *овѣѣ* 16', *мало* 4, *сѣтра* 14'; речца: *пакѣ* 23 и др.

Из лексике. Ова рукописна књига не пружа много материјала о речничком саставу језика, али се ипак на лексичком плану могу издвојити два изразита слоја - српски народни и рускословенски, под којим подразумевамо лексiku рускословенског (некад и руског) и српкословенског порекла.

Занимљиво је да су неке речи објашњаване другим лексемама писаним у загради: *сносити* (*прѣтерпѣвати*) 2, *страсти* (*пожеланя*) 3', *великодѣшя* (*пространства*) 8, *благѣ* (*дѣварѣ*) 10', *лишня* (*превѣѣѣ*) 11, *повѣдио* (*надѣладо*) 16, *крозѣ* (*чрезѣ*) 16, *халатѣ* (*орѣдѣ*) 16', *гнѣвомѣ* (*лютости*) 3', *овидѣ* (*досаѣѣ*) 2'¹⁴, *ласковѣ* (*ѣмиланѣ*) 23, *нѣщастя* (*несреѣѣ*) 9', *юроде* (*вѣдало норѣѣ*) 18, *ѣакѣ* (*могѣѣностѣ*) 23', *мѣдленѣ* (*касанѣ*) 23, *ѣскорѣнѣ* (*наглоѣѣ*) 2', *ѣствѣѣ* (*натѣри*) 2' и сл.

За лексiku која спада у народни говор карактеристично је присуство турцизама, чија распрострањеност је условљена историјско цивилизацијском ситуацијом, као и романизама и германизама: *асна* б¹⁵ (*тур. hasna*

¹⁴ Контекст показује да је у питању лексема *увѣѣда*, а не *досаѣда*, како је написао писар.

¹⁵ У овоме раду употребљене су следеће скраћенице: Вук, Рјеч. (*Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караѣић, У Београду, 1935*). ЕР (*Енциклопедиски немачко-српскохрватски речник са српскофонетичном ознаком изговора књижевнога немачкога, Београд, 1936: 1795*) РЈА (*Рјечник хрватскога или српскога језика, Загреб (ЈАЗУ), 1880-1882, I-1975-1976, XXIII*). Шкаљ. Турц. (Абдулах Шкаљѣић,

‘корист, добро, срећа; добро дело’, уп. Шкаљ, Турц, 317), **халатъ** 16’ (тур. halat ‘оруђе, справе, инструменти и уопште сав прибор за ручни рад’, уп. Шкаљ, Турц, 85), **бадава** 20 (тур. bedava ‘бесплатно; врло јефтино’, уп. Шкаљ, Турц, 110, Вук, Рјечн, 11); **фндаментъ** 2 (лат. fundamentum ‘темељ’, уп. РЈА, део III, 78); **шкодливо** 6’ (ит. scotere ‘који је шкодљив, штетан’ уп. РЈА, део XVII, 665); **каштиганѣ** 22 (ит. castigare ‘показнити, укорити, дело којем се каштига’, уп. РЈА, део III, 890); **фалинге** 3 (лат. vitum, defectus ‘погрешка’ уп. РЈА, део III, 41); **фалере** 3 (нем. Fehler уп. ЕР, 523), **грЮнтоѡѡ** 15 (нем. Grund ‘земља, баштина, имање, добро земља’, уп. РЈА, део III, 481).

Закључне напомене: Текст ове рукописне књиге писан је језиком који се састоји од српских народних језичких црта и од рускословенских. Ове прве, заступљене су у већој мери. Лексику одликује присуство турцизама, романизама и германизама. Иако је језички материјал оскудан, ипак се на основу њега може закључити да особине које спадају у слој народнога језика одражавају и његову припадност херцеговачко-крајишком дијалекту.

Литература

- Ђорђић, 1971: П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*. Палеографско-филолошки прилози, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (Приредио: Слободан Реметић). Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.
- Караџић, 1935: В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, У Београду.
- Младеновић, 1963: А. Младеновић, *Слово ђ пре Вука*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. VI, 159.
- Младеновић, 1973: А. Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад.
- Младеновић, 1989: А. Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада и “Дечје новине” из Горњег Милановца.
- Мразовић, 1794: А. Мразовић, *Руководство къ славенстѣмъ граматичѣмъ*, Вијена.
- Петровић, 1972: Д. Петровић, *Неке особине гласовног система говора Баније*, Нови летопис Српског културног друштва Просвјета, Загреб, књ. 3.
- Петровић, 1972: Д. Петровић, *Прилог проучавању говора Баније и Кордуна*, Књижевност и језик, Београд, књ. XIX, св. 2-3, 21-27.
- Петровић, 1978: Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад * Загреб, 205 (са 3 карте).

Стојановић, 1987: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд, књ. V, стр. 326-327, бр. 9288 и 9289 (фототипско издање).

Драгана С. Новаков

НЕКОТОРЫЕ ДИАЛЕКТНЫЕ ЧЕРТЫ СБОРНИКА (Рс 684) ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ВЕКА

Резюме

Статья продолжает серию лингвистических исследований рукописной книги под названием *Сборник* (Рс 684) первой четверти XIX века, которая хранится в Национальной библиотеке Сербии в Белграде. Автором рассматриваются некоторые диалектные особенности памятника, который писан рукой одного писца скорописью упомянутого периода. Текст этой рукописной книги написан на языке, отражающем некоторые сербские народные языковые особенности, а также русскославянские. Хотя языковой материал и является скудным, на основании его возможно прийти к выводу, что характеристики, принадлежащие уровню народного языка, отражают черты герцеговинско-краинского диалекта.

Ключевые слова: Сборник, народный язык, герцеговинско-краински диалект, русскославянский язык, скоропись.

О КАРАШЕВСКИМ И АЛМАШКИМ ОБИЧАЈИМА И ОБРЕДИМА. КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА

У раду је настављено разматрање и анализа заједничких елемената у материјалној и духовној култури Карашевака и њихових суседа Румуна из Алмашке долине. Истовремено, покушава се разоткривање узрока који су условили и поспешили формирање тако знатног броја заједничких елемената у обичајима двају, бар делимично, различитих заједница са становишта етничког порекла.

Предмет рада јесте упоредно истраживање оних карашевских и алмашких обичаја и обреда у којима смо открили више заједничких елемената. Биће анализирани неки годишњи обичаји из зимског и пролећног циклуса, кућна слава и поједине сличности у веровањима ових двеју заједница.

У анализи обичаја, посебно у закључним разматрањима, изнети су узроци постојања бројних заједничких или сличних елемената у славском обреду, те у обичајној пракси годишњих обичаја и у веровањима Карашевака и Алмажана, који су делом наслеђени из заједничког етнолошког супстрата, а делом резултат су међусобних карашевско (српско) - румунских утицаја и интерференција у сфери обичаја и веровања.

Кључне речи: румунски Банат, Алмашка долина, Карашка долина, обичаји, прожимања, Карашевци, алмашки Румуни.

1. Уводне напомене. Овај рад наставља започета истраживања о карашевско (српско) – алмашким (румунским) међусобним утицајима и прожимањима у области материјалне и нарочито духовне културе. У претходним истраживањима извршили смо компаративну анализу неких карашевских и алмашких топонима [види Radan, 1992: 143-153; Радан, 2015: 357-358, 366-369] и неких заједничких особина говора Карашевака и Алмажана [Радан, 2015: 361-369]. У последњем раду, *Последице контакта и/или српско (карашевско) – румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат)* [Радан, 2015: 353-372], дали смо основне географске, историјске, економске, лингвистичке, топонимијске, демографске и друге податке о Алмашкој долини и изнели смо поједине, делимичне закључке о етничком пореклу Алмажана. Стога ћемо у овом раду, веома сажето, само у оним сегментима који то захтевају, изнети најбитније чињенице у вези са проблематиком контакта или суживота ових двеју данас етнички различитих група са циљем свестранијег откривања узрока али и последица тих односа у обичајима наведених заједница. Дакле, предмет овог рада јесте

да се компаративном анализом карашевских и алмашких обичаја истакну заједнички елементи у њима, односно да се предоче начини и чиниоци који су фаворизовали интерференције, преплитања и позајмљивања обичајних и ритуалних елемената, те да се на тај начин дође до нових сазнања о етничким приликама и односима у југозападном делу румунског Баната у средњем веку.

2.0. У средњовековним споменицима налазимо поуздане доказе о томе да су у раздобљу од V до IX века на простору Баната живела претежно словенска племена [Ердељановић, 1925: 276; Поповић, 1955: 15; Ивић, 1929: 5; И. Поповић, 1955: 25; Пејин, 2003: 3-9] која су, према мађарским изворима, били Срби [Пејин, 2003: 8]. Мађарски историчари недвосмислено тврде да су Словени које су Мађари затекли у Банату и западном Ердељу били претежно Срби и, у мањем броју, Бугари [Поповић, 1955: 17; Пејин, 2003: 8, 11]. Поред Срба и мањег броја Бугара, други бројчано значајан етнички елемент у Банату чинили су Румуни¹ [Ердељановић, 1925: 277; Поповић, 1955: 17; Пејин, 2003: 4, 6-11]. На основи тих извора, до таквог закључка стижу бројни српски и страни научници – историчари, лингвисти, етнологзи и други². Напомињемо да су остаци (трагови) тог, како га Ердељановић назвао, *најстаријег словенског слоја* у Банату, делимично очувани (видљиви) и данас у трима српскословенским енклавама: банатскоцрногорској, карашевској и свиничкој [Ердељановић, 1925: 294; Ioniță, 1982: 36; Iordan, 1963: 3; Радан, 2015²: 92].

Иако почев од XI века у Банат се досељавају Мађари, али у малом броју, све до XVIII века апсолутну већину банатског становништва сачињавали су Срби и Румуни.

2.1. У раздобљу од XIV до XVIII века, стариначки аутохтони етнички елементи у Банату – српски и румунски, појачани су досељавањем Срба из крајева јужно од Дунава, нарочито у равничарски део Баната [Поповић 1955: 35-36; Ердељановић, 1925: 289; Cotoșman, 1934: 102], и Румуна из Ердеља и Олтеније, претежно у брдско-планински део Баната [Petrovici, 1935 б: 29-30; Țintă, 1972: 73-74; Izverniceanu, 1935: 10-16; Prodan, 1944: 60-74]. Треба напоменути да је у брдско-планинском Банату, осим у наведеним трима енклавама, стариначки словенски живаљ био асимилиран. О таквој се

¹ По мишљењу Ивана Поповића [Поповић, 1955: 42] и још неких историчара [в., нпр.: Roesler 1871], Румуни су се из балканских предела јужно од Дунава касније доселили у Дакију (и Банат) и потом романизовали ту затечено словенско становништво.

² Милекер, Швикер, Бем, Чапловић, Пешти, Салај, Церниг, Барањ, Пико, Зеремски, Нидерле, Витковић, Симоновић, Радоњић, Станојевић, А. Ивић, Ј. Пејин, М. Н. Радан и други [в. Ердељановић, 1925: 277, 301, 304; Поповић, 1955: 42; Radan, 2000: 62, 222].

асимилицији може се говорити и у Алмашкој долини. Ова теза темељи се на досадашњим топономастичким, етнолошким и језичким истраживањима у Алмашкој долини, али су за коначни закључак неопходна нова, темељна и интердисциплинарна истраживања.

2.2. Етничко порекло Алмажана није, по нашем мишљењу, јасно и уверљиво утврђено и свестрано сагледано. Иако су прва алмашка насеља забележена тек у XV веку, савим је сигурно да је Алмашка долина и до тада била насељена јер би у противном постојање Алмашког дистрикта у XIV веку, помињаног у мађарским документима, било бесмислено. Непознаница је, међутим, етничка структура тог старог становништва која се, будући да не постоје писани извори о томе, може добрим делом разоткрити индиректним путем, помоћу лингвистичких (топонимија, говор, делимично и ономастика), фолклористичких, етнографских, антрополошких и других факата. У сваком случају, индиције које пружа народно предање, наиме да су преци данашњих Алмажана досељеници из северних (Ердељ) [Petrovici, 1935 б: 29, 81] и југоисточних румунских провинција (Олтенија) [Радан, 2015: 359-360] јесте највероватније тачно али није потпуно (види ниже – 2.2.1. и 2.2.2.). Будући да су бројни и видљиви јужнословенски трагови западног, српског типа у топонимији, говорима, обичајима и фолклору Алмажана, чудно је што се у њиховим предањима ништа не помиње о словенском/српском супстрату. У вези са етногенезом Алмажана, реномирани румунски лингвисти сматрају да су данашњи житељи Алмашке долине потомци румунских досељеника који су ту затекли аутохтоне Словене истог типа / српског/ као они у Карашкој долини – остатке најстаријег словенског слоја у Банату, које су, будући да су били бројчано инфериорни, досељеници асимилирали [Petrovici, 1970: 138-141; Радан 1992: 143-154; Радан, 2015: 370; DR, 1977: 145-152; TDR, 1984: 240-284]. Илустрације ради, дајемо само два краћа казивања заснована на народном предању Алмажана у вези са њиховим пореклом која је Е. Петровић записао од својих казивача Алмажана:

2.2.1. „... Rumîni or venit ca fugari, scăpaț din robia Turșilor, ca păstori dă vițe. O trăit în păduri, în pescărie. Apoi atuns s-o așădzat mai amînat Rumîni (казивач: Ion Boroșan, Bănia)“ [Petrovici, 1935 б: 78]³ („... Румуни су дошли као бегунци побегли из турског ропства, као пастири крупне стоке. Живели су по шумама, по пећинама. Дакле онда, касније су се доселили Румуни“).

2.2.2. „... Unî sînt veniț dîla Rumînia dîla Drumu–Oii. Așa, m-o spus bătrîni mei“ (казивач: Ilie Bălaure, Șopotul Nou) [Petrovici, 1935 б: 81] („... Неки су дошли из Румуније из [места – наша примедба] Друму Оји. Тако су ми рекли моји стари“).

³ У преводу: „... Румуни су дошли као бегунци, побегли из турског ропства, као пастири крупне стоке. Живели су по шумама, по пећинама. Дакле онда, касније су се доселили Румуни“.

2.3. Што се тиче етногенезе карашевског живља, најновија дијалектолошка и етнолошка истраживања указују на то да је тај процес био сложен и дуготрајан. Наиме, бројне чињенице указују на то да су Карашевци потомци аутохтоног, најстаријег словенског слоја у Банату који су се почев од краја XIV и почетка XV века помешали са српским досељеницима пристиглим из области јужно од Дунава [Ердељановић, 1925: 294, 302; И. Поповић, 1955: 45-46; Радан, 2015²: 92], те да је знатан удео у формирању карашевске етничке енклаве имао румунски банатски живаљ са којим су Карашевци вековима били у непосредном контакту и, мада не масовно, мешали се са њима [в. Radan, 2000: 222].

3.0. Грађу за овај рад црпили смо из стручних студија о Алмажанима и Алмашкој долини [Petrovici, 1935 б: 39-158; Petrovici, 1970: 138-141; Радан, 2015: 353-372; DR, 1977: 145-152, 240] и од казивача из ове области⁴.

Као припадник и зналац карашевске етничке заједнице, при проучавању алмашких Румуна уочио сам бројне сличности између њих и Карашевака, пре свега на лингвистичком, али и на етнолошком и фолклористичком плану. Будући да смо у претходним радовима анализирали алмашки говор и топонимију у поређењу са карашевским говорима и топонимијом, у овом раду, полазећи од уочених сличности, извршићемо компаративну анализу *појединих* алмашких и карашевских обичаја. Пошто су велике и бројне сличности уочене у већини обичаја, у овој анализи осврнућемо се само на неколико од њих, наиме на оне који су, с једне стране, од већег значаја за ове заједнице, а с друге стране, у којима су заједнички елементи бројнији, као што су кућна слава, Крстовдан, премеравање млека оваца и др.

3.1. *Кућна* или *крсна слава*. Познато је да је *крсна* или *кућна слава* специфичан српски обичај, један од обележја српског народа, коју имају сви православни Срби, али и понеки Срби католичке (ту убрајамо и Карашевке) или исламске вероисповеди (муслимани). Изузетно, у подручјима који се граниче са српским етничким простором, крсну славу прославља мањи број православних Македонаца, Бугара, Румуна (Банат, Олтенија)⁵ и католичких Албанаца [Дробњаковић, 1960: 237; Радан, 1998: 107].

3.1.1. *Крсна слава* јесте обичај који Румуни немају, осим понеких у Ба-

⁴ Казивачи: 1. Марија Ускату (Maria Uscatu), рођ. 1928, Далбошец; 2. Јоан Ускату (Ioan Uscatu), рођ. 1955, Далбошец; 3. Јон Имбреску (Ion Imbrescu), рођ. 1968, рођ. 1968, Ефтимје Мургу. Такође, користили смо податке из докторске дисертације госпође Марије Ватка (Maria Vătcă) *Obiceiurile de iarnă în Valea Almăjului (jud. Caraș-Severin)*. Colindele și colindatul, одбраћене на Западном универзитету у Темишвару 2015. године.

⁵ Овде треба укључити и Румуне из североисточне Србије.

нату и Олтенији (југозападни део Румуније). Алмашки Румуни имају кућну славу коју називају *prázňik* (*prázňic*⁶ < слов. *праздникъ* [в. DER: 630] /уп. у Кг: *славење, славиње*) и празнују је у част свесветитеља заштитника куће (*„patrónul casei* или *patrónul cășii*“ /Аг/ - уп. у Кг: *патраон дѡма, свѣтилъ*). Једино у насељу Ефтимиие Мургу, некадашње Рударија /*Рудѣрија*/, слава се зове *rúga casei* „молитва куће /=кућна слава/“. Као и код Карашевака, и код алмашких Румуна свака кућа обавезно има бар један *prázňik* /славу/, а неке куће имају и две славе, односно два свеца заштитника. Две крсне славе (код Карашевака понеки имају чак и три кућне салве) имају оне породице у којима су некада супружници, јединци у оца и мајке, наследили обе куће и оба имања, па у таквим случајевима одлуче, како не би изгубили свеце заштитнике својих предака, да празнују светитеље обеју кућа. Неке породице, и у Карашкој и у Алмашкој долини, које су у једном тренутку нађу у некој великој невољи (болест, парница и сл.) узимају и неког другог светитеља за кућног заштитника којем се заједно да ће га надаље увек славити само да их избави зла које их је задесило [Petrovici, 1935 б: 40; Радан, 2015: 273-274]. Алмажани највише славе Св. Архангела Михаила (*Aránžel, Aránžil* /*Арánжел, Арánжил*/ - Аг) /уп. *Рánђел, Арánжел* /Ј/, *Рánђ'ел, Арánђ'ел* /оКг/), Св. Димитрија (*Sâmјedru* /*Съмједру*/ - Аг), Св. Параскеву (*Vînirja marј* /*Винјирја марј*“ - Аг „Велики Петак“ / *Свѣта Параскија* - Кг), Св. Николу (*Sfântu Nicoláie* и/или *Sfântu Micoláie* /*Сфънту Њиколáје, Сфънту Миколáје*/ - Аг / *Свѣти Микóла* - Кг), Св. Стефана (*Sfântu Stăpăn* /*Сфънту Стъпън*/ - Аг / уп. у Карашевака: *Свѣти Стѣпан*), Св. Јована Крститеља (*Sfântu Ion* /*Сфънту Јон*/, *Cristoј* /*Кристóу* <срп. Крстов/ - Аг „Крстовдан“ / уп. код Карашевака: *Крстóвдán, Свѣти Їван Крстíтељ*), Св. Петра (*Sâmpјețru* /*Съмпјетру*/ - Аг / *Свѣти Птар, Петрóвдán, Петрóвдђн, Петрóвдђн* - Кг), Св. Алимпија (*Alímpiјi* /*Алимпиј*/). Изузев Св. Алимпија, све наведене светитеље које празнују Алмажани празнују и Карашевци⁷, али је много већи број светитеља заштитника у Карашевака [в. Радан, Ускату, 2011: 91-142].

Посебно истичемо овде истоветни облик имена који користе како Алмажани - *Micoláie* (Аг), тако и Карашевци - *Микóла* /види и надимак *Миклóш*/ (Кг) „Никола“, презиме које се временом вероватно усталио под утицајем мађарског презимена *Miklós, Mikló, Miki* (уп. и рус. *Миколай, Микола* < грч. *Nikólaos*), односно *Sfântu Stăpăn* /*Сфънту Стъпън*/ (Аг) - *Свѣти Стѣпан* (Кг).

3.1.2. *Кратак опис алмашке славе.* Најпре треба нагласити да је у суштини обредна пракса крсне славе у целој Алмашкој долини иста, мада

⁶ Једно од значења румунског глагола словенске провенијенције *a práznuí* јесте „славити, прослављати, светковати, празновати“.

⁷ Само две карашевске породице имају за кућну /крсну/ славу Св. Димитрија / Митровдан [в. Радан, Ускату, 2011: 91-141].

постоје поједине специфичности које се испољавају у сваком насељу. Такође, треба истаћи да је данас славски обред код Алмажана, као и код Карашевака, веома упрошћен. Наиме, обред се данас своди на само један дан, али се и даље врши. Дајемо, у наставку, сажет опис алмашке крсне славе онакве каква је она била до шездесетих година прошлог века. Ниже је описана слава из Далбошеца, а узгред су изнете неке славске специфичности у другим алмашким насељима.

Све до седме деценије прошлог века, крсна слава прослављала се два дана. Свечар је позивао на славу родбину, комшије и пријатеље, а сви учесници зову се *gósćⁱ* (<срп. *gost, гости*; уп. карашевски архаични множински облик *gósh'e* /<*gost* + *-je*/ „гости“). Уочи славе, свечаре је обилазио свештеник ради освештења њихових кућа. Првог дана, увече, у највећој, гостинској соби у којој се налази и икона светитеља заштитника, одвијао се славски обред назван *śiniśóara* (деминутив од рум. бан. *śinǎ* „вечера“ / уп. *нанавѐч'ер* - Кг). У неким насељима (Дб), та обредна вечера посвећена је упокојеним прецима дотичне куће, а у другима (ЕМ, ШН) помен душама упокојених предака врши се другог дана празника, а обред је назван *záua mórřilor* /*Зѐуа морѐлор*/ „дан мртвих“. У тањире постављене на славском столу стављају се све врсте припремљених јела, три свећице, тамјан, а припремљен је и *jǎghi* /*жѐг^u*/ „жар“ (уп. у неким Кг /Кл, Л, В, Н/: *жѝк* „жар“). На столу се налази, такође, и тањир зван *śúć'e* /*кѝћ'e*/ (<срп. *кућа*) у који се стављају: обредни колачић, свећица, зрна жита, кукуруза и пасуља која је домаћин припремио за сетву. У појединим насељима на славску трпезу стављају и *molitv*-у „освећена водица“ и *busujóc* /*бусујок*/ „босиљак“. У тањир сваког госта ставља се обредни колачић и свећица (*lumínǎ* /*луминь*/ „светлост“)⁸. Кад се окупе сви позвани гости, најчешће домаћин, газда куће, или неко од присутних који је вешт говорник⁹, стојећи у прочељу обредног стола, поздравља присутне речима: „*Búnǎ sára gósći meǎ!*“ /*Бѐнь сара гóшћи мѐј!*/ („Добро вече моји гости!“) и запаљује три свеће у част празнованог светитеља које ће домаћин држати упаљене у руци све до краја вечере (односно ручка идућег дана, на дан прослављаног светитеља). Тада сви устају и запаљују свећице¹⁰. Потом се посипа мало тамјана преко жара са ватраља и сви помоле гласно *Tátǎl nóstru* (“Оче наш“). По окончању молитве, сви ухвате тањир

⁸ Будући да Румуни за свећу користе лексему „*lumânare*“, алмашки облик је интересантан и по томе што је можда у вези са карашевском лексемом *próscit* (К, Ј, Н, Кл) /варијанте: *próscet* (Л) /*прóсвѐт* (Р, Л)/ „ватра (у семантичком значењу реч је о светлосној компоненти ватре)“ [в. Радан, 2007: 433-435].

⁹ Свештеник, ако је присутан, обавља свечарски ритуал.

¹⁰ Према казивању наших (Марија и Јон Ускату) и других информатора из Дб (в., нпр. Флоареа Бачила [Vâtsă, 2015]) свећице се запале ради сећања на упокојене претке из дотичне куће, јер се те вечери даје парастос мртвима, а сутрадан се ручак даје у част светитеља, за благостање куће, здравље укућана, за богат род пшенице, кукуруза, плодност стоке итд.

ciúcie који љуљкају /подижу/ говорећи: „*Dumñedzēju sǎ primjascǎ și cámpu sǎ rodzascǎ și gázda sǎ trăjascǎ!*“ /Думњесеу сь примјаскь ши кьмпу сь рођаскь ши газда сь тръјаскь!/ „Бог да прими и поље да роди и газда (домаћин) да живи!“¹¹. Домаћин потом узима чашу пуну ракијом те њоме посипа горњи праг врата и ту гаси своје три свеће говорећи: „*Dumñedzēju l'a aprins, noj l'e stînzem* /Думњесеу ља апринс, ној ље стъњжем!/ „Бог их је упалио, ми их гасимо!“, а гости такође гасе своје свећице. Након тога домаћин сипа свим гостима (само мушкарцима!) ракију у чаше, наздрављају и опет изговарају: „*Cámpu sǎ rodzascǎ și gázda sǎ trăjascǎ!*“. На крају вечере, опет се моли *Оче наши*, након чега разговарају о свему и свачему, причају разне догодовштине, збијају шале. На одласку се сваком госту даје славски колачић и *теșpájt-e* „ситни, слатки колачи“ (<нем. *Mehlspeise*; и у Кг, такође се за исто такве колаче, користи немачка позајмљеница *мешпáјц* /мн. *мешпáјци*/). По одласку гостију, домаћини почисте сто али остављају на њему једну чашицу пуну ракијом и другу пуну водом, како би имали шта пити упокојени када буду дошли преко ноћи у кућу.

Главни обред одвијао се другог дана, у подне, на дан слављеног светитеља, који је назван *záua máre* /зљау мáре/ „велики дан“. Тада је сво припремљено јело и пиће намењено светитељу заштитнику /патрону/ куће, а домаћин у својој здравици каже: „*Sǎ fiје naјinća luј Dumñedzēju péntru sfántul ...*“ /Сь фије најинћа луј Думњесеу пентру сфънтул/ „Да буде испред Бога [... у славу Божју] за [... у част] светог ...¹²“. Славски ритуал и другог дана исти је као и претходне вечери.

Нећемо описивати овде карашевску славу пошто смо то већ детаљно урадили у једном нашем раду [Радан, 1998: 105-110; в. и: Радан, 2004: 34-98], али ћемо у наставку, позивајући се на наведене и друге радове, изнети сличности и разлике у славском обреду код Алмажана и Карашевака.

3.1.3. Заједнички или веома слични елементи славског обреда код Алмажана и Карашевака.

Од најважнијих *заједничких елемената* славског обреда, истичемо следеће:

3.1.3.1. Централно прослављање (главна славска трпеза) одржавало се другог дана, на дан прослављеног светитеља (изузев горенаведених двају алмашких насеља); прослављање истих слава/светитеља (уп., нпр., алмашке и карашевске крсне славе са славама клисурских Срба)!; постојање породица које имају и по две крсне славе (чак и три код Карашевака); иста или вео-

¹¹ Текст варира од места до места, али, у суштини, има исту садржину [в., нпр.: Petrovici, 1935 б: 40].

¹² Наводи се име светитеља покровитеља куће.

ма слична ритуална јела и пића: славски колач (*colác* Аг - *koláč* 'Кг)¹³ и славски колачићи (*colášéj* Аг - *koláč 'ih' u* Кг), супа са резанцима, овчији паприкаш (*papricás /dā oáje/* Аг - *lovč' u/ paprikáš* - Кг), сарме (*sárme* Аг - *cárme* /Кл, Л, В, Н/) и/или кисели купус¹⁴, печење¹⁵, колачи (*mešpájt* и *colác* /мн.: *coláši/* (заст.) Аг - *koláč 'u* /от мака, от орџи, от киселице (с пекмезом), от рахата, от сирџа (пџка) Кг/; и у Кг користи се и лексема *mešpájci* /мн. *mešpájci/* али само за ситне, слатке колаче, који су се почели припремати у Карашевака најраније пре Другог светског рата (<нем. *Mehlspeise*), ракија (*rákij e* Аг- *rakija* Кг), ређе вино (Алмашка, као и Карашка долина, нису винска подручја); коришћење следећих славских реквизита: мале славске свећице за сваког госта (дају се само на славској вечери /славским вечерама/), тамјан (*tāmāne* Аг - *tāmān* /К, Ј/, *tāmān, tāmān* /Кл, Л, Н, В/, *tāmān* /Р/), зрна жита и кукуруза, ракија, не коришћење кољива и уља. Данашња карактеристика: упрошћено/скраћено прослављање: један дан слављења (једна славска трпеза) уз нестанак појединих славских ритуала.

3.1.3.2. Најважнији славски ритуални моменти обрета: славска здравица (неупоредиво обимнија и разрађенија у Карашевака) [в. Радан, 2015³: 271-272; Радан, 2004: 92-95], паљење и гашење свећица (Алмажани) – паљење и гашење славске свеће¹⁶ и свећица (Карашевци); кађење тамјаном; дизање у славу (са малим разликама у детаљима); молитва; остављање на столу једне чаше са ракијом и једне са водом (Алмажани), односно славског јела и пића по окончању славске вечере/ручка (Карашевци).

3.1.3.3. Исти или веома слични називи славских трпеза /у форми или у семантичком погледу/: а) увече, уочи славе: *šinišóara* „вечерица“ (Алм.) - *nanavéc'er* (Кар.); б) на дан славе, у подне: *záua máre* „велики дан (у подне, усред дана)“ (Алм.) - *náplani* „у подне“ (Кар.), али и називи других славских обрета или реквизита (види горе 3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.). Мишљења смо да је веома значајна и индикативна чињеница што су бројни називи славских обрета истоветни било по форми, било у семантичком погледу. Та чињеница представља значајну индицију о не тако давном заједночком етничком супстрату двеју заједница (види горе 3.1.2.).

¹³ Код Карашевака и Алмажана се за хлеб користи исти лексема: *pítā* Аг - *núta* Кг (уп. срп. *пита*); уп и лексема: *māláj* Аг - *maláj* Кг „проја, хлеб од кукурузног брашна (која се, понекад, такође налазила на славској трпези /због сиромаштва, људи нису имали довољно пшеничног брашна за прављење више хлебова/)“. Занимљиво је напоменути да Алмажани користе две позамљенице везане за кулинарство из српског језика: *péko* „пекара“ и *pítár* „пекар“.

¹⁴ Код Карашевака се обавезно припрема и кромпир куван испод сача (или, у новије време, у рерни).

¹⁵ Ако се крсна слава прославља у време поста, и код Алмажана, и код Карашевака, припремају се само посна јела.

¹⁶ Пре седамдесетак и више година, славску свећу код Карашевака палило је неко мало мушко дете на ватри са огњишта [в. Радан, 2004: 92].

3.1.4. Разлике у славском обреду код Карашевака и Алмажана тичу се:

3.1.4.1. Степена заступљености неких важнијих славских ритуала или елемената, наиме: кратка здравица (Алм.) - подужа здравица (*намењање*) од пет до седам, чак и више здравица /чаша/ (Кар.); трајање славе: два дана /једна вечера и један ручак/ (Алм.) - три дана /четири славске трпезе: два ручка и две вечере/ (Кар.); свечанији дочек и интензивније дворече гостију (Кар.).

3.1.4.2. Постојања или непостојања појединих славских ритуала или елемената/момената у једној од заједница.

Тако, Карашевци имају (или су до скоро имали) а Алмажани немају: сечење славског колача и, све до недавно, његово поливање ракијом; поси-пање жара зрнцима жита, тамјаном и ракијом; спуштање чаше пуне ракијом (одмах након подизања славског колача у славу) [в. Радан, 2004: 40-50].

С друге стране, Алмажани имају а Карашевци немају: освећење све-чарских кућа дан-два пре крсне славе (*vine pópa fáseⁱ molítva* „долази поп чини /чита/ молитву“); славска икона је обавезан реквизит (код Карашева-ка неки је имају, а неки немају); поред славског колача, на славском столу, испред сваког госта, ставља се обредни колачић; једна од две славске трпезе посвећена је култу предака /*záua mórřilor*/ (ово је данас¹⁷ најбитнија разлика у славском обреду двеју заједница).

3.1.5. Веома снажан аргуменат у прилог тези да су данашњи Алма-жани потомци досељених Румуна из околних румунских регија – Ердеља и Олтеније, који су се помешали са аутохтоним словенским/српским ста-новништвом, јесте, заправо, чињеница да имају и прослављају крсну славу која представља типично обележје српског народа, а коју су преузели од затеченог овде карашког православног словенског (српског) живља. Кар-актеристике алмашких говора и алмашке топонимије [в. Радан, 2015: 354, 359-369], али и бројних елемената њихове славе, као што смо горе изнели, поклапају се са карашевским славским обредом. То значи да су алмашки Словени које су досељени Румуни затекли у Алмашкој долини били истог типа као и карашки Словени, преци данашњих Карашевака. Превелике су и бројне сличности, односно заједнички елементи у славском обреду двеју заједница, да би их могли сматрати позајмицама из духовне културе једног или другог народа или да су резултат међусобних утицаја извршених само путем директних контаката који, иако вишевековни, нису могли бити нити интензивни, нити масовни, због доста тешко премостивих природних (пла-

¹⁷ Према неким индикацијама, и карашевска слава је све до недавно садржала и елементе које се односе на култ мртвих предака (последња, осма здравица испијала се за покој мртвих душа [в. Радан, 2004: 94]), но ти елементи, највероватније, нису били толико наглашени као код алмашких Румуна. Према нашем мишљењу, то је секундарни елеменат овог обреда, који је данас ишчезнуо [в. Радан, 2015: 271-272].

нински масив који раздваја две области), инфраструктурних (непостојање путева све до XVIII века) и других препрека (верска припадност) [в. Радан, 2015: 353-360]. Сасвим је извесно да су поједини заједнички елементи могли бити позајмљени и у таквим околностима (међусобних контакта), али су у овом случају крсну славу са њеним основним обележјима румунски досељеници примили директно од Словена староседелаца који су на крају били румунизирани. Осим тога, поједини елементи, у мањем броју, могли су доспети у алмашки славски обред од јужних суседа – Срба Клисуреца. У прилог овоме иде алмашки обичај *Mîtcălău* (*Мѣткѣлѣу*), који се одржава првог уторка после Томине недеље; тада се фарбају јаја црвеном бојом и девојке се кумаче тако што једна другој пружа руку и од тада постају сестре */sôră/* или кумаче */cumăşe* „кумаше“/ [в. Petrovici, 1935 б: 44]. Обичај кумачења веома је распрострањен код Срба Клисуреца [в. Крстић, 2002: 267-268] од којих су га Алмажани позајмили, а Карашевцима је у том виду непознат.

3.2. Бројни су слични обичаји из *Божихног циклуса* код Алмажана и Карашевака. Међутим, због ограниченог простора, осврнућемо се веома кратко на обичај *коледа*. Емил Петровић, најпознатији и најтемељнији истраживач алмашких обичаја који је своја истраживања у овој области вршио почетком тридесетих година прошлог века, констатовао је са великим чуђењем да је скоро невероватно што у Алмашкој долини нема коледарских обичаја. Његово чуђење потиче од чињенице што већина Румуна има веома богат и разноврстан репертоар ових обичаја (*pluguşor, capra, ţurca, brezaia* и др.) и није очекивао да у овом крају, познатом по добро конзервисаним бројним и разноврсним обичајима, скоро да нема коледарских.

Ако малобројне алмашке коледарске обичаје упоредимо са истим обичајима у Карашевака, констатоваћемо исто стање у карашевској заједници. У вези са коледарским обичајима, Петровић је код Алмажана забележио да једино деца коледају - *mîerg în coliendră* */mјerg њн колиѐндрѣ/* увече *îspră Crăşun* */іспрѣ Крѣш љн/* (*îspră < ісприт* Кг, срп. *испред*), то јест пре Божића - на Бадње вече, певајући неку црквену песмицу и бивају подарени комадом меса, сира, сланине, кобасице или новцем. У Бозовићу, ноћу коледају Цигани. Забележио је, такође, да ипак неки *îmbălă şi cu stăua* */stiaua/* */ѣмбѣлѣ шѣ ку стѣуа (стиѣуа)/* „иду и звездом“ (звездари), затим маскирање младића који се ружно облаче (стари кожуси, похабане хаљине – *să fac maimuś* */сѣ фак мајмуиś/* „праве се мајмунѣ / прерушавају се у мајмуне“) и мешају се са групама мештана задиркивајући их и покушавајући да их пољубе (нарочито девојке), као и то да је већ тада био изгубљен обичај опхођења кућа са *шербуљем* */şerbu*, рум. књиж. *cerbul* (чербу/л) „јелен“ или „*клоцалицом*“ у данима од Божића до Богојављења од стране маскираних мештана у насељу Банија (Bănia) [Petrovici, 1935 б: 40-41].

Коледарски карашевски обичаји су такође малобројни. На Бадњи дан увече и сутра дан увече - на Божић, групе од најмање два или (најчешће)

више дечака обилазе куће *бетлѐмам* (бетлемари), тј. вертепом, певајући под прозорима пригодне црквене песмице о Христовом рођењу, затим на Крстовдан и на Богојављење увече, такође групе дечака *їду свѣздѐм* (звездари) певајући једну пригодну црквену песму (*Три краља свѣзда вођ'аше*). Звезду су носили на штапу/мотки, израђену у кругу сита тако што су једну страну решета покривали картоном на којем је нацртан, залепљен или изрезбарен крст, монограм Исуса Христа, звездице и сл., а у сито стављали су запаљену свећницу (данас батеријску лампу). На спољној страни круга решета лепе (фиксирају) се најчешће три рогља (од обојеног папира), те је тако решето добијало облик звезде. И у карашевским селима бетлемари и звездари даривани су у недавној прошлости колачима, воћем, ређе ситним новцем, а задњих деценија обавезно новцем и слаткишима, а примљене дарове су потом међусобно равноправно делили. Све до шездесетих година XX века, мале бетлемаре и звездаре обично је пратио одрасто човек с преврнутим кожухом, понекад маскиран, са циљем да да их заштити од евентуално насртљивих пијаница или злонамерних. Такође, све ређе се данас врши обичај уочи Нове године, увече, да младићи обучени дугачким, похабаним и преврнутим кожусима обилазе куће и групе мештана.

3.2.1. За разлику од Алмажана, Карашевци су до данас сачували обичај кретања кроз село маскиране поворке познате у Карашеву, Јабалчу и Нермију под именом *Ч'ѐрбул* или *Мошуље* (*Мошули*)¹⁸, а у осталим селима *Мошули* /Л, Р, В/ и *Мошѐрке* /Кл/. Обичај обиласка села маскираних у карашевским насељима врши се уочи ускршњег поста, на *Покладе* или *Фашиање*. Овај покладни обичај који се и данас врши у свим карашевским насељима, најархаичнији је и најбоље конзервисан у Карашеву [в. Радан, 2004: 105, 107; Радан, 1995]. Овакве обичаје маскираних поворки о Месојеђима или током ускршњег поста налазимо претежно код Румуна, али је обичај очуван до данашњих дана и код Срба у јужном Банату и западном Срему [Босић, 1996:191-193]. Због велике распрострањености на румунским просторима, клоцалицу – шербуља већина истраживача сматра румунским народним обичајем. Међутим, након анализе покладног обичаја из Карашева склони смо закључити да је данашњи карашевски *Ч'ѐрбул* највероватније сложен обред настао контаминацијом неког древног словенског култа плодности чије је оличење била такође нека дивља или домаћа животиња са Цернуносовим култом јелена из митологије неког древног народа (грчког, римског, келтског) [Радан, 2004: 112-113; в. и: Босић, 1996: 126-127].

3.2.2. Што се тиче карашевских звездара, остаје отворено питање зашто се коринђа на Крстовдан и на Богојављење (по католичком календару) а

¹⁸ Називи овог обичаја потичу од назива главних маски: *ч'ѐрбул* (<рум. *cérb/ul* „јелен“) и *мошул* /јд./, *мошуље*, *мошули* /мн./ (<рум. *mós/ul* „старац, дед /предак/“; реч је ушла и у мађ.: *mosuly*).

не на Бадње вече и на Божић, то јест у очи и на дан рођења Христова, као што се ради, сасвим оправдано, у Алмашкој долини и у другим местима средњег и јужног Баната [в. Босић, 1996: 125-126]. Могућа су два одговора: 1) будући да су у прошлости Карашевци били православне вероисповести [Radan, 2000: 41-42], задржали су стари датум обиласка кућа звездом, тј. 5. и 6. јануара јер је тада по јулијанском календару Божић, рођење Христова; б) ако су овај обичај Карашевци позајмили у новије време (XVIII-XIX век) од Немаца¹⁹ који су се доселили у Банат, онда су Карашевци заједно са обичајем преузели и датум обиласка села звездом [Дробњаковић, 1960: 189]. Ово питање захтева темељно истраживање након којег би могли добити прави одговор.

У вези са божићним /зимским/ циклусом наводимо и то да су бројна веровања и сујеверја заједничка и Алмажанима и Карашевцима [в. и уп.: Petrovici, 1935 б; Birta, 1993; Радан, 2004: 123-160].

3.3. Пролећни пастирски обичаји. У брдско-планинским крајевима какви су Алмашка и Карашка долина веома је цењен и поштован Св. Ђурђељ' (Кар) - *Simžordz/ul /Съмжорс/у/* (Алм). Ђурђевдански обичаји и веровања, вршени на сам Ђурђевдан (по старом и по новом календару), бројни су и тесно повезани за сточарство, здравље и благостање. Они обулују магијско-апотропејским радњама и обредима са циљем да вештице или друге зле силе не би нашкодиле марви, пре свега да јој не би „одузеле млеко“ (Алм., Кар.) или да се не би стока изјаловила (Кар.). О важности и поштовању које и Алмжани и Карашевци придају Св. Ђорђу, којег сматрају заштитником стоке, говори чињеница да га и једни и други, у великом броју, прослављају као кућног светитеља.

Од ђурђевданских обичаја, најрелевантнији за циљ нашега рада, чини нам се да су следећа два: *răscuăitul* /ръскуѣѣтул/ (*răscuăie mărva* /ръскуѣѣе мърва/) (Аг) - *откуѣње* (Кг) и *smăldz* /смѣлз/ (Аг) - *смѣрљање* (Кг).

3.3.1. За Ђурђевдан се припреми обредни округли колач са шупљином у средини. Тај се колач, на Ђурђевдан ујутро, окити врбовим гранчицама и цвећем, затим укућани узимају окићени обредни колач и ведро (*gǎliātă / gьl'atъ/*; раније у Кар. – *ч'абър*, данас обично неко *вѣдро*), такође окићено зеленилом, у које ће помустити овце или краве и одлазе код оваца, односно крава да их помузу. Потом се окићени колач поставља преко ведрa а домаћин или неко од одраслих укућана музе овце тако да помужено млеко цури у ведро кроз шупљину колача. Када је мужа оваца завршена, двоје деце, дечак и девојчица, с једне и с друге стране ухвате за колач и, симулирајући његово кидање, дечак каже *súcu / kúku/* (Аг) - *kúku* – (Кг), а девојчица

¹⁹ Овај обичај код Немаца познат је из давнина под именом *Штернсигери* а позајмили су га Словенци, Хрвати и понегде Срби (средњи и јужни Банат).

одговара *răscûci* /рѣскѹку/ (Аг) - *раскѹку* (Кг). Тај чин се понавља три пута, након чега стварно повуку и раскину колач и једу га са помуженим млеком, а неколико мрвица колача стављају у овчији сланик. На исти начин врши се обред и код мужења крава (колач држе испод крављег вимена). Информатори тврде да се овај обред мора извршити пре него закука кукавица (чије кукање има као ефекат губљење млека), а ако се до тада или уопште не изврши онда ће марва „изгубити“ млеко [Petrović, 1935 б: 43, 136-137].

Обичај је идентичан у Карашевака, једино што се може додати у односу на алмашки обред јесте да се код Карашевака он врши и са циљем да се стока не изјалови (и да не изгуби млеко, наравно), као и веровање Карашевака да ако дечак откине већи део колача онда ће овце ојагњити више *óvniĥ* 'а /краве ће отелити више *тељеца* /*júněta*/ (јунади), и обрнуто, ако девојчица откине већи део колача онда ће овце ојагњити више *jágњица*, односно *тељица*. Овај обичај Карашевци називају *откѹкање* [деталније види код: Живојновић, II: 53-55].

Фрапантна је не само идентичност обичаја, већ и иста терминологија обичаја: *răscuscăit* – *откѹкање*, *cîci* – *кѹку*, *răscûci* – *раскѹку*.

3.3.2. Други ђурђевдански обичај јесте обичај премеравања млека оваца, који се код Алмажана зове *smăldz* /*смѣлз*/, а код Карашевака - *смѣрљање*. Најпре желимо истаћи да је назив алмашког обичаја словенског порекла: <с + **мѣсти* (уп. у Кг: *мѣзем*, *мѣѣзем*, *мѣѣзем* [в. Радан, 2015: 125, 279]).

3.3.2.1. Структура овог обичаја у алмашким насељима јесте, у суштини, иста, али има доста варијација у детаљима од насеља до насеља. Најсличнији, скоро истовестан са карашевским обичајем јесте онај у насељу Рударији, данас Ефтимје Мургу. Дајемо, у наставку, веома сажет опис обичаја у Рударији, са допунама у вези са неким детаљима из других насеља [Petrović, 1935 б: 142-144].

У Рударији се окупи, уортачи неколико мештана и одлуче дан када ће премеравити млеко оваца. Обично се премеравање врши у понедељак, четвртак или у суботу. Казивач није прецизирао конкретно датум или период премеравања млека, али се подразумева да се тај обичај врши одмах након Ђурђевдана (недељу дана или две после 23. априла). У Бањији (Bănia) обичај се одржава две недеље након Ђурђевдана [Petrović, 1935 б:142], а код Карашевака се, све до шездесетих година прошлог века, одржавао 6. маја, на православни Ђурђевдан по јулијанском календару, али се задњих деценија то више строго не поштује, а осим тога све мањи је број Карашевака који још држе овај обичај.

У унапред одређени дан, домаћини одлазе на место где се налази струга носећи са собом ракију и хлеб и тамо ће сви заклати „ако не два, бар једно јагње“ које ће испећи *pră brúcă* /*прѣ брѹкъ*/ „на ражњу“²⁰. Печени јаганци се по-

²⁰ В. и уп. карашевску лексему *брѹка* „шиљак; штап са шиљком на који се набије јагње, ражањ“, али постоји и лексема *ражањ* која се најчешће користи за радњу печења јагњета. У Кг се ова лексема - *брѹка* - никада не користи са значењем „оно што је за велику осуду или подсмех,

том положе на прострте поњаве на земљу и, након што сваки домаћин помузе своје овце, следи мерење млека (мера се зове, као и код Карашевака, *ока*). Онај који ће имати највише млека зове се *baś /baui/* (рум. књиж. *băci /бач/*) и први ће доћи да узме количину млека која му припада, а иза њега долазиће редом све до последњег ортака, оног који је имао најмању количину млека. После мерења млека сви седну крај простртих поњава на земљу да ручају (у Бањији се припрема и супа), а после ручка покупе печену јагњетину која је преостала и носе је кућама. Све се одвијало у веселој, раздраганој атмосфери, певало се и шалило се. Од преосталог мяса мало дају и другима, првенствено Циганима, свирачима који незвани долазе, а дају и млека свима.

У појединим алмашким насељима домаћини терају овце на бачију у петак увече, а обичај се завршавао у недељу, када ће се извршити главни обред.

3.3.2.2. Код Карашевака се цео обред, као у Рударији, вршио у једном дану, код²¹ *стрџе* („на бачији“). Ујутро, удружени домаћини који се зову *бркари*, иду на бачију где сваки музе своје овце. Пре поднева, при крају муже оваца, из села почињу пристизати укућани свих домаћина. Жене су у великим корпама пуним припремљеним јелима (укључујући и супу) које су носили на глави, а мушкарци су доносили заклане печене јаганце на ражњу. Након муже оваца прелазило се на мерење млека (вршено на сличан начин као у Рударији²¹), а жене су простирале на земљу поњаве, *тр/џ/пезнике* (стољњаке) или неко друго платно на која су постављана сва припремљена јела. По завршетку мерења млека сви би поседали на земљу, сваки испред својег „трпезника“, а у прочељу је седео *овч'ар* који би најпре изговорио здравицу у којој је одавао признање *Свѣтом Ђ'урђ'у*, заштитнику стоке и пастира, молећи га да и даље чува стадо и њихове власнике од вукова, болести и других недаћа. После здравце сви су устајали и молили *Оч'џнаш*, а потом би сви поседали и почели ручати. И овде је атмосфера била весела, шалило се, певало се, па чак и играло, ако су ту били и *свирци* (Цигани). Увече су сви, задовољни и весели, одлазили својим кућама [детаљније види код: Живојновић, 1907/II: 55-56].

4. На основу гореизнесене компаративне анализе кућне славе и неколико обичаја из зимског и пролећног циклуса код алмашких Румуна и Срба Карашевака могу се извести неколико закључака који се тичу етничког порекла ових двеју заједница и некадашњег верског стања Карашевака.

4.1. Обимнија/опсежнија пракса карашевског славског обреда у поређењу са алмашким, као и истоветна или веома слична славска терминологија

срамота /брџка/“.

²¹ Постоји добро осмишљен систем мерења млека и колико ће сваки потом узети за себе.

гија (в. ниже 4.2), солидне су индикације да су Алмажани преузели крсну славу од овде затечених православних карашких Словена, уз напомену да поједини елементи, у малом броју, могли су доспети у алмашки славски обред од јужних суседа – Срба Клисурсаца /види горе 3.1.5./.

4.2. Слављење истих породичних светитеља као крсне славе и веома слична структура крсне славе, истоветна или веома слична славска терминологија (по форми или у семантичком погледу), укључујући и славске реквизите код Алмажана и Карашевака представљају изузетно важне индикације, доказе о томе да су данашњи алмашки Румуни резултат симбиозе румунских досељеника из XIV-XV века са аутохтоним алмашким словенским становништвом истог типа као онај из Карашке долине, а крајњи исход тог суживота био је асимилација /румунизација/ алмашких Словена (*нанавеч'ер* – *śiniśóara*; *нанлани* „у подне“ (Кар.) - *záua máre* /са значењем токође „у подне“; *gósc* ⁱ - *góuñ'e*; *jághi* /жъгъ"/ „жар“ - жък /Кл, Л, В, Н/, *Sfântu Micolăie* - *Свѣти Микóла*, *Sfântu Stăpân* - *Свѣти Стѣпан* и др.) /в. горе 3.1./.

4.3. Малобројни и исти обичаји из зимског (божићног) циклуса, те исти ђурђевдански пастирски обичаји са идентичном структуром и истом или веома сличном терминологијом (*răscucăitul* – *откúкање*, *cúcu-răscúcu* - *кúку-раскúку*), представљају још један снажан аргуменат у прилог гореизнесеној тези о етногенези данашњих алмашких Румуна /в. 2.2., 3.1.5., 4.2./.

4.4. Код Карашевака није сачуван термин *коледа* и његови деривати (*коледати*, *коледар*) (< лат. *calendae*) или га уопште нису имали, што иде у прилог томе да су њихови преци били аутохтони банатски Словени, али га имају Алмажани – *colindră*, којег су највероватније позајмили од Срба Клисурсаца²², на што указује његов облик; није искључена и могућност настанка овог облика контаминацијом једног српског (*коледа*, *коледар*) и једног румунског термина (*colindă*).

4.5. У лексици анализираних алмашких обичаја (и, у опште, у лексичи румунских алмашких говора [в. Радан, 2015: 363-366]) велики је број лексема карашевског /српског/ порекла (*gázda* – *gázda* „домаћин“, *tămáñe* – *tămňñ*, *tămňñ*^a /Кл, Л, Н, В/ итд.) или су изведене према карашевским лексемама (уп., нпр., лексему *lumină* „свећа /светлост/“), али је мањи број позајмљен из српских клисурских говора (*cúci'e* „кућа“, *cumáše* „кумача“). Веома је индикативна предлошко-падежна конструкција *ispră Crăşun* „пре /испред/ Божића“ која представља речит доказ о словенско /српско/-румунској смеси алмашког средњевековног становништва.

²² У говору Љупковчана (Дунавска клисура) забележен је облик *колендра* [Крстић, 2002: 211]. Треба напоменути да од свих клисурских говора из Румуније, најјачи румунски утицај испољен је у говору Свинице и Љупковце.

4.6. Познато је да католици прослављају једино *Богојављење*, док *Крстовдан* и *Богојављење* празнују само православци. Будући да Карашевци и данас прослављају оба црквена празника, логично је да су они у прошлости били православне вероисповести, што потврђују иначе и неки списи чувани у Ватиканском архиву [в. Радан, 2015³: 54-57].

4.7. Са етничког становишта, нема икакве сумње да су Карашевци Срби, што без двоумљења потврђују њихови говори [в. Petrović, 1935; Радан, 2015³ и др.], као и њихови обичаји и фолклор. У ретким средњовековним документима могу се ипак наћи неке потврде о српском пореклу Карашевака. Тако, на пример, такву потврду нашли смо у пореским списковима аустријске администрације Баната из 1743. године, чији су чиновници, поред економских и других података о банатским насељима, у ребруци о етничко-верском стању у Карашеву педантно записали да су житељи Карашева Срби католичке вероисповести („Cath. Raitz.“) [Радан, 2004:25].

4.8. Са сигурношћу можемо тврдити да су не само бројни елементи из обичајне праксе алмашких Румуна из годишњег циклуса празника, већ у великој мери и структура тих обичаја и празника, позајмљени и укоренењени у доба симбиозе аутохтоног средњовековног словенског живља²³ (истог типа као и словенски живаљ у Карашкој долини) са придошлим румунским избеглицама из Ердеља и Олтеније и, евентуално (али мало вероватно) са аутохтоним румунским алмашким становништвима.

Сигурно да су у обичајну праксу и Карашевака и Алмажана ушли понеки елементи из обичаја Мађара, а касније, почев од XVIII века, из обичаја колонизараног живља у Банат, поготово од Немаца, Чеха и др. У свим тим карашевским и алмашким обичаја има, дакако, и елемената из древног балканског обичајног супстрата.

Скраћенице

Аг - алмашки говори
Алм. – Алмашки Румуни
бан. – банатски
заст. - застарело
Кар. - Карашевци
Кг – карашевски говори
књиж. - књижевно

оКг – остали карашевски говори
мађ. - мађарски
рум. – румунски
син. - синоним
срп. - српски
слов. - словенски
уп. – упореди

²³ Мислимо ту на најстарији словенски слој у Банату о којем аргументовано говори Ј. Ердељановић [Ердељановић, 1925].

Скраћенице за насеља

А) карашевска:

В – Водник

Ј - Јабалче

К – Карашево

Кл - Клокотич

Л – Лупак

Н - Нермиђ

Р - Равник

Б) алмашка:

ДБ - Далбошец

ЕМ – Ефтимје Мургу (Рударџа)

ШН – Шопоту Ноу

Литература

- Босић, 1996: Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине • Војвођанска банка • Прометеј / Сремска Митровица: Монада.
- Дробњаковић, 1960: Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославија*, Први део. Београд: Универзитет у Београду – Научна књига
- Ердељановић, 1925: Јован Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату. *Niederlův sbornik*. Praha, стр. 275-308.
- Живојновић, 1907/I: Ј. Живојновић, Крашовани (Karašani, Karašavci). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске*, година LXXXIII, том 242, фасц. II. Нови Сад: стр. 42-67.
- Живојновић, 1907/II: Ј. Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 243, фасц. III. Нови Сад: стр. 52-79.
- Ивић, 1929: Д-р Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*. Фототипско издање. Нови Сад: Издање Матице српске.
- Крстић, 2002: Борислав Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Пејин, 2003: Јован М. Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*. Београд-Зрењанин-Кикинда-Панчево: ВЕДЕС.
- И. Поповић, 1955: Др Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица српска, Градска штампарија.
- Поповић, 1955: Др Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века - Историја насеља и становништва*. Српска академија наука. Посебна издања, књига ССХХII. Етнографски институт, књига 6. Београд: Издавачко предузеће „Научна књига“.

- Радан, 1995: Михај Н. Радан, *Порекло и обичаји Карашевака. Покладни обичај Чербул или Мошуље* – етнографски документарни филм (31'). Темишвар: Compania Internațională VIDEO ARTS.
- Радан, 1998: Михај Н. Радан, Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака, *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, књ. IV. Сврљиг: „Ћигоја – штампа“, стр.105-110.
- Радан, 2004: Михај Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији • Миртон.
- Радан, 2007: Михај Н. Радан, Терминологија ватре у говорима Карашевака. *Probleme de filologie slavă / Вопросы славянской филологии / Проблеми словенске филологије*, бр. XV. Timișoara: Editura Universității de Vest, стр. 429-442.
- Радан, 2015: Михај Н. Радан, Последице контаката и/или српско (карашевско) – румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат), *Исходишта*, 1. Темишвар-Ниш: Савез Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу, стр. 353-374.
- Радан, 2015²: Михај Н. Радан, О етничком пореклу карашевске енклаве – стварност и мит, *Језици и културе у времену и простору*, IV/1, Тематски зборник, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 2015, стр. 87-102.
- Радан, 2015³: Михај Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад - Београд: Филозофски факултет у Новом Саду • Матица српска, Нови Сад • Институт за српски језик САНУ, Београд (431 стр.).
- Радан, Ускату, 2011: Михај Н. Радан, Миљана-Радмила Ускату, Нови прилог карашевској крсној слави. *Темишварски зборник*, бр. 6. Нови Сад: Матица српска, стр. 91-141.
- Birta, 1993: Ivan Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. [ROMCART] Bukurešt.
- Cotoșman, 1934: Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie național-bisericească*, Cartea I. Timișoara.
- DER, 2007: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura SAECULUM I.O.
- DR, 1977: M. Caragiu Marioțeanu, Șt. Giosu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Ioniță, 1982: Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*. Timișoara: Editura Facla.
- Iordan, 1963: Iorgu Iordan, *Toponimia românească*. Editura Academiei R.P.R.
- Izverniceanu, 1935: Damian Izverniceanu, *Oltanii din Banat (bufenii sau țărani) și originea lor*. Lipova: Editura Libr. Românească.
- Petrovici, 1935: Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*; Imprimeria Națională București.

- Petrovici, 1935 6: Emil Petrovici, Folklor din Valea Almăjului. București, *Anuarul Arhivei de Folklor*, III, Publicat de Ion Mușlea, Imprimeria „Cartea Românească”, стр. 25-157.
- Prodan, 1944: David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea - Studiu critic* - Sibiu: Universitatea „Regele Ferdinand” Cluj-Sibiu, Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XVIII, Tip. „Cartea Românească din Cluj”, Sibiu, str. Șaguna No. 17.
- Radan, 1992: Mihai N. Radan, *Recipročni srpsko-rumunski uticaji i prožimanja u almaškoj, odnosno karaševskoj toponimiji*, Studii de limbi și literaturi moderne. Timișoara: Tipografia Universității din Timișoara, стр. 143-153;
- Radan, 2000: Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România • Editura Anthropos.
- Radan Uscatu, 2014: Miliana Radmila Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni*, Seria Antropologie/Etnologie. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Roesler, 1871: Eduard Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*. Leipzig.
- TDR, 1984: * * * *Tratat de dialectologie românească* (Coordonator: Valeiu Rusu). Craiova: Scrisul Românesc.
- Țintă, 1972: Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*. Timișoara: Editura Facla.

Електронски извори

- Vâtcă, 2015: Maria Vâtcă, *Obiceiurile de iarnă în Valea Almăjului (jud. Caraș-Severin). Colindele și colindatul* – докторска дисертација одбрањена на Западном универзитету у Темишвару 2015. године. Види и: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A8605>
- Eliana Alina Popeți, *Nunta cornilor la Bănia*: <http://www.ccajt.ro/timisiensis/nr.1-2014.pdf>

СЛИЧНОСТИ У СВАДБЕНОМ ОБИЧАЈУ КАРАШЕВАКА И РУМУНСКИХ АЛМАЖАНА — ДОКАЗ О КАРАШЕВСКО-АЛМАШКОМ СУЖИВОТУ У ПРОШЛОСТИ

Основу за анализу свадбених обичаја Румуна из Алмашке долине чине две студије – прва о свадбеним обичајима Карашевака аутора овог рада (докторска дисертација о обичајима из животног циклуса Карашевака) и друга јесте чувеног румунског слависте Емила Петровића, *Фолклор дин Валеа Алмăжулуи/Folclor din valea Almăjului* (Букурешт, 1935), у којој је детаљно описан алмашки свадбени обичај. Део грађе сакупила сам лично у алмашком насељу Далбошец. У раду су упоређена и детаљно анализирана поменута два свадбена обичаја, па и свадбена терминологија, а посебно су истакнуте сличности међу њима. Полазећи од историје и етничке структуре становништва Алмашке долине у прошлости и констатујући велике сличности између српског карашевског и румунског алмашког свадбеног обичаја, може се закључути да су те велике сличности резултат суживота Карашевака и садашњих алмашких Румуна током средњег века, чији је крајњи резултат асимилација карашевског од стране румунског живља у Долини Алмажа.

Кључне речи: свадбени обичаји, Алмашка долина (Банат), суживот, Карашевци, алмашки Румуни, утицаји, асимилација.

1. Анкета за овај рад спроведена је у карашевским селима и у алмашком селу Далбошец. Основу за анализу свадбених обичаја Румуна из Алмашке долине чини студија чувеног румунског слависте Емила Петровића, *Фолклор дин Валеа Алмăжулуи/Folclor din valea Almăjului* [1935], у којој је детаљно описан алмашки свадбени обичај и досадашња истраживања о свадбеним обичајима Карашевака аутора овог рада (докторска дисертација о обичајима из животног циклуса Карашевака) – *Крштење, свадба и смрт код Карашевака*.

1.1. Карашевци су житељи седам карашевских насеља (Карашево, Клокотич', Јабалч'е, Луџак, Нермиђ', Равник, и Водник) који живе у ју-

¹ miliana83@yahoo.com

гозападном делу румунског Баната, двадесетак километара удаљено од најближег града Решице. Алмажани живе исто у планинском југозападном делу Румуније а Алмашка долина (румунски назив: Valea Almăjului, Țara Almăjului) удаљена је осамдесетак километара од истог главног града караш-северинске жупаније. У Алмашкој долини постоје шеснаест насеља, петнаест с румунским живљем и једно чешко насеље – *Равенска* – чији су житељи познати као *пери*.

1.2. Најстарије податке карашевским насељима налазимо још у доба када су ови простори били под мађарском краљевином почев од 10. века. У то доба се по први пут спомиње и тврђава смештена недалеко од Карашева, која је највероватније постојала пре самог настанка насеља и да је по њој село Карашево добило своје име. Рушевине ове тврђаве, коју Карашевци називају *Турски град*, и данас могу се видети недалеко од села на једној од стена изнад обала реке Караш. Конкретније, први историјски записи о постојању ове тврђаве појављују се већ, по неким ауторима, још 1230. године [Трпчеа, 1969: 41], након чега она се спомиње 1247. [Туфеску, 1941: 509] године под називом *Castrum Crassou*, а потом под следећим називима: *Castrum de Karassou* - 1266, *Karasow* - 1333, *Castrum regiae maiestatis Crassou* - 1358, *Castellani de Crassofew* - 1389, 1390, 1437, 1520 [Драгану, 1933: 259].

Насеље Карашево се по први пут у историјским записима појављује године 1333., под називом *Karasow*. Затим се појављује и у другим записима под сличним називима: *Nog Carassou* и *Kyskarassou* - 1358., године под руководством кнеза Бозорада, *Krassowcz* - 1535. године, *Crassowcz* - 1550 године, *Karasevo* од 1690- 1700. године [Драгану, 1933: 259] и др. Карашево је у прошлости било значајни политички и религиозни административни центар захваљујући својој стратешкој локацији у близини тврђаве. Зато и налазимо у документима да се Карашево, око 1500. године, помиње као *oppidum*, што значи *град*.

После Карашева, прво се у документима спомиње *Јабалче*, и то 1564. године, под називом *Jabalchna*. Следе потом и друга атестирања - 1607: *Jabalcsia*, 1713: *Jabalcs*, 1828: *Jabaltsa*, 1851: *Jabalcsa*, а у мађарским документима с краја 19. и почетка 20. века била је позната под називом *Krassóalmás*.

Остала карашевска насеља у историјским написима спомињу се много касније. Међу њима прво се појављује у документима Лупак 1598. године под називом *Moyselupak*: (1785, 1851: *Lupak*, 1828: *Luppak*); Клокотич и Равник: први пут су забележени између 1690–1700. године под називом *Klokotics* (1723-1725: *Glododis*, 1785: *Klokodia*, 1828: *Klokodits*, 1851: *Klokodics*, 1913: *Krassócsörgő*), односно Равник (1690 – 1700: *Ravnik*, 1723: *Raffnek*, 1761: *Rafnek*, 1785: *Rafnec*, 1828: *Raffnik*, *Ravnik*, 1851: *Raffnik*, 1913:

Kengyelto). Најновији документе налазимо о местима Нермиђ и Водник, године: 1723. (1723, 1761: *Nermy*, 1796: *Nermed*, 1828 и 1851: *Nermeth*, односно *Wadneck* - 1723. и 1828., *Vodnik* - 1851, *Vizes* - 1913) [Сучиу, 1968: , I:157, 300, 369, 424; II:68, 255].

Карашевска насеља данас стварају једну компактну етничку заједницу, која се разликује од осталих српских заједница из румунског Баната, нарочито по својим специфичним етно-лингвистичким особинама. Међу тим особинама спада и архаични говор, мноштво старих обичаја и традиција, специфична народна ношња и фолклор, као и посебан менталитет, те католчка вероисповест. О карашевским говорима можемо рећи да су сачували бројне архаизме, које у већини српских говора данас више нема, али су и доста иновирали, а све је то последица вишевековне изолованости ове заједнице од своје матице.

1.3. Алмажани (рум.: *almăjeni*) живе у петнаест насеља и има их приближно шеснаест хиљада [[http:// ro.wikipedia.org/wiki/Tara_Almăjului](http://ro.wikipedia.org/wiki/Tara_Almăjului)]. У наставку дајемо називе алмашких насеља и податке о њиховом првобитном појављивању у историјским изворима: Eftimie Murgu, споменуто је 1410. године под именом *Gârliștea* /Гърлиштеа/, које се касније, по-чев од 1565. помиње под именом *Rudăria*/Рудрија/ (мађ. *Ógerlistye*), следе потом, 1439. г., *Moceriș* (Моџириш) /Мошириш, Моч'еруш/, 1484. г. - *Bózovici* /=Бозовић/ (*Bozovís*) /Бозовиш/, *Prilipeț* (Прилипец) (*Pârlipăț*) /Пърлипец/ и *Bănia* (бивши *Cracu Otara* /Краку Отара; мађ. *Bánya*) (*Bănia*) /Бъњија/. 1540. г. - *Lăpușnicul-Mare* (Льпушникул Маре /=Велики Льпушник) (*Lăpușnicu-Mare*) /Льпушнику Маре/, 1550. г. - *Prigor* (*Prigóru*) /Пригору/, 1577. г. - *Putna* (*Pútna*) /Путна/. 1603. г. - *Dalboșeț* (првобитни назив: *Grădiște* /Грдиште/) (*Dîlboșeț*) /Далбошец < Дълбочец/, *Gârbovăț* (Гърбовец) (*Gîrbóțu*) /Гърбџу/ и *Pătaș* (*Pătás*) /Пџаш/, 1607. г. - *Șopotul Vechi* (Шопотул Веки /=Стари Шопот) (*Șópotu*) /Шџопоту/, 1690. - *Borlovenii Vechi* (некад. *Scorțari* /Скорџар) (*BorlovBń*) /Борловџњ /. 1828. - *Șopotul-Nou* (Шопотул-Ной/ Нови Шопот) (*Bușăua*) /Бушџау/, 1829 - *Borlovenii Noi* (Борловени Нџ) (*Breázova*) /Брџазова/ [Suciu,1968].

1.4. Неколико података из историје и етничке структуре становништва Алмашке долине у прошлости.

Иако не располажемо довољним бројем историјских средњовековних записа о овом подручју, ипак документи који су из тог раздобља указују на то да је на територији где данас живе Румуни Алмажани некада постојао и словенски живаљ поред романског [Ивић, 1929: 5; Поповић, 1: 38].

Инвазија Турака на Балканско полуострво повод је за масовне сеобе како српског тако и румунског живља на овим просторима, које ће изменити дотадашњу етничку структуру становништва. Сеобе почињу крајем 14.

века и трају све до краја 18. века, од 1552. до 1716. године Алмаж, као и цео Банат, потпада под турску власт, а између 1718.–1867. биће под аустријском администрацијом. Срби насељавају превасходно равничарски део Баната, док Румуни из Ердеља и Олтеније насељавају већи део планинског дела Баната, на тај начин ојачајући романски већ постојећи живаљ. Као директна последица тих масовних сеоба превасходно румунског живља на подручју Алмашке долине јесте асимилација словенског живља на тим просторима.

Било да је реч о топонимији која је већином словенска у овим местима и сама по себи доказује присуство словенског слоја, српског језичког типа [Ердељановић, 1925: 281, 283] или пак о алмашком говору који је сачувао мноштво јужнословенских (српских) карактеристика [в. Радан, 2015], видљиви трагови постојања словенског живља на овим просторима продрли су међутим у духовној и материјалној култури мештана, о чему ћемо опширније говорити у наставку.

2. Свadbени обичаји Карашевака и румунских Алмажана

У карашевским селима сматра се да након детињства и момковања тј. девовања, када је свако већ одрасло и здраво *дете*, *фофли* (младић), односно *дефка* (девојка), треба ступити у брак, то јест засновати породицу и имати порода. Млади су све до отприлике осамдесетих година прошлог века, имали прилике да се упознају и виде на *игри* (игранци), на свадбама, као и на *седењкама* (седељкама).

Карашевци неудату девојку зову *стара велика девџка*, а неожењеног мушкарца *стари фофли*, а у тим синтагмама има доста презривог и пејоративног значења. По обичају, неудате девојке су на свечане дане носиле *салбу* - накит направљен од *таљера* (старинског, сребрног металног новца), а у осталим данима могао си да препознаш неудату девојку по начину на који је чешљала косу, прецизније, у једну плетеницу засукану у пунђу на једну страну. И данас, али ретко, само приликом великих сеоских празника као што су сеоска црквена слава, Ускрс, Божић и слично, када девојке обуку народну ношњу ставе на главу *салбу*. За разлику од девојака, удате жене носе на глави мараму, а коса им је очешљана у два *роч'ић'а* - то су две мале плетенице увијене у облику пунђе, с леве и десне стране главе, а у средини, позади, – *један уљак на врв глави* -, што је био знак да су оне удате.

У прошлости младенци су се *венчали* (узимали) веома рано. Девојке су се пре удавале када су имале 13-17 година, а момци од 16 до 22 године. У Долини Алмажа, познати румунски слависта, Емил Петровић бележи да су се девојке удавале кад испуне 17-20 година, а момци женили на 20. Исто он непосредно напомиње и да нису ретки случајеви када девојке од 15 и момци од 17 година живе заједно. [Petrović, 2005: 37]. И у Алмажу, као и у карашевским селима, у прошлости, о тренутку женидбе али и о избору су-

пруга/супруге, што је најважније, одлучивала је углавном породица [Живојновић, 1907: 52], а деца, то јест млади пар се није баш питао о томе. *Младина фамила*, тачније *мама*, *нена*, *деда* и *мајка*, је за избор мужа имала у виду и бринула да њихова кћи буде удата на добром месту, а то је подразумевало да момкова породица буде што богатија, да има земље, да буде побожна, то јест *да иду и цркву*, и, у главном, да се девојци пружи бољи живот. Девојке су још могле да утичу на одлуку родитеља, чак да се понекад и супротставе родитељској жељи, јер су оне биле у ситуацији да напусте кућу и да оду у *нов дом*.² У том погледу, за мушко дете било је нешто теже, јер је оно морало да прихвати одлуку родитеља пошто је он и даље остајао да живи у кући са родитељима и са супругом. Ипак, било је и случајева, ретких, заиста, када су се млади узимали и из љубави [Petrovici, 2005: 37], а ризиковали су да их ниједна од породица не прихвати у случају да им није одговарао избор. Тада су млади морали да се сами снађу, без икакве помоћи од родитеља.

2.1. Прошење – Прошња

По народном обичају, након *говора* или *турвина* [Живојновић, 1907: 52] (начелног договора родитеља младенаца) следи *прошење* или *прошња* (просидба). Почетком 20. века, у прошњу се ишло *узоре* или *поранини* (ујутро), ретко кад *навечер* (увече) [Живојновић, 1907: 53] али се већ четрдесетих година прошлог века у просидбу почело ићи само увече³. У просидбу је ишао само момак са својим родитељима и, евентуално, понеки *стрич'а* (стриц) или *ујка* (ујак). У прошњу се обично ишло четвртком, суботом и недељом, најчешће у децембру месецу. Зна се да је код неких словенских народа децембар месец назван *просинац*, можда баш зато што су се тада просиле девојке. Међутим, у задње 2-3 деценије просидба се може обавити у било које доба године.

Када су родитељи хтели да удају/ожене своје дете у неку кућу, углавном су слали прво неког, неки ближи род да се распита ако би дотична породица пристала на то. У случају да је одговор позитиван, онда се уговара датум просидбе. Кад дођу у просидбу *просци* (просиоци) не кажу директно због чега су дошли, већ околишају, па тек након извесног времена питају „*ла ли да даду девку снају код њи*”. Онда ако родитељи девојке пристану, они одговоре: „*кад деца се воле, ... пак онда ла да ју даду да иде снаја код њи*”.

После тога, након што су девојчини родитељи пристали да удају своју кћер у ту кућу, обично деда и мајка (баба) младе изваде ракију за пиће и већ су породице *пријетеље*, то јест сматрају се пријама. У прошлости, кад се ишло у *прошњу*, обично се није даривало, али данас се дарује, и то веома солидно. На просидби се одлучивало када ће бити *капара* и *свадба*. После просидбе, девојка престаје да иде на *седење*, а на игру иде са вереником.

² Према казивању Марије Добре.

³ Према казивању Марије Добре.

2.2. Капара

По нормалном редоследу, после просидбе следила је *капара* (оно што се даје као обележје да је девојка испрошена, дар, белег), која је имала значење потврде да је девојка испрошена.

У прошлости, кад се *капарисало*, долазио је будући *младожења* с родитељима девојчиној кући. Они су девојку даровали дукатима, таљерима и једном марамом. У новије доба, тј. негде од 1950. године на овамо, капара се организовала са весељем, а у њој учествовао је и већи број *рода* (родбине), *комишије* и *пајташи* (пријатељи).

На капари се долазило код девојке кући недељом у подне, око једног сата. На *порти* (капији) *домаћ'иње* (домаћини) их лепо дочекају са врућом ракијом а потом их љубазно позову да уђу унутра у кућу. Музика и свирачи долазе с младожењом, с капаром. Ту дође и кум. Онда младу и младожењу сакрију. Момкови родитељи кажу да хоће да виде млади пар и питају да л' имају *јену јуницу* и *јено јуне лепи*, *два јунета лепи*. *Ипак де* (где) *је то*, *ако буду учинили неко зло они ла* (ће) *то да плате*, *само да ји* (их) *доведу*. Онда девојчини родитељи дођу и кажу: *Да знате че велико зло су нам учинили*. *Поморили* (уништили) *су нам целу градину*, *поморили су нам моркоњи* (шаргарепу), *капусту* (купус), *све су ним поморили!* *Да знате че много новац кошта*. Момкови родитељи и родбина на то одговарају: *Молим Ви* (Вас), *ми ламо* (ћемо) *да платимо*, *само дајте ји овамо да ји видимо*, *да ним дођу дома* (кући), *да дођу код нас*. *Ми платимо што су они учинили штету!* *Домаћини* им тада најпре покажу једног дечака и једну девојчицу и питају: *Хан ји* (Ево их!), *јесу ови?*, а одговоргостију гласи: *Несу, ће су јако слаби*. *Не могу да тегле у јарму*, *не могу да тегле кола*, *су слаби!* Потом им доведу две старе особе и поново питају: *-Но, јесу ови?*, а одговор гласи: *-Па несу* (нису), *што ламо* (шта ћемо) *с ови*, *ови нити имају зуби*, *не могу да једу сено*, *нити могу да тегле у јарму кола!*". Трећи и последњи пут донесу се прави младенци и пита се: *„-О, јесу ови?“*; *„-О, ови су!“*. *„-Ман* (али) *да знате че* (да) *су учинили велику штету*, *много!“*. *„-Колико буде - ми то платимо!“*⁴.

Тада би сви били сретни јер су нашли младу и младожењу и прелази се на давање капаре, дарова. На столу се обично стави један *тр(е)пезник* (стољњак) и на њега момкова мајка поставља *дарове* које је обично најпре давала младожењина родбина а затим младина родбина.

Примећујемо да и код Румуна Банаћана постоји обичај капаре. Они називају капару *pețala, pețala mare*. Међутим, у неким насељима са румунским живљем у српском делу Баната, као што су Владимировац, Уздин, Марковац – ту се каже *сăpară* а највероватније је да је ова лексема овде позајмљена од Срба. Код њих, за разлику од Карашевака, млада се сакрива, те момак и његова породица треба да је исплате да би је добили [Малуцков, 2000: 212].

⁴ Према казивању Марије Добре.

Овај обичај не постоји код Карашевака, они само даривају младу – златним дукатима, новцем и другим скромним даровима.

У Алмажу, момак шаље оца [Бозовић], мајку или иде чак он [Шопоту-Ноу] с родитељима да испроси девојку. Том приликом бива и договор око девојачког мираза. Након што се породице договоре, на просидби, и млади пар пристане на тај договор, они одреде тренутак када ће је откупити. Онда се сакупи момкова родбина и иду с ракијом код девојкиних родитеља на ручак. Тамо и бива такозвани откуп. Најстарији каже да су дошли где их је ловачки пас/крвоследник довео јер је изгубио срнин траг и мисле да би је овде нашли. Онда газда оде и донесе најпре девојчицу с венцом од шимшира на глави, ови кажу та није та ону коју траже и тек потом изведу ону коју траже они. Будућу младу дарују новцем, ручају, пију и тиме је *прошња* завршена [Petrovici, 2005: 38].

Веридба се у Алмажу назива *дар*. Тада млада добије мараму, новац, добије – дар и одреди се и кад да буде свадба, у недељу код девојке и у понедељак код мушкарца/момка [Petrovici, 2005: 38]. За веридбу опет припремају ручак.

Почев од 1970-1980. године, свадбени обичаји се још бржим темпом мењају. Данас, момак, пошто унапред сигурно зна одговор, иде на *говор* заједно са својим родитељима и тада се договоре са девојчиним родитељима о датуму *просидбе*, која је еквивалентна са веридбом. *Капара* и *прошење* данас се обављају заједно, тј. истовремено. Та два обичаја су се спојила и сада имамо само један предсвадбени обичај.

У закључку можемо рећи да *капара* у карашевским и алмашким селима више не постоји. Од предсвадбених обичаја сачувао се само *говор* и *прошење*.

2.3. Свадба у прошлости (опис)

Крајем 19. и почетком 20. века у карашевским селима обичај је био да у среду, *док не врене дан* (до поднева), свекрва умеси погачу, коју је наредног дана, тј. у четвртак однела код младе. Она млади носи *венац*, то је накит који млада носи на глави на свадби и који је направљен од малих делића огледала и од вештачког цвећа. Улога огледала са венца је да прогони нечисте духове. Осим венца и погаче, свекрва је још носила млади *лопатку* (бедро), *калбасицу*, *ручаји*, *ризанци готови* (резанци), *паприку*, *лук*, и у *пазуки* (недра) *јабалку* (јабуку) и воштану свећу. Колач који носи свекрва је оплетен с тканицом (*каницом*), а на погачи три струка позлаћена шимшира (*фољофије*) [Живојновић, 1907: 55]. Те дарове стави свекрва у један *трпезник* (стољњак). Стољњак не сме везати. У тренутку поласка свекрве према младиној кући чује звук пуцњава пушке и тада креће и девер ка куму, а он носи *лагију* (чутуру и колач), а његова је улога да позове кума који ће у недељу венчати млади пар. То се дешавало у четвртак и трајало је до уве-

че [Живојновић, 1907: 56]. Обичај да свекрва носи млади венац у четвртак, касније, негде у првим деценијама 20. века, изменио се и од тада венац није више ношен четвртком, него у недељу, на дан венчања.

Истог дана, како сам горе споменула, младожењин девер иде код кума са *лагџом* (легијом). Он носи куму један оплетен *колач* који је везан за *чутуру* краћим *каницама*. Кум треба да у колач забоду ситан новац, а на то Карашевци кажу да су *спице*. До суботе са истом легијом девер треба да позове сву родбину, комшије и пријатеље на свадбу и сви треба да ставе *спице* (паок), тј. да даду ситне паре које да се ту забоду јер „*карики* (точку) *требају спице, не може карика без спица да иде*”. Кум треба да спреми нешто и за јело, обично су то били колачи, резанци и кромпири. Кум је грејао/кувао ракију, пекао је кобасице и правио *мандру* (мамаљугу од кукурузног брашна). С девером је ишао и младожења. Исто тако позива и младин девер све младине рођаке. Овај носи са собом једну чутуру која је накићена само цвећем и шареним панткликама.

У суботу увече, *неки пут* спремао се и *накић'ен чеп с ресицама* (јелка украшена бомбонама умотаним у станијол) за младу и низом од коконица, са понеком сувим шљивама, тако украшен да што лепше изгледа. Испод јелке стављале се младине хаљине у којима је требала да се сутрадан обуче за венчање, а исто ту, на столу испод јелке, морала је те ноћи да преспава млада.

У Алмажу, у четвртак уочи свадбе, младожењина мати носи куму колач, части се кум који ће венчати у недељу; а у суботу увече она носи млади колач. Те вечери млада припрема своје хаљине за венчање и легне да спава на столу [Petrović, 2005: 39].

У суботу, код младожење *дома* (кући) се *шил стек* (застава). До јутра *стег* је требао да буде готов. Стег шије *стари сват* и он у томе има главну улогу. Деца иду и наберу *фољофију*, донесу и једну *тојку* (мотку) на врх које се стави марама коју даје свекрва. Ту се набоду и *јабалка* (јабука) у коју се поново забадају *спице*. Затим *чауш* (*стегоноша*, *барјактар*) ухвати за један крај мотку а *стари сват* узме мараму и зашије је на мотку, а око оног краја мараме зшивеног за мотку, зашију се и *китке фољофије*. После обавију преостали део мотке *каницама* и ставе *стек над софром* (над столом) и вечерају. Кад се *кити стек* каже се да се тада младожења опрашта од својих *пајташа* (пријатеља).

За време *кићења стега*, стално је свирала музика. *Софра* (сто) се тада покривао стољњаком и на средини се стављао велики колач и бакарни котао са ракијом, а под сто, исто на средини, стављала су се у једну *котарицу* (корпу) разна семења: жито, кукуруз, кудељно семе и др. [Живојновић, 1907: 57]. На *кићење стега* позивани су *комшије* и *фофлеји* (младожењини нежењени пријатељи), а они су ту остајали на вечери, након *кићења заставе*.

У селима из алмашке долине, исто у суботу увече, младожења одреди ко ће од ближе родбине или пријатеља да му буде *стегоноша* – „*stăgarî*“ и

стари сват – „*cumnat dži mână, stîrşălă*” [Petrovici, 2005: 39]. Они у недељу ујутро иду прво код младожењине куће и затим код младе.

2.3.1. Први дан свадбе

На дан венчања, пре свитања, при свећи коју је носила у четвртак код младе, младожењина мати треба да *примења* (облачи) и припреми свога сина за венчање. За то време под *облукам* (прозором) Цигани су свирали *зорњачу* (будилицу). Тога јутра се извади *стек* и мало се и *поигра* (игра, плеше). Затим *претелице* (прије, жене рођаке с момкове стране) и сви који су још били у кући код младожење, седну па једу *наприкаш*. У Алмажу, на дан венчања, младожења припреми доручак за кума, свадбаше, стегоноше и за старог свата [Petrovici, 2005: 40].

Облачење младожење и јело је морало да се обави до 9 сати, када су свекрва и *претелице* одлазиле код младе да ју *облеку* (обуку), да је очешљају и да јој младожења стави венац на главу. Стављајући јој венац на главу, младожења је говорио: „ – *Овеј* (овај) *венац ја сад ти мећем* (стављам) *и више други нитко* (нико)!” . После тога сви се припреме (и младини укућани и сви који су тамо још присутни) и крену у цркву. У Алмажу млада носи на глави *илáјер*. У раније доба коса јој није била везана и имала је китке на леђима [Petrovici, 2005: 40].

Обичај је да се ради плодности у браку, бацају разни плодови на младенце када крену на венчање. То ради једна од жена из младине куће која баца на младу и младожењу и на сватове зрна жита или кукуруза, а данас се место зрневља употребљавају конфети. Према мишљењу Карашевака, то бацање зрна на младенце, гарантује да ће им брак бити плононосан, да ће имати много деце.

У цркву иду млада, младожења и *претелице* (прије), а младожењини девери дођу са заставом и старим сватом. Кум дође и чека у цркви. Са младожењом и младом дође и младина мати. Једну свећу носи младожењина мати коју ће дати куму, а младина мати даће своју свећу старом свату у руке. У цркви поп ће обавити венчање на крају мисе. У Алмажу на венчање *mladojă 'na* долази с кумом а млада долази с малим кумом, док у Карашеву на пр. младожења и његова мајка иду по младу а кум долази право у цркву. [Petrovici, 2005: 40].

На изласку из цркве са стега се спушта јабука и тада млади момци и девојке једу по комадић да би се што пре оженили / удале. После се испред *команде* (сеоске општине) играо *данац*. *Данац* води младожења, а у коло се редом хватају најпре стари сват, девери, родитељи и остала родбина млadenaца. Тај се редослед уласка у *данац* строго поштовао. Играло се још и *портање* (бржа игра коју је сваки играо са својим паром). За време *данца* увек је неколико свата (мушкарци) носило ведрa с ракијом и нудило сватове који играју и све присутне да попију који гутљај. У селима из Алмажа, након венчања играју се специфичне игре (*ardžiliana, hoara, brău, dă doi*) испред цркве и потом одлазе код младине куће где је свадба [Petrovici, 2005: 40].

Кад сватови стигну код младине куће, домаћини их дочекују испред куће. Кум, стари сват и младожења одмах улазе унутра и седају за столом. У средини седне младожења, с његове десне стране седи кум, а с леве стране стари сват. Млада, девери и чауш остану напоље и чекају да се млади направи *мост или брву* [Birta, 1993: 380]. Сва родбина треба тада да стави новац на земљу и да тако *«направи мост /брву/»*, а тек након тога млада прелази преко моста и улази у кућу. Док се ценкају да ли је мост доста *«солидан»* (да ли је довољан новац уложен за градњу моста), неко од сватова покушава отети младу и увести је унутра, но девери су задужени да то спрече. Према веровању Карашевака, млада *„треба да се откупи“*, зато се даје новац. Млада затим остаје *прид портом* (пред капијом) и дочекује госте. Младина свекрва, кад донесе венац у недељу ујутро, ставља на тањир и *сајклик* /каже се још и *судак*, али ређе/(флашица са заслађеном ракијом). То остане у кући кад се пође на венчање. На повратку млада прво откупи *сајклик* од своје мајке, јер јој је потребан да дочекује сватове. Она нуди госте да пију из *сајлика*. Кад јој понестане ракије, девери јој из чутуре поново напуне *сајклик*. На улазу, званице најпре дарују младу новцем говорећи: *„Ја ти да(ва)м малко (мало), Бог да ти да много (много) срећу, живот и здравље!“*, на шта она одговара: *„Фала (хвала) и дриште /узмете (узмите) да погнете (гунете, попијете)!“*⁵. Обично сваки попије гутљај, а они, који уопште не пију, љубазно одбију.

Одмах по доласку свадбене поворке у младину кућу, *стек* се стављао на *дом* (кућу) или над *портом* (капијом) да се види да је ту свадба, и ту остаје све док се не заврши свадба код младе, то јест *до у понеделник наплани* (до понедељка у подне). У понедељак у подне, када се свадба премешта у младожењину кућу, чауш понесе заставу и тамо је опет стави на кров или је окачи изнад младожењине капије.

У недељу, све до деведесетих година прошлога века, младина родбина и све њене званице доносили су, у корпама, такозване *части* (дарове). Свака *фамила* припремала је једну лепу *питу* (хлеб) *карич'асту* (округлу), округле колаче од мака, јабука, *перке од сирења* (колач од сира), *ч'етири тигањка* (колач сличан гибаници са сиром) и то се стављало у *котарицу* (корпу). Корпу је носила жена на глави, а преко тога су се стављали дарови. Јело се је постављало на сто најкасније до два сата после подне. Дарове је некада казивао чауш, који је био старија особа и познавао је све присутне. Домачини су те части примали. У Алмажу, увече је долазила родбина с частима – *sinsta* – код девојке. Храна им се врати а дарове стављају на сто испред младе [Petrovici, 2005: 40-41].

Пре ручка, сви устају, донесе се на *ломарнику* (лопачици) *углен*, ту се ставља тамњан и се *укади*, *моли се Бок* и обично ту кум изрече здравицу. Испред сваког госта стављало се на тањир по једно *парче* (комад) од сваког

⁵ Према казивању Марте Ђурђулене.

колача, хлеб, овчетина и живинско месо. Обичај је био да све што остане у тањиру гост однесе кући, и зависно да ли је донео меса од кокошке или овчије месо, премало му се парче од тог свог меса да понесе кући. Од јела, на свадби је још било супе од резанаца, *промпири* (кромпири), купус и колачи који су се звали *перке свадбе*. *Паприкаш* није се спремао у старо доба.

Ручак је трајао до негде око 4 сата поподне, јер кад су се сељани враћали са *наука* (поподневне мисе) на свадби се већ играло испред куће. Први *данац* је водио кум, други данац стари сват, а трећи данац младожења. Било је и таквих за које се је казивало да су дошли на свадбу *пешићом* (*песницом*), то јест нису доносили дарове. Такви су долазили обично пре вечери и ти су стајали на улици и чекали да добију нешто да поједу и попију од некога из *фамиле* или неког пријатеља који се налазио међу сватовима који би им износио на улицу, обично кришом, понешто од јела и пиће⁶.

По обичају, око једанаест сати ноћу долазили су *пријетеље*, од 5 до 10 (15) на броју, зависно колико је момкова породица многобројна. Тада дође и младожењин *нена* (отац) и други мушкарци из породице. У *поноћ* (поноћ), по други пут се постављало јело. Опет се молио Оченаш, казивала здравица, у којој је кум, међу осталом, казивао: „*Ову годину смо венчали, на годину дај Боже да крстимо!, да добије кум фељена малоба, да има да га крсти на годину!*”. После јела, *пријатеље*, *дрзари* играју данац. То је њихова игра. Жене са младине стране су се тада хватале да играју са њима у данцу. Играло се и свирало тако све до зоре. Након што одиграју један *данац* и *портање*, негде око три сата после поноћи, понегде и касније, *пријатеље* (младожењини сватови) *одлазили су* кући, увек уз пратњу музике. На свадби су остајали само кум, стари сват и најужа младина родбина. Кум, стари сват и младини сватови остају још и веселе се све док не пођу кући кум и стари сват, негде око 5 сати *поранини* (ујутро).

И у алмашким селима *дрзари* – *dîrzari* – долазе и доносе хаљине и дарове за родбину [Petrovici, 2005: 41].

2.3.2. Други дан свадбе

У понедељак после подне, након што су се сви *свадбаши* одморили и наспавали, свадба полази код младожењине кући. Пре поласка, игра се игра која се зове *Слнча*⁷ /*Карашево*/ односно *Сълнча* /*остала карашевска села*/ (игра Сунцу) [в. Birta., 1993: 379]. Ухвате се у коло које води стари сват са заставом у руци, одмах до њега је млада и други сватови, сви почну играти око стола с десне на леву страну (иако се код Карашевака обично игра према десној страни). Мало музика засвира и одједном застане, те сви поседају око стола. Тад се точи и пије ракија. За неколико тренутка музика опет почне да свира и они се поново ухвате у коло па опет застане свирање, и опет седну.

⁶ Према казивању Марије Добре.

⁷ Према казивању Марије Добре (Фрицкошице).

То се понављало три пута тако, и сви плачу због одласка младе из родитељске куће.

Постоји веровање код Карашевака да се млада при поласку из родитељске куће да се *озрне* (окрене, погледа уназад). Младожења покушава да јој то не допусти јер, каже се да ако она окрене главу деца ће да личе на њу и на њену породицу. Код Алмажана, међутим, при поласку, мати исто зове своју кћер да се окрене, али каже се да се то ради како их не би заборавила [Petrović, 2005: 42].

Млада носи са собом дарове у нову кућу. То су *ћ'илими* (вунени покривачи), и хаљине што јој спреме родитељи од куће. Након што се направи мост, свекрва дође *каницами* (тканицама, појасем) и њима *упаше* (опаше) младу и младожењу преко *ћилима* и заврти их три пут у круг испред капије. По старом карашевском веровању, то се је чинило да млада остане у дому, да никуд не оде из куће. Одмах потом, девери су, уз пратњу свирача, ишли по кума и старог свата [Birta, 1993: 382], одакле би се вратили у младожењину кућу где је требало да почне весеље које је трајало опет до зоре.

У понедељак увече дође кад младожење на свадбу и младина родбина, у *пријатеље*, и опет дођу и *дрзари*. Називали су их *дрзарима*, *помало погрдно*, јер су доносили хаљине, а изношене, старе и поцепане хаљине Карашевци зову *ризе*, *дрзе* (в. рум. бан. *Dârză*)⁸. Ту је весеље а гости исто тако долазе као и у недељу и сваки доноси *част*. Сви једу и после играју до зоре.

2.3.3. Трећи дан свадбе

У уторак у једанаест сати дођу *претелице* и донесу хаљине у *котарици* (корпи), да очешљају младу. Сваког пута ту се нађе по нека жена која зна да младу лепо очешља и да јој стави *крпу* (накит који млада носи на главу трећег дана свадбе). Кад је млада спремна за чешљање, муж јој *вретенам* (преслицом) раздели косу, како да она буде марљива [Birta, 1993: 382]. Младожења каже: „*Ја ти овеј* (овај) *пут расправљам* (разделим), *други нитко*(нико)!”; да се не уда више за другог. Кад очешљају младу, свекрва јој да друге хаљине, и *нефтар* (грудњак) и кад је све готово иде се да се *прољева вода*. Тада је већ млада у крпи. Свекрва је млади ређала на *софри* (столу): *крпу*, обућу, ципеле, сандале, и др. Девери су то морали да чувају јер ако неко украде крпу или ципеле, млада треба да плати да би то откупила.

Муж, онда ножем подигне крпу и ставља је млади на главу и каже: „*Ја ножам ти постављам* (стављам) *крпу*. *Ако ти не слушаиш* (ниси послушна), *овеј* (овај) *нож ће ти бити газда*!”. И тако, када је млада спремна, једе се а затим сви сватови иду на *пролјивање води* (*проливање* воде) где се ишло с музиком. Кад стигну до реке (Карашево) или *на брод* [Birta, 1993: 383], чауш напуни ведро водом и стави га испред младенаца који га, наизменично, ногом хитну у воду три пута, проливајући на тај начин из њега воду. После

⁸ Према казивању Марије Добре.

сваког хитања, чауш мора водити ведро из реке и поново га напунити Млада лије воду да младожења опере руке и ако овај успе да руке убрише у младине *поле (скуте)* то је значило да ће он бити господар у кући, а ако млада прво покваси и убрише руке о његово одело, онда ће бити обрнуто, она ће командовати. Затим су у ведро бацали *рибе, које су, у ствари, биле* ситан метални новац, а он је припадао чаушу. После поливања воде, ту поред реке се играло, потом би се сви упутили младожењиној кући, где се играло⁹.

Слично карашевском обичају је и обичај у селима алмашке долине. Другог дана свадбе, у понедељак, младу обучу као већ удату жену и иде се на реку. Тамо се одвија скоро иста церемонија: напуне ведро с водом и поставе на земљу, изврну неколико пута, а затим један другоме покушавају да поквасе руке. Ту су присутни свадбаши, кум и наравно музика. Затим, опет долазе *dârzari* који доносе хаљине за младу. [Petrovici, 2005: 42-43].

Тиме се завршава свадба.

У среду увече се чaste породице и сви који су помагали на припреми с оним што је још остало од свадбе (младина родбина се окупи код младе кући а младожењина код младожење). То чашћење обављало се без музике. Тек наредне недеље после свадбе, младенци иду на ручак код девојчаних родитеља, а то гостовање се у прошлости називало *упрвиче* (у 19. веку звало се *опрвачење*) [Birta, 1993: 384], а данас се тај обред зове *куцлићи*.

Осам дана после свадбе, у Алмажу, млади пар долази код младаних родитеља на „покварена јаја“ - ручак, и тиме, каже се, да се завршава свадба. [Petrovici, 2005: 43].

2.4. Свадба данас

У савремено доба свадбени обичаји, и не само, су се делимично изменили, а делимично остали непромењени. Примећујемо да се неки обичаји и данас строго примењују, али, на жалост, многи ритуали и обреди из прошлости су заборављени и не примењују се више. Главни фактор који је утицао на све ове промене било је време. Проласком времена и развојем друштва, мењали су се људи и њихов начин живота. Неки од старих обичаја су дубоко урезани у карашевски менталитет, и као такви се још чувају. У поређењу са другим српским заједницама из румунског Баната, обичаји, обреди и језик су се ипак боље очували у карашевским селима, захваљујући чињеници што су Карашевци до недавно сачињавали једну затворену и конзервативну енклаву.

Данас свадбе се у карашевским селима одржавају од априла до октобра месеца. Када и са ким да се венчају младенци, данас више не одлучују родитељи. Они сами о томе одлучују, а главни разлог за ступање у брак је – љубав. Свадба се више не одвија у кући, него у неком ресторану у селу, у оближњем граду Решици или у Темишвару.

⁹ Према казивању Марије Добре.

Свадбени обичаји су се скратили данас само на један дан и једну ноћ. Највећи број пратећих радњи су нестале или су сведене на кратке моменте. Трансформације које је доживео свадбени ритуал од 19. века до данас су многобројне. Дајемо неколико примера оних обреда и ритуала који су се сачували до данас: одлазак код кума кући у четвртак пре свадбе; *кићење свадбене заставе*, премда се то не ради више у суботу увече, него на дан свадбе, у недељу ујутро; долазак пријатеља (али исте вечери и са обе стране); градња моста пред капијом (само једном); облачење младе; венчање у цркви и играње испред цркве и општине и др.

Данас је број млада које на свадби носе народну ношњу врло мали, а то значи да младожења нема зашто да више носи венац. После венчања исто се игра најпре испред општине кратко. Данас се обично не приказују дарови који се доносе на свадбу. Данас се поклања само новац или понеки важнији, скупљи предмет који да младенцима остане као успомена на оног који им је то поклонио.

И у Алмажу, свадбени обичаји су се скратили само на један дан и једну ноћ а пратећи ритуали полако нестају или се обављају истог дана и сведени су на минимум. И данас у Далбошецу, на пример, млада треба да се откупи, па је сакривају и најпре износе стару жену, затим девојчицу и тек на крају праву младу¹⁰.

3. Сличности у свадбеним обичајима Карашевака и румунских Алмажана – Неколико закључка

Након анализе сакупљеног материјала, може се лако закључити да су код Карашевака и Румуна Алмажана свадбени архаични обичаји добро очувани.

На основу спроведеног компаративног истраживања у њима се идентификује мноштво заједничких елемената. У наставку издвојићемо најажније већ напоменуте сличности у свадбеним обичајима Карашевака и румунских Алмажана: свадба је трајала три дана; у четвртак пре свадбе иде се код кума; свекрва носи млади колач; уочи свадбе, у суботу млада спава на столу; исте вечери код младожење се окупљају пријатељи, рођаци, стегоноша, *дeвер(К)/cumnat dži mână (stârșălă) < sb. „(ručni) dever”*; *дрзари – dîrzari* – долазе на свадбу; мати зове своју *kher* да погледа уназад; млади пар иде да полије воду; наредне недеље после свадбе, младенци иду на ручак код девојчиних родитеља и др.

Може се, дакле, закључити да су те велике сличности резултат суживота Карашевака и садашњих алмашких Румуна током средњег века, чији је крајњи резултат асимилација карашевског од стране румунског живља у Долини Алмажа.

¹⁰ Према казивању Марије Ускату.

Литература

- Бирта, 1993: Ivan Birta, *Karaševci. (Narodne umotvorine sa etnološkim ostrvom)*, Bukurešt.
- Драгану, 1933: Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București.
- Ердељановић, 1925: Ј. Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, у: Niederlûv sbornik. Praha: стр. 275-308.
- Живојновић, 1907: Јован Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, у *Летопис Матице српске*, св. 343, фасц. II, 51-67.
- Ивић, 1929: А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)* (фототипско издање). Књиге Матице српске, књ. бр. 2, Фототипска издања, књ. 1. Нови Сад: Матица српска – Темишварски одбор [1996].
- Малуцков, 2000: Мирјана Малуцков, *О свечаној ношњи Карашевки*, у *Темишварски зборник*, 2, *Матица српска*, Нови Сад, 137-159.
- Петровић, 2005: Emil Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului*, Waldpress, Timișoara.
- Поповић, 1-2 – 3: Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Књига прва, *Од најстаријих времена до Карловачког мира 1699*, Друго издање. [Нови Сад] Матица српска; *Срби у Војводини*, Књига друга, *Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*, Друго издање. [Нови Сад] Матица српска; *Срби у Војводини*, Књига трећа, *Од темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861*, Друго издање. [Нови Сад] Матица српска.
- Радан, 2015: Михај Н. Радан, *Последице контаката и/или српско (карашевско)-румунског суживота огледане у говорима Румуна из алмашке долине (Банат)*, у *Исходишта* 1, Scero Print, Ниш, 353-374.
- Радан Ускату, 2014: Miliana-Radmila Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni*, Editura Universității de Vest, Timișoara.
- Сучиу, 1968: Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Iași.
- Трпчеа, 1969: Theodor Trâpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, Studii de istorie a Banatului, Universitatea din Timișoara.
- Туфеску, 1941: Victor Tufescu, *О мărунтă популаџе балканикă вñ Banat: Crașovenii, у Balcania*, IV, București, 503-529.
- http://ro.wikipedia.org/wiki/Tara_Almăjului

Miljana-Radmila M. Radan Uscatu

SIMILARITIES IN THE KARASHOVEAN AND ROMANIAN ALMAJAN WEDDING CUSTOMS – EVIDENCE OF KARASHOVEAN-ALMAJAN COEXISTENCE IN THE PAST

Summary

Two studies represent the starting point for the wedding customs analysis at the Romanians from Almaj valley – the first belongs to the author of this paper and it's about the Karashoveans wedding customs (doctoral dissertation about the Karashoveans life cycle customs which is to be published soon) and the other belongs to a famous Romanian slavist Emil Petrovici, *Folklore from the Almaj valley* (Bucharest, 1935), which describes in detail the wedding customs from Almaj. I have personally collected part of the material from a settlement in the Almaj valley – Dalboset.

The paper compares and analyzes in detail the two wedding customs mentioned above, even wedding terminology, and points out particularly the similarities between them.

Starting with the history and ethnic structure of the Almaj valley population in the past and noting important similarities between Serbian Karashovean and Romanian Almaj wedding customs, the author concludes that these similarities are the result of the Karashovean coexistence with the Almaj Romanians from today during the Middle Ages, the ultimate result was that of Karashoveans were assimilated by the Romanian population in the Almaj Valley.

О ПРВОМ СРПСКО-РУМУНСКОМ РЕЧНИКУ КЕТФЕЉСКОГ ПРОТЕ МИЛАНА НИКОЛИЋА

Године 1935. појавио се у Темишвару, у штампарији Леополда Видера, први *Српско-румунски речник*. Саставио га је свештеник из села Кетфеља, прота Милан Николић, за потребе приватне гимназије коју је водио у истом месту. Био је то аматерски рад који је задовољавао тренутне потребе и означио је зачетак српско-румунске лексикографије.

Аутор је желео да скрене пажњу стручне јавности на овај догађај од пре 80 година.

Кључне речи: српско-румунски речник, Милан Николић, Кетфељ, гимназија.

Реч је о *Српско-румунском речнику*, објављеном 1935. године у штампарији Леополда Видера у Темишвару.

Пре него што је издао речник као засебну књигу, аутор је намеравао да га одштампа у наставцима у часопису “Гласник”, који је издавала Управа

Православне српске епархије темишварске у Румунији.

Пре почетка објављивања, уредништво “Гласника” је најавило речник¹:

Сваки свештеник, учитељ, а и сваки грађанин Румуније треба да зна државни румунски језик. Изучавање језика уопште, те и румунског је немогуће без доброг речника.

Срби у Румунији доста познају румунски језик али га не знају правилно и говоре некњижевним језиком банатског наречја. Да би наши могли правилно научити румунски језик издајемо у “Гласнику” од данашњег броја Српско-румунски речник, рад протонамесника Милана Николића, пароха у Кетфељу.

Српско-румунски део речника биће у своје време и посебно одштампан, те ће се моћи и посебно добити. Речнику ће бити у посебном отиску приложен извод из граматике румунског језика да би читаоци могли потпуно научити књижевни језик румунски.

По завршетку српско-румунског дела, издаћемо и румунско-српски део овог речника.

Прва два наставка су одштампана у бројевима 3/1934, и 4/1934. и обухватају слова А (107 речи); Б (439 речи); В (345 речи) и Г (54 речи до речи “генијалан”); даљи наставци нису више објављени, разлоге дознајемо из *Позива на претплату*²:

На преклињање многих познаника, пријатеља Срба и Румуна, свештеника, учитеља и других, издајем свој српско-румунски речник посебно изван “Гласника”, како би заинтересовани до њега што пре дошли, пошто би целокупно одштампавање његово у “Гласнику” трајало можда и годину дана. Да би се, с обзиром на скупу штампу, ма и приближно могао одредити број примерака, молим свакога који жели имати тај речник да ми писмено саопшти поруџбину и да на ниже означену адресу одмах пошаље бар половину цене, која у претплати по комаду износи:

- У меком повезу – 120 леја, за Југославију 50 динара
- У тврдом повезу – 140 леја, за Југославију 60 динара

При пошљици новца треба назначити ово: Претплата за Српско-румунски речник.

Адреса за новац: Милан Николић, парох у Кетфељу (Gelu, jud.Timiș Torontal).

Овај позив је штампан у више наврата.

У истом листу објављена је и вест о изласку из штампе горепоменутог речника:

Српско-румунски речник

После дугог очекивања изашла је из штампе књига која је можда у свакој кући потребна. Протонамесник Милан Николић издао је свој речник

¹ „Гласник”, бр. 3/1934.

² „Темишварски весник”, бр. 75. и 76/1935.

скопчан са граматиком и на тај начин надокнадио је празнину око учења државног језика, пошто до сада није постојало помоћно средство за усвајање румунског језика.

Речник, који се може добити код самог издавача, препоручујемо најтоплије.

У кратком предговору првом наставку јасно се истиче намена речника: да послужи Србима – и то првенствено Србима из Румуније „који доста познају румунски језик али га не знају правилно и говоре некњижевним језиком банатског наречја, да овладају румунским књижевним језиком”.

Аутор је, дакле, био свестан чињенице да не пише стручну књигу, него пре свега практични приручник.

У предговору самог речника аутор вели: „Руковођен принципом да се српски народ поближе упозна са пријатељским румунским народом, издајем српско-румунски речник као први и једини речник ове врсте”, и даље: „Давнашња жеља, а још већа потреба је била да се овај речник стави јавности на располагање, али се томе због техничких као и финансијских разлога није могло удовољити”.

Пролеће 1935. године представља, дакле, почетак савремене српско-румунске лексикографије. Тај почетак је, истина, врло скроман. Био је то аматерски рад. Аутор првог двојезичног речника није био нарочито упућен у лексикографски посао, чега је и сам свестан [Бугарски, 1980], па зато и каже:

Да је ово једини српско-румунски речник наглашујем зато, да би се појмила и теškoћа састављања његова без икаквих помоћних средстава, због чега за сада и нису могле у њега ући све речи из свих грана науке и занимања, па се ту можда поткрала и која грешка...

...Сада ипак, када су све препреке преброђене и када се први српско-румунски речник појављује, молим поштоване читаоце да га исто тако свесрдно и без замерке приме, као што је са пуно љубави, воље и труда састављен!

Речник има 198 страница (XVI+182) са следећом структуром: на слово А – 107 српских, протумачених са 143 румунских речи; Б – 439/638; В – 345/473; Г – 402/591; Д – 483/683; Ђ – 21/33; Е – 25/30; Ж – 138/199; З – 515/727; И – 333/450; Ј – 209/272; К – 796/1092; Л – 253/360; Љ – 32/57; М – 448/655; Н – 572/833; Њ – 13/15; О – 861/1190; П – 1802/2580; Р – 495/644; С – 1162/1521; Т – 443/550; Ћ – 61/73; У – 615/755; Ф – 29/33; Х – 97/116; Ц – 143/154; Ч – 242/324; Џ – 22/25; Ш – 283/318; свега 11.486 српских, протумачених са 15.504 румунских речи. Као приручник могао је задовољити потребе до израде потпунијег речника.

Изгледа да је аутор рачунао да ће се речником служити и Румуни који уче српски језик па је после предговора дао и кратку српску граматику – *Scurtă gramatică de limba sârbă* – где је на румунском језику протумачена српска азбука и у најкраћим потезима правила српске граматике.

Sâm аутор наводи начин састављања речника:

При састављању овог речника углавном сам се држао Вуковог Рјечника за српске изразе, а за румунске трудио сам се да их по пропису Румунске академије напишем.

У речник нису унете стране речи, већина повратних глагола који се у румунском језику образују са додатком заменице “se”, многи сложени глаголи са предлозима за које у румунском постоји један исти израз и глаголи који на румунском имају исти превод као тренутни и као трајни.

Тако овај речник предствља доста умањен попис речи из Вуковог *Рјечника* преведених на румунски језик [Марковић, 1976].

Српске речи су изложене по азбучном реду, ћирилицом, именице у номинативу јединине са ознаком рода, а глаголи у инфинитиву. За појмове који на румунском имају више значења или синонима аутор је наводио све који су му били познати, па и банаћанске регионализме.

Од стручног апарата дата је само ознака рода код именица, што је сасвим недовољно. Изненађује да се аутор зауставио на томе, јер је и код Вука, од којег је почео, могао наћи много више детаља.

Баш зато што је речник наменио и румунском читаоцу, аутор је морао дати више информација: рецимо бар облик генитива с непостојаним “а” код именица, наставак за род код придева, презент глагола с непостојаним “а” код којих су у том облику извршене извесне промене према инфинитиву, компаратив придева кад му се основа разликује од позитива и слично.

У речнику се налазе и неке речи у некњижевним облицима, односно у облицима уобичајеним у говору Баната и другим народним говорима.

Што се пак превода српских речи на румунски тиче и ту се могу уочити неке слабости. Тако, на пример, “беба” је преведена као *părușă* (лутка), иако је то споредно значење; док би правилан превод био *bebeluș*; “бојадисати” је објашњено *a picta*, изједначено са *сликати* (бојом); “гамизати” и “гмизати” различито је објашњено мада су та два облика истог глагола, и то “гамизати” са *a furnica*, *a pișca*, *a mișca*, “гмизати” са *a mișui* а недостаје најближе објашњење *a mișuna*. Глагол “додијати” преведен је са *a șicana*, *a de zgusta*, *a incomoda* уместо са *a plictisi*, *a deveni insuportabil*, *a deveni nesuferit*; именица “ђуле” изједначена је са *glonț*, *bombă*, док је стварно значење *ghiulea*, *greutate*, *halteră*; за глагол “забезекнути се” дато је објашњење *a se frapa* уместо *a impresiona puternic*, *a năuci*, *a stupefia*, *a rămâne uimit*; глагол “јецати” изједначен је са *a se văeta* уместо *a suspina*, *a plânge cu suspine...* [Уп. Гамулеску, Живковић, 1970].

Таквих и сличних примера има напретек.

Пошто је штампан у приватној режији, стицајем прилика овај речник није доспео до шире јавности, не налазимо га у јавним библиотекама мада је по својој структури задовољавао ондашње потребе. Што речник није доспео у јавне библиотеке може се објаснити чињеницом да они који су се њиме

користили углавном нису студирали по библиотекама. А користили су га поглавито полазници приватне гимнатзије коју је водио Милан Николић у Кетфељу, ђаци који су полагали испите при разним државним гимназијама у систему ванредне наставе, учитељи и професори Југословени који су боравили у румунском Банату на основу Школске конвенције између Румуније и Југославије, мештани.

Према казивању бивших ученика Милана Николића, речник је штампан у тиражу од око 1.000 примерака. Одмах са речником, одштампан је и рекламни листић, на српском и румунском језику који гласи:

Ново!Ново!
Изашао је из штампе у Темишвару први и једини

Српско-румунски речник

од протонамесника Милана Николића пароха кетфељског и може се добити поштом уз поузеће, са наплатом поштарине.

Давнашња је жеља, а још већа потреба, да се овакав речник појави, како би се пријатељски и савезни српски и румунски народ међусобно што поближе упознао.

На почетку речника налази се српска граматика на румунском језику. Сам речник садржи око 12.000 српских и око 15.000 румунских речи.

Обратити се треба на адресу:

Milan Nikolic – Gelu, Timiş-Torontal.

Цена му је броширано само 100 леја, а у лепом повезу 120 леја.

За Југославију 40 и 50 динара.

Одмах по изласку из штампе, Милан Николић је почео да организовано растура свој речник. Већ 11. априла 1935. године он шаље Епархијској конзисторији у Темишвару следећу молбу³:

Част ми је извести Високопречасну Конзисторију да сам издао Српско-румунски речник са српском граматиком на румунском језику који је први и једини речник ове врсте. Молим Високопречасни Наслов да благоизволи тај речник препоручити свештенству и учитељству, као и црквеним општинама на употребу...

Истога дана Епархијска конзисторија у Темишвару доноси решење бр. 648/1935. у вези са горњим предметом⁴:

Молби се удовољава, набавка речника се препоручује свом парохијском и манастирском свештенству, учитељству и црквеним општинама ради набавке за школске, парохијске и црквено-општинске књижнице.

³ Породични архив Милана Николића, копија дописа бр.74//1935.

⁴ АМН, допис бр. 49/1935.

Писмо исте садржине поднео је прота Николић и надлежном епископу, који му одговара дописом број Е.Д. 353⁵:

Захваљујући на уступљеном нам Вашем Српско-румунском речнику, извештавамо Вас да ћемо исти ради откупа препоручити у “Зборнику”, службеном органу Епархијске управе банатске у Вршцу.

Благосиљајући Вас, јесмо у Вршцу, 16. IV/3. V 1935.

Епископ банатски и темишварски,

Георгије.

Аутор се обратио и префекту Тимиш-торонталске жупаније са истом молбом, тако да префект окружницом број 10982/1935. препоручује *Речник* свим срезовима и политичким општинама⁶.

Изгледа да продаја *Речника* није ишла очекиваним темпом, па зато Милан Николић нуди речник двома централним институцијама: Министарствима наставе у Букурешту и Београду.

У писму упућеном Министарству наставе у Букурешту он вели⁷:

Domnule ministru!

Subsemnatul cu tot respectul Vă rog binevoiți a aproba folosirea anexatului Dictionar sârbo român cu gramatică sârbească întocmită de mine pentru școalele de sub competența D-voastră, mai deosebit în cele elementare, normale și liceuri cu secția sârbească, ușurând elevilor însușirea limbii române și sârbe, fiindcă astfel de dicționar și gramatică până acum n-a existat...

Епархијска конзисторија у Темишвару дописом број К 1924/1935. обавештава Милана Николића да је његову молбу проследила Министарству наставе у Букурешту заједно са 3 примерка *Речника*⁸.

Нисмо пронашли податке у вези са начином решавања ове молбе.

Истог дана, 29. VII 1935., Милан Николић упућује молбу и Министарству просвете у Београду, преко Епархијске Конзисторије⁹:

*Господину Министру Просвете
у Београду*

Потписани издао сам први Српско-румунски речник који овде угледа и оцене ради прилажем и молим Вас, Господине Министре, да га за употребу по школама у Југославији, особито по румунским одељењима основне и средње школе, одобрити и препоручити благоизволите.

Имајући у виду потребу оваког речника са граматиком, а с обзиром да је црквена и школска Конвенција између двеју пријатељских држава Југосла-

⁵ АМН, акт бр. 54/1935.

⁶ АМН, копија молбе бр. 95/29. VII 1935, која је упућена преко Епархијске конзисторије.

⁷ АМН, акт бр. 155/1935.

⁸ АМН, копија молбе бр. 96/29. VII 1935.

⁹ Архив Православне српске парохије у Кетфељу (у наставку ПА), акт бр. 116/1935.

вије и Румуније ступила на снагу, да речник ове врсте као и граматика још до сада не постоји, да је овај речник од стране господина префекта Тимишторонталске жупаније окружницом бр. 10982/1935. препоручен свима срезовима и политичким општинама, да је исти речник од стране Високопречасне Епархијске конзисторије темишварске и Високопросвећеног Господина др Георгија Летића, епископа банатског, за употребу по школама у Румунији Министарству просвете и наставе у Букурешту на одобрење препоручен, да је Високопречасна Епархијска конзисторија темишварска окружницом бр. К 648/1935. препоручила овај речник свима црквеним општинама, школама свештентсву и учитељству у свом подручју, надам се, Господине Министре, да ћете ову моју молбу благоизволити уважити и у тој нади јесам,

у Кетфелу, 16/29. Јуна 1935.

С поштовањем,

Протонамесник Милан Николић.

Већ 25.VII/7. VIII 1935. Конзисторија обавештава дописом број К 1175/217/1935. да је президијалним путем 30.VII/1935. његов поднесак уступљен на надлежно решавање са препоруком Преосвећеног Архиепископа.

Но уместо позитивног одговора Николићу стиже допис бр. 518/Д из 1935. којим му епархијски бележник у Темишвару Слоободан Костић преноси налог Епископа банатског у Вршцу бр. Е1152/Б.35, у ствари препис наредбе Главног просветног савета при Министарству просвете у Београду бр. С 1282/ 30.IX 1935, који гласи¹⁰:

Господине,

Част ми је извести Вас да је главни просветни савет, коме је господин Министар просвете упутио на мишљење Вашу молбу, одлучио да се за преглед и оцену књиге Српско-румунски речник умоле два референта, и зато је одредио сваком референту по 400 дин. хонорара, свега 800 динара. Изволите, у року од 7 дана по пријему овог писма, послати поштанском упутницом Главном просветном савету при Министарству просвете у Београду 800 дин. потребних за хонораре, како би се по пријему те суме упутило дело на оцену г.г. референтима.

Секретар др Петровић.

Прота Николић не губи наду, већ одмах упућује писмо у Београд¹¹:

Главном просветном савету

при Министарству просвете у Београду

На Ваш акт С бр. 1282/30.IX 1935. у предмету оцењивања мог Српско-румунског речника молим Вас да благоизволите продужити рок уплате хонорара од 800 динара најдаље још за 14 дана.

¹⁰ ПА, акт бр. 144/1935.

¹¹ ПА, копија акта бр. 145/1935.

Разлози: из Румуније се само путем и дозволом Народне банке може набавити и доставити страна валута за иностранство, а за одобрење и набавку валуте из Букурешта потребно је неколико дана, због чега је немогуће да се за 7 дана новац у Београд достави.

У нади да ће ми се молба уважити,

Јесам у Кетфељу, 13.окт 1935.

*С поштовањем,
Протоном. М. Николић.*

Прота Николић је понудио свој речник на откуп и Министранству иностраних послова у Београду, у нади да ће добро послужити дипломатама на раду у Румунији¹².

Нису сачувани други подаци о настојањима да се речник што шире растури али, несумњиво, књига је доспела и у Југославију.

Из наведених примера можемо разабрати да је аутор уложио доста труда не само да је састави, већ и да она стигне до корисника.

Састваљајући свој *Српско-румунски речник* (Вршац, 1952), проф. др Раду Флора напомиње у предговору да му је, поред неких стручних приручника, претходио и рад Милана Николића, који, међутим, оцењује као „сасвим почетнички”.

Та је оцена, углавном, тачна. Али с обзиром на циљ који је аутор себи поставио, на чињеницу, да је то прво дело у српско-румунској лексикографији, те на околности у којима је и када рађен, поменута оцена не умањује заслугу Милана Николића, који је иначе познат по свом доприносу нашем школству и култури.

Још у кратком предговору првог наставка речника у „Гласнику” аутор је најавио: „По завршетку српско-румунског дела, издаћемо и румунско-српски део овог речника”, а у предговору речника потврдио ту своју намеру: „Исто ће тако на почетку румунско-српског речника који намеравамо издати, бити укратко изложена граматика на српском језику”. Та му се жеља, нажалост, није остварила. Не зна се ни да ли је он рукопис румунско-српског речника завршио; зацело га је радио, али пронађено је само неколико табака. У међувремену, такав стручан речник са нешто преко 15.000 речи издао је други аутор, др Јосиф Френцију [1940], такође у Темишвару.

Премда недовршен и несавршен, лексикографски рад Милана Николића представља значајан допринос у контексту српско-румунских веза на културном пољу.

*

А сада неколико речи о самом аутору, Милану Николићу. Рођен је у селу Кнез, тимишка жупанија (сада Румунија), 8. 11. 1888. године (по старом календару) од оца Владимира Николића и мајке Персиде, рођ. Марин-

¹² ПА, акт бр. 581/72а/1936.

ков, ратари.

Основну школу је похађао у месту рођења, вишу трговачку у Темишвару, а Богословију у Задру.

Након завршетка богословије он се враћа у завичај ради рукополагања. Рукоположио га је владика Георгије (Летић) у темишварској Саборној цркви 16. фебруара/1. марта 1914. године са назначењем за кнешку парохију.

Почев од 01. 09. 1919. године наименован је и за администратора парохије у оближњем Кетфељу. Године 1921. постаје парох кетфељски а администратор кнешки. Одмах по доласку у Кетфељ покренуо је акцију око културно-просветног уздицања својих парохијана. Основао је ратарску читаоницу и певачко друштво. У недостатку оспособљених српских вероисповедних учитеља наименован је 1919. године и за привременог учитеља. У том својству сакупио је неколико најобдаренијих ђака скромнијих материјалних могућности и почео их спремати за полагање испита у систему ванредне наставе на разним средњим школама у Србији и Румунији. Тако је настала такозвана „Четвороразредна српска нижа приватна гимназија Милана Николића у Кетфељу“.

После Другог светског рата, Милан Николић активно се залагао за обнову и приступио је новом друштвеном таласу. Када су организоване добротворне акције омладине, иако скоро шездесетогодишњак, он одлази са радном бригадом „Жарко Деспотовић-Јакобински“ на изградњу пруге Шамац-Сарајево.

Након Инфорбировске резолуције 1948. године, када су многи Срби из наших крајева морали да напуштају, силом прилика, своја огњишта, прота Милан Николић један је од првих који бива осуђен на 15 година тешке тамнице за „велеиздају“. Издржао је скоро 6 година „преваспитавања“ тешким радом у суровим условима, а „пуштен“ је крајем 1955. године.

Иако физички и психички исцрпљен и болестан, он се враћа међу своје парохијане да настави, до смрти, своју племениту мисију у винограду Господњем, мада је тада већ био седамдесетогодишњак.

За свој предани рад био је одликован бројним црквеним и грађанским признањима.

Преминуо је у Кетфељу 4. марта 1969. године и сахрањен је на месном гробљу где су му бивши ученици подигли пирамиду од гранита.

Литература

- Бугарски, 1980: Стеван Бугарски, Први српско-румунски речник. Темишвар: *Билтен Српског православног викаријата у Темишвару*, бр 4 (36)/1980.
- Гамулеску, Живковић, 1970: Dorin Gămulescu, Mirco Jivcovi, *Srpskohrvatsko-rumunski resnik*, Букурешт.

Марковић, 1976: Светозар Марковић, Српскохрватско-румунски речници у прошлости и данас. Букурешт: *Actele Simpozionului româno-iugoslav*.
Френцију, 1940: Dr Iosif Frențiu, *Dicționar româno-sârb*, Timișoara.

Извори

Архив Православне српске парохије у Кетфељу (у наставку ПА), акт бр. 116/1935.
ПА, акт бр. 144/1935.
ПА, копија акта бр. 145/1935.
ПА, акт бр. 581/72a/1936.
„Гласник”, бр. 3/1934.
Породични архив Милана Николића, копија дописа бр.74//1935.
АМН, допис бр. 49/1935.
АМН, акт бр. 54/1935.
АМН, копија молбе бр. 95/29.VII 1935, која је упућена преко Епархијске конзисторије
АМН, акт бр. 155/1935.
АМН, копија молбе бр. 96/29.VII 1935.
„Темишварски весник”, бр. 75. и 76/1935.

Ljubomir Stepanov

FIRST ROMANIAN-SERBIAN DICTIONARY ELABORETED BY MILAN NIKOLIC

Summary

The first Romanian-Serbian dictionary appeared in Timisoara in 1935., in the printing of Leopold Wieder. It was compiled by Archpriest Milan Nikolic, a priest from the village Gelu, for the purposes of private high school that he has led in the same place.

It was an amateur work that satisfied the needs of that time period, and marked the beginning of the Serbian-Romanian lexicography.

The author wanted to draw the attention of experts upon this event that took place 80 years ago.

Key words: Romanian-Serbian dictionary, Milan Nikolic, Gelu, highschool.

СЛАВЕНИЗМИ У БАНАТСКОМ АЛМАНАХУ² (1827)

У раду су анализирани славенизми у *Банатском алманаху* из 1827. године. Ексерпирани славенизми разматрани су, пре свега, с фонетског становишта, а дате су и неке напомене о њиховој творбеној структури. Посебна пажња посвећена је славеносрбизмима, лексичком слоју насталом у процесу србизације славенизама, односно начинима на које је та србизација остварена у *Банатском алманаху* (1827). Анализа је потврдила да славенизми и у трећој деценији XIX века чине знатан лексички слој и код оних писаца који пишу претежно народним језиком, али су они у великој мери посрбљени у *Алманаху*. Србизирање се на фонетском плану врши у правцу српскословенског језика, с једне стране, односно у правцу српског народног језика, с друге стране. С обзиром на народни карактер језика аутора *Банатског алманаха*, сви славенизми су морфолошки адаптирани у духу српског народног језика.

Кључне речи: Банатски алманах, славенизми, фонетика, творбена структура, славеносрбизми, србизација.

0. *Банатски алманах* је први часопис на српском језику који је изашао у Темишвару. Алманаси су били периодичне публикације, са занимљивим прилозима и календаром на почетку. То нису били књижевни часописи, већ годишњаци и имали су мање-више устаљену структуру: календарски део, астрономски изгледи за текућу годину, практични савети, поучна морална штива, белетристички и разнородни прилози [Бугарски, 2014: 26]. Карактеристично је да су аутори алманаха најчешће сами писали и проналазили текстове [Граховац, 1993: 17].

Банатски алманах „састављен Димитријем Тиролом” издат је у три годишта (за 1827, 1828. и 1829. годину). Треће годиште објављено је са новим календаром и додатком који је претходне године већ био штампан.

Највероватније је Тирол био једини аутор прилога у *Алманаху*, иако се уз један чланак помиње др Георгиј Чокрљан, мада нигде не стоји да је он

¹ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

² У оригиналу Банатский алманах за годину 1827. Димитриєм Тироломъ саставлѣнъ. Прва година. У Темишвару. *Банатски алманах* се чува под ознаком РСТСр I 1116/1827 у Библиотеци Матице српске у Новом Саду [Цветковић Теофиловић, 2013: 256]. За потребе ексерпције грађе послужило нам је електронско издање у Дигиталној библиотеци Матице српске, чија ће интернет адреса бити наведена на крају рада.

аутор већ „по г. др Чокрљану“ [Бугарски, 2014: 28]. Бавећи се језиком трију приповедака из *Алманаха* за 1827. годину И. Цветковић Теофиловић [2013: 257] несумњиво је утврдила да је њихов аутор Димитрије Тирол.

1. Предмет овог рада јесу славенизми у *Банатском алманаху*. Грађа за рад ексцерпирана је из првог годишта (1827). Анализом је обухваћен забавно-практични део, где се налазе чланци и поучне приче. Изостали су календар, називи празника, као и властита имена, наслови чланака и песме. Ексцерпирана грађа је анализирана пре свега са фонетског становишта, уз извесне напомене које се тичу морфолошког, творбеног и лексичког плана.

2. Термин *славенизам* различито се дефинише у нашој науци. Многи филолози под славенизмима подразумевају само речи рускословенског и руског порекла указујући на постојање хибридних форми. Код различитих аутора јављају се и различити термини: *руско-словенизми*, *славенорусизми*, *славенизми руске обојености*, *црквенословенизми*, *русизми* и др. [Зорић, 2013].³

Најпотпунију дефиницију славенизама даје С. Стијовић бавећи се славенизмима у Његошевим песничким делима. Он под појмом *славенизам* подразумева речи и особине „које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима“, а такође и хибридне творевине, то јест оне облике „који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика“ [Стијовић, 1992: 13].

При ексцерпцији грађе држали смо се ове дефиниције. Позајмљеницама које су дошле у српски језик из других језика посредством рускословенског и руског, осим у неколико примера, нисмо се посебно бавили.

2.1. Треба свакако дати напомену шта нам је служило као критеријум при издвајању славенизама. Нејављање у Вуковом *Рјечнику* из 1852, а потврда у неком од следећих речника: СЦСРЈ, 1847; Срезњевски, 1893, 1902, 1912; Петковић, 1935; Станковић, 1998 – били су основни критеријуми за сврставање речи у славенизме.⁴ Имали смо у виду и то да је и сам Вук у оба издања *Рјечника* унео одређени број славенизама [Ивић, 1986: 307–308; Цветковић, 2005].

³ Статусом славенизама у научној литератури опширније се бавила М. Зорић [2013], па се нећемо посебно задржавати на овом проблему.

⁴ Од помоћи су били и речници у Зорић, 2004 и Стијовић, 1992.

3. Анализирајући језик Димитрија Тирола, И. Цветковић Теофиловић [2013] утврдила је да је Тирол писао језиком веома блиским српском народном језику. Да је подржавао идеју писања на народном језику, показује и његова сарадња са Вуком, кога је обавестио о намери да објави *Алманах*. Иако је тридесетих година XIX века, када је *Алманах* излазио, славеносрпски језик био у великој мери србизан, по многим особинама изједначен са шумадијско-војвођанским дијалектом, задржао је велики број славенизама.

4. Славенизми⁵ ће, како је већ поменуто, бити пре свега разматрани с фонетског становишта према класификацији коју употребљава Стијовић [1992].⁶ С обзиром на то да је језик Димитрија Тирола у *Алманаху* на морфолошком плану једнак са народним језиком [Цветковић Теофиловић, 2013, 262–264], свега се на неколико места употребљава морфолошки славенизам.

4. 1. Славенизми са заједничким српкословенским и рускословенским фонетским особинама

У ову групу спадају речи које имају као фонетско обележје групу *жд* и суфикс *-ије* јер су ове две особине биле заједничке српској и руској редакцији старословенског језика [Стијовић, 1992: 57–58]. Није забележен велики број примера са првом особини: *принужденъ* (86),⁷ *угождаваше* (109), *разсуждаваю* (110), *награждаваше* (113), *надеждопуный* (121), *обхожденіе* (124), *осуждава* (128), *нужда* (132), *возбуждава* (136), *побужденія* (140), *учрежденія* (162), *обсажденія* (188). Примера са суфиксом *-ије* далеко је више: *поселенія* (84), *заиштишенія* (84), *оружіе* (86), *изображенія* (86), *наименованія* (88), *земльделіе* (88), *нападенія* (89), *обраишеніе* (94), *окончаніе* (96), *неиштастіе* (109), *возвращишеніе* (113), *спомошествованія* (124), *восхиштеніемъ* (126), *побужденія* (140), *вѣроисповеданіе* (146–147), *учрежденія* (162), *повѣренію* (177), *обсажденія* (188) итд.⁸

⁵ И. Цветковић Теофиловић [2013: 266–267] дотиче се и лексике, тј. даје одређене напомене о славенизмима који су употребљени у трима анализираним приповеткама.

⁶ Стијовић [1992: 57–94] славенизме класификује на основу фонетских особина на: 1) славенизме са заједничким гласовним особинама српкословенског и рускословенског језика – групе *жд* и *ије*; 2) славенизме са српкословенским, затим 3) рускословенским (руским) и 4) мешовитим гласовним особинама – хибриди или славеносрбизми.

⁷ Примери су навођени у оригиналу са бројем стране на којој су пронађени у загради хронолошким редом.

⁸ Велики број славенизама нема никаквих редакцијских обележја (нпр.: *ползуе* (119), *источникъ* (126), *люлобитствомъ* (127), *губителя* (128), *чувства* (134) и др.). Утврђивање припадности српској или руској редакцији старословенског, или пак руском књижевном језику, и код једних и код других примера врши се на основу (историјских) речника, чиме се овом приликом нисмо бавили.

4.2. Славенизми са српскословенским фонетским особинама

4.2.1. Рефлекс полугласника

Са српскословенским рефлексом слабог полугласника у некадашњем префиксу *съ-*⁹ забележено је свега неколико славенизама: *сазиданія* (85), *сакрыти* (122), *садружника* (129), *садржавале* (158).

4.2.2. Рефлекс назала предњег реда

У забележеним славенизмима се у неколико примера јавља српскословенски (српски) рефлекс некадашњег назала предњег реда (*е*): *паметодостойный* (86), *Славенскима* (101), *Свештеника* (106), *изредна* (113), *изредноправильный* (158). У свим примерима осим у примеру *Свештеника* српскословенским (српским) рефлексом србизирана је рускословенска (руска) лексема.

4.2.3. Вокално *р*

Рефлекс вокалног *р* у духу српскословенског језика забележен је у неколико примера: *првенство* (90), *срдачнымъ* (116), *пресрдечнымъ* (116), *дрзностно* (130), *дрзновенно* (144), *садржаваю* (154), *совршено* (188).

4.2.4. Група *шт*

Српскословенска група *шт*, којој у рускословенском одговара *шч*, јавља се у следећим примерима: *Свештеника* (106), *заштиштенія* (84), *обращеніе* (94), *преимушество* (110), *возвращеніе* (113), *восхоиштава* (115), *спомошествованія* (124), *обштемү* (124), *сушество* (125), *восхиштеніемъ* (126), *обште* (130), *обшество* (131), *возвращаишаю* (132), *прелиштенія* (134), *сообраштеніе* (139), *штедроти* (141) и др. Ниједан пример није забележен са рускословенском групом *шч*. Штавише, у анализираним деловима *Алманаха* у употреби није ни графема *шч*.

Употребом групе *шт* посрбљују се речи из рускословенског језика. У примерима *обращеніе*, *обштемү* и *штедроти* могао је бити употребљен и српскословенски облик, с обзиром на то да за ове речи има потврда у српскословенском језику [Даничић, 1863; Стијовић, 1992: 137–227]. Лексему *свештеник*, у српскословенском облику, дакле са екавским рефлексом *јата* и групом *шт*, Вук је унео и у прво и у друго издање *Рјечника*. Реч *обшти* Вук уноси у оба издања *Рјечника* уз напомену у *Сријему* [Вук, 1818; 1852].

4.3. Славенизми са рускословенским (руским) фонетским особинама

4.3.1. Рефлекси полугласника

У односу на српски (и српскословенски) језик, где се разлика између полугласника изгубила још у Х веку након што су се изједначили у корист

⁹ О рефлексу полугласника у позицијама типичним за српскословенски језик в. Младеновић, 1977: 11–14.

једног, који се касније вокализовао у *a*, рускословенски и руски језик сачували су разлику, која се огледа у различитим рефлексима – полугласник предњег реда дао је *e*, а полугласник задњег реда *o*. У *Алманаху* је забележен знатан број речи са рускословенским (руским) рефлексима полугласника.

Рефлекс полугласника предњег реда јавља се у следећим позицијама:

а) у корену речи у мањем броју примера: *честь* (85), *отечество* (91), *пришелаца* (95), *пришествіе* (100), *честну* (109), *пресрдечнымъ* (116), *безчестіе* (148), *любезницы* (176);

б) док је фреквентнији у суфиксима *-ески* и *-ествије/-ество*: *войническій* (85), *мужескій* (110), *човеческо* (127), *человѣческимъ* (127), *отечество* (91), *разбойническа* (134), *дружескимъ* (176) и сл.; *посланичество* (96), *пришествіе* (100), *преимущество* (110), *мложество* (121), *сушество* (125), *мужествомъ* (126), *общество* (131), *Естества* (134), *художествомъ* (171), *Височество* (177) и др.¹⁰

Рускословенски (руски) рефлекс некадашњег полугласника задњег реда забележен је у префиксима *во-*, *воз-/вос-*, *со-* и једном у предлогу *со*: *вовѣсили* (100), *восиліо* (104), *воистину* (111), *вовѣрити* (125), *вооружати* (126) и сл.; *воспослѣдовао* (85), *воспитавао* (108), *воспитаніе* (112) *возвращеніе* (113), *воздухъ* (115), *восхоиштава* (115), *восхищеніемъ* (126), *возвращаюћу* (132), *невозможне* (143) и др.; *сочинявали* (83), *сосѣди* (84), *собранію* (88), *сосѣдне* (90), *соедини* (95), *союзу* (98), *согласія* (115), *содружнице* (115), *сочеловѣка* (123), *сограђана* (124), *собољзнованіе* (126), *состоявшие се* (132), *соображеніе* (139), *совѣсти* (140), *совѣтуе* (142), *собору* (176), *совершенно* (188) и др.; *со* (188).

4.3.2. Вокал *јат*

Вокализам језика Димитрија Тирола одликује екавски рефлекс *јата*, али се *јат* по традицији и даље пише у одређеном броју примера [Цветковић Теофиловић, 2013: 258].

У пронађеним славенизмима *јат* се углавном пише где му је по традицији место: *примѣчава* (84), *опредѣлити* (85), *укрѣплѣнъ* (86), *побѣдитель* (87),¹¹ *сосѣдне* (90), *извѣстію* (94), *предѣлъ* (95), *поспѣшеніемъ* (96), *свидѣтелству* (100), *вовѣсили* (100), *опредѣленно* (103), *добродѣѣлне* (111), *терпѣніемъ* (112), *имѣніе* (112), *свѣтиломъ* (115), *сосѣда* (117), *умѣренно* (119), *злѣдѣя* (121), *рѣшеніе* (121), *вовѣрити* (125), *человѣческимъ* (127), *сочеловѣка* (128), *землѣдѣлѣемъ* (131), *лицемѣрну* (139), *совѣсти* (140),

¹⁰ У основи славенизама *хероическомъ* (143), *астеническимъ* (155), *сифилитическогъ* (156), *медиическомъ* (156), *венерическогъ* (156), *идилическій* (157), који такође имају суфикс *-ески*, налазе се речи грчког и латинског порекла [Клајн-Шипка, 2010], али су у језик писаца славеносрпског периода вероватно дошле преко руског језика. Речи *астеническимъ*, *сифилитическогъ*, *венерическогъ* нисмо пронашли у Михајловић, 1972, 1974.

¹¹ О статусу суфикса *-тељ* више у: Ристић, 1982.

благодѣтеля (140), замѣшательства (145), вѣроисповѣданіе (146–147), добродѣтель (149), повѣренію (177) и др.

Цветковић Теофиловић [2013: 258], позивајући се на А. Младеновића, сматра да се у оваквим случајевима мора рачунати на *је*-изговор *јата*, дакле у духу рускословенског (руског) језика. У славенизмима *човеколюбаць* (129), *човечества* (130), *човеческій* (159) јавља се *е* уместо *јата*, у посрбље-ној основи тих речи, за разлику од речи *сочеловѣка* (128), *человѣческимъ* (127) и сл., где се *јат* пише, а његов изговор са *је* подржан је чињеницом да је основа ових речи у духу рускословенског (руског) језика. Примери славенизама са *е* уместо *јата* су веома ретки (*презрѣо* (113) и *призреніе* (126); *земљдѣліе* (88) и *земљдѣлаць* (122) и сл.), што такође иде у прилог *је*-изговору.

4.3.3. Рефлекс назала предњег реда

Са рускословенским рефлексом некадашњег назала предњег реда (*ја* односно *а* иза меких сугласника) забележене су следеће речи: *часть* (83), *предпріятія* (85), *изряданъ* (91), *участвовати* (92), *Военачалникъ* (93), *Началницы* (102–103), *обяше* (116), *обятіяма* (115), *участіе* (130), *благопріятія* (140) итд.

4.3.4. Вокално *р* и *л*

Рускословенски (руски) језик се у односу на српскословенски разликовао у погледу вокалних *р* и *л*. Наиме, рускословенски за српскословенско примарно вокално *р* зна за групе *ор* и *ер*, односно за *ол* уместо некадашњег вокалног *л*, док за секундарне вокалне *р* и *л* има групе *ро*, *ре*, *ло* и *ле* [Младеновић, 1989: 36–37]. У Алманаху је забележен мали број примера који имају рускословенске (руске) црте – *ер*: *приверженость* (94), *дерзнули су* (98), *Сербалѧ* (106), *терпѣніемъ* (112), *утвердѣваише* (113), *жертва* (143), *милосердія* (177); *ор*: *оскорбе* (97), *оскорбляваю* (147); *ол*: *столпова* (161); *ре*: *окрестна* (103), *учрежденія* (162).

Може се поставити питање да ли примери са *ер* илуструју рускословенски (руски) рефлекс вокалног *р* или је реч о ортографској функцији обележавања вокалног *р*.¹² Наиме, И. Цветковић Теофиловић [2013: 260] утврдила је да се вокално *р* готово редовно означава са *р*, осим у два примера у којима је *ер*. Шири грађа показала је да нема много примера са *ер*. Постоје и такве речи где се у истом корену речи пише и *ер*: *дерзнули су* (98), *милосердія* (177) и *р*: *дрзностно* (130), *дрзновенно* (144), *срдачнымъ* (116), *пресрдечнымъ* (116). Оваква колебања могу указивати на то да група *ер* заправо означава вокално *р*.¹³

¹² О овоме више у Младеновић, 1989: 37.

¹³ Не може се са сигурношћу утврдити да је група *ер* означавала вокално *р* у наведеним славенизмима. Реч *жертва*, са *ер*, употребљава, рецимо, и Димитрије Исајловић, који делимично србизира изговор вокалног *р* [Младеновић, 1989: 103–104]. Речи *терпѣніемъ*,

4.4. Славеносрбизми

У *Банатском алманаху* велики део славенизама чине славеносрбизми – хибридне форме настале у процесу србизације рускословенских (руских) речи, тако да истовремено садрже рускословенске (руске) и српске народне црте (а понекад и српкословенске) [Стијовић, 1992: 94].

Србизација је представљала начин да се одређена рускословенска (руска) реч приближи српском читаоцу и буде му разумљивија [Младеновић, 1989: 57]. На тај начин настао је славеносрпски језик, чија је „властита србизација постала процес који се из деценије у деценију све више појачавао” [Младеновић, 1989: 57].¹⁴ Велики број речи које потичу из рускословенског и руског језика посрбљен је и у *Алманаху*,¹⁵ што не чуди с обзиром на то да је *Алманах* намењен широј читалачкој публици, као и на оријентацију његовог аутора према књижевном језику на народној основи, чијем је развоју *Алманах*, како И. Цветковић Теофиловић [2013: 268] истиче, „несумњиво допринео”. Треба свакако имати у виду и чињеницу да се процес србизирања „завршио негде 20–40-их година XIX века” [Младеновић, 1989: 147].¹⁶

Ми ћемо се осврнути на начине на које је србизација остварена на фонетском, морфолошком и творбеном плану, тј. на то како су добијене хибридне форме.

4.5.1. На фонетском плану србизација се врши у два правца – србизирањем у духу српкословенског језика и у духу српског народног језика.

У духу српкословенског језика србизација се огледа у следећем:

а) србизирана је рускословенска група *шч* српкословенском групом *шт*: *преимущество* (110), *возвращеніе* (113), *восхоштава* (115), *спомоществованія* (124), *сушество* (125), *восхищеніемъ* (126), *возвращаюћу* (132), *прелищенія* (134) и др.;¹⁷

б) у свега неколико примера србизација је остварена употребом српкословенског рефлекса полугласника у префиксу *са-* уместо рускословенског *со-*: *сазиданія* (85), *сaдружника* (129), *сaдржавале* (158);

в) рускословенско *ер* замењено је српкословенским (српским) вокалним *р*: *совршено* (188).

милосердія могле су такође да задрже изговор *ер* с обзиром на наставак *-ије*, као и на језички изговор *јата* у првом примеру. С друге стране, у речи *утверђаваше* могли бисмо да рачунамо на изговор вокалног *р* јер је реч посрбљена заменом рускословенске групе *жд* српским *ђ*, као и изменом итеративне основе српским *-ава-*.

¹⁴ О потреби да се речи превode на српски језик говори још З. Орфелин у предговору *Славеносрпском магазину* када каже да непознате речи треба „по српски управљати” [Младеновић 1989: 56–57]. Србизација је остваривана и у делима Ј. Рајића, Д. Обрадовића, С. Живковића и др. [Младеновић 1989: 58–93; 2002]

¹⁵ Одређене напомене о србизацији даје и Цветковић Теофиловић, 2013.

¹⁶ О србизацији више у: Младеновић, 1989: 54–72, 101–114; 2002 и др.

¹⁷ У речи *звездоштецы* (111) група *шт* добијена је од *чт* (од старијег *чѣт* у глаголу *чѣтити*).

У духу српског народног језика србизација је остварена на следећи начин:

а) готово доследно је финално *л* у духу српског језика: *воспослѣдовао* (85), *восиліо* (104), *воспитавао* (108), *презрѣо* (113), *воспитао* (116) и др.;¹⁸

б) дисимилацијом групе *мн* у *мл*, карактеристичном за српске народне говоре, у неколико примера: *млогочислений* (88), *мложество* (121), *млогорѣчиво* (176);

в) у једном примеру губљењем сугласника *х*: *страовидну* (149), што је једна од особина Тироловог народног језика [Цветковић Теофиловић, 2013: 261];¹⁹

г) србизирање рускословенске групе *ич* остварено је и сугласником *ћ*, а везује се за некадашњи партицип презента актива: *вступаюћему* (121), *обѣствующи* (124), *возвращаюћу* (132) и сл.;²⁰

д) група *жд* србизирана је српским *ђ*: *утверђаваше* (113), *соградѣана* (124) и сл.;

ђ) заменом руске групе *вс* српском *св* у заменици *сав*, *сва*, *све*: *посвѣдневноѣ* (139);

е) у једном примеру заменом руског иницијалног *в-* српским *у-*: *уходѣ* (93)²¹ и сл.

4.5.2. Како је већ поменуто, утврђено је да Тирол пише језиком који је у морфологији у потпуности у духу народног језика. О томе сведоче и пронађени славенизми – сви су адаптирани у духу народног језика.²² Даћемо само неколико примера као илустрацију: *пришелаца* (95) (ген. мн.), *повѣстѣуе* (96) (3. л. јд. през.), *нечаяногѣ* (97) (ген. јд.), *оскорбе* (97) (3. л. мн. през.), *приключеніѣма* (123–124) (дат. мн.), *повторавамѣ* (125) (1. л. јд. през.), *наиблагородніи* (143) (суперлатив) итд.

4.5.3. На творбеном плану србизација је извршена употребом српских суфикса:

¹⁸ Финално *л* забележено је само у следећим славенизмима: *предѣлѣ* (95), *престолѣ* (96), *печалѣ* (109), *престолный* (165).

¹⁹ Осим у наведеној сложеници, која у првом делу основе има реч која је карактеристична и за српски језик, сугласник *х* је у славенизмима стабилан: *хрѣстѣански* (108), *воздухѣ* (115), *восхоиштаѣа* (115), *восхищеніѣмѣ* (126), *храненіѣ* (130), *Хрѣстѣанству* (131) и др. [уп. Цветковић Теофиловић, 2013: 261].

²⁰ Србизирање рускословенске групе *ич* српским народним рефлексом *ћ* у некадашњем партиципу презента актива могло је бити потпомогнуто чињеницом да је формални континуант овог партиципа у виду герунда (глаголског прилога садашњег) био веома жив у српском народном језику. О судбини партиципа у српском књижевном језику и проблемима који се јављају при њиховој лексикографској обради види: Суботић, 1984; Стошић, 2013.

²¹ Јавља се и облик *входѣ* (127), али са другачијим значењем.

²² Свега се на неколико места јављају примери са падежним облицима који нису у духу српског народног језика: *именѣмѣ* (91), *под именѣмѣ* (93), *сузе любве* (113) и сл.

а) именичким суфиксом *-ац* са српским рефлексом полугласника: *пришелаца* (95), *земљѡблацъ* (122), *човеколюбацъ* (124) и сл.;

б) придевским суфиксом *-ан*, са српским рефлексом полугласника, по-србљен је одређени број славенизама: *изряданъ* (91), *честанъ* (116), *полезанъ* (123), *нештастанъ* (129), *воспитанъ* (130), *немогућанъ* (135) и др.;

в) итеративна основа рускословенских (руских) глагола србизирана је са *-ава-*: *утверђаваше* (113), *восхоштава* (115), *повторавамъ* (125) др.²³

4.5.4. Поред поменутих поступака србизације треба поменути и изговор група *-ле-*, *-не-* и *-л-* уместо *-ље-*, *-ње-* и *-љ-*, што је особина типична за славеносрпски језик [Младеновић, 1979: 118–124]: *обстоятелствама* (92), *укрѡплена* (98), *свидѣтельству* (100), *домостроителство* (110), *храненія* (130), *ласкателство* (139), *злупотребленію* (104), *чувствителный* (141) и др.²⁴

5. Иако се нећемо детаљно бавити творбеном структуром ексцерпираних славенизама, даћемо само неке напомене.

5.1. Извесна доследност код издвојених славенизама јавља се при употреби придевног суфикса *-ески* и именичког суфикса *-ество* са рускословенским фонетизмом (в. т. 4.3.1). Поред суфикса *-ество* јавља се и суфикс *-ство* у мањем броју примера: *домостроителство* (110), *любопитствомъ* (127), *злѡдѣйства* (136) и сл.

Суфикс *-тељ*, као одлика књижевног језика, јавља се код славенизама који имају значење *nomina agentis*.

5.2. Одређена доследност постоји и у употреби префикса *во-*, *воз-/вос-* и *со-*, дакле са рускословенским фонетским ликом (в. т. 4.3.1). Префикс *во-* јавља се и у облику *в-* (*вступаюћему* (121), *входъ* (127)), а префикс *со-* и као *са-* (в. т. 4.2.1).

Иако славеносрпски језик за време свог постојања није био нормиран, каснијим проучавањима утврђено је да су ипак постојале одређене тенденције ка нормативности, а оне се, између осталог, огледају у доследној употреби суфикса *-ески* и *-ество* и префикса *во-*, *воз-* и *со-*, дакле са рускословенским (руским) фонетизмом [Младеновић, 1998: 137–138].

²³ Има и славенизама у којима је србизација у потпуности извршена: *потврђаваю* (83), *наслађаватисе* (146). Поред итеративног *-ава-*, у оба примера рускословенска група *жд* замењена је српским *ђ*, а у првом примеру је србизирано и рускословенско (руско) *ер* вокалним *р*.

²⁴ Уп. Цветковић Теофиловић, 2013: 267.

5.3. Забележени су и славенизми са сложеном основом: *паметодостойны* (86), *любопитный* (87), *многочисленный* (88), *земљделіе* (88), *Военачалникъ* (93), *единогласно* (100), *благостояніе* (103), *злупотребленію* (104), *домостроителство* (110), *добродѣтелне* (111), *домостроеніе* (112), *родословнымъ* (114), *благодарити* (119), *трудолюбіе* (120), *злополучнога* (112), *земљдѣлацъ* (122), *благородство* (123), *высокоумствуешь* (123), *злополучію* (124), *човеколюбацъ* (124), *великодушіе* (124), *добродѣтелянь* (124), *любопитствомъ* (127), *сластолюбіе* (129), *трудолюбиву* (132), *злодѣйства* (136), *лицемѣрну* (139), *посвѣднемомъ* (139), *благопріятія* (140), *користолюбія* (140), *благодѣтеля* (140), *благоразуміе* (142), *наиблагороднѣи* (143), *благополучія* (145), *основоположеніяма* (146), *вѣроисповѣданіе* (146), *добродѣтель* (149), *страовидну* (150), *рудоконнымъ* (151), *великолѣпне* (158), *изредноправильный* (158), *средоточію* (163), *млогорѣчиво* (176), *бракосочетанію* (176), *правосудіе* (177), *милосердія* (177) и др.

За неке сложенице нису пронађене потврде у речницима, што може указивати на то да су настале на српском говорном подручју: *Земљписцы* (83), *брдостроенія* (87), *надеждопуный* (121) и сл.²⁵

6. Закључак

Велики број славенизама у *Алманаху* потврђује чињеницу да ове речи у првој половини XIX века и даље чине значајан лексички слој и код оних писаца који су у својим делима писали народним језиком. На тај начин надомешћиван је недостатак српског народног језика углавном на пољу апстрактне лексики (и терминологије).

На фонетском плану јављају се славенизми са рускословенским (руским) фонетским особинама: *воистину*, *воздухъ*, *восхищеніемъ*, *собранію*, *соградѣана*, *честь*, *пришествіе*, *преимушество* и др., као и славенизми са српкословенским особинама: *изредноправильный*, *срдачнымъ*, *садржаваю*, *общество*, *штедроти* итд.

Димитрије Тирол, у складу са својом оријентацијом ка писању српским народним језиком, славенизме у великој мери србизира. С тим у вези велики број славенизама у *Алманаху* чине славеносрбизми. Ове речи су настале различитим процесима србизације на фонетском, морфолошком и творбеном плану. Србизација је на фонетском плану остварена у два правца

²⁵ Зорић [2013: 815] поставља питање да ли под славенизмима треба подразумевати „оригиналне форме настале на српском говорном подручју, али у потпуности у складу са лексичким потенцијалом и творбеним моделима рускословенског/руског језика, које притом нису забележене ни у лексикону рускословенског ни руског језика”. Наведене сложенице нису посведочене у речницима који су нам служили за идентификовање славенизама, као ни у Цет, 1970.

– заменом рускословенских (руских) особина српскословенским или српским народним особинама. Морфолошка србизација је доследно остварена с обзиром на народни карактер језика Димитрија Тирола.

Одређени форманти са фонетским особинама рускословенског (руског) језика готово доследно се употребљавају у ексцерпираним славенизмима. Реч је о префиксима *во-*, *воз-/вос-*, *со-* (у облику *са-* са српскословенским фонетизмом у свега неколико примера), односно суфиксима *-ески* и *-ество*. С друге стране српским суфиксима *-ан* и *-ац* неки славенизми су посрбљени. Знатан број славенизама има сложену основу, а неколико сложеница није забележено у речницима, што може указивати на то да представљају творевине наших писаца.

Анализирани славенизми показују одређену доследност у употреби неких особина у духу рускословенског (руског) језика. Ипак, висок степен србизације славенизама потврђује чињеницу да је овај процес у књижевном језику крајем треће деценије XIX века далеко одмакао.

Извор

Банатскій алманахъ за годину 1827. Димитріємъ Тироломъ саставлѣнъ. Прва година. У Темишвару. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2764&m=1#page/11/mode/1up>. 1. 10. 2015.

Литература

- Даничић, 1863: *Рјечник из књижевних старина српских*, Дио први А–К, Дио други Л–П (Написао Ђ. Даничић), Биоград: Државна штампарија.
- Зорић, 2004: М. Зорић, Речник славенизама и књишких речи у делу *Кратка всемирна историја* Георгија Магарашевића, Нови Сад: Прилози проучавању језика, 35, 69–154.
- Зорић, 2013: М. Зорић, Неколико речи о статусу и идентификацији славенизама, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LXI/3, 811–818.
- Ивић, 1986: П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Караџић, 1818: *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима* (Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић), Беч.
- Караџић, 1852: *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић), Беч: Штампарија Јерменскога манастира.

- Клајн–Шипка, 2010: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Михајловић, 1972: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, I том (А–Љ), Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Михајловић, 1974: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, II том (М–Ш), Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Младеновић, 1977: А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XX/2, 1–20.
- Младеновић, 1979: А. Младеновић, Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXII/2, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, 1989: А. Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Младеновић, 2002: А. Младеновић, Неке напомене о процесу посрбљивања славеносрпског књижевног језика (друга деценија XIX века), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLV/1–2, Нови Сад: Матица српска, 121–127.
- Петковић, 1935: *Речник црквенословенскога језика* (Израдио прота Сава Петковић), Сремски Карловци.
- Ристић, 1982: С. Ристић, Стана, Морфема -тељ у савременом српскохрватском језику, Београд: *Наш језик* 25/4–5, 189–230.
- Срезњевски, 1983: *Материјали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ*, (Труд И. И. Срезневскаго), Томъ первый А–К, Санктпетербургъ: Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ.
- Срезњевски, 1902: *Материјали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ* (Труд И. И. Срезневскаго), Томъ второй Л–П, Санктпетербургъ: Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ.
- Срезњевски, 1912: *Материјали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ* (Труд И. И. Срезневскаго), Томъ третій Р–Ѧ, Санктпетербургъ: Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ.
- Станковић, 1998: *Руско-српски речник* (У редакцији Богољуба Станковића), Нови Сад: Будућност – Матица српска; Москва: Русский язык.
- СТИЈОВИЋ, 1992: С. СТИЈОВИЋ, Светозар, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Стошић, 2013: Ј. Стошић, Лексикографска обрада партиципа у *Речнику славеносрпског језика* (проблеми, могућности и предлог решења), Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LXI/3, 819–825.
- Суботић, 1984: Љ. Суботић, Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку, Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, 20, 5–81.

- СЦСРЈ, 1847: *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка*, Томъ I–IV, Санкт-петербургъ: Въ типографіи Императоркой Академіи Наукъ.
- Цветковић, 2005: И. Цветковић, *Славенизми у Вуковом Српском рјечнику из 1852, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1–2, 95–108.
- Цветковић Теофиловић, 2013: И. Цветковић Теофиловић, Напомене о језику Димитрија Тирола, *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету у Темишвару) (Приредио: проф. др Михај Радан), Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Цет, 1970: R. Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*, Wien: Böhlau-Verlag, Köln.

Jelena M. Stošić

THE SLAVICISMS IN THE *BANATSKI ALMANAH* (1827)

Summary

The subject of this paper was the analysis of the slavicisms in the *Banatski almanah* from 1827. The extracted slavicisms were primarily analyzed from the phonetic perspective, and some conclusions were also given from the word-formation aspect. The special attention was paid to the serbo-slavenisms, which belong to the lexical class that was created by the process of serbization of slavicisms, as well as to the ways the serbization was accomplished in the *Banatski almanah* (1827). The analysis confirmed that slavicisms were very substantial lexical class even in the language of those writers who were writing mainly in the folk language, but in the *Almanah* they were serbified to a large degree. From the phonetics' aspect, serbization had been carried out in the direction of the Serbian-Slavonic language, on the one side, and in the direction of the Serbian folk language, on the other. Considering the folk characteristics of the language of the *Banatski almanah*'s author, all of the slavicisms were morphologically adapted in the spirit of the Serbian folk language.

ИСТРАЖИВАЊЕ УЧЕЊА „СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО ЗАВИЧАЈНОГ“ ИЗМЕЂУ МЛАДИХ ИЗ ДИЈАСПОРЕ И МАТИЦЕ

Рад за предмет има проучавање значаја, циљева, организације и резултата подучавања „Српског језика као завичајног“ деце и младих који живе ван граница наше државе, од стране обучених студената србистике. Разматран је онлајн вид подучавања преко скајпа, који је организован у трајању од три месеца у граду Нишу. Овакав пројекат је за циљ имао популаризацију српског језика код припадника дијаспоре преко вршњачког образовања и кроз држање индивидуалних часова. На крају наставе урађена је евалуација кроз упитнике о задовољству и ставовима учесника, који су овом приликом анализирани.

У пројекту је учествовало 20 апсолвентата студија србистике, и студената магистарских и докторских студија Филологије на Филозофском факултету у Нишу и 23 кандидата из дијаспоре. Млади и деца из дијаспоре су били из САД-а, Канаде, 10 различитих земаља из Европе, УАЕ.

Резултати су показали да су главни мотиви пријављивања на ову наставу, из дијаспоре, били: жеља да се научи или усаврши матерњи језик, да се обогати речник и научи граматика, да се одржи веза са пријатељима и родбином из матице, да се деца упознају са српском културом и обичајима. Мотивација студената србистике за учење у пројекту била је професионално усавршавање, ново искуство и нова познанства, љубав према српском језику и жеља да се деци из дијаспоре помогне у учењу матерњег језика. Од укупног броја учесника из дијаспоре 79% сматра да је њихово знање српског језика (или њихове деце) побољшано кроз овај вид наставе, а 42% учесника је изјавило да у месту у ком живе не постоји организовано учење српског језика.

Кључне речи: српски језик као завичајни, млади, дијаспора, матица.

Дијаспора

Под појмом „дијаспора“ Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону [2011: 6] подразумева држављане Републике Србије који живе у иностранству и припаднике српског народа, исељенике са територије Републике Србије и из региона и

¹ cirictamara@yahoo.com

њихове потомке. Под појмом „Срби у региону“ подразумевају се припадници српског народа који живе у Републици Словенији, Републици Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Републици Македонији, Румунији, Републици Албанији и Републици Мађарској.

Сматра се да у дијаспори живи између 4 и 6 милиона Срба, а земље са највећим бројем припадника српске дијаспоре су САД, Немачка, Канада, Аустралија, Швајцарска, Аустрија, Француска, Шведска, Велика Британија и Италија.

Према Гречићу [2010: 64], Република Србија је традиционално емигрантска земља. Њене сеобе карактеришу углавном економски разлози. Међутим интезитет сеоба се приписује историјским, економским, демографским, политичким, друштвеним, етничким и психолошким факторима.

Главни токови миграната напуштају Србију већ дуже од једног века. Почињу од декада пре почетка Првог светског рата, између Првог и Другог светског рата (претежно преко океана, у САД и Јужну Америку, Аргентину, Чиле, Венецуелу, Бразил), да би се, после завршетка Другог светског рата, миграциони токови преусмерили на европске дестинације (Немачка, Француска, Швајцарска, Аустрија, Енглеска, Скандинавија, Белгија, Данска) [Бобић, 2009: 361-377]. Током деведесетих година прошлог века, велики таласи грађана, мањинских заједница, били су приморани да напуштају земљу услед ратних дејстава и страха од мобилизације. Прошла деценија је карактеристична по великом замаху „brain drain“ миграција или „одливу мозга“ (одлазак из земље младих, високообразованих стручњака), који је веома интезиван.

Павлов и сар. [2013: 4] праве разлике између старог и новог значења појма дијаспоре и истичу да се оне могу свести на три обележја. Прво обележје јесте узрок миграције или расејања. Старо значење истиче насилно расејање, док ново укључује и друге разлоге миграција, као што су трговина или радне миграције. Друга карактеристика јесте прекогранично искуство одласка из домовине у земљу дестинације. Старо значење подразумевало је жељу за повратком у домовину и развијање активности са домовином кроз које би се подстицала жеља за повратком. Ново значење дијаспоре подразумева развијање веза преко граница и стварање веза између миграције и развоја. Уместо повратка, нагласак је на циркуларној размени и транснационалној мобилности. Треће обележје се односи на интеграцију миграната у земљи дестинације. Старо значење је подразумевало да чланови дијаспоре нису баш добро интегрисани у друштво – политички, економски и културно, и из тог разлога одржавају везе са већинском групом у домовини. Ново значење дијаспоре указује на вишеструкост националног идентитета чланова и на културну хибридноост.

Министарство за дијаспору Републике Србије основано је 2004. године, чиме је било јасно да је препознат значај дијаспоре и њеног потенцијала,

и то на многим пољима (економском, културном). После 8 година је укинута Министарство и прелази у Канцеларију за сарадњу са дијаспором и Србима у региону. По новом закону, Канцеларија је постала Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону под Министарством спољних послова Републике Србије. Деловање је распоређено у оквиру сектора за економску сарадњу, за културно-научну и просветну сарадњу и сектор за статусна питања.

Значај језика у очувању националног идентитета

Познавање и коришћење српског језика и ћириличног писма представља услов на коме се темељи сав остали рад на сарадњи са дијаспором [Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, 2011: 21]. Право на употребу матерњег језика спада у низ права везаних за очување националног идентитета. Заборављање матерњег језика представља први озбиљан корак ка потпуној асимилацији. Ускраћивање наставе на матерњем језику, поред директних последица на појединце, утиче и на националну заједницу као целину. Права у домену школства не свде се само на наставу на свом језику и на могућност учења тог језика. Она обухватају и право на стицање знања о историји, географији, елементима културе одређеног народа.

Данас се на свим странама света налази расејана културна баштина, те постоји потреба да се она очува и заштити, да се сачува културни, национални идентитет [Голубовић, 2014: 353-375]. Иако је културна баштина, по међународним конвенцијама, део свеукупне историје човечанства и, као таква, наднационална, међународним правом сваком народу је загарантовано право и дужност бранити свој културни идентитет, који укључује материјалну и нематеријалну културну баштину (језик и веровање, обичаје, историјска места, споменике, књижевност, уметничка дела). Овај аутор сматра да, ако Србија има улогу матице српског народа, она мора успоставити и изградити јединство на плану „етничке политике“, и друго, очувања и заштите културног наслеђа. Циљ етничке политике је обезбеђивање заштите и очувања културне баштине и духовног јединства српског народа кроз дефинисање улоге и задатака државе и свих њених институција у овој области.

Стојковић [2008] дефинише културни идентитет као самосвест припадника једне групе, која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама. Његови основни елементи јесу: истовремено везивање идентитета за појединца и групу, схватање идентитета као односа према другоме, историјска природа (променљивост) идентитета и релативност идентитета у односу на контекст (друге идентитете). Један од најважнијих фактора за

очување културног или националог идентитета јесте матерњи језик. Језик је моћан медиј свести групе, односно друштва као комуникативне и егзистенцијалне заједнице. Он садржи сећања на прошлост и представља инструмент савремених, практичних активности, инструмент којим се успоставља свест о националној посебности. Језик је најпогоднији медијум идентификације, а његов процес обухвата двоструки поступак: одређивање заједнице која се одликује јединственим системом комуницирања и позив на свесно колективно идентификовање; као и понашање које је у складу са начином мишљења и осећања које припадају том колективном.

Према подели коју је дала ауторка Фини [Phinney, 1990: 499-514] постоје четири основне компоненте националног идентитета:

1. самоидентификација, која може бити одређена пореклом особе, али је могућа и као исказ властитог опредељења независно од порекла;
2. осећај припадности одређеној етничкој групи;
3. ставови према чланству у групи, који могу бити позитивни или негативни. Позитивни ставови се најчешће исказују кроз позитивне афективне реакције као што су понос и задовољство припадношћу, као и прихватањем властите групе. Негативни ставови су порицање властитог националног идентитета. Негативни ставови могу се манифестирати и као жеља за тиме да се постане члан неке друге националне групе;
4. укљученост у рад и живот властите националне групе. Ово се односи на то колико појединци учествују у одржавању традиције и културе свога народа. Најчешћи индикатори укључености су најпре употреба националног језика, припадност одређеној вери и њено ковање суделовање у раду и формирању социо-националних институција (завичајни клубови, друштва), укљученост у политике активности везане за развој властите националне групе, неговање националних вредности, интерес за земљу порекла, познавање националне историје и културе.

Према Милошевић-Ђорђевић [2003: 125-140], матерњи језик је суштинско обележје националног идентитета. Језици су укорењени дубље од било чега другог у данашњем друштву и представљају окосницу националних идентитета. При том, за национални идентитет је важан локални дијалекат и начин говора, много више од националног језика. Ауторка даље наводи да национални идентитет може бити дефинисан континуумом који полази од видљивих до невидљивих индикатора. Видљиви индикатори су знаци дати рођењем и видљиви голим оком као што су: висина, физиономија, боја коже, као и бихејвиорални показатељи: облачење, спољашњи изглед. Невидљиви индикатори произлазе из језика и културе: акценат, гра-

матика, имена, речник. Што су индикатори видљивији, то су поузданији и теже се мењају.

Према Недељковић [2006: 155-179], језик, уз религију, спада у најважнији елемент и објективни параметар етничког (националног) идентитета. Због тога је проучавање националног идентитета неодвојиво од проучавања језичког идентитета. Језик је шифра за симболичку комуникацију, а симбол је сваки звук или гест коме смо ми дали значење. Аутор истиче да постоје четири главна обележја језика. Најпре да је језик систематичан, правилан и, у великој мери, предвидив. Друго, сви живи језици се непрекидно развијају и мењају. Затим, промене које се догађају у језику не могу и не би требало да буду спречаване. Четврто, људски језик је примарно орални феномен. Најважнији елементи било које људске културе се преносе путем речи, и они су смештени у специфичан опсег значења и ставова које чланови неког друштва везују за вербалне симболе. Ови елементи не обухватају само оно шта ми мислимо о уобичајеним облицима понашања, већ обухватају и такве ствари као што су идеја о времену и простору, идеје о коначним циљевима и тежњама.

Српски језик као завичајни

У Правилнику о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству [Службени гласник РС 30, 2009] наводи се да је циљ овог рада учење и неговање српског језика као матерњег језика ученика, развијање и јачање свести о свом националном и културном идентитету кроз проучавање највреднијих дела српске културне баштине и одржавање трајних веза с отаџбином. Задаци овог образовно-васпитног рада јесу:

- поступно и систематско усвајање законитости и лексичког богатства српског књижевног језика и оспособљавање ученика за његово адекватно коришћење у разним видовима усменог и писаног изражавања, односно у улози казивача, слушаоца, саговорника и читаоца;
- упознавање битних особености националне историје и културе, као и репрезентативних дела духовног стваралаштва;
- васпитавање ученика на начелима поштовања, чувања и богаћења културне баштине (српске, европске и светске);
- неговање љубави према завичају и отаџбини и стицање основних знања о земљи порекла;
- стварање пријатељских осећања према земљи домаћину и њеним грађанима, развијање националне и верске толеранције;
- успостављање корелације с наставним програмима које ученици савлађују у редовној основној школи;

- оспособљавање ученика за самосталан рад и активно укључивање у разне облике културног и јавног живота у ужој и широкој друштвеној заједници.

Завичајни језик (мањински, етнички) дефинише се као језик који је по редоследу усвајања за појединца био први, али никад није у потпуности усвојен због преласка на доминантни, већински језик. Потреба за увођењем овог термина је произашла из тога што је наследни језик усвојен у друштвеном контексту где се језик породице разликује од већинског језика. У том смислу завичајни језик је вид матерњег језика [Јовановић и Вучина Симовић, 2012: 383-395].

Према Урошевић и Урошевћ-Хушак [2012: 125-139], живот у мултикултуралном друштву намеће потребу промишљања улоге завичајности, вредновања завичајних вредности и очувања културне баштинске и кроз образовни састав. Завичај је мера и модел за распознавање света: упознавајући феномене и појаве, природне и културне законитости у завичају, лакше спознајемо основне законитости у ширем контексту. Концепт завичајности укључује дидактичку преокупацију да се школа врати животу и повеже са животом, да буде одраз живота и у служби живота. Ту се, како објашњавају ауторке, ради о принципу животне близине и повезаности наставе са конкретним животом: од ближег к даљем и од познатог к непознатом.

Методика наставе српског језика као завичајног намењена је деци српских иселеника која желе да науче српски језик из чистих родољубивих и националних побуда, сматрајући Србију својим напуштеним завичајем. Ова настава се изводи у српским допунским школама у иностранству у суорганизацији са министарствима наставе земаља у којима живе. Ова настава је веома комплексна јер је утемељена на трима наставним подручјима: српском језику, српској књижевности и српској културној баштини. Методика наставе српског језика намењена деци у дијаспори бави се истим питањима као и основна методика наставе српског језика и књижевности, али у другачијем друштвеном и националном контексту, под другачијим околностима и смањеном обиму, што битно утиче и на одређење њеног предмета и њених циљева и задатака [Јањић, 2015: 5-6] .

Курс српског језика за децу и младе из дијаспоре

Канцеларија за сарадњу са дијаспором града Ниша у 2013. години спровела је истраживање на тему „Информисаност и ставови грађана Србије о дијаспори и раду Канцеларије за сарадњу са дијаспором у Нишу“. Истраживање је обављено на 50. нишком Сајму књига и графике на узорку од 1102 испитаника (18–72 год.). 88% испитаника зна шта обухвата појам

српска дијаспора, међутим само 29% зна колико Срба живи и ради у дијаспори. 41.20% испитаника сматра да је најважнији задатак Канцеларије за сарадњу са дијаспором сарадња на пољу образовања, културе и спорта, док само 28.40% сматра да је то економска сарадња. 60.80% испитаника се изјаснило да је најважнији облик сарадње између Републике Србије и њене дијаспоре да Република Србија омогући припадницима дијаспоре учење српског језика и ћириличног писма. Тако је важност учења српског језика код припадника дијаспоре потврђена и од стране домаће јавности из матице.

Након идентификоване потребе за учењем српског језика, два пројекта Канцеларије за сарадњу са дијаспором града Ниша за циљ су имала очување матерњег језика:

- бесплатни тромесечни курс српског језика за дијаспору преко скајпа, у организацији Канцеларије за сарадњу са дијаспором града Ниша, Филозофским факултетом у Нишу и ОЦД Проактивом;
- “Да те цео свет разуме”, подржан од стране Министарства спољних послова Управе за сарадњу с дијаспором и Србима у региону, а у организацији Канцеларије за сарадњу са дијаспором града Ниша, Филозофским факултетом у Нишу и ОЦД Проактивом.

Бесплатни тромесечни курс српског језика за дијаспору преко скајпа за циљ је имао популаризацију српског језика код дијаспоре преко вршњачког образовања, кроз држање индивидуалних часова српског језика преко скајпа омладини из дијаспоре од стране апсолвентата са Департмана за српски језик. Часови су одржавани два пута недељно у трајању од 45 минута, у терминима у којима су се договарали наставник и ученик. Настава је трајала у периоду од 15.09.2014. до 15.12.2014. год. Учествовало је 20 студената из Србије и 23 ученика из дијаспоре (од 7 до 30 год.). Млади и деца из дијаспоре су били из САД-а, Канаде, 10 различитих земаља из Европе (Норвешка, Грчка, Велика Британија, Немачка, Француска, Мађарска, Чешка, Италија, Аустрија, Шпанија), УАЕ. Студенти који су учествовали су били са основних академских студија србистике у Нишу, мастер и докторских студија филологије у Нишу и у Крагујевцу, као и мастер и докторских студија српског језика и књижевности у Новом Саду.

Главне предности овакве наставе јесу:

- предности онлајн наставе уопште. Она је ефикасна, економична и за циљну групу – дијаспору изразито погодна. Постоји флексибилност времена и места похађања наставе, индивидуалан приступ ученицима, такође и то да је све заступљеније мишљење да настава помоћу рачунара изазива већи степен мотивисаности ученика за рад на часу;
- добра пракса за студенте. Пре почетка наставе сви студенти су прошли методичку обуку у трајању од 10 школских часова, при

чему су се обавезали и на свакодневно вођење дневника праксе;

- након завршетка курса, ученици из дијаспоре добили су сертификат Филозофског факултета у Нишу о познавању српског језика на одређеном нивоу, а студенти сертификат о стручном усавршавању из Методике наставе српског као завичајног и препоруку града Ниша.

Евалуација од стране студената – наставника

Свих двадесет студената са Филозофског Факултета је на питање да ли су задовољни оваквом врстом праксе одговорило потврдно. Највећи проценат (95%) њих је дао највише оцене пројекту (оцене 4 и 5).

Мотивација и пре и после учешћа је у 55% случајева била на највишем нивоу, док се код 35% студената повећала, код само 10% се смањила. Мотивација студената наставника за учествовање у овом пројекту је била следећа:

- професионално усавршавање, стицање и преношење знања;
- пракса, подучавање;
- ново искуство, нови вид наставе као изазов, изазов предавања српског језика неком коме није матерњи, индивидуална настава;
- нова познанства, дружење, рад са младим људима, упознавање са другим културама;
- помоћ деци из дијаспоре да уче матерњи језик;
- љубав према српском језику, љубав према српској традицији, презентовање своје земље у позитивном светлу, јачање везе између дијаспоре и матице;
- рад са децом, забава, испољавање креативности;
- нова референца у биографији;
- сертификат.

Највећи број студената предавача (95%) су изјавили да би желели да у будућности учествују у оваквој врсти праксе. Свих 20 студената је рекло да је најбоље место за реализацију часова кућа или стан. Такође свих 20 студената је рекло да би овакав вид праксе препручили својим колегама. 60% студената је рекло да познаје једног или више колега, који би желели да учествују у оваквој пракси.

Препоруке од стране студената – наставника за унапређење оваквог вида наставе су следеће:

- одредити литературу по којој ће се одвијати програм у складу са учениковим знањем, или употпунити постојећу литературу;
- обука за наставнике нарочито у смислу употребе интернета у настави;

- организовати састанке (радионицу) ради унапређења рада предавача, где би се размењивала искуства везана за литературу, материјале и сл.,
- направити датотеку са свим материјалом за учење;
- комуникација и данима кад се не одржавају часови да би се подстакло интересовање ученика за српски језик (дељење књига, филмова, текстова...);
- групни видео чет – за децу сличног знања под вођством једног наставника да се упознају и причају на задату тему на српском језику,
- дуже трајање курса.

Евалуација од стране ученика из дијаспоре

Сви ученици из дијаспоре и њихови родитељи, у случајевима где се настава држала малолетној деци, изјавили су да су задовољни овом наставом. Сви су дали највише оцене пројекту (оцене 4 и 5). Такође, сви су својим студентима предавачима дали највише оцене 5. 74% учесника би наставило да у будућности учествује у оваквој врсти наставе на следећем нивоу: 84% би желело да на овај начин учи и о српској историји; 79% учесника из дијаспоре сматра да је њихово знање српског језика (или њихове деце) побољшано кроз овај вид наставе; 100% би препоручило другима да учествују у оваквој настави, док 37% зна још неког ко би учествовао.

Главна мотивација за пријављивање на овај курс код ученика из дијаспоре је следећа:

- да се научи и/или усаврши матерњи језик (да се науче граматика и падежи, обогати речник...);
- да се одржи веза са матицом, комуникација са родбином;
- у месту у коме живе нема прилика да се учи српски језик;
- да се деца упознају са српском културом и обичајима;
- дете желело да учи српски језик од стране неког ко му није родитељ;
- жеља да се постане преводилац.

Препоруке за унапређење наставе које су дали ученици из дијаспоре и њихови родитељи односе се на следеће:

- уџбеници наручени пре почетка наставе;
- да се уведе читање лектире, не превише обимних књига на српском језику, као и упознавање са именима и делима наших писаца;
- повремена окупљања ученика преко скајпа, као вежба у комуникацији и употреби језика, а са друге стране, и као начин да се евен-

- туално стекну нека нова познанства и пријатељи;
- учење српског језика кроз игру;
- побољшати промоцију ове услуге.

Закључак

Главни резултати тромесечног курса за децу и младе из дијаспоре су, пре свега, савлађивање ћириличног писма, савлађивање основних граматичких категорија, боље овладавање акценатским системом српског језика и познавање српске књижевности и културе. Закључак је да су карактеристике овакве наставе:

- да је економична и ефикасна;
- прилагођава се индивидуи-ђаку;
- једноставан је метод;
- временски прилагодљива;
- добро организована;
- одвија се на обострано задовољство учесника из дијаспоре и матице;
- пример је добре праксе;
- доприноси унапређењу сарадње са дијаспором и враћање поверења дијаспоре;
- стварање пријатељства.

Да се настава одвијала на обострано задовољство и студената са Филозофског факултета који су држали наставу, и деце и младих из дијаспоре, говоре и следеће импресије.

Б. Д. из Њу Орлеанса:

„Одавно покушавам да научим дете српски. Сваког лета долазим у Србију, али нико му до сада није помогао као наш предавач. Она има стрпљења за рад са децом, јако је креативна и врло смо задовољни њеним радом“.

Д. Р. из Норвешке:

„У оквиру добровољног удружења постоји учење српског језика. Постоје две групе: старија и млађа деца. Моја деца су ишла раније, али су сада изашли из тог узраста, тако да нам скајп часови много више одговарају.“

Т. Р. из Француске:

„Учење уз помоћ скајпа је одлично јер постоји директан контакт између учитеља и ученика. Желим да искористим прилику и да вам се захвалим на овој иницијативи и одличној идеји! Ако буде постојала могућност да

продужимо или наставимо касније овај курс, било би дивно ако би садашња особа остала професор мом сину. Хвала вам још једном на свему.“

Н. И. из Шпаније:

„Мој син је рођен у иностранству и никад није живео у Србији. Иако у кући говоримо српски језик, већина његове комуникације (школа, другови, тренинзи итд.) је на неком од других језика, стога је његово познавање српске граматике, као и фонд речи, био веома ограничен.“

Импесије студената који су држали наставу:

„Ја сам овај пројекат доживела као једно мисионарско путовање кроз виртуелни свет. Ово је дивно искуство. Хвала вам на указаном поверењу! Поносна сам на чињеницу да сам део овог пројекта.“

„Јако сам задовољна читавом идејом и поносна на начин на који смо моје колеге и ја успели да, као пионери у овом задатку, постигнемо највеће могуће успехе.“

Литература

- Бобић, 2009: М. Бобић, Дијаспора као економски и социјални капитал Србије. Београд: *Социолошки преглед*, XLIII-3, 361–377.
- Голубовић, 2014: В. Голубовић, Регионална сарадња на заштити и очувању културне баштине. *Међународни проблеми*, 3-4, 353–375.
- Гречић, 2010: В. Гречић, *Српска научна дијаспора*. Београд: Институт за међинародну политику и привреду.
- Јањић, 2015: М. Јањић, *Српски језик за ученике у дијаспори (методика наставе српског као завичајног)*. Ниш: ОЦД Проактив.
- Јовановић и Вучина Симовић, 2012: А. Јовановић и И. Вучина Симовић, Одлике и потребе наставе српског као завичајног језика, у: *Српски језик, књижевност, уметност: Зборник радова са 6. међународног скупа*. Крагујевцу: Филолошко-уметнички факултету, 383-395.
- Милошевић Ђорђевић, 2003: Ј. Милошевић Ђорђевић, Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета. *Психологија*, 36-2, 125-140.
- Недељковић, 2006: С. Недељковић, Мит, религија и национални идентитет: Митологизација у Србији у периоду националне кризе. *Етноантрополошки проблеми*, 1, 155-179.
- Павлов и сар., 2013: Т. Павлов, Р. Козма и Б. Велев, *Дијаспора као ресурс локалног развоја*. Београд: УСАИД и Група 484.
- Стојковић, 2008: Б. Стојковић, *Европски културни идентитет*. Београд: Службени гласник.
- Урошевић и Урошевић-Хушак, 2012: N. Urošević i J. Urošević Hušak. Tematske rute u zavičajnoj nastavi – Istarski književni itinerari. *Metodički obzori*, 16-3, 125-139.

Фини, 1990: J. Phinney, Ethnic identity in adolescents and adults: review of research. *Psychological Bulletin*, 108, 499-514.

*** *Правилник о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству*, Службени гласник РС, бр. 62/03, 64/03 - исправка, 58/04, 62/04 - исправка, 79/05 - др. Закон и 101/05 - др. закон, доступно на:

www.zuov.gov.rs/.../propis-128-Pravilnik_obrazovanje_u_inostranstvu.doc/ преузето: октобар 2015.

*** *Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону*, 2011, доступно на: http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_mvd2011.pdf, преузето: септембар 2015.

Tamara Lj. Ćirić
Marija A. Sindjić

RESEARCH ON LEARNING OF “SERBIAN LANGUAGE AS A NATIVE” AMONG YOUTH FROM THE DIASPORA AND HOMELAND

Summary

The subject of study is the significance, objectives, organization and teaching as the result of “Serbian language as a native” of children and young people who live outside the borders of our country, by trained students of Serbian language and literature. The online aspect of teaching over skype is considered, which was organized for a period of three months in the city of Nis. This project was aimed at popularization of Serbian language in the Diaspora members through peer education and through holding individual lessons. At the end of classes, through evaluation questionnaires of satisfaction and attitudes of the participants is done, what was analyzed in this study.

The project involved 20 advanced university students of Serbian language and literature, and students of master and doctoral studies at the Philology Faculty of Philosophy in Nis and 23 candidates from abroad. Youth and children from the Diaspora were from the US, Canada, 10 different countries from Europe, UAE.

The results showed that the main motives for signing on to this teaching were: desire to learn or improve their native language, to enrich the vocabulary and learn grammar, to maintain ties with friends and relatives from the homeland, to introduce children to Serbian culture and customs. The motivation of students Serbian language and literature for participation in the project was professional training, new experience and new acquaintances, love for the Serbian language and the desire to give children from the Diaspora help in learning the native language. Approximate 79% of participants from the Diaspora believes that their knowledge of Serbian language (or their children) improved through this method of teaching. Approximate 42% of participants said that there is no organized teaching Serbian language in the places they live.

О ТУРЦИЗМИМА У ПУТОПИСУ АНДРЕЈА ПЕТКОВИЋА ИЗ 1734. ГОДИНЕ

Путопис *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године, пронађен у румунском делу Баната, фототипски је издат 2008. године у Темишвару. Досадашња испитивања језика овог списка указују на висок удео народних особина у односу на српскословенске и рускословенске, што је и разумљиво, имајући у виду жанр коме текст припада. Оквири жанра свакако су утицали и на избор лексике, те је у том смислу могуће издвојити неколико лексичких слојева. Основни циљ овога рада биће издвајање и анализа турцизама у путопису Андреја Петковића (фонетска, творбена и семантичка), с освртом на стање у нешто старијем путопису Јеротеја Рачанина из 1727. године.

Кључне речи: *Поклоњеније гробу Господњу*, путопис, српски народни језик, шумадијско-војвођански дијалекат, лексика, турцизми.

1. Путопис *Поклоњеније гробу Господњу* Андреја Петковића из 1734. године, захваљујући господину Стевану Бугарском, фототипски је издат 2008. године у Темишвару (Петковић, 2008). Ради се о споменику који потиче из румунског дела Баната, а његов аутор, хаџија Андреј Петковић, највероватније је учитељ пореклом из југоистичног Баната, како показују досадашња истраживања графиције, ортографије (Јовић, 2016), као и фонетских одлика овога дела (Јовић, 2013).³

1.1. Српски путописи из XVII и XVIII века спадају, иначе, у дела писана претежно на народном језику (Павић, 1991: 89; Грицкат, 1976: 299). У том смислу ни путопис Андреја Петковића не чини изузетак. Разматрајући фонетске одлике *Поклоњенија* Андреја Петковића, Надежда Јовић указује на врло висок удео особина у духу српског народног језика у поређењу са

¹ irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је урађен у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Опширније о историјату и изгледу овога рукописа в. у радовима: Јовић, 2014: 145-146. и Цветковић Теофиловић, 2015: 479-480.

српскословенским и рускословенским, а од специфичнијих црта банатских говора, тј. његовог тамишког дела издваја облик *тороњ* као позајмицу из мађарског, мешање префикса *пре-* и *при-* (*превукоше, преближи*), губљење вокала (*коња*), изједначавање и мешање африката (*ђамија, оча*), као и промену *љн у јн* (*у дојнему крају*) (Јовић, 2013: 262).

1.2. И. Грицкат српске путописе из XVII и XVIII века сматра драгоценим материјалом за дијалектолошка проучавања, а нарочито за издвајање „војводинизама” (Грицкат, 1976: 299). Овога пута у путопису Андреја Петковића пажњу је привукао велики број позајмљеница, као нпр. из мађарског (*аков, варош, ланац*),⁴ или немачког језика (*мачка*, у значењу *сидро, грош*), а посебно турског за које је општеприхваћен термин *турцизми*.

2. Турцизми, иначе, представљају значајан лексички слој у подсистему позајмљеница јер спадају у најбројније позајмљенице у српском језику (Ђинђић, 2013: 14).

Утицај турског језика на друге балканске језике био је најинтензивнији у време Османског царства и највећи број позајмљеница из турског потиче управо из тог периода, тј. од краја XIII до почетка XX века (Петровић, 2012: 10).

2.1. Проучавање турцизама у српскохрватском језику има дугу традицију.⁵ Већина радова до 1993. године базира се на грађи из стандардног српскохрватског језика и стандардних лексикографских приручника, а тек деведесетих година прошлог века почело је интересовање за проучавање турцизама из српскохрватских дијалеката (Петровић, 2012: 11–12). Озбиљније изучавање турцизама у споменицима предвуковског доба готово да није ни започето а једини познати рад који скреће пажњу на овај проблем је рад Снежане Петровић „О значају проучавања турцизама из предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа* Љ. Стојановића” (Петровић, 2013). У том смислу издвајамо следеће запажање С. Петровић:

„Турцизми посведочени у књижевно-историјским списима из предвуковског времена у српском језику значајни су као документ о најранијим писаним поменима ових позајмљеница, али и за проучавање хронологије и историје језичких и културно-цивилизацијских контаката Срба и Турака током владавине Османског царства на простору Балкана” (2013: 392).

⁴ Поред већ наведеног *тороњ*.

⁵ О томе види детаљан преглед објављених студија и лексикографских приручника, којих има близу 250 до 1993. године у раду: Петровић, 1993. С. Петровић истиче да се број публикација о турцизмима од 1993. године, па до 2012. године, увећао бар за још стотину (Петровић, 2012: 10–11). Уп. са историјатом проучавања турцизама у раду: Ђинђић, 2013: 7–9.

2.2. Отуда је основни циљ овога рада издвајање турцизама и њихово презентовање у виду речника на материјалу путописа Андреја Петковића из 1734. године. Биће дат и осврт на одређене фонетске и творбене карактеристике ове групе речи, а посебна пажња биће посвећена и сагледавању овог значајног слоја позајмљеница у културно-историјској перспективи.

3. Речник који следи садржи укупно 42 одреднице, које су транскрибоване и уазбучене. Притом је важно напоменути да су као турцизми посматране све речи преузете из турског језика непосредно или посредно, без обзира на њихово дубље порекло (уп. Петровић, 2012: 10). У речнику је сваки турцизам представљен као самостална одредница, која је дата болдираним словима. Уз одредницу је наведена граматичка информација, затим дефиниција значења, а потом следи потврда са подацима о страни и реду у рукопису. У наставку се затим налази податак о пореклу речи, као и турски еквивалент, преузет из речника А. Шкаљића.

ада f. ‘речно острво’: та € ада ...700.. мнла | ширине 12/5–6; од тур. *ada* (Шкаљић, 1966: 69).

арач m. ‘врста пореза’: що даю арачь | твркомь 8/14–15; од тур. *haraç* (Шкаљић, 1966: 312).

Асан-пашина Паланка f. ‘данашња Смедеревска Паланка’: доџско 8 варошъ | зовемъ асанъ пашинна паланка 3/12–13; од тур. *Hasan* и *paşa* (Шкаљић, 1966: 316, 511).

ација m. ‘онај који је ишао на поклоњење Христовом гробу у Јерусалиму’: “12” ацна 10/12, н приди двхъ свети н разделъ аѣн|ацн тогда 42/6–7⁶; од тур. *haci* (Шкаљић, 1966: 296)

басамак m. ‘степеница’: столь ѿ зелена мермера | сабъ оокло ншаранъ висине ..5 басамака 6/16–17; од тур. *basamak* (Шкаљић, 1966: 121).

беден m. ‘зид тврђаве; тебели зид око утврђеног града’: на врдъ кодъ бедена ѿ кзда св | грци градъ нзкала 8/9–10;⁷ од тур. *beden* (Шкаљић, 1966: 128).

Демир капија f. ‘Просек, клисура Вардара између Тиквешке котлине на северу и Бојмије на југу’: доџско | на демирѿ капию н тѣ гледаско како € | ка-

⁶ Н. Јовић наводи да се *ћерв* у гласовној вредности *ц* пише у два случаја: аѣн|ацн 42/6–7 и ацна 8/13, али изгледа омашком, будући да је у првом примеру грешка исправљена па је преко *ћерва* написано *ц*. Међутим, појава може имати подлогу и у матерњем говору Андреја Петковића (Јовић, 2016: 155). В. т. 4.1.4. у овом раду.

⁷ У Банату такође *беден* (Ивић и др., 1994: 408).

муселим т. ‘обласни управитељ’: ѿнан мисселмъ цю насъ | прати ѿ реѿле до нерѿсалнма | даде конма зѿбъ 19/16–18; од тур. *müsellim* (Шкаљић, 1966: 477).

оца т. ‘муслимански свештеник’: ѿца на подне внка 13/16; од тур. *hoca*, *hase* (Шкаљић, 1966: 332)⁸

панцирли adj. indekl. ‘попут панцира; непробојан’: пѿна панцирли | кошѿла и капа и пѿшке фнтлаѿа 21/7–8; позајмљеница из немачког са тур. суфиксом *-ли* (уп. Клајн 2007: 883).

пара f. ‘новчић’: н тѿ плаѿтисмо по єднѿ парѿ 5/19–20; од тур. *para* (Шкаљић, 1966: 510).

паша т. ‘титула високих достојанственика и војних лица осим у духовној хијерархији’: без се сваднѿе ‘2’ | пашѿ 16/6–7; од тур. *paşa* (Шкаљић, 1966: 511).

пенѿер т. ‘прозор’: на тоѿме пенѿерѿ 21/11–12, внѿе тн пенѿера 27/7; од тур. *perçere* (Шкаљић, 1966: 515).

пешкир т. ‘убрус’: єданъ носн легень | а дрѿгн пешкирѿ и нѿрнкѿ 23/18–19; од тур. *peşkir* (Шкаљић, 1966: 517).

сандук т. ‘дрвени ковчег, шкриња’: н нѿаю кано ‘3’ сандѿка ѿ каѿмена | внѿе стѿпова 6/6–7; од тур. *sandık* (Шкаљић, 1966: 548).

сат т. ‘сат, час’: далеко ѿрѿсалнмъ ѿ наѿѿе ‘12’ ‘÷’ | сатн_хода 16/8–9,⁹ н то є далеко ѿ реѿле ‘1’ сатѿ 18/8; од тур. *saat* (Шкаљић, 1966: 542).

тас т. ‘врста металне посуде за прикупљање прилога у цркви’: нѿа | тасѿ сребрнѿ 7/14–15; од тур. *tas* (Шкаљић, 1966: 601).

тескера f. ‘исправа, потврда’: н тан данъ 8/зѿ/сѿмо тескерѿ | говорѿѿн ѿѿдѿле 24/4–5; од тур. *tezker* (Шкаљић, 1966: 614).

топуз т. ‘буздован’: пакн єданъ тѿрѿтнѿ | ѿдарнѿо топѿзѿомѿ 6/7–8; од тур. *topuz* (Шкаљић, 1966: 620).

ћемер т. ‘свод’: горѿ 8 ћемерѿ | нспнсани прѿроѿи сѿѿе златѿмъ 39/19–20; од тур. *keter* (Шкаљић, 1966: 188).

⁸ У овом примеру Петковић глас *ц* бележи графijом *ч*. Ова потврда, као и случајеви писања *ђерва*, који иначе има гласовну вредност *h/h*, у гласовној вредности *ц*, могу указивати на несигурност у употреби гласова *h/ч* и *ђ/ц* (Јовић, 2016: 155). Изједначавање африката је, иначе, особина банатских говора (Ивић и др., 1994: 313), а у вези с тим в. и т. 4.1.4. у овом раду.

⁹ У вези са изразима за мере у путопису Андреја Петковића в. у раду: Цветковић Теофиловић, 2015.

Һуприја f. ‘мост’: предъ гециданниѡмъ | нма Һуприа каменнта 46/9–10; од тур. *köprü* (Шкаљић, 1966: 200).

Һуприлија f. ‘турско име за Велес’: 8 варошъ | зовеѡн Һуприана 4/16–17¹⁰; од тур. *Köprülü* (Шкаљић, 1966: 200).

ферман m. ‘султанова наредба, царска заповест’: те показа скон Ферманъ 11/11; од тур. *ferman* (Шкаљић, 1966: 280).

фитиљача f. ‘врста пушке која се активира уз помоћ фитиља’: пвна панцирн | кошала н капа н пшкѡ Фитиљача 21/7–8; од тур. *fitil* (Шкаљић, 1966: 284).

хан m. ‘зграда, кућа која служи за свратиште и преноћиште путника’: доѡсѡ | 8 ханъ зовеѡн масѡрнца 4/10–11, 8 врански ханъ 4/13; од тур. *han* (Шкаљић, 1966: 309).

Чауш-манастир m. ‘неки манастир у околини Солуна’: доѡсѡ 8 Чавшъ | Манастирь на брѡх кодъ бедѡна 8/8–9; од тур. *çavuş* (Шкаљић, 1966: 166–167).

ченгел m. ‘гвоздена кука’: прѡвѡкошѡ пакн на Ченгѡль 12/14; од тур. *çengel* (Шкаљић, 1966: 171).

цамија f. ‘муслиманска богомоља са једним или више минарета’: н тѡ нма ѡдна Ца/Ѣ/на | тѡрска 20/8–9,¹¹ тѡрски Цамна нма 30 8/13; од тур. *cami* (Шкаљић, 1966: 232).

4. Фонетске одлике забележених турцизама

4.1. Ограничен корпус пружио је могућност за проналажење и испитивање следећих фонетских особина: иницијално *ј* у именици *јексер*, губљење сугласника *х* у иницијалном положају, сугласник *ф*, судбина два пара африката и изворно *н* у речи *беден*.

4.1.1. Присуство *ј* у именици *јексер*

У *Поклоњенију* Андреја Петковића лексема *јексер* јавља се укупно три пута (пored потврда наведених уз одговарајућу одредницу и у примеру: ѡтъ мѡсто гдѡ св ковалн | ѡксѡре 28/20–21). Под одредницом *ексер* Шкаљић даје и облик *јексер* у загради (Шкаљић, 1966: 266). Присуство *ј* у *јексер* за проучаваоце банатских говора доказ је да се *секундарно ј* не јавља само у хијату (Ивић и

¹⁰ Разматрајући одлике граfiје и правописа путописа Андреја Петковића, Н. Јовић истиче да се на крају речи ретко употребљава лигатура ѡ, док је знатно чешће писање ѡ иза вокала у вредности *ја* (Јовић, 2016: 153).

¹¹ Јовић овај пример наводи као једну од потврда за скраћивање речи натписивањем слова под покривалом (Јовић, 2016: 159).

др., 1994: 326). Притом је скренута пажња на мишљење Душана Јовића да *j-* у *јексер* може потицати и из једне варијанте турског изговора почетног *e-*, нарочито ако је реч примљена од представника цариградског дијалекта (Ивић и др., 1994: 326).

4.1.2. Сугласник *x*

4.1.2.1. Сугласник *x*, који је нестабилан и у неким турским дијалектима¹² (Петровић, 2012: 335, ф. 79), губи се у иницијалној позицији у следећим примерима: *арач*, *аџија*, *оџа* и *Асан-пашина Паланка*, а на прва три указује и Н. Јовић (2013: 258).¹³

4.1.2.2. У банатским говорима *x* се факултативно чува¹⁴ „тамо где има подршку почетног предвокалског положаја, а обично и акцента на вокалу који следи” (Ивић и др., 1994: 341).¹⁵

4.1.3. Сугласник *ф*, који се иначе чува у позајмљеницама,¹⁶ забележен је у примерима *ферман* и *фитиљача*.¹⁷

4.1.4. Изједначавање и мешање африката је фонетска појава која одликује периферијске говоре. Неразликовање два пара африката карактерише и неке говоре Срба у Румунији, као нпр. у Дињашу и Темишвару, што представља утицај румунског језика (Ивић и др., 1994: 315). Међу турцизмима у путопису Андреја Петковића посебну пажњу завређују две потврде у којима ипак са сигурношћу не можемо тврдити да се одражава горепоменућа фонетска особина: *ђамија* и *ађијами*, будући да су забележене и са *и* (*аџија* чак 7 пута).¹⁸

¹² М. Ђинђић истиче да је српскохрватски језик усвојио из османског књижевног језика мали број речи, које се углавном односе на званичне називе Османског царства и на термине исламске религије, док већина турцизама вуче дијалекатско порекло (Ђинђић, 2013: 11). Отуда није увек сигурно да ли је неки од турцизама преузет без *x* или је оно накнадно у српском говору изгубљено (Петровић, 2012: 335).

¹³ Уп. са именицом *хан* са очуваним иницијалним *x*.

¹⁴ Његов изговор ту варира „од веларног с ослабљеном фрикцијом преко фарингалног до просте аспирације” (Ивић и др., 1994: 334).

¹⁵ Румунски банатски говори познају *x* „под условима сличним онима у српскохрватским говорима Баната” (Ивић и др., 1994: 341).

¹⁶ Широког спектар позајмљеница са сугласником *ф* у банатским говорима дат је у раду: Ивић и др., 1994: 349–350. Банатски говори, иначе, спадају у области где је „консонант *ф* сразмерно дубље укоревен него у појединим другим српским екавским говорима” (Ивић и др., 1994: 351).

¹⁷ Уп. са другим позајмљеницама у путопису Андреја Петковића у којима се такође овај глас чува забележеним у раду Н. Јовић (2013: 259).

¹⁸ В. коментар у фуснотама бр. 6 и 8 у овом раду.

4.1.5. Изворно *н* налазимо у речи *беден*, што је забележено и у говорима Баната (Ивић и др., 1994: 408).¹⁹

5. Творбене одлике забележених турцизама

5.1. У овом делу рада биће речи о најзначајанијим суфиксима који учествују у грађењу забележених турцизама у не баш богатом материјалу за ову врсту анализе.

5.1.1. Суфикс *-ија*

Са овим суфиксом забележене су лексеме *ација*, *капија*, *ћуприја* и *џамија*.²⁰

5.1.2. Суфикс *-лија*

Забележен је у лексеми *Ћуприлија*.²¹

5.1.3. Суфикс *-ача*

Са овим суфиксом регистрована је једна лексема: *фитиљача* (пушка).²²

5.1.4. Суфикс *-ли*

Посебно је интересантан са становишта творбе хибрид *панцирли*.²³ Ради се о позајмљеници из немачког језика са турским суфиксом *-ли*.²⁴

¹⁹ Н. Јовић ову појаву бележи у вези са општештокавским променама у сугласничким групама у тексту *Поклоњенија* (2013: 261).

²⁰ Формирање овог суфикса С. Петровић доводи у везу са непоштовањем правила вокалне хармоније турског језика, што је особина карактеристична и за неке турске говоре (Петровић, 2012: 342–343). Клајн, уважавајући мишљење П. Скока, истиче да завршетак *-ија* имају многи турцизми, али да се ту не ради о правом суфиксу већ о додатку *-ја* од *-и*, како би те речи могле ући у наш деклинациони систем (Клајн, 2003: 80).

²¹ У дословном преводу: 'онај што има мост', тј. град са мостом (Шкаљић, 1966: 200). П. Радић наводи да овај суфикс потиче од турског суфикса *-ли*, који је придевски суфикс (Радић, 2001: 34–61).

²² Клајн наводи лексему *фитиљача* међу изведеницама са суфиксом *-ача* али у значењу 'лампа с фитиљем' (Клајн, 2003: 66).

²³ Српски књижевни језик предвуковског доба потврђује знатно присуство турцизама, укључујући и низ турских суфикса у хибридним образовањима. С обзиром на културно поднебље на којем се највећим делом развијала предвуковска књижевност, разумљиво је да се у хибридним образовањима могао наћи већи број мађарских и немачких основа (Радић, 2001: 132–133). Уп. у *Великом речнику страних речи и израза: панцир и панцирни* (Клајн, 2007: 883).

²⁴ П. Радић наводи да је суфикс *-ли* у предвуковској књижевности имао нешто шире домете него данас (Радић, 2001: 95). И поред учешћа нетурских основа непроменљив карактер образовања са суфиксом *-ли* и њихово претежно фолклористичко обележје онемогућили су њихову ширу заступљност у творбеном систему српског језика (Радић, 2001: 96).

6. Тематске скупине

Према семантици турцизми из путописа Андреја Петковића разврстани су у тринаест тематских скупина:²⁵

6.1. Географски и слични појмови: *Асан-пашина Паланка, Демир капија, Ћуприлија и Чауш-манастир*;

6.2. Природа и околина: *ада*;

6.3. Кућа, покућство, окућница, грађевине, објекти: *басамак, дирек-стун, долап, дувар, ибрик, јексер, казан, капија, конак, леген, мердевине, пенџер, пешкир, сандук, ћемер, хан, ченгел*;

6.4. Државна администрација; управа; титуле: *муселим, паша, тескера, ферман*;

6.5. Оружје: *панцирли-кошуља, топуз, пушка фитиљача*;

6.6. Грађевине, објекти различитих намена: *беден, кубе, кула, ћуприја*;

6.7. Црквене посуде: *тас*;

6.8. Религија: *аџија, оџа, џамија*;

6.9. Порез, порески систем: *арач*;

6.10. Време: *сат*;

6.11. Материјал: *мермер*;

6.12. Новац: *пара*;

6.13. Јело и пиће: *зејтин*.

Као што се види из приложеног, најбројнија тематска група јесте она за означавање *куће, покућства, окућнице и објеката и грађевина везаних за кућу*. Иако је реч о врло специфичном жанру, са јасно одређеним принципима и шаблонима, поље *кућа, покућство, окућница, грађевине, објекти* са највећим бројем турцизама у нашем материјалу јесте једно од поља у којима је турски језик извршио најснажнији утицај у српском језику уопште и у коме су се турцизми најдуже одржали (Ђинђић, 2013: 96).

²⁵ Уп. са сличним класификацијама у радовима: Петровић, 2012: 351–356; Ђинђић, 2013: 82–95.

7. Закључне напомене

7.1. У овом раду у виду речника представљени су турцизми, укључујући и поједине географске називе, који су издвојени у путопису Андреја Петковића из 1734. године са тла румунског дела Баната, с циљем да се да скроман допринос проучавању лексема из турског језика у делима из претходних књижевноисторијских епоха, што би у крајњем случају могло да резултира стварањем историјског речника турцизама у српском језику који још увек не постоји (Петровић, 2013: 397).

7.2. Турцизми су анализирани са фонетског, творбеног и семантичког аспекта, како је то и уобичајено у радовима овакве врсте, у мери у којој је то грађа омогућавала. На фонетском и творбеном плану често се одражавају особине турских дијалеката преко којих су и остваривани међујезички контакти (*ј* у именици *јексер*; наставак *-ја* уз турско *-ли* као вид нарушавања вокалне хармоније турског језика у лексеми *Ћуприлија*). На семантичком плану показало се да је доминантан утицај турски језик оставио, пре свега, у именовању појмова везаних за кућу, *покућство*, *окућницу* и сл. (*басамак*, *дирек-стун*, *долап*, *дувар*, *ибрик*, *јексер*, *казан*, *капија*, *конак*, *леген*, *мердевине*, *пенџер*, *пешикир*, *сандук*, *ћемер*, *хан*, *ченгел*), док одмах за овом следи тематска скупина за означавање *грађевина* и *објеката различитих намена* (*беден*, *кубе*, *кула*, *ћуприја*).

7.3. Свакако је од значаја напоменути да све забележене одреднице у речнику нису заступљене подједнако у проучаваном материјалу, што је условљено, пре свега, тематиком текста. Од 42 различите лексеме, најчешће се јавља реч *конак* – 14 потврда, затим следи именица *мермер* – 13 потврда, потом *басамак* са 10, *ација* – 8, *пенџер* – 7, *кубе* – 5, *сат* – 4, *капија* – 4 итд.²⁶

7.4. Када је реч о Путопису Јеротеја Рачанина из 1727. године потврђени су следећи турцизми из нашег корпуса: *ада* (ЈР, 1727: 33), *арач* (ЈР, 1727: 2), *ација* (ЈР, 1727: 15), *басамак* (ЈР, 1727: 11), *беден* (ЈР, 1727: 22), *дирек* (ЈР, 1727: 6, 28), *духар* (ЈР, 1727: 4), *зејтин* (ЈР, 1727: 11–12), *конак* (ЈР, 1727: 1), *кубе* (ЈР, 1727: 20), *мермер* (ЈР, 1727: 8), *оџа* (ЈР, 1727: 4), *паша* (ЈР, 1727: 21), *пенџер* (ЈР, 1727: 17), *сат* (ЈР, 1727: 26), *ћемер* (ЈР, 1727: 10, 26), *хан* (ЈР, 1727: 34) и *џамија* (ЈР, 1727: 4), тј. има осамнаест заједничких лексема, што износи готово педесет процената.

²⁶ Интересантно истраживање у савременом српском језику спровела је М. Ђинђић, при чему је утврдила да су лексеме *сат* и *капија* изузетно данас фреквентне (2013: 20), а за њима мало заостају *конак* (2013: 22) и *мермер* (2013: 23). Као ниско фреквентне лексеме које припадају пасивном лексичком фонду, а које се јављају и у нашем материјалу, забележене су речи *ченгел* и *пенџер* (2013: 41, 44).

7.4.1. Јасне жанровске одлике путописа Андреја Петковића и Јеротеја Рачанина, односно устаљени начин описивања посете Светим местима, нашао је одраза и у домену лексике, тј. употреби овде разматраног слоја подсистема позајмљеница.

7.5. Интересантно је да је у *Грађи за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)* В. Михајловића потврђено тридесет и четири турцизма из *Поклоњенија* Андреја Петковића, док лексеме: *панцирли*,²⁷ *пара*,²⁸ *тескера*²⁹ и *фитиљача*³⁰ нису забележене, као ни четири властите именице (Михајловић, 1972; Михајловић, 1974). Од тридесет и четири лексеме десет је документовано грађом млађом од текста путописа Андреја Петковића из 1734. године: *кула* (1735), *леген* (1753), *мердевине* (1774), *муселим* (1774), *оца* (1784), *сат* (1774), *тас* (1768), *топуз* (1841), *ферман* (1752), *ченгел* (1754) (Михајловић, 1972; Михајловић, 1974).³¹

7.6. Иако је до сада објављен велики број радова о турцизмима различитог обима, њихово проучавање у документима из ранијих књижевноисторијских периода развитка српске културе, пре Вукове реформе, још увек представља широко неистражено поље, нарочито ако се има у виду почетак примања овог значајног слоја позајмљеница у српском језику од XIV века. У сваком случају, путопис Андреја Петковића из 1734. године помера бар неке досад познате границе.

Извори

ЈР: Рачанин, Јеротеј, *Путњишаствиѣ къ граду Јерусалиму Јерофея, ѿромонаха рачанинскаго*. <<http://istorijabalkana.yuku.com/topic/29/Jerotej-Raanin-16xx17xx#.VDk-2tIW3Ni>>. 11. 10. 2014.

Петковић, 2008: А. Петковић, *Поклоњење гробу господњем 1734*. Приредио Стеван Бугарски. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

²⁷ Забележена је, међутим, лексема *панцир* са првом потврдом из 1741. године (Михајловић, 1974: 449). Уп. са придевом *панцирли* у примерима из народне поезије у РЈАЗУ IX: 613.

²⁸ У РЈАЗУ IX: 636 стоји да се потврда „није našlo iz vremena prije XIX vijeka”.

²⁹ Именица је потврђена у РЈАЗУ XVIII: 237.

³⁰ Регистрована је само именица *фитиљ* са најстаријом потврдом из 1748. године (Михајловић, 1974: 689). У значењу ‘врста пушке која се активира уз помоћ фитиља’ лексема *фитиљача* није присутна ни у РЈАЗУ, док уз реч *фитиљ* стоји: „od XVII vijeka” (РЈАЗУ III: 59).

³¹ Поједини турцизми, међутим, примљени су знатно раније. Уп. са именицом *кула*, која према Даничићу долази у XIV веку (РЈАЗУ V: 767).

Литература

- Грицкат, 1976: И. Грицкат, Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века. Београд: *Зборник историје књижевности*, књ. 10, 297–322.
- Ћинђић, 2013: Ћинђић, Марија, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*.
<<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:9458/bdef:Content/get>>. 13. 10. 2015.
- Ивић и др., 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник, XL. Београд: САНУ и Институт за српски језик.
- Јовић, 2013: Н. Јовић, Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године. Ниш: *Годишњак за српски језик*, 13, 251–262.
- Јовић 2016: Н. Јовић, О графици и правопису путописа Андреја Петковића из 1734. године. Ниш: *Годишњак за српски језик*, 14, 145–163.
- Клајн, 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Прилози граматици српског језика II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Клајн, 2007: И. Клајн, *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Михајловић, 1972: Велимир, Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. I том (А – Љ). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Михајловић, 1974: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*. II том (М – Ш). Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Павић, 1991: М. Павић, *Историја српске књижевности 2. Барок*. Београд: Досије, Научна књига.
- Петровић, 1993: С. Петровић, Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVI/2, 71–127.
- Петровић, 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића*. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Петровић, 2013: С. Петровић, О значају проучавања турцизама из предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа Љубомира Стојановића*. Београд: *Јужнословенски филолог*, XLIX, 391–399.
- Радић, 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ 17. Уредник академик Милка Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

Цветковић Теофиловић, 2015: И. Цветковић Теофиловић, Изрази за мере у путопису Андреја Петковића из 1734. године. Темишвар – Ниш: *Исходишта*, 1, 479–487.

Шкаљић, 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: [Svjetlost].

Ирена Р. Цветкович Теофилович

О ТУРЦИЗМАХ В ХОЖДЕНИИ АНДРЕЯ ПЕТКОВИЧА 1734 ГОДА

Резюме

Хождение *Поклоњеније гробу Господњу* (*Поклонение гробу Господнему*) Андрея Петковича 1734 года, обнаруженное в румынской части области Банат, факсимильно опубликовано в 2008 году в Темишваре. Предыдущие исследования языка этой записи указывают на высокую долю народных особенностей по отношению к серпскославянским и древнерусским текстам, что вполне объяснимо, учитывая жанр, к которому текст относится. Рамки жанра, безусловно, также повлияли и на выбор лексики, и в этом смысле можно выделить несколько лексических слоев. Основной целью настоящей работы является выделение и анализ турцизмов в хождении Андрея Петковича, с учетом состояния в чуть старшем хождении Ерофея Рачанина 1727 года.

Ключевые слова: *Поклоњеније гробу Господњу* (*Поклонение гробу Господнему*), хождение, сербский народный язык, шумадийско-воеводинский диалект, лексика, турцизмы.

часопис
ИСХОДИШТА
2

Издавачи
САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача
Проф. др Горан Максимовић, декан
Огњен Крстић, председник

Број приредила
Надежда Д. Јовић

Корице
Дарко Јовановић

Прелом
Милан Д. Ранђеловић

Техноредактор
Адријан Николић

Формат
17 x 24 cm

Штампа
SCERO PRINT

Тираж
100 примерака

Ниш 2016.

© ССР и аутор
ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

